

Statsvetenskaplig tidskrift

Årgång 125 · 2023 / 4

Ny följd, årg 101. Utgiven av Fahlbeckska stiftelsen.

REDAKTIONSSEKRETERARE *Magnus Jerneck* (ansvarig utgivare)

BITR. REDAKTIONSSEKRETERARE *Björn Badersten*

LITTERATURREDAKTÖR *Björn Östbring*

FÖRBUNDSREDAKTÖR *Katarina Roos*

REDAKTIONSRÅD *Katarina Barrling*, Uppsala universitet; *Ann-Marie Ekengren*, Göteborgs universitet; *Edward Deverell*, Försvarshögskolan; *Rolf Hugoson*, Umeå universitet; *Mats Lindberg*, Örebro universitet; *Jouni Reinikainen*, Stockholms universitet; *Charlotta Söderberg*, Luleå tekniska universitet; *Elin Wihlborg*, Linköpings universitet; *Susanne Wallman-Lundåsen*, Linköpings universitet; *Björn Badersten*, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare; *Magnus Jerneck*, Lunds universitet, redaktionssekreterare; *Björn Östbring*, Lunds universitet, litteraturredaktör; *Katarina Roos*, Umeå universitet, förbundsredaktör

TEKNISK REDAKTÖR *Joshua Alvarez*, Sven Eighteen

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

PRENUMERATIONSPRIS 2023 430 kr, enstaka nummer 100 kr. Medlemmar i Statsvetenskapliga förbundet och studenter erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition. Eftertryck av tidskriftens innehåll utan angivande av källan förbjudes.

ADRESS Statsvetenskaplig tidskrift, Box 52, SE-221 00 Lund, Sverige

TELEFON 046-222 97 77 (Jerneck) 046-222 01 59 (Badersten)

TELEFAX 046-222 40 06

E-POST statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se

HEMSIDA www.statsvetenskapligtidskrift.org

TRYCK Mediatryck, Lund 2023

ISSN 0039-0747

Statsvetenskaplig tidskrift

Statsvetenskaplig tidskrift är den svenska tidskriften för statsvetare. Tidskriften publicerar vetenskapliga uppsatser, översikter och litteraturgranskningar inom statsvetenskapens alla subdiscipliner och är därtill huvudorgan för Statsvetenskapliga förbundet (SWEPSA). Svenska är huvudspråket, men tidskriften publicerar också texter på danska och norska samt i undantagsfall på engelska av författare som inte har ett skandinaviskt språk som arbetspråk.

Statsvetenskaplig tidskrift utges av Fahlbeckska stiftelsen vid Lunds universitet, med fyra nummer per år. Tidskriften utkommer år 2023 med sin 125:e årgång. Stiftelsen leds av ett flervetenskapligt sammansatt kollegium (professorer i statsvetenskap, historia, skatterätt, förvaltningsrätt, antikens kultur och samhällsliv, nationalekonomi, ekonomisk historia, socialt arbete, sociologi och statistik). Kollegiet beslutar om tidskriftens budget och övergripande policyfrågor. Tidskriftens redaktion, som är helt fristående i publicistiska frågor, består av en redaktör, en biträdande redaktör, en litteraturredaktör och ett aktivt arbetande redaktionsråd på åtta personer som sammanträder minst två gånger per år. Redaktionsrådet utses i samråd med Statsvetenskapliga förbundet och representerar flertalet statsvetenskapliga universitetsinstitutioner i Sverige.

Samtliga artiklar kvalitetsgranskas internt av två personer i tidskriftsredaktionen. Den externa kvalitetsgranskningen, med två anonyma referees per artikel, omfattar alla publicerade artiklar utom litteraturgranskningar, kortare översikter/debattartiklar och sakkunnigutlåtanden. Författaren får i samband med redaktionens beslut om publicering/refusering ta del av utlåtanden från referees.

The Swedish Journal of Political Science

Statsvetenskaplig tidskrift (The Swedish Journal of Political Science) is the Swedish journal for political scientists. The journal publishes scientific essays, review articles and literature reviews in all the subsidiary disciplines of political science and is the principle organ of the Swedish Political Science Association (SWEPSA). While Swedish is its main language, the journal also publishes texts in Danish and Norwegian and, in exceptional cases where the author does not have a Scandinavian language as his/her working language, English.

Statsvetenskaplig tidskrift is published quarterly by Lund University's Fahlbeck Foundation, and in 2023 will be issuing its 125th volume. The Foundation is led by a multidisciplinary board (professors of political science, history, fiscal law, administrative law, classical culture and social life, economics, economic history, social work, sociology and statistics), which decides on the journal's budget and overarching issues of policy. The editorial office, which is wholly independent as regards matters related to publishing, comprises an editor, a deputy editor, a literature editor, a technical editor and an active, eight-member editorial committee that meets at least twice a year. This committee is appointed in consultation with SWEPSA and represents the majority of political science faculties in Sweden.

All articles undergo an internal quality review by two members of the editorial office, and all published articles – excepting literature reviews, short review articles/opinion pieces and expert reports – an external quality review by two anonymous referees per article. Once the editorial office has made its decision to publish or reject a paper, a referees' statement will be sent to its author(s).

Innehåll 2023 / 4

Tema: Valintegritet i Sverige

MARIA SOLEVID & HENRIK OSCARSSON Valintegritet i Sverige	849
PETER ESAIASSON & JAN TEORELL Hur hemlig är valhemligheten? Rapport från en studie av förtidsröstning i Göteborg 2022	863
JOHN HÖGSTRÖM & CHRISTIAN JERHOV Köer och röstmottagningens kvalitet vid det svenska valet 2022. En studie med fokus på röstmottagarnas erfarenheter från valet.....	887
AXEL CRONERT & MARCUS ÖSTERMAN Köer och valdeltagande i de allmänna valen 2022	917
MARIA SOLEVID, HENRIK OSCARSSON & ANNA CEDERHOLM LAGER Köande väljare. Erfarenheter och konsekvenser av vallokalsköer vid det svenska valet 2022.....	969
NORA THEORIN, SOFIA JOHANSSON, JESPER STRÖMBÄCK, BENGT JOHANSSON & HENRIK OSCARSSON Valfusk i Sverige? Allmänhetens syn på oegentligheter vid svenska val	1009
NICHOLAS SORAK & STEPHEN DAWSON Election losers or society's losers? How election result ambiguity can impact the relationship between feelings of control and perceptions of election fairness.....	1035
MARCUS WEISSENBILDER & SEBASTIAN LUNDMARK In i värmen? Vinnare- och förlorareffekter och förtroendet för Valmyndigheten.....	1065

Uppsatser

SARA SVENSSON Stäng gränserna, öppna gränserna! Gränsregionala samarbetsorganisationers reaktioner på gränskontroller och gränsstängningar i Europa	1093
VILHELM PERSSON, WILLIAM BÜLOW, MATS JOHANSSON & LENA WAHLBERG Konsekvenser om etikprövningskrav inte uppfylls. Komplext och svåröverskådligt samspel mellan olika regelverk.....	1119
MATS JOHANSSON, WILLIAM BÜLOW, VILHELM PERSSON & LENA WAHLBERG Undantag från kravet på etikprövning av humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. En internationell utblick	1143

Översikt

MARTIN LINDSTRÖM VETENSKAPLIGA GRÄNSGÅNGARE: Jag – en gränsgångare? I gränslandet mellan samhällsvetenskap och medicin	1171
--	------

Litteraturgranskningar

Liza Alexandrova-Zorina: <i>Imperiets barn. En reportagebok.</i> Anmälan av Niklas Bernsand.....	1187
Olof Hallonsten: <i>Modernitetens kritiska samvete: En samhällsvetenskap som gör nytta.</i> Anmälan av Joel Halldorf.....	1190
Kristina Stoeckl & Dmitry Uzlaner: <i>The Moralists International: Russia in the Global Culture Wars.</i> Anmälan av Sara Kalm.....	1195
Kurt Weyland: <i>Assault on Democracy. Communism, Fascism, and Authoritarianism During the Interwar Years.</i> Anmälan av Simon Davidsson.....	1200

Statsvetenskapliga förbundet

KATARINA ROOS Statsvetenskapliga avhandlingar 2010-2022. Vad hände med monografi på svenska?.....	1205
--	------

**Statsvetenskaplig tidskrifts hemsida: www.statsvetenskapligtidskrift.org
Där finns bl. a.:**

- Utförliga anvisningar till författare om utformningen av manuskript för Statsvetenskaplig tidskrift (kan hämtas hem som pdf-dokument).
- Tidigare årgångar av Statsvetenskaplig tidskrift i fulltextformat – med sökfunktion till artikelarkivet.
- Information om innehållet i kommande nummer och en aktuell utgivningsplan för Statsvetenskaplig tidskrift.
- Information om prenumerationspriser och möjlighet att teckna prenumeration på Statsvetenskaplig tidskrift.
- Kontaktuppgifter till redaktionen och redaktionsrådet för Statsvetenskaplig tidskrift.

Valintegritet i Sverige

Maria Solevid & Henrik Oscarsson

Inledning¹

Den 6 januari 2021 stormades *Kapitolium* i samband med kongressens officiella utnämmande av segraren i det amerikanska presidentvalet. Förloraren Donald Trump hade då i närmare två månader vägrat acceptera valutgången. Hans tal utanför Vita huset avslutades med en uppmaning till åhörarna att marschera mot kongressbyggnaden. Den dramatiska händelsen tjänar som en viktig påminnelse om hur grundläggande idén om ett fredligt maktöverlämnande är i alla demokratier. Den visar också hur enkelt det kan vara för politiska aktörer att så tvivel om utbredd fuskande i samband med val även när det saknas konkreta evidens. Betydelsen av att alla demokratins aktörer har ett grundmurat förtroende för att valen äger rum på ett korrekt sätt är svår att överskatta. Valens regelrätta genomförande och valresultatens legitimitet är grundbultar i varje demokratiskt system.

Historiskt har frågor om valintegritet inte varit särskilt uppmärksammade i Sverige. De grundläggande spelreglerna för valens genomförande, liksom dess minsta detaljer, har förhandlats fram under många decennier inom ramen för stora grundlagsutredningar och ett pärlband av parlamentariskt sammansatta kommittéer. Förslag på nya valreformer har dryftats med målsättning att nå bred enighet och sällan lyfts som partipolitiska trätoämnen. Demokratiska val har kunnat genomföras utan större avvikelser, störningar, oegentligheter eller obehagliga överraskningar. Efter valen har resultatet vunnit bred och omedelbar acceptans och undsluppit misstänkliggörande. Vid de få tillfällen då fel har upptäckts har omval anordnats. Sverige bedöms idag som ett av de

1 Som gästredaktörer för detta specialnummer vill vi rikta ett varmt tack till tidskriftens redaktörer Magnus Jerneck och Björn Badersten för gott samarbete, samt våra anonyma granskare som snabbt och effektivt lämnat värdefulla kommentarer till artikelförfattarna. Arbetet med att organisera specialnumret har möjliggjorts bland annat genom forskningsrådets infrastrukturstöd till de regelbundet återkommande datainsamlingarna vid Valforskningsprogrammet och genom projektet "Väljarnas förtroende för valsystemet och genomförandet av allmänna val" som är ett samarbete mellan Valmyndigheten och Valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet.

länder i världen där valförfarandet och valadministrationen fungerar som bäst, enligt såväl experter som medborgare (Garnett et al 2023, Papada et al 2023, OSCE 2018).

Men intresset för kvaliteten i valens genomförande tycks vara på uppgång även i länder som Sverige, där hälsan länge har tigit still. Orsakerna är flera. För det första handlar det om en global trend. Det finns sedan åtminstone ett par decennier ett växande engagemang bland statsvetare att kartlägga och analysera länders valintegritet, till en början motiverad av en vilja att kunna stödja länders demokratiseringsprocesser men numera allt oftare med en drivkraft för att motverka autokratiseringstendenser (se t.ex. Papada et al. 2023).

För det andra har det i Sverige vuxit fram en kritik av hur valsystemet fungerar, särskilt när det gäller det logistiskt tungrodda valedelssystemet och den bristande valhemligheten. Statsvetare och internationella valobservatörer har påtalat hur det tidigare systemet där valedlar ligger öppet synliga begränsar väljarnas trygghet i vallokalerna (Dahlberg, Duus-Otterström & Karlsson Schaffer 2014, Elklit 2018, OSCE 2018). Vallagen har sedan dess kommit att ändras, och det nya förfarandet där valedlar tas bakom avskärmning har nu prövats i två val, Europaparlamentsvalet 2019 och de allmänna valen 2022. Riksrevisionsverket har i sin granskning ifrågasatt effektiviteten i och påtalat risker med det svenska valförfarandet (RiR 2019). I Valmyndighetens egna erfarenhetsrapporter lyfts fram förslag till förbättringar när det gäller exempelvis valsäkerhet, valhemlighet, valedelssystemet, utlandsröstningen och registrering av partier och kandidater (Valmyndigheten 2023).

För det tredje har vi i närtid upplevt växande problem med valförfarandet. I sentida val har vi erfart uppmärksammade omval (Berg & Oscarsson 2012) och vi ser även en trend mot fler överklaganden av svenska val (Cederholm Lager, Oscarsson & Solevid 2023). I kölvattnet efter de amerikanska presidentvalen 2016 och 2020 har narrativ om valfusk och ifrågasättande av valens genomförande och resultat spridits globalt och blivit vanligare även i Sverige (se Theorin m.fl. i denna volym). Valmyndigheten och Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) bedömer att olika säkerhets- och påverkanshot mot valens genomförande ökar och vidtar därför åtgärder (MSB 2022; Valmyndigheten 2023b). Och det kanske färskaste exemplet på att valintegriteten i Sverige kan vara hotad är de för svenska förhållanden osedvanligt långa köerna till vallokalerna i samband med de allmänna valen i september 2022.

Det saknas givetvis inte granskningar och studier av kvaliteten i de svenska valens genomförande sedan tidigare. Men vi hoppas att bidragen i Statsvetenskaplig tidskrifts temanummer om valintegritet kan öppna upp ett nytt forskningsfält för ett mer samlat studium av valsäkerhet och valintegritet med fokus på Sverige. De sju forskningsartiklarna i temanumret analyserar vilka faktorer som påverkar medborgarnas generella förtroende för valens genomförande, men närstuderar också några av de stora diskussionerna i samband med

valet 2022: om konkreta åtgärder som vidtagits för att stärka valhemligheten, om konsekvenser av de ovanligt långa köerna, och om narrativ om valfusk och oegentligheter som fått ökad spridning via sociala medier.

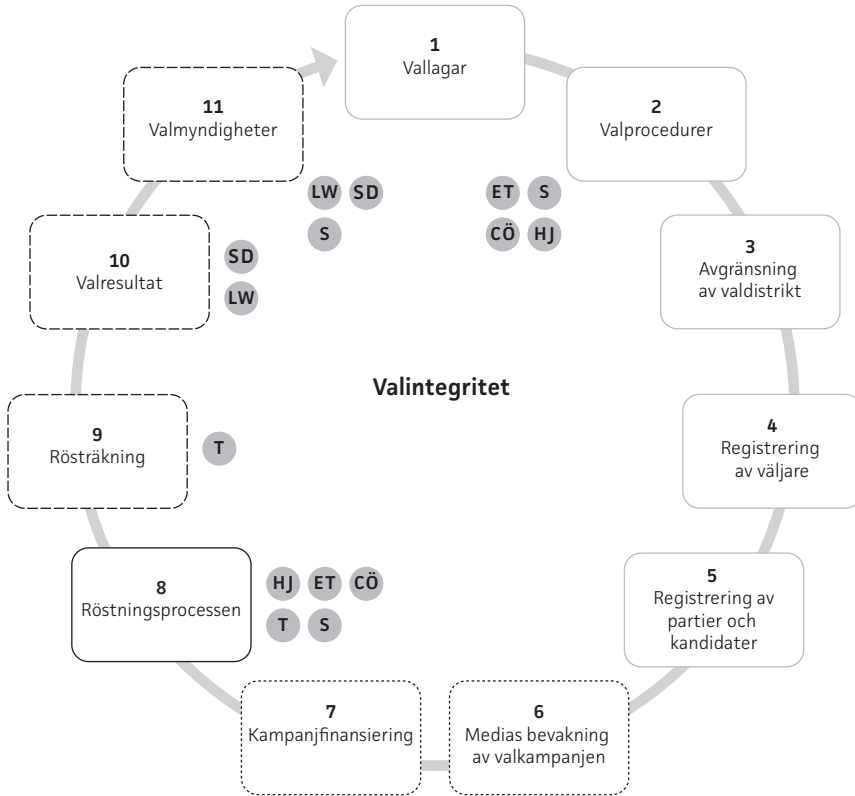
Valintegritet

Med valintegritet (eng. *electoral integrity*) avses kvaliteten i genomförandet av val. Begreppet är mycket brett och innefattar allt från de lagar som reglerar valen, upprättandet av valdistrikt och hur väljare och kandidater registrerar sig, till valkampanjen, själva röstningsprocessen, rösträkningen och valideringen samt publiceringen av valresultatet (Norris 2014). I varje steg, både i förberedelsen till, under och efter valet, finns risk för olika former av fel, försummelser eller avsteg från föreskriven ordning som negativt kan påverka valets kvalitet och i förlängningen också medborgarnas förtroende för valsystemet och deras vilja att gå att rösta.

Statsvetarna bakom *Electoral Integrity Project* (EIP, u.å, Norris 2014) har utvecklat ett ramverk som kan systematisera och inspirera studier av olika komponenter av valintegritet (se figur 1). EIP använder elva komponenter för att operationellt mäta kvaliteten i länders valprocesser. I kronologin är de fem första stegen (1-5) förvalsprocesser som i huvudsak rör opartiskheten i valens regelverk och procedurer, hur valdistrikt upprättas och hur partier, kandidater och väljare registrerar sig inför valen. Stegen 6-7 handlar om mediernas valbevakning och partiernas kampanjfinansiering under valkampanjen. Steg 8 handlar om kvaliteten i röstningsförfarandet och väljarnas trygghet och upplevelser vid vallokaler i direkt anslutning till valdagen. De avslutande stegen 9-11 är eftervalsprocesser som rör rösträkningen och valmyndigheters publicering av resultaten och hantering av eventuella protester och överklaganden.

I det här sammanhanget har vi valt att använda ramverket som en slags karta för att placera in temanumrets bidrag efter vilka delar av valprocessens olika steg som studierna i huvudsak riktar in sig på. Det blir tydligt från figur 1 att temanumrets bidrag i huvudsak berör utvärdering av komponenter i valintegritet som ligger sent i valprocessen, i direkt anslutning till och i skeenden efter valen (steg 8-11), men flera bidrag relaterar också till såväl vallagen som det generella valförfarandet (steg 1-2). Det speglar ganska väl var tyngdpunkten ligger i den pågående diskussionen om valintegritet i svenska val: saker som valhemlighet och köproblem vid vallokaler tilldrar sig ett större intresse och uppfattas just nu som större problem än valförberedelser, regler för gränsdragningar i valdistrikt och väljarregistrering. Det betyder förstås inte att valförberedelser inför svenska val inte skulle vara intressanta som studieobjekt. Tvärtom ser vi ett behov av en ambitiös genomlysning även av de mer grundläggande förutsättningarna för svenska val för att få en mer heltäckande bild av valintegritet i Sverige.

Figur 1. De elva stegen i valprocessen

Källa: Norris 2014, sidan 32 (vår översättning).

Kommentar: ET=Esaïasson & Teorell. HJ=Högström & Jerhov. CÖ=Cronert & Österman. S=Solevid, Oscarsson & Cederholm Lager. T=Theorin, Johansson, Strömbäck, Johansson & Oscarsson. SD=Sorak & Dawson. LW=Lundmark & Weissenbilder.

Mediernas valbevakning (6) görs alltid till föremål för systematiska studier men någon sådan analys är inte representerad i det här temanumret. Området får ändå anses som väl täckt i annan forskning om svenska valkampanjer, exempelvis i motsvarande temanummer i *Statsvetenskaplig tidskrift* från valet 2018 (Oscarsson & Strömbäck 2019). Mediernas prestationer när det gäller balanse-rad nyhetsbevakning vid val är också analyserad exempelvis i rapporten från Institutet för mediestudier, *Valet 2022: Politiken, medierna och nyhetsagendan* (Johansson et al. 2023).

När det gäller partiernas finansiering av sina kampanjer (7) briserade en praktiskandal mitt under valrörelsen 2022 när TV4s *Kalla fakta* avslöjande att representanter från fem av åtta riksdagspartier systematiskt föreslagit olika sätt att runda den nya lagen från 2018 om insyn i partiers finansiering för att de skulle kunna ta mot anonyma bidrag. Den stora förstärkning av valintegriteten i Sverige som Kammarkollegiets mottagande och offentliggörande av

partiernas intäktsredovisningar post för post har inneburit kom i praktiken att solkas av riksdagspartiernas agerande. Effekterna av avslöjandena om politisk korruption för väljarnas förtroende för partier och valens kvalitet är ännu okända. En närmare analys av partifinansiering hade förstås kunnat rymmas i ett temanummer om valintegritet. Att en sådan saknas just här får belasta överraskningskontot: det saknades en beredskap att utvärdera svenska partiers efterlevnad av lagen om partifinansiering.

Bidragen

I temanumrets första bidrag *Hur hemlig är valhemligheten?* studerar Peter Esaiasson och Jan Teorell hur utformningen av valbås påverkar upplevelsen av att kunna rösta hemligt. I samarbete med valnämnden i Göteborgs stad varierades utformningen av valbåsen i förtidsröstningslokalerna runt om i staden. Dels användes det nya tvåstegsförfarandet där valsedlarna plockas bakom en skärm och där väljaren sedan tar en kort promenad till en annan skärm för att lägga ner valsedlarna i kuverten. Dels användes en liknande variant, de så kallade irländska valbåsen, men som hade avskärmningar i alla fyra riktningar och där avskärmningen för att plocka sedlar låg precis bredvid avskärmningen där väljaren gör i ordning sin röst. Till sist användes den så kallade holländska eller norska varianten av valbås där väljaren både plockade valsedlarna och gjorde i ordning sin röst bakom samma avskärmning som var insynsskyddad från alla håll. Resultaten visar att de förtidsröstande väljarnas upplevelse av att kunna rösta hemligt är hög oavsett utformning av valbåsen, men att väljarna som röstat bakom den holländska avskärmningen upplever statistiskt signifikant högre nivåer av att kunna rösta hemligt. Jämförelser med en tidigare experimentell studie där valbåsens utformning också varierades visar att den största vinsten när det gäller upplevd möjlighet att rösta hemligt redan gjorts i och med det nya förfarandet där valsedlarna plockas bakom en skärm istället för öppet. Men det går alltså att öka upplevelsen av att kunna rösta hemligt ytterligare, vilket i sin tur kan vara viktigt för valdemokratins framtida legitimitet.

John Högströms och Christian Jerhavs artikelbidrag *Köer och röstmottagningens kvalitet vid det svenska valet 2022: En studie med fokus på röstmottagarnas erfarenheter från valet* fokuserar på den stora grupp personer som arbetar som röstmottagare under förtidsröstningen samt på valdagen runt om i landets drygt 6 000 vallokaler. Genom en enkätundersökning som distribuerades via kommunernas valnämnder undersöker författarna i vilken utsträckning röstmottagarna upplevde problem med köer under röstningen, respektive om köerna påverkade röstmottagarnas upplevelse av kvalitén i röstmottagningen. Resultaten visar att sju av tio röstmottagare upplevt problem med köer, både i och utanför vallokalen, i samband med valet 2022. Vidare finns ett statistiskt signifikant samband såtillvida att röstmottagare som upplever att köerna var

ett problem också bedömer att röstmottagningen som helhet fungerade sämre, och resultaten håller under kontroll för andra variabler. Högström och Jerhovs artikel ger således ytterligare en viktig indikation på att köer var ett utbrett problem runt om i Sverige under valet 2022. Utöver köernas förmodat negativa inverkan på väljarna påverkade de även negativt röstmottagarnas arbete och i förlängningen kvalitén i själva röstmottagningen. Författarna diskuterar flera relevanta policyrekommendationer inför nästa val, som att utreda om det likt andra länder ska finnas riktlinjer för hur lång den maximala väntetiden ska vara, om det ska finnas digitala röstlängder i vallokalerna för att snabba på avprickningen av röster, fler valsedelställ och ökad utbildning och information till kommunerna.

Köproblematiken i samband med röstningen står även i fokus i Axel Cronerts och Marcus Östermans artikel *Köer och valdeltagande i de allmänna valen 2022*. En av de farhågor som lyftes i samband med valet var huruvida vallokalsköerna kunde vara en förklaring till att valdeltagandet i Riksdagsvalet minskade med tre procentenheter jämfört med 2018. Det förekommer åtminstone anekdotiska exempel på väljare som lämnat kön, och det är också tänkbart att medierapporteringen om långa köer kan ha fått väljare som ännu inte hunnit rösta att ställa in sitt besök i vallokalen. Att köer är förknippat med något lägre valdeltagande, och även kan leda till att väljare som upplevt vallokalsköer avstår från att rösta i nästkommande val, finns det empiriska bevis för i tidigare studier från framförallt USA. Forskningsfrågan som Cronert och Österman ställer sig är om köerna till vallokalerna under valdagen bidragit till minskningen i valdeltagandet. Analysen baseras på uppgifter om vallokalernas stängningstid i samtliga valdistrikt i Sveriges tjugo största kommuner, vilket motsvarar 40 procent av samtliga valdistrikt, tillsammans med enkätdata om röstmottagarnas erfarenheter i tre kommuner. Resultaten visar att fem procent av vallokalerna i de undersökta kommunerna stängde mer än tio minuter senare än den föreskrivna stängningstiden 20:00. Vidare var valdeltagandet, under kontroll för andra faktorer samt med hänsyn tagen till sen förtidsröstning på valdagen, cirka en procentenhet lägre 2022 jämfört med 2018 i de valdistrikt där vallokalerna stängde sent, jämfört med jämförbara valdistrikt som inte stängde sent.

Ytterligare analyser på kommunnivå, om än med en större osäkerhet, visar att skillnaden i minskningen i valdeltagande mellan kommuner med och utan köproblematik kan vara större än vad som skattas på distriktsnivå. Författarna tolkar detta resultat som en indikation på att det kan ha förekommit spridningseffekter, det vill säga att ködrabbade valdistrikt också negativt påverkat valdeltagandet i närliggande valdistrikt där köer inte var ett problem. Om den största av dessa skattningar används visar beräkningar att den negativa påverkan av köerna på det totala valdeltagandet i Sverige som mest kan ha uppgått till ungefär en kvarts procentenhet. Den sammantagna slutsatsen är att köproblematiken 2022 totalt sett sannolikt bara bidrog till en mindre del av den

totala minskningen i valdeltagandet mellan 2018 och 2022. Men att fler väljare nu erfarit vallokalsköer medför en ökad risk för att väljare avstår att rösta i nästa val vilket skulle kunna få konsekvenser för valdeltagandet i Europaparlamentsvalet 2024 respektive de allmänna valen 2026. Författarna diskuterar därför ett antal policyrekommendationer inför nästa val där ansvariga myndigheter, från Riksdagen till de kommunala valnämnderna, behöver skjuta till resurser för att undvika köer, exempelvis ytterligare ökade möjligheter förtidsröstning, fler valskärmar och fler röstmottagare.

I vårt artikelbidrag *Köande väljare: Erfarenheter och konsekvenser av vallokalsköer vid det svenska valet 2022*, författat tillsammans med Anna Cederholm Lager, undersöker vi hur utbredd erfarenheten av att köa är i olika väljargrupper samt om väljare som upplevt längre vallokalskö respektive hade en mer negativ upplevelse av sitt besök i vallokalen har lägre förtroende för valets genomförande än väljare som inte stått i kö eller som haft en positiv upplevelse av sitt besök i vallokalen. Den tidigare forskningen, i huvudsak från USA, visar dels att väljare med lägre socioekonomisk status tenderar att få köa längre, dels att det tenderar att vara längre köer i vallokaler i socioekonomiskt svagare områden. Forskningen visar också att negativa upplevelser av besöket i vallokalen, inklusive köer, är förknippat med ett lägre förtroende för valets genomförande. Baserat på data från Valundersökningen 2022, Valmyndighetens uppföljningsenkät till kommunernas valnämnder samt officiell statistik på valdistrikts- respektive kommunnivå, kan vi visa att den genomsnittliga tiden för vallokalsbesöket var 15 minuter. Nära 60 procent av svarspersonerna uppger att vallokalsbesöket tog mellan 0 och 10 minuter. Vi kan inte hitta några systematiska skillnader mellan väljargrupper med olika socioekonomisk status när det gäller uppfattningar om hur lång tid vallokalsbesöket tog respektive om det var köer i vallokalen. Med andra ord kan vår studie inte bekräfta de mönster som uppvisats i de amerikanska studierna, där socioekonomiskt svagare väljare tenderar att få stå längre i vallokalsköer. Däremot visar våra resultat att väljare som förtidsröstat sent eller röstat på valdagen, väljare bor i kommuner där valnämnderna också rapporterat om köproblem respektive väljare som bor i större valdistrikt sett till antalet röstberättigade, haft längre kötid. Våra sambandsanalyser visar också att väljare som har en mer negativ erfarenhet av vallokalsbesöket respektive stått längre i kö uppvisar lägre förtroende för genomförandet av demokratiska val i Sverige och för Valmyndigheten samt instämmer i lägre grad att valet genomförts på ett rättvist sätt än väljare med en mer positiv vallokalsupplevelse respektive kortare kötid. Sambanden mellan kötid och de olika valrelaterade förtroendebedömningarna är dock svagare än sambanden mellan vårt index som mäter flera aspekter av vallokalsbesöket och förtroende. Vidare kan vi på basis av resultaten inte uttala oss om ett kausalt samband utan endast samvariation. Slutsatsen att det inte fanns någon systematisk ojämlikhet i vilka väljargrupper som fick stå längre eller kortare i kö till

vallokalererna är goda nyheter för valdemokratins legitimitet. Samtidigt kan de förändringar av valförfarandet som infördes i syfte att stärka valhemligheten, och därmed valintegriteten, delvis ha motverkats av de vallokalsköer som uppstod till följd av det nya förfarandet.

Medan specialnumrets inledande artiklar haft sitt fokus på vallagar, valförfarande och röstningsprocessen, inklusive konsekvenser av väljarnas erfarenhet av besöket i vallokalen, byter specialnumret i och med nästa bidrag fokus till analyser av svenska väljares attityder till konspiratoriska påståenden om valfusk.

Artikeln *Valfusk i Sverige? Allmänhetens syn på oegentligheter vid svenska val* är författad av Nora Theorin, Sofia Johansson, Jesper Strömbäck, Bengt Johansson och Henrik Oscarsson. Med hjälp av analyser av data från den svenska medborgarpanelen vid SOM-institutet undersöks hur utbredd föreställningar om oegentligheter vid röstningen egentligen är, om dessa förändrats under valkampanjen 2022 och vilka faktorer som driver individens uppfattningar om huruvida fusk förekommer i svenska val. Resultaten visar att de allra flesta väljare inte tror på föreställningar om valfusk men att det samtidigt finns en stabil och icke obetydlig minoritet som instämmer i olika påståenden om att fusk är *vanligt* förekommande i svenska val. Denna minoritet tenderar att vara yngre, mer lågutbildad och luta höger politiskt. De använder i högre utsträckning högeralternativa medier och har en högre generell benägenhet att tro att världen styrs av konspirationer. I linje med tidigare forskning visar författarna att sympatier för Sverigedemokraterna, exponering för högeralternativa medier och konspiratorisk mentalitet tycks vara de viktigaste drivkrafterna bakom tro på valfusk. Vilken informationsmiljö man befinner sig i och vilken syn på världen man har samverkar med andra ord för att skapa och upprätthålla föreställningar om valfusk och oegentligheter. Inför valet byggdes det upp ett slags förhöjd mottaglighet för en svensk variant av historien om 'det stulna valet', som sedan inte visade sig behövas. Trots att högersidan till slut vann det jämna valet 2022 visar resultaten – i strid mot förväntningar från internationell forskning – att tron på valfusk ändå kom att *förstärkas* bland personer som använder sig av högeralternativa medier. Resultaten indikerar att det finns stor potential för spridning och acceptans för konspiratoriska påståenden om svenska val som kan exploateras för politiska syften.

Med Nicholas Sorak och Stephen Dawsons bidrag tar specialnumret ett steg till framåt i valcykeln, till konsekvenserna av valresultatet. I artikeln *Election losers or society's losers? How election result ambiguity can impact the relationship between feelings of control and perceptions of election fairness* undersöker författarna om sambandet mellan individens känsla av kontroll och uppfattningar om valets genomförande ser olika ut beroende på om man röstat på den vinnande eller förlorande sidan i ett val, och hur tydligt valresultatet är. I artikeln utgår författarna från det faktum att demokratiska val runt om i

världen i allt högre grad präglas av skepticism när det gäller hur rättvisa valen är och att väljarnas uppfattning om valintegritet starkt påverkas av just huruvida man röstat på de vinnande eller förlorande partierna. Forskningen visar också att psykologiska mekanismer som att känna kontroll över sin situation är sammankopplat med benägenheten att tro på konspirationsteorier. Sorak & Dawson testar denna mekanism men med uppfattningar om valets genomförande som utfall och jämför två fall: Brexit-folkomröstningen i Storbritannien 2016 och det svenska valet 2018. De empiriska analyserna visar ett konsekvent mönster: personer som upplever lägre känsla av kontroll upplever också valen som mindre rättvisa. Sambandet mellan sämre upplevd kontroll och uppfattningar att valet är mindre rättvist är dock svagare om man samtidigt tillhört den vinnande sidan i valet och omvänt starkare om man tillhört den förlorande sidan. Resultatet visar vidare att den mildrande effekten av att vinna är tydligare i fallet med Brexit, men en tydligt vinnande respektive förlorande sida, jämfört med det svenska fallet med långdragen regeringsförhandling och nya samarbetskonstellationer.

Även Sebastian Lundmarks och Marcus Weissenbilders bidrag handlar om konsekvenser av valresultatet, mer specifikt om det finns ett samband mellan att tillhöra valets vinnare/förlorare och väljarnas förtroende för Valmyndigheten. Utgångspunkten i artikeln *In i värmen? Vinnare- och förlorareffekter och förtroendet för Valmyndigheten* är det välkända forskningsresultatet att väljare som har röstat på den vinnande sidan i valet, det vill säga på regeringsbildande partier, gör mer positiva bedömningar av valets genomförande och hur väl demokratin fungerar jämfört med väljare som röstat på den förlorande sidan, det vill säga partier som hamnar i opposition. Författarna ställer i artikeln frågan om samma mönster går att finna när det gäller förtroende för myndigheten med det övergripande ansvaret för valets genomförande: Valmyndigheten. Mer specifikt undersöks om förtroendet för Valmyndigheten förändras efter valet bland väljare som tillhör valvinnarna respektive valförlorarna. De empiriska analyserna bygger på data från den svenska medborgarpanelen vid SOM-institutet och i analyserna används data från samma individer vid fem tillfällen mellan juni 2018 och december 2022. Resultaten visar att förtroendet för Valmyndigheten förändrades i positiv riktning bland väljare som i valet 2022 röstat på Kristdemokraterna, Liberalerna, Moderaterna eller Sverigedemokraterna medan väljare som röstade på de förlorande partierna inte förändrade sitt förtroende för Valmyndigheten. Resultaten visar också att vinnareffekten efter valet 2022 var allra starkast bland väljare som röstat på Sverigedemokraterna, det vill säga de var den grupp vars förtroende för Valmyndigheten förändrades mest i positiv riktning. Författarna diskuterar att denna starkare effekt sannolikt beror på att partiet under 2022 förlorade sin pariastämpel och i och med Tidöavtalet med regeringspartierna välkomnades in i värmen.

Avslutning

Avslutningsvis vill vi diskutera hur resultaten från det svenska fallet kan bidra till den internationella forskningen om valintegritet. Vi menar att det finns flera viktiga lärdomar, såväl metodologiska som empiriska och teoretiska, om valintegritet från forskning baserat på ett land som befinner sig i den absoluta toppgruppen av länder när EIP mäter valintegritet.

En viktig metodologisk lärdom i Esaiasson och Teorells bidrag är att fältexperiment är en framkomlig väg för att pröva vilka praktiska lösningar – lokalers beskaffenhet, möblering, flöde – som är bäst när det gäller att underlätta för enskilda väljare att enkelt och snabbt utföra röstningshandlingen. I arbetet med framtida reformer av valsystemet ser vi framför oss att gissningar och bedömningar kommer kunna kompletteras med resultat från fältexperiment när det blir dags att föreslå förändringar som kan stärka väljarnas upplevelser av besöket i vallokalen. Högström och Jerhov respektive Cronert och Österman visar genom sina analyser av köbildning hur ytterst värdefulla de olika frågeundersökningarna till röstmottagare och ordförande i valnämnder har varit. Den här gången hade vi som forskare turen att användbara enkätstudier blev genomförda och i viss mån kunde samanalyseras med andra data. Även de helt nya frågeinstrument som ingick i Valundersökningen 2022 och som mäter väljarnas uppfattning av besöket i vallokalen, inklusive uppskattad kötid (se Solevid, Oscarsson & Cederholm Lager i denna volym), får ses som ett metodologiskt bidrag och en start på en ny mätserie som kan följas upp, och förhoppningsvis utvecklas, i kommande valundersökningar. Utan de olika enkätundersökningarna till röstmottagarna, valnämndernas ordförande respektive till väljarna hade vi inte i efterhand kunnat utvärdera effekterna av köproblematiken i samband med 2022 års val. Inför utvärderingar av framtida val är det viktigt att det planeras i god tid, koordineras bättre och avsätts mer resurser för att genomföra fler och mer ambitiösa, regelbundet återkommande studier av nyckelpersoner som är direkt involverade i valprocessen. Till sist är också panelstudier också ett viktigt metodologiskt bidrag i studiet av valintegritet eftersom det möjliggör jämförelser över tid inom samma grupp svars personer (se Theorin m.fl. och Lundmark & Weissenbilder).

När de gäller de empiriska lärdomarna har flera av bidragen på ett effektivt sätt visat att små detaljer i valförfarandet kan ha stor betydelse. Även till synes obetydliga förändringar av praktiska förhållanden i vallokalerna kan ha stor inverkan på väljarnas känslor av trygghet, på väljarnas förtroende för genomförande av val och på väljarnas beteende. På de platser i Sverige där det uppstod en köproblematik vid valet 2022 hade det negativa konsekvenser för väljarnas uppfattningar av valintegritet, för väljarnas vilja att rösta samt för röstmottagarnas upplevelse av arbetet med själva röstmottagningen (se Solevid, Oscarsson & Cederholm Lager, Cronert & Österman och Högström & Jerhov i detta nummer). Även uppfattad trängsel i förtidsröstningslokalen hade en

negativ inverkan på den annars höga nivån av upplevd valhemlighet i samband med förtidsröstningen (se Esaiasson & Teorell i detta nummer). Även om forskningsresultaten visar på relativt små effekter av köer på det *aggregerade* valdeltagandet i det svenska valet 2022 handlar det ändå fortfarande om mätbara och signifikanta effekter. Köbildning i vallokaler är definitivt inte något positivt för valintegriteten, inte ens i ett land som Sverige där det i utgångsläget råder gynnsamma förutsättningar för medborgarna att rösta. Samtidigt är det ett positivt besked att det inte förekom några systematiska skillnader i upplevd kötid mellan väljargrupper med olika socioekonomiska förutsättningar (se Solevid, Oscarsson & Cederholm Lager i denna volym).

En teoretisk lärdom från Theorin et al., Sorak & Dawson och Lundmark & Weissenbilder är att medborgarnas perceptioner av valintegritet och benägenhet att acceptera utfallet av valet inte nödvändigtvis är kopplade till kvaliteten i hur ett val i praktiken har genomförts. Ett aldrig så fläckfritt genomfört val tycks ändå inte alltid kunna stå emot uppfattningar om fusk och oegentligheter. Lyckat genomförande av fria och rättvisa val är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för framgång. Grundläggande psykologiska predispositioner – såsom huruvida enskilda individer uppfattar att de har kontroll över sina liv eller är benägna till konspiratoriskt tänkande – har betydelse för hur korrekt och rättvist ett val uppfattas. Det påminner oss om att demokratiska processer så gott som alltid slutar med att man inte får som man vill: det behöver finnas en beredskap bland såväl väljare som förtroendevalda att hantera förluster utan att vända besvikelsen mot procedurerna (valsystem och valförfarande). På medborgarnivå ser vi egentligen bara ett sätt att begränsa utrymmet för obefogad skepticism mot valprocesserna: att outtröttligt sprida ännu mer information om hur val i Sverige i praktiken går till och hur rutinerna ser ut. I fallet Sverige kan det handla om att lyfta fram några av styrkorna i valförandet: de kompletta röstlängderna, det generösa systemet för förtida röstning och brevröstning från utlandet, den starka decentraliseringen av rösträkningen, de många medborgarnas aktiva deltagande i den manuella rösträkningen, förfarandet vid den andra slutliga rösträkningen och systemet med valprovning. Men det handlar också om att vara öppen för nödvändiga justeringar för att göra systemet än mer robust. På elitnivå kan vi hysa förhoppningar om att politiska ledare fortsätter reproducera en demokratisk kultur, agerar ansvarsfullt och låter det långsiktiga försvaret av demokratin ha högre prioritet än kortsiktiga opinionsvinster.

Om framtiden

I det så kallade *Tidöavtalet* – överenskommelsen mellan Liberalerna, Kristdemokraterna, Moderaterna och Sverigedemokraterna som tillkom efter valet 2022 – är en av punkterna att en parlamentarisk kommitté ska tillsättas med uppdrag att se över dagens svenska valsystem med partispecifika valedlar

(Tidöavtalet 2022: 61). Mot bakgrund av den omfattande kritik som länge riktats mot valsedelssystemet är det välkommet med en ordentlig utredning av frågan. Från partiernas sida finns emellertid, som så många gånger tidigare i svensk författningshistoria, en grundskepsis mot att genomföra större förändringar av valsystemet. Det kan vara bekymmersamt om partiers önskemål om status quo, exempelvis genom att fortsätta försvara det valsedelssystem som så länge kritiserats för att vara ineffektivt och riskfyllt, står i vägen för reformer som kan stärka valintegriteten på längre sikt. I skrivande stund (augusti 2023) har dock regeringen ännu inte utfärdat några direktiv till en sådan utredning. Med tanke på hur lång tid som brukar behövas för att utreda och brett förankra valreformer signalerar dröjsmålet i praktiken en bordläggning av frågan till nästa valperiod, 2026-2030.

Under arbetet med detta temanummer har vi upptäckt att behovet av fler studier av valintegritet är stort. Vi menar att svenska statsvetare bör arbeta för att en större analys av hela den demokratiska valprocessen – i alla dess elva komponenter – kommer till stånd i syfte att utvärdera integriteten i svenska val på ett mer ingående och detaljerat sätt än vad internationella kartläggningar kan göra. En sådan insats skulle kunna erbjuda ett samlat och oberoende underlag för fortsatta och förutsättningslösa diskussioner om sättet att genomföra demokratiska val i Sverige.

Referenser

- Berg, Linda & Oscarsson, Henrik (red.), 2012. *Omstritt omval*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Cederholm Lager, Anna, Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria, 2023. "Väljarnas förtroende för valsystemet och genomförandet av allmänna val", Valforskningsprogrammets rapportserie 2023:14. Göteborgs universitet, Statsvetenskapliga institutionen.
- Dahlberg, Stefan, Duus-Otterström, Göran & Karlsson Schaffer, Johan, 2014. "Så kan valhemligheten säkras i de svenska valen", *Dagens Nyheter*, 2014-09-14, tillgänglig på <https://www.dn.se/debatt/sa-kan-valhemligheten-sakras-i-de-svenska-valen/>, citerad 2023-08-14.
- Electoral Integrity Project, u.å. *What we do*. Tillgänglig på <https://www.electoralintegrityproject.com/what-we-do>, citerad 2023-08-14.
- Elklit, Jørgen, 2018. "Varför struntar svenskar och det officiella Sverige i valhemligheten?", *Svenska Dagbladet*, 2018-10-27, tillgänglig på <https://www.svd.se/a/Kv4K8o/varfor-struntar-sa-manga-svenskar-i-valhemligheten>, citerad 2023-08-14.
- Garnett, Holly Ann, James, Toby S., MacGregor, Madison & Caal-Lam, Sofia, 2023. "Year in Elections Global Report 2023", *The Electoral Integrity Project*. Tillgänglig på <https://static1.squarespace.com/static/58533f31bebafbe99c85dc9b/t/649dee1ee6e6c50219e9fbd9/1688071716978/Electoral+Integrity+Global+Report+2023.pdf>, citerad 2023-08-14.

- Johansson, Bengt, Strömbäck, Jesper, Färm, Karl-Arvid & Lundqvist, Jonathan (red.), 2023. *Valet 2022: Politiken, medierna och nyhetsagendan*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, 2022. *Handbok i kommunal krisberedskap – 2. Kommunala verksamheter – Genomförande av val*. Tillgänglig på <https://rib.msb.se/filer/pdf/29917.pdf>, citerad 2023-08-10.
- Norris, Pippa, 2014. *Why Electoral Integrity Matters*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OSCE, 2018. *Sweden. General Elections 9 September 2018. ODIHR Election Expert Team Final Report*. Tillgänglig på <https://www.osce.org/files/documents/6/2/403760.pdf>, citerad 2023-08-14.
- Papada, Evie, Altman, David, Angiolillo, Fabio, Gastaldi, Lisa, Köhler, Tamara, Lundstedt, Martin, Natsika, Natalia, Nord, Marina, Sato, Yuko, Wiebrecht, Felix, & Lindberg, Staffan I, 2023. *Defiance in the Face of Autocratization. Democracy Report 2023*. University of Gothenburg: Varieties of Democracy Institute (V-Dem Institute).
- Riksrevisionen, 2019. *RiR 2019:35. Valförfarandet – valhemlighet, träffsäkerhet och godtagbar tid*. Tillgänglig på https://www.riksrevisionen.se/download/18.492f438316ec5fbc7123f821/1575466145278/RiR%202019_35%20Anpassad.pdf, citerad 2023-08-14.
- Tidöavtalet, 2023. *Tidöavtalet: Överenskommelse för Sverige*. Tillgänglig på <https://www.liberalerna.se/wp-content/uploads/tidoavtalet-overenskommelse-for-sverige-slutlig.pdf>, citerad 2023-08-14.
- Valmyndigheten, 2023a. *Erfarenheter från valen 2022*. Tillgänglig på <https://www.val.se/download/18.2e258d6a185efb8ea93cda/1676389422369/erfarenhetsrapport-val-2022.pdf>, citerad 2023-08-14.
- Valmyndigheten, 2023b. *Valsäkerhet*. Tillgänglig på <https://www.val.se/om-oss/vart-uppdrag/valsakerhet.html>, citerad 2023-08-14.

Hur hemlig är valhemligheten?

Rapport från en studie av förtidsröstning i Göteborg 2022

Peter Esaiasson & Jan Teorell

How Secret is Voting Secrecy in Swedish Elections – A Study of Advance Voting in the 2022 Elections

This paper is about voters' perceptions of voting secrecy in the 2022 Swedish elections. In collaboration with the local election authorities in Gothenburg, we have asked a large number of advance voters ($n = 12901$) about perceived voting secrecy under three types of voting arrangements. In the high secrecy arrangement, voters completed voting behind a single closed screen. In two medium secrecy arrangements, voters selected ballot papers behind a closed screen and walked a few meters with ballot papers in hand to another closed screen to complete the vote. Results show that perceived voting secrecy is high in all three arrangements, but also that the high secrecy arrangement makes a statistically significant contribution to perceived voting secrecy. The findings illustrate that voters are sensitive to small changes in the voting environment, and that details matter for the experience of voting secretly.

Inledning

Enligt regeringsformen (3 kap. 1 §) utses Sveriges riksdag i ”fria, hemliga och direkta val”. Att dessa val är fria och direkta råder det idag knappast några delade meningar om. Men hur välbehållen är egentligen den svenska valhemligheten? Något förvånande, kan tyckas, men den svenska valhemligheten har under senare år blivit alltmer ifrågasatt.

Sverige fick sin valhemlighet som resultatet av en serie reformer under mer än 100 år. Även om öppen röstning medelst upprop, där varje valmans röst

Peter Esaiasson är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet; Jan Teorell är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

E-post: peter.esaiasson@pol.gu.se; jan.teorell@statsvet.su.se

i efterhand kunde utläsas ur voteringsprotokollet, var dominerande vid de svenska riksdagsvalen under frihetstiden använde man vid val till prästeståndet så kallade "slutna sedlar" (Stavenow 1895: 49). Vid frihetstidens slut blev det även allt vanligare att man använde slutna omröstning i valet till borgarståndet i vissa städer, men dessa reformer var inte okontroversiella. I Västerås till exempel, en av de städer som var först med att införa slutna sedlar, överklagades riksdagsvalet 1755 med hänvisning till valhemligheten. Den klagande menade att det kunde innebära att de rika kunde rösta på sig själva utan att detta kom till allmän kännedom (Johansson 1973: 506). Eftersom rösträtten var graderad efter skattebördan var detta ingen oviktig invändning. I 1810 års riksdagsordning var det bara i valet till borgarståndet som slutna sedlar anbefalldes (Fahlbeck 1934: 111), och det var först genom ett domstolsbeslut 1828 som frågan löstes hur detta skulle kunna förenas med den graderade rösträtten. Problemet tidigare hade annars varit att de rikastes röster lätt kunde identifieras om man skrev ut röstetalen (alltså hur många röster valmannen kunde ange) på röstsedeln. Lösningen blev att i stället till var och en dela ut lika många valsedlar som denne var berättigad till. Dessa kunde sedan avges med bevarad hemlighet (se Teorell, Ziblat & Lehoucq 2017: 449f).

När ständsriksdagen till slut avskaffades skrevs slutna sedlar in som föreskrift i 1866 års riksdagsordning, men bara för de direkta valen och för valen bland elektorerna i de indirekta valen på landsbygden. I de valkretsar som använde indirekta val kunde valet av elektorer fortfarande ske öppet (Wallin 1961: 84–88). Även om dessa indirekta val (som i valkretsarna på landsbygden var valfria) nästan helt slutat att praktiseras vid 1900-talets början (Lewin, Jansson & Sörbom 1972: 31) var det först i samband med det proportionella valsättets införande 1911 som det i lag reglerades att vallokaler skulle utformas med avskärmade platser bakom vilka valsedlarna skulle göras i ordning (Esaiasson 1990: 110). Det var vid denna tid dock fortfarande upp till partierna själva att trycka sina valsedlar. Så sent som 1948 misslyckades riksdagen med att enas om en reform av detta system, trots klagomål på att papperstjockleken mellan olika partivalsedlar skilde sig åt så mycket att man genom att studera valkuvertet kunde sluta sig till vilket parti en viss person röstade på. Det skulle dröja till enkammarrisriksdagens införande 1970 innan de standardiserade valsedlarna med dagens utformning, tryckta och distribuerade av staten, infördes (Esaiasson 1990: 214, 253).

Med tanke på att denna väg mot säkrandet av valhemligheten var så lång och brokig är det kanske mindre ämnat att förvåna att den svenska valhemligheten även på senare tid kommit att ifrågasättas. Det som nu hamnat i blickfånget gäller avskärmningen av valsedelställen. I syfte att stärka skyddet för valhemligheten och därmed även minska risken för att väljarna utsätts för otillbörlig påverkan i samband med röstningen föreslog regeringen i augusti 2018 en ändring i vallagen som innebar att den plats i en vallokal där valsedlar läggs ut ska

vara avskärmd från insyn från andra väljare. Bakgrunden till förslaget var att den plats där valsedlar lades ut i eller i anslutning till röstmottagningsställena normalt sett var öppen för full insyn från andra väljare när en väljare skulle ta sina valsedlar. Det kunde innebära att väljare upplevde att deras valhemlighet röjdes i samband med att de tog valsedlar (prop. 2017/18:286 s. 9–10). Riksdagen ställde sig bakom förslaget (bet. 2018/19:KU 12, rskr. 2018/19:35). Lagändringarna trädde i kraft den 1 januari 2019, och kom att användas för första gången i samband med Europaparlamentsvalet på våren samma år.

Men saken var därmed inte utagerad. Som ett resultat av Januariavtalet tillsattes en ny utredning på våren 2020, kallad *2020 års valutredning* (JU2020:08), där frågan om skyddet av valhemligheten återigen aktualiserades. Även det nya systemet med avskärmade valsedelsställ kunde nämligen kritiserats för bristande valhemlighet eftersom väljarna fortfarande tvingades förflytta sig med valsedlarna i handen från avskärmningen bakom vilka dessa förvarades till den avskärmning där rösterna skulle göras i ordning.

För att pröva konsekvenserna av reformen fick vi tillsammans med Annika Fredén valutredningens uppdrag att organisera ett fältexperiment i Stockholms Kulturhus där väljare bjöds in att genomföra ett val i en provisorisk vallokal som på slumpmässiga tider utformades på tre olika sätt: (1) enligt den gamla ordningen med öppna valsedlar; (2) enligt den rådande ordningen med avskärmade valsedlar som hölls separat från avskärmningen bakom vilken man röstade; och (3) enligt en tredje ordning som innebar att väljarna – såsom är fallet i exempelvis Norge – kunde både välja och göra i ordning sina valsedlar i det slutna kuvertet bakom samma avskärmning. Studien visade att denna tredje ordning signifikant bidrog till ökad upplevelse av valhemlighet, framför allt i jämförelse med den gamla ordningen (1) men också jämfört med den nya ordningen (2) med en kort promenad med valsedeln i hand (SOU 2021:7, Bilaga 3).

Det är viktigt att redan nu inskräpa en distinktion: den faktiska valhemligheten behöver inte perfekt överensstämma med väljarnas *upplevelse* av att kunna rösta hemligt. I en uppmärksam amerikansk studie från 2008 visade det sig att 25 % av respondenterna inte trodde att deras val skedde hemligt (Gerber m.fl. 2013a). Detta är en ur svensk synpunkt förvånansvärt hög siffra med tanke på att man i USA använder sig av en så kallad "enhetssedel", där alla kandidater eller partier finns återgivna på samma valsedel där väljaren gör sitt val. I USA saknas således problemet med partivalsedlar som behöver avskärmas på en separat plats. Gerber med kollegor kunde även visa att denna upplevelse fick praktiska konsekvenser för folks röstningsbeteende. Exempelvis var fackföreningsmedlemmar som trodde att valhemligheten inte var säkrad mindre benägna att rösta på Republikanerna. I en senare studie visar även Gerber m.fl. (2013b) att upplevelsen av komprometterad valhemlighet inverkar negativt på valdeltagandet. I en tredje studie med särskild bäring på denna artikel fann Karpowitz m.fl. (2011) att en till synes ringa detalj i utformningen

av en vallokal – svartgul tejp fastsatt på golvet runt valbåsen för att markera behovet av avskildhet samt skyltar i vallokalen som uppmanade till respekt för valhemligheten – påverkade väljarnas benägenhet att våga rösta emot den lokala majoritetsuppfattningen i ett presidentval i Utah.

På basis av denna forskning är vår hypotes att andra till synes små skillnader i utformningen av svenska vallokaler på ett liknande sätt kan påverka väljarnas upplevelse av att kunna rösta hemligt. Närmare bestämt tror vi att det resultat vi fann i fältexperimentet i Kulturhuset går att generalisera till riktiga vallokaler i ett riktigt val på så sätt att väljare som slipper förflytta sig i vallokalen med valsedlarna i hand, från den ena avskärmningen till den andra, kommer att uppleva en större valhemlighet. Eller omvänt: ett integrerat arrangemang där valsedlarna plockas och läggs i kuvert bakom samma avskärmning ökar den upplevda valhemligheten.

Hypotesen prövas här i en studie av förtidsröstningen i samband med de svenska valen den 11 september 2022. Studien genomfördes på uppdrag av Valmyndigheten och i samarbete med Valnämnden i Göteborg.¹ Vid sidan av att pröva hypotesen kommer vi även att visa på två andra viktiga resultat från studien: trängsel i vallokalen minskar i sig den upplevda valhemligheten, och skillnaden i upplevd valhemlighet mellan arrangemangen kvarstår och till och med ökar när det är trångt i vallokalen.

Studiens uppläggning

Som nämndes ovan genomförde vi på uppdrag av 2020 års valutredning i november 2020 ett fältexperiment i syfte att undersöka hur väljarnas upplevelse av att kunna rösta hemligt påverkas av vallokals utformning (SOU 2021:7, Bilaga 3). Under fyra dagar ställdes en provisorisk vallokal i ordning i entrén till Stockholms Kulturhus. Vallokalen bemannades med röstmottagare från Stockholms valnämnd och utformades i så stor utsträckning som möjligt som vid ett vanligt nationellt val: valsedlar, valsedelställ, valkuvert, valskärmar (en för stående, en för sittande väljare), ett bord med avprickning i röstlängden samt en valurna. Vid slumpmässigt utvalda tider på dagen ändrades dock utformningen av vallokalen på tre olika sätt: den ”gamla” utformningen med valsedlarna utplacerade på ett bord med full insyn från alla sidor (utformning nr 1); den (från 2019) nya utformningen med avskärmning av valsedlar och därefter förflyttning över golvet med valsedlarna i handen till en annan skärm för färdigställande av valkuverten (utformning nr 2), samt ett integrerat alternativ där valsedlarna plockades och färdigställdes på en plats vilket eliminerade förflyttningen över golvet med valsedlarna i handen som kunde observeras av

1 Vi vill tacka Frida Sylvén Nowotny, Stefan Lydén och Stina Petersson Moberg vid Göteborgs stad för utmärkt samarbete.

andra (utformning nr 3). Drygt 800 personer som rekryterades bland förbipasserande deltog i undersökningen.

Genomgående upplevdes den integrerade utformningen 3 som den där det var lättast att rösta hemligt. Det fanns också en tydlig, och större, skillnad mellan det tidigare systemet med öppna valsedlar (utformning 1) och det nuvarande systemet med avskärmade valsedlar (utformning 2) där väljare uppfattade att det sistnämnda gynnade möjligheten att rösta hemligt. Studien visade således att reformen med avskärmade valsedlar ökar den upplevda känslan att rösta hemligt, men resultatet för det integrerade arrangemanget visade samtidigt att det finns sätt att ytterligare förbättra den upplevda valhemligheten (SOU 2021:7, Bilaga 3).

För att pröva giltigheten i resultaten från den fältexperimentella studien under verkliga förhållanden och för att undersöka effektiviteten hos konkreta arrangemang av vallokaler genomfördes en ny studie av förtidsröstningen i Göteborgs kommun i samband med valet 2022. Även denna gång prövades tre arrangemang, men nu inom ramen för den nya vallagen som föreskriver att platsen för valsedelsplockning skall var avskärmad. Det första arrangemanget integrerade valsedelsplockningen och färdigställandet av valkuvertet i ett och samma bås (funktionellt ekvivalent med arrangemang 3 ovan). De båda övriga arrangemangen var varianter på arrangemang 2 ovan och innebar således att väljarna förflyttade sig mellan två valskärmar med valsedlarna i handen.

Det första integrerade arrangemanget innebär att väljaren plockar valsedlar och gör i ordning dessa i sina kuvert bakom en och samma, från alla fyra håll insynsskyddade, avskärmning. Arrangemanget kallas i detta sammanhang för "holländska valbås" (se figur 1). Det andra arrangemanget, vilket får betraktas som det vanligast använda i Sverige i stort, innebar en tvådelad lösning där valsedlar plockades bakom en insynsskyddad avskärmning, varefter väljaren förflyttade sig till en annan insynsskyddad valskärm (oftast i grönt tyg), bakom vilken valsedlarna gjordes i ordning (se figur 2). Det tredje arrangemanget innebar också det en tvådelad lösning där valsedlar plockades bakom en avskärmning och gjordes i ordning bakom en annan. Skillnaden bestod i att avskärmningen för färdigställande av valkuverten utgjordes av så kallade "irländska valbås", vilket innebär flera avskärmade platser sammansatta i en rundel vilket är mindre utrymmeskrävande än att ha flera fristående valskärmar (se figur 3).

Studien genomfördes i sammanlagt 31 förtidsröstningslokaler i Göteborg under perioden måndag 5 september till lördag 10 september 2022. Totalt fanns 39 förtidsröstningslokaler i Göteborgs kommun, men 8 undantogs från studien på grund av begränsade öppettider. Av praktiska skäl kunde arrangemangen inte randomiseras mellan vallokaler, så variationen som studeras är inte slumpmässigt tilldelad. I 11 vallokaler användes det integrerade arrangemanget (holländska valbås), i 12 vallokaler användes det tvådelade arrangemanget

Figur 1. Integrerat arrangemang med valsedelsplock och färdigställande av valkuvertet på ett och samma ställe ("holländska valbås")

Figur 2. Tvådelat arrangemang med valsedelsplock och förflyttning till en annan plats med fristående skärmar för färdigställande av valkuvertet ("gröna skärmar")

Figur 3. Tvådelat arrangemang med en sammankopplad rundel av skärmar för färdigställande av valkuvertet ("irländska valbås")

med fristående gröna skärmar för färdigställandet av valsedeln, och i 6 vallokaler användes det tvådelade arrangemanget med sammankopplade skärmar (irländska valbås). I återstående 2 vallokaler användes ett tvådelat arrangemang med både fristående gröna skärmar och sammankopplade skärmar. De två vallokalerna med kombinerade arrangemang kommer i den fortsatta framställningen att behandlas tillsammans med arrangemanget med fristående skärmar.² Vilket arrangemang som användes i vilken vallokal framgår av tabell A1 i bilagan.

Efter att ha avlämnat sina röster tillfrågades väljarna av en röstmottagare om att medverka i en utvärderingsstudie av röstningsupplevelsen. Väljare som ville delta fick sedan på plats besvara en kortare enkät på 2 A4-sidor (se figur A1 i bilagan). Deltagandet var helt anonymt. Förutom frågor om röstningsupplevelsen ombads deltagarna endast att lämna uppgifter om sociala egenskaper som juridiskt kön, ålder, utbildningsnivå och födelseland.

Sammanlagt besvarades enkäten av 12 901 väljare, vilket motsvarar 14,8 procent av de som förtidsröstade i Göteborg under sista veckan före valet. Av svaren kom 5296 från väljare som röstat med ett integrerat arrangemang (41 procent), 5484 från väljare som röstat med det tvådelade arrangemanget med fristående gröna skärmar (43 procent), samt 2122 från väljare som röstat med det tvådelade arrangemanget med sammankopplade (irländska) valbås (16 procent).

Ett urval på närmare 13 000 personer är stort och tillåter oss att identifiera också relativt små skillnader i väljarnas upplevelser av respektive arrangemang. Vi skall emellertid vara öppna med att det också finns svagheter med undersökningsuppläggningsen. Förutom att vallokalerna inte kunde tilldelas ett arrangemang på slumpmässig grund är den största svagheten att vi inte vet hur många väljare som fått frågan men som avböjt att medverka i studien.

Att döma av kommentarerna som gavs av röstmottagarna var svarsviljan stor bland dem som fick frågan, men vårt försök att samla in systematisk information om svarsvägrarna visade sig kräva alltför mycket extra arbete av röstmottagarna för att fungera i praktiken. Av kommentarerna att döma var det också svårare för röstmottagarna att hinna med att fråga om deltagande under perioder då trycket i vallokalen var stort. Sannolikt är därför väljare som röstat under hektiska perioder underrepresenterade i materialet. En ytterligare felkälla skulle kunna vara att röstmottagarna huvudsakligen frågat väljare som de medvetet eller omedvetet bedömt ha en positiv grundattityd till situationen.

Sådana eventuella skevheter är i första hand ett hot mot beskrivande resultat som anger nivåerna av sådant som hur många väljare som röstat med trängsel i vallokalen och som har fått vänta länge på att få rösta. Vi är därför

2 Rent deskriptivt är nämligen väljarnas upplevelse av valhemligheten i dessa två mer lik de vallokaler som använde separata gröna skärmar. Våra slutsatser är inte beroende av denna förenkling.

försiktiga med att presentera rent beskrivande information från studien. För vår huvudfrågeställning om upplevda skillnader i valhemlighet mellan olika arrangemang är dock det centrala om eventuella olikheter i röstmottagarnas kontakter med väljarna skiljer sig systematiskt mellan de olika arrangemangen. Exempelvis vore det olyckligt om den eventuella tendensen att prioritera dem med en positiv grundinställning var starkare i vallokaler med integrerade arrangemang än i de med tvådelade arrangemang. Här är det en styrka med undersökningsuppläggningsen att det finns förhållandevis många vallokaler som använt vart och ett av arrangemangen. Vi kan heller inte se att det funnits någon systematik i hur valnämnden i Göteborg tilldelat röstmottagarna en viss typ av arrangemang.

Medvetna om olika tänkbara felkällor har vi också utvärderat materialets kvalitet utifrån kända parametrar. Resultaten är tillfredsställande. Det finns till exempel inga stora systematiska skillnader i svarsfrekvens mellan olika vallokaler vilket hade kunnat snedvrída resultaten. I materialet finns en underrepresentation av röstande på fredagen och lördagen före valet (exempelvis röstade 16 procent av väljarna på lördagen men bara 6 procent i vårt urval). Men eftersom underrepresentationen av helgröstarna finns för samtliga tre arrangemang undergräver den inte tilltron till analyserna av arrangemangens betydelse för upplevelsen av att rösta hemligt.

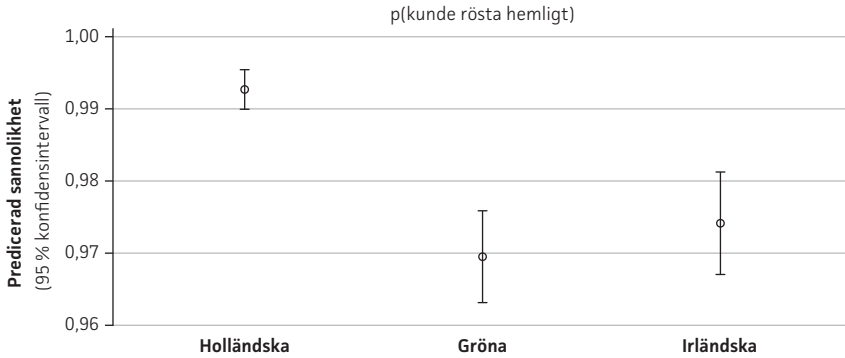
Den faktor som vi tror skulle kunna ha störst negativ betydelse för resultatens tillförlitlighet är att det var något vanligare att medelålders, högutbildade och inrikes födda röstade med det integrerade arrangemanget (se tabell A2 i bilagan). Dessa skillnader är dock överlag ganska små och vi rensar för dem i de statistiska kontrollanalyserna nedan.

Huvudresultat

Hypotesen prövas i en serie logistiska regressionsanalyser vid kontroll för kön, ålder, utbildningsnivå, härkomst, upplevelsen av tiden det tog att rösta samt av trängsel i vallokalen, där standardfelen (som avgör den statistiska signifikansen) klustrats på vallokaler.³ De detaljerade resultaten framgår av tabellerna A3-A7 i bilagan. Här kommer vi att koncentrera oss på resultaten för vår huvudfrågeställning, dvs. hur svaren påverkades av vallokalens utformning.

Enkäten innehöll fem frågor som handlade om väljarens upplevelse av möjligheten att rösta hemligt. Den första frågan lød "Kände du att du kunde rösta hemligt när du röstade idag?" och kunde besvaras med ja, nej eller ingen uppfattning. En mycket stor majoritet av de svarande, hela 96,5 procent, svarade ja på frågan om de kunde rösta hemligt. Det är ett stöd för att reformen

3 Standardfelen klustrats för att ta hänsyn till systematiska men icke observerade likheter mellan de väljare som röstat i samma vallokal.

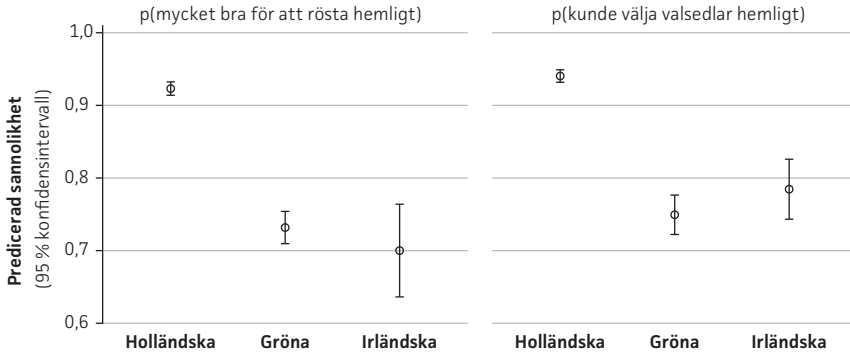
Figur 4. Binär upplevelse av att kunna rösta hemligt

Kommentar: De plottade resultaten är predicerade sannolikheter från en logistisk regressionsanalys med den binära frågan om upplevd valhemlighet (fråga 7 i enkäten) som beroende och de tre arrangemangen som oberoende variabel vid kontroll för kön, ålder, utbildningsnivå, härkomst, upplevelsen av tiden det tog att rösta samt av trängsel i vallokaler där standardfelen klustrats på vallokaler. Se tabell A3 för detaljerade resultat.

med insynsskyddat plockande av valsedlar varit framgångsrik med att öka den upplevda valhemligheten. Siffran är nästan exakt densamma som uppmättes i Riksrevisionens enkät utdelad vid sex vallokaler i Stockholm och Umeå i samband med 2019 års EU-val (RiR 2019:35, s. 29). Vårt fältexperiment från 2020 ger ytterligare en referenspunkt. Där var det bara 70 procent av deltagarna som röstade med det gamla arrangemanget med öppna valsedlar som svarade att de kunde rösta hemligt (för de båda andra arrangemangen med insynsskyddad valsedelsplockning rapporterade 88 respektive 92 procent att man kunde rösta hemligt). En rimlig första slutsats att dra från vår studie är att avskärmningen av valsedlarna i sig har haft en positiv inverkan på den upplevda valhemligheten.

Den nya slutsatsen från vår studie är dock att det finns utrymme för att ytterligare stärka den upplevda valhemligheten. Av figur 4 framgår sannolikheten för att svara ”ja” på denna fråga, efter hänsyn tagen till kontrollvariablerna fördelade efter vilket arrangemang väljarna röstade under. Trots den allmänt höga graden av tillfredsställelse syns ett mönster i figur 4. Av dem som röstade i det integrerade arrangemanget med holländska valbås var sannolikheten högre än 99 procent att de upplevde sig kunna rösta hemligt. Motsvarande siffra för dem som röstade med något av de andra arrangemangen var omkring 97 procent. Eftersom de flesta väljare upplever att de kan rösta hemligt är skillnaderna mellan arrangemangen substantiellt små, men samtliga är statistiskt signifikanta på 95 procentets säkerhetsnivå.

Den andra frågan till deltagarna är en variant på den första men med graderade svarsalternativ för att tillåta mer nyanserade svar. Den löd: ”Hur tycker du att vallokalen fungerade för att du skulle kunna rösta hemligt?”. De fem svarsalternativen varierade från (1) ”mycket bra” till (5) ”mycket dåligt”. Eftersom det möjligen kan finnas en viss benägenhet hos väljarna att överskatta

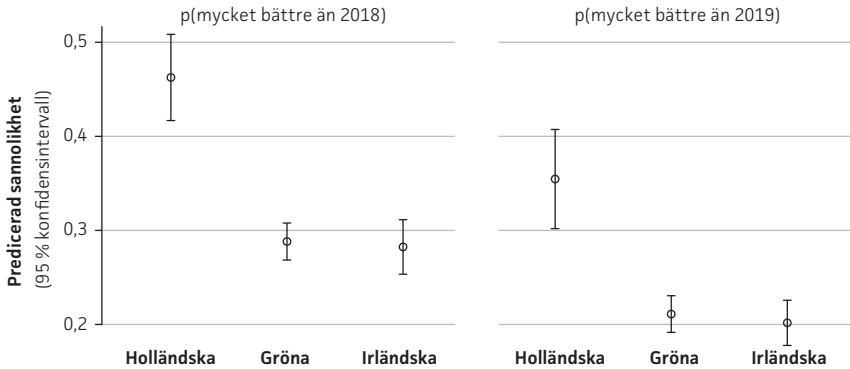
Figur 5. Graderad upplevelse av att kunna rösta och välja valsedlar hemligt

Kommentar: De plottade resultaten är predicerade sannolikheter från två ordnade logistiska regressionsanalyser med de graderade frågorna om upplevd valhemlighet, samt upplevd möjlighet att kunna välja valsedlar utan insyn (frågorna 8-9 i enkäten), som beroende och de tre arrangemangen som oberoende variabler, vid kontroll för kön, ålder, utbildningsnivå, härkomst, upplevelsen av tiden det tog att rösta samt av trängsel i vallokaler, där standardfelen klustrats på vallokaler. Se tabell A4-A5 för detaljerade resultat.

upplevelsen av valhemlighet på den enkla ja- och nej-frågan, särskilt med tanke på att de fått enkäten av en röstmottagare, tror vi resultaten för denna öppna och graderade fråga är ännu mer trovärdiga. I den vänstra delen av figur 5 redovisar vi sannolikheten för att man svarade ”mycket bra”, återigen fördelade efter arrangemang. Och mönstret är detsamma som i figur 4: de allra flesta respondenter rapporterade att vallokalerna fungerar bra för att rösta hemligt samtidigt som de som röstade med det integrerade (holländska) arrangemanget hade mest positiv upplevelse av att kunna rösta hemligt. Denna gång är skillnaden i substantiella termer betydligt större, och även denna gång statistiskt säkerställd. De som röstade med det tvådelade arrangemanget med fristående skärmar upplevde något högre grad av valhemlighet än dem som röstade tvådelat med sammankopplade irländska skärmar, men skillnaden mellan dessa båda andra arrangemang är inom felmarginalen.

Resultaten i figurerna 4-5 är anmärkningsvärda eftersom de pekar på att väljarnas upplevelser av att rösta hemligt är känsliga för till synes små variationer av arrangemangen i vallokalen. Det tycks alltså – i enlighet med vår hypotes – som att även den korta förflyttning som väljarna tvingas till under de tvådelade arrangemangen inverkar negativt på deras upplevelse av att kunna rösta hemligt.

Den tredje frågan, ”I vilken utsträckning kunde du välja valsedlar utan att andra kunde se vad du valde?”, tog mer direkt sikte på väljarnas upplevelse av att just kunna *välja valsedlar* på ett hemligt sätt och kunde återigen besvaras med fem svarsalternativ ordnade från (1) i mycket stor till (5) i mycket liten utsträckning. Den högra delen av figur 5 erbjuder inga överraskningar. Återigen får hypotesen stöd: det integrerade arrangemanget, vilka innebar att väljarna

Figur 6. Upplevelse av att kunna rösta hemligt jämfört med tidigare val

Kommentar: De plottade resultaten är predicerade sannolikheter från två ordnade logistiska regressionsanalyser med de graderade frågorna om upplevd valhemlighet jämfört med riksdagsvalet 2018 samt europaparlamentsvalet 2019 (frågorna 9–10 i enkäten) som beroende och de tre arrangemangen som oberoende variabler vid kontroll för kön, ålder, utbildningsnivå, härkomst, upplevelsen av tiden det tog att rösta samt av trängsel i vallokalen där standardfehlen klustrats på vallokaler. Se tabell A6–A7 för detaljerade resultat.

inte tvingades förflytta sig med valsedlar i hand inne i vallokalen, upplevdes som det som erbjöd bäst möjlighet att välja valsedlar hemligt. Skillnaden mellan de gröna och de irländska är återigen inom felmarginalen.

De två återstående frågorna tog sikte på väljarnas upplevelse av valhemlighet i samband med 2022 års val i jämförelse med två tidigare val som inträffade före respektive efter vår senaste reform: dels de nationella valen 2018 då valsedlarna fortfarande saknade egen avskärmning (det gamla systemet), dels Europaparlamentsvalet 2019 då valsedlarna enligt lag för första gången skulle förvaras bakom en egen avskärmning. Utifrån graden av avskärmning som de tre prövade arrangemangen erbjuder i jämförelse med dessa tidigare val, samt i ljuset av ovanstående resultat, är det då två mönster som borde vara att förvänta. Det ena är att det integrerade arrangemanget borde upplevas som mest hemligt jämfört med valet 2018 och något mer hemligt även jämfört med valet 2019. Det andra är att det tvådelade arrangemanget med de gröna och irländska valbåsen borde upplevas som mer hemligt än valet 2018, men ungefär lika hemligt som det 2019 (eftersom det ju också innebar ett tvådelat system). Med ett undantag är det också vad vi finner i figur 6.

Som framgår upplevs det integrerade arrangemanget som mer hemligt än vid båda de tidigare valen, och förbättringen är störst i jämförelse med valet 2018. Det är också så att det tvådelade arrangemanget upplevs som en förbättring jämfört med 2018. Det enda oväntade resultatet är att det även upplevs som en förbättring jämfört med Europaparlamentsvalet 2019, trots att det användes redan då. Skillnaden är dock i det senare fallet mindre. En tänkbar förklaring till detta resultat är att många väljare inte deltog i Europaparlamentsvalet 2019 och därför inte tidigare har erfarit att rösta med insynsskyddade valsedlar (den

underförstådda jämförelsepunkten för de som inte röstade 2019 torde vara det gamla systemet med öppna valsedlar).

Andra resultat

Vår enkät innehöll även två frågor om uppskattad tid det tog att rösta och upplevd trängsel i vallokalen. Som diskuterats är vårt material inte lämpligt för att besvara beskrivande frågor om trängsel och tidsåtgång. De flesta respondenter i urvalet (över 70 procent) uppgav att de kunde rösta efter som mest 10–15 minuters väntetid och de flesta (över 60 procent) uppgav också att det inte var någon trängsel i vallokalen. Tillräcklig många uppgav dock att man behövde vänta en längre stund och att det var åtminstone något trångt i vallokalen för att det skall finnas meningsfull variation att använda analytiskt. En illustration till att frågorna fungerade på avsett sätt är att de är högt korrelerade: där det upplevdes trångt i vallokalen tog det också längre tid att rösta. Trängsel bor granne med tidsåtgång.

Det finns även en viss samvariation mellan vallokalsens arrangemang och uppfattad trängsel och tidsåtgång. Närmare bestämt menade väljarna att det gick fortare att rösta, och med mindre trängsel, under det tvådelade arrangemanget med fristående skärmar jämfört med det integrerade arrangemanget och det tvådelade arrangemanget med sammankopplade valbås. Eftersom vår studie inte är designad för att svara på frågor om tidsåtgång och trängsel skall slutsatsen förses med reservationer, men det finns alltså visst belegg för att det – i detta specifika fall – tog längre tid och ledde till större trängsel att använda integrerade arrangemang. Den troliga förklaringen till detta är dock enligt Valnämnden i Göteborgs stad att valbåsen av praktiska skäl framför allt användes i röstningslokaler med mer begränsade ytor. Eftersom vår studie inte kan kontrollera för denna sorts logistiska faktorer såsom röstningslokalernas storlek, antalet valsedelsskärmar och bås vill vi understryka att sambandet mellan arrangemang och upplevd trängsel och tidsåtgång kanske inte har allmän bärighet.

För våra syften är istället det intressantaste att pröva om variationerna i trängsel och tidsåtgång kan ha inverkat på upplevelsen av att rösta hemligt. Det borde framför allt vara tänkbart att trängsel inverkar negativt på hur skyddad från insyn väljarna upplever promenaden med valsedlarna i hand som de måste företa sig under de tvådelade arrangemangen. Men man kan också tänka sig en mer allmänt minskad upplevelse av valhemlighet när många väljare befinner sig i samma vallokal.

Vi har därför i de kompletterande logistiska regressionerna i bilagan även inkluderat kontroller för uppskattad tid och upplevelse av trängsel (se tredje kolumnen i tabellerna A3–A7). Som väntat ökar trängseln upplevelsen av att inte kunna rösta hemligt (oavsett frågeformulering). Detsamma gäller dock inte för uppskattningen av tiden det tog att rösta, vilken inte har någon statistiskt

säkerställd effekt på några av frågorna om upplev valhemlighet. Trängsel men inte tidsåtgång är alltså förknippat med sämre upplevelse att rösta hemligt.

Samtidigt – och detta är det viktigaste – är vårt huvudresultat ovan redan korrigerat för dessa variationer i upplevd tidsåtgång och trängsel: upplevelsen av att kunna rösta hemligt är alltså störst med det integrerade arrangemanget. Eftersom trängseln upplevdes som större i vallokaler där dessa användes är det till och med så att vårt huvudresultat stärks när hänsyn tas till trängselfaktorn.

Slutsats och diskussion

Vi drar två slutsatser av studiens resultat. Den första är att upplevelsen av att rösta hemligt stärktes av reformen med avskärmade valedelsbord som infördes 2019. Den andra är att denna upplevelse skulle kunna stärkas ytterligare med hjälp av integrerade arrangemang genom vilket väljaren skulle slippa att företa en ”promenad” i vallokalen med valedlarna i hand. Det skall återigen sägas att vår studie gjordes inom kontexten förtidsröstning, men vi ser ingen anledning till att resultaten inte skall kunna generaliseras till också röstning på valdagen.

Vi avslutar med några reflektioner. Den första är av metodologisk karaktär. Studien av förtidsröstningen i Göteborg ger i allt väsentligt samma resultat som fältexperimentet med en provisorisk vallokal för ett föreställt val i Stockholms innerstad. Likheten i utfall stärker i efterhand tilltron till resultaten från fältexperimentet. För framtida utvärderingar är det en lärdom att om Valmyndigheten samarbetar med kommunernas valnämnder för att skapa verklighetsnära arrangemang fungerar det utmärkt att erbjuda deltagande väljare ett föreställt val som gjordes i Stockholmsstudien. Den samlade erfarenheten från de två studierna är att fältexperiment i samarbete mellan myndigheter och forskare ger goda möjligheter att i framtiden pröva hur väljarna tar emot olika reformer.

I sakfrågan om vallokalernas utformning vill vi uppmärksamma två omständigheter. Den första är att en stor vinst i upplevd valhemlighet redan är hemtagen med reformen att insynsskydda valedelsplockningen. Den överlägset största skillnaden i våra studier träffar arrangemanget med avskärmd valedelsplockning jämfört med det gamla arrangemanget med öppet upplagda valedlar. Efter reformen med insynsskyddade valedlar är de ytterligare vinsterna i upplevd valhemlighet jämförelsevis mindre.

Samtidigt vill vi för det andra påpeka att många väljare är känsliga för arrangemangen inom vallokalen. Det faktum att även en kort promenad med valedlarna i handen mellan två avskärmningar har en systematisk påverkan på väljarnas upplevelse av att rösta hemligt indikerar att valet uppfattas som en viktig handling där även små variationer i omständigheterna registreras mentalt. Upplevelsen att kunna rösta hemligt är en länk i den samlade

valprocessens legitimitet. Svenska väljare har historiskt sett visat stor lojalitet med valprocessen genom att hysa stort förtroende för dess integritet trots att många kände olust inför arrangemanget med öppet framlagda valsedlar. En sådan lojalitet kan dock inte tas för given. Under tider där relationen mellan stat och medborgare allmänt blir mer ansträngda kan även substantiellt små vinster i upplevd valhemlighet vara värda att genomföra.

I diskussionen om framtidens vallokaler finns givetvis praktiska förutsättningar att väga in. Den integrerade lösningen föreslogs redan av 2015 års vallagsutredning (SOU 2016:71). Den kan måhända ställa valnämnderna i kommunerna inför logistiska utmaningar, men eftersom samma lösning exempelvis praktiseras i Norge – ett land som knappast är utrustat med andra typer av lokaler att hålla allmänna val i än Sverige – borde dessa utmaningar gå att hantera.

Vi vill slutligen framhålla att det finns andra och mer radikala sätt att stärka den upplevda valhemligheten än att införa integrerade arrangemang med ”holändska” (eller norska) valbås. Systemet med olika valsedlar för partierna – i den internationella litteraturen kallat ”the French ballot” – tillämpas i en minoritet av världens demokratier. Betydligt oftare förekommande är system med en gemensam valsedel för samtliga partier kallat ”the Australian ballot” (Massicotte m.fl. 2004: 122–128). Med en ”australiensisk” enhetsvalsedel gemensam för samtliga partier som används i exempelvis våra grannländer Danmark och Finland elimineras nämligen hela övningen att välja en särskild valsedel som sedan placeras i ett kuvert. En ytterligare fördel med en enhetsvalsedel är att förberedelse tiden för att arrangera extraval sannolikt skulle kunna kortas från nuvarande 90 dagar (Riksrevisionen 2019). Andra vinster med en sådan reform är att slöseriet med upptryckta valsedlar som aldrig kommer till användning kan upphöra samt att sårbarheten för sabotage i den logistiska kedjan mellan tryckerier och vallokaler kan minskas. En praktisk insikt från vår studie är att väljarnas reaktioner på en valsedelsreform av detta slag kan utvärderas med hjälp av fältexperiment på en eller flera platser i landet.

Referenser

- Bet. 2018/19:KU 12. *Stärkt skydd för valhemligheten*. Tillgänglig på <https://filedn.com/ljdBas5OJsrLJOq6KhtBYC4/forarbeten/bet/2018-19/bet-2018-19-ku12.pdf>.
- Esaiasson, Peter, 1990. *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Fahlbeck, Erik, 1934. *Ståndsriksdagens sista skede 1809–1866*. Stockholm: Victor Peterssons.
- Gerber, Alan, Huber, Gregory, Doherty, David & Dowling, Conor, 2013a. “Is There a Secret Ballot? Ballot Secrecy Perceptions and Their Implications for Voting Behavior”, *British Journal of Political Science* 43(1), s. 77–102.
- Gerber, Alan, Huber, Gregory, Doherty, David, Dowling, Conor & Hill, Seth, 2013b. “Do

- Perceptions of Ballot Secrecy Influence Turnout? Results from a Field Experiment”, *American Journal of Political Science* 57(3), s. 537–551.
- Johansson, Ulla, 1973. ”Hattar och mössor i borgarståndet 1755-1756”, *Historisk Tidskrift* 93, s. 489-529.
- Karpowitz, Cristopher, Monson, Quin, Nielson, Lindsay, Patterson, Kelly & Snell, Steven, 2011. ”Political Norms and the Private Act of Voting”, *Public Opinion Quarterly* 75(4), s. 659-685.
- Lewin, Leif, Jansson, Bo & Sörbom, Dag, 1972. *The Swedish Electorate 1887-1968*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Massicotte, Louis, Yoshinaka, Antoine & Blais, André, 2004. *Establishing the Rules of the Game: Election Laws in Democracy*. Toronto: University of Toronto Press.
- Proposition 2017/18:286. *Stärkt skydd för valhemligheten*. Tillgänglig på <https://www.regeringen.se/contentassets/19d2f2ada4a14ebeae2fe18cf84429b3/starkt-skydd-for-valhemligheten-prop.-201718286>.
- Rskr. 2018/19:35. *Riksdagsskrivelse 2018/19:35*. Tillgänglig på <https://filedn.com/ljdBas5OJsrLJOq6KhtBYC4/forarbeten/rskr/2018-19/rskr-2018-19-35.pdf>.
- Riksrevisionen, 2019. *Valförfarandet – valhemlighet, träffsäkerhet och godtagbar tid* (RiR 2019:35). Tillgänglig på <https://www.riksrevisionen.se/rapporter/granskningsrapporter/2019/valforfarandet--valhemlighet-traffsakerhet-och-godtagbar-tid.html>.
- SOU 2021:7, Bilaga 3. ”PM om resultatet från vallokalexperimentet i Stockholms Kulturhus”, Jan Teorell, Annika Fredén och Peter Esaiasson. *SOU 2021:17: Stockholm*
- Stavenow, Ludvig, 1895. *Studier i ståndsriksdagens senare historia: Prestståndets sammansättning och formerna för dess riksdagsmannaval*. Göteborg: Zachrissons.
- Teorell, Jan, Ziblatt, Daniel & Lehoucq, Farbrice, 2017. ”Introduction to Special Issue: The Causes and Consequences of Secret Ballot Reform”, *Comparative Political Studies* 50(5), s. 531-554.
- Wallin, Gunnar, 1961. *Valrörelser och valresultat. Andrakammarvalen i Sverige 1866-1884*. Stockholm: Ronzo boktryckeri.

Bilagor

Tabell A1. Placeringen av arrangemang per vallokal (Göteborgs kommun 2022)

Vallokal	Typ av arrangemang
<i>Öster/Nordöst</i>	
Kulturhuset/Blå Stället	Integrerat
Kortedala bibliotek	Tvådelat, fristående skärmar
Hammarkullens bibliotek	Tvådelat, sammankopplade skärmar
Hjällbo bibliotek	Tvådelat, fristående skärmar
Kulturhuset Bergsjön	Tvådelat, sammankopplade skärmar
Världslitteraturhuset (Gamlestaden)	Tvådelat, fristående skärmar
Olskrokstorget	Integrerat
<i>Centrum</i>	
Guldhedens bibliotek	Tvådelat, fristående skärmar
Gustaf Adolfs torg (Börsen)	Tvådelat, kombinerat
Stadsbiblioteket	Tvådelat, kombinerat
Kulturhuset Kåken	Tvådelat, fristående skärmar
Drottningtorget	Integrerat
Stenpiren	Integrerat
Stora Teatern	Integrerat
<i>Hisingen</i>	
Kyrkbyns bibliotek	Integrerat
Kärra bibliotek	Integrerat
Lundby bibliotek	Tvådelat, sammankopplade skärmar
Mötesplats Vintergatan	Tvådelat, fristående skärmar
Selma Lagerlöfs center	Tvådelat, fristående skärmar
Torslanda bibliotek	Tvådelat, fristående skärmar
Biskopsgårdens bibliotek	Tvådelat, sammankopplade skärmar
Tuve bibliotek	Tvådelat, sammankopplade skärmar
Hjalmar Brantingplatsen	Integrerat
<i>Väster</i>	
Linnestadens bibliotek	Integrerat
Styrsö församlingshem	Tvådelat, fristående skärmar
Majornas bibliotek	Integrerat
Nya Hovås	Tvådelat, fristående skärmar
Högsbo bibliotek	Tvådelat, sammankopplade skärmar
Askims mötesplats	Tvådelat, fristående skärmar
Frölunda kulturhus	Tvådelat, fristående skärmar
Järntorget	Integrerat

Tabell A2. Fördelning av respondenter efter kön, ålder, utbildning och härkomst

	Arrangemang					
	Holländska		Gröna		Irländska	
Kvinna	2 768	59,7%	2 933	60,1%	1 089	60,3%
Man	1 871	40,3%	1 949	39,9%	717	39,7%
	4 639	100,0%	4 882	100,0%	1 806	100,0%
Ålder:						
18-22 år	321	6,9%	335	6,8%	95	5,2%
23-30 år	911	19,5%	1 016	20,7%	418	23,0%
31-40 år	916	19,6%	1 015	20,7%	462	25,5%
41-50 år	623	13,3%	551	11,2%	227	12,5%
51-60 år	666	14,3%	641	13,0%	230	12,7%
61-70 år	678	14,5%	727	14,8%	207	11,4%
71- år	555	11,9%	628	12,8%	175	9,6%
	4 670	100,0%	4 913	100,0%	1 814	100,0%
Utbildning:						
ej grundskola	19	0,4%	29	0,6%	18	1,0%
grundskola	230	4,9%	266	5,4%	120	6,6%
gymnasium	1 043	22,4%	1 217	24,8%	470	25,9%
högskola/universitet	3 171	68,0%	3 215	65,6%	1 125	62,1%
forskarutbildning	200	4,3%	171	3,5%	79	4,4%
	4 663	100,0%	4 898	100,0%	1 812	100,0%
Född i:						
Sverige	4 114	88,2%	4 241	86,5%	1 460	80,6%
Norden	90	1,9%	96	2,0%	42	2,3%
Europa	182	3,9%	210	4,3%	95	5,2%
utanför Europa	277	5,9%	355	7,2%	215	11,9%
	4 663	100,0%	4 902	100,0%	1 812	100,0%

Tabell A3. Binär upplevelse av att kunna rösta hemligt

	(1)	(2)	(3)
Arrangemang:			
Holländska	-1,363 [‡] (0,261)	-1,338 [‡] (0,268)	-1,477 [‡] (0,228)
Irländska	0,445 (0,315)	0,414 (0,340)	-0,175 (0,187)
Kön (man)		0,134 (0,126)	0,141 (0,125)
Ålder:			
23-30 år		0,065 (0,310)	-0,030 (0,311)
31-40 år		-0,290 (0,269)	-0,406 (0,273)
41-50 år		-0,320 (0,342)	-0,459 (0,339)
51-60 år		-0,369 (0,386)	-0,430 (0,402)
61-70 år		-0,861 [†] (0,401)	-0,895 [†] (0,406)
71- år		-1,024 [†] (0,443)	-1,017 [†] (0,417)
Utbildning:			
grundskola		-0,921 (0,790)	-0,207 (1,114)
gymnasium		-1,013 (0,671)	-0,365 (0,995)
högskola/universitet		-0,807 (0,651)	-0,256 (0,956)
forskarutbildning		-0,632 (0,763)	-0,313 (1,050)
Född i:			
Norden		1,001 [†] (0,422)	0,939 [†] (0,397)
Europa		0,273 (0,355)	0,240 (0,328)
utanför Europa		0,636 [‡] (0,191)	0,620 [‡] (0,184)
Uppskattad röstningstid			0,004 (0,083)
Upplevd trängsel			0,793 [‡] (0,118)
Konstant	-3,557 [‡] (0,146)	-2,735 [‡] (0,836)	-4,478 [‡] (1,142)
Antal väljare	12 659	11 080	11 038

* $p < 0.10$, † $p < 0.05$, ‡ $p < 0.01$

Kommentar: Logistiska regressionskoefficienter med standardfel klustrade på vallokal, inom parentes. Beroende variabel är svaret på frågan "Kände du att du kunde rösta hemligt när du röstade idag?", kodat 1=nej, 0=ja. Referenskategori för kategoriska variabler är: arrangemang=gröna valbås; ålder=18-22 år; utbildning=ej genomförd grundskola; härkomst=född i Sverige.

Tabell A4. Graderad upplevelse av att kunna rösta hemligt

	(1)	(2)	(3)
Arrangemang:			
Holländska	-1,314 [‡] (0,147)	-1,404 [‡] (0,130)	-1,654 [‡] (0,093)
Irländska	0,715 [†] (0,339)	0,752 [†] (0,371)	0,179 (0,185)
Kön (man)		0,178 [‡] (0,063)	0,208 [‡] (0,064)
Ålder:			
23-30 år		-0,055 (0,108)	-0,104 (0,110)
31-40 år		-0,214 [†] (0,102)	-0,286 [‡] (0,101)
41-50 år		-0,536 [‡] (0,107)	-0,589 [‡] (0,104)
51-60 år		-0,588 [‡] (0,112)	-0,641 [‡] (0,109)
61-70 år		-0,854 [‡] (0,144)	-0,887 [‡] (0,128)
71- år		-0,822 [‡] (0,204)	-0,812 [‡] (0,165)
Utbildning:			
grundskola		0,216 (0,296)	0,090 (0,351)
gymnasium		0,287 (0,304)	0,129 (0,379)
högskola/universitet		0,388 (0,296)	0,126 (0,357)
forskarutbildning		0,498 (0,354)	0,105 (0,409)
Född i:			
Norden		0,462 [†] (0,189)	0,423 [†] (0,188)
Europa		0,359 [‡] (0,128)	0,425 [‡] (0,123)
utanför Europa		0,129 (0,089)	0,166* (0,089)
Uppskattad röstningstid			0,010 (0,038)
Upplevd trängsel			0,931 [‡] (0,043)
Tröskel svarsalternativ 1-2	1,168 [‡] (0,104)	1,409 [‡] (0,352)	2,530 [‡] (0,418)
Tröskel svarsalternativ 2-3	2,931 [‡] (0,128)	3,190 [‡] (0,360)	4,458 [‡] (0,402)
Tröskel svarsalternativ 3-4	3,898 [‡] (0,170)	4,153 [‡] (0,389)	5,471 [‡] (0,424)
Tröskel svarsalternativ 4-5	5,731 [‡] (0,209)	6,069 [‡] (0,364)	7,421 [‡] (0,399)
Antal väljare	12 821	11 220	11 176

* p<0.10, † p<0.05, ‡ p<0.01

Kommentar: Logistiska regressionskoefficienter med standardfel klustrade på vallokal, inom parentes. Beroende variabel är svaret på frågan "Hur tycker du att vallokalen fungerade för att du skulle kunna rösta hemligt?", kodat 1-5. Referens kategorier: se tabell A3.

Tabell A5. Upplevelse av att kunna välja valsedlar hemligt

	(1)	(2)	(3)
Arrangemang:			
Holländska	-1,606 [‡] (0,156)	-1,697 [‡] (0,123)	-1,786 [‡] (0,116)
Irländska	0,205 [*] (0,108)	0,085 (0,086)	-0,217 (0,157)
Kön (man)		0,173 [‡] (0,062)	0,188 [‡] (0,064)
Ålder:			
23-30 år		-0,256 [‡] (0,073)	-0,284 [‡] (0,074)
31-40 år		-0,521 [‡] (0,093)	-0,548 [‡] (0,097)
41-50 år		-1,041 [‡] (0,157)	-1,058 [‡] (0,168)
51-60 år		-1,143 [‡] (0,146)	-1,161 [‡] (0,146)
61-70 år		-1,426 [‡] (0,083)	-1,441 [‡] (0,094)
71- år		-1,421 [‡] (0,224)	-1,416 [‡] (0,212)
Utbildning:			
grundskola		-0,883 [†] (0,358)	-1,028 [‡] (0,344)
gymnasium		-1,027 [‡] (0,308)	-1,194 [‡] (0,291)
högskola/universitet		-1,195 [‡] (0,317)	-1,418 [‡] (0,301)
forskarutbildning		-1,073 [‡] (0,373)	-1,381 [‡] (0,351)
Född i:			
Norden		0,615 [‡] (0,178)	0,538 [‡] (0,177)
Europa		0,808 [‡] (0,148)	0,811 [‡] (0,140)
utanför Europa		1,121 [‡] (0,125)	1,164 [‡] (0,125)
Uppskattad röstningstid			-0,012 (0,027)
Upplevd trängsel			0,475 [‡] (0,045)
Tröskel svarsalternativ 1-2	1,168 [‡] (0,094)	-0,322 (0,404)	0,114 (0,388)
Tröskel svarsalternativ 2-3	2,630 [‡] (0,096)	1,243 [‡] (0,389)	1,708 [‡] (0,361)
Tröskel svarsalternativ 3-4	3,440 [‡] (0,097)	2,091 [‡] (0,391)	2,561 [‡] (0,348)
Tröskel svarsalternativ 4-5	4,485 [‡] (0,170)	3,244 [‡] (0,385)	3,716 [‡] (0,334)
Antal väljare	12 780	11 192	11 152

* p<0.10, † p<0.05, ‡ p<0.01

Kommentar: Logistiska regressionskoefficienter med standardfel klustrade på vallokal, inom parentes. Beroende variabel är svaret på frågan "I vilken utsträckning kunde du välja valsedlar utan att andra kunde se vad du valde?", kodat 1-5. Referenskategori: se tabell A3.

Tabell A6. Upplevelse av att kunna rösta hemligt jämfört med valet 2018

	(1)	(2)	(3)
Arrangemang:			
Holländska	-0,729 [‡] (0,123)	-0,738 [‡] (0,123)	-0,771 [‡] (0,113)
Irländska	0,138 (0,137)	0,187 (0,151)	0,029 (0,097)
Kön (man)		0,199 [‡] (0,045)	0,208 [‡] (0,045)
Ålder:			
23-30 år		0,126 (0,094)	0,099 (0,089)
31-40 år		0,023 (0,102)	0,008 (0,097)
41-50 år		-0,238 [†] (0,119)	-0,254 [†] (0,112)
51-60 år		-0,156 (0,113)	-0,173 (0,109)
61-70 år		-0,216 [*] (0,126)	-0,219 [*] (0,125)
71- år		-0,104 (0,158)	-0,086 (0,157)
Utbildning:			
grundskola		0,995 [‡] (0,238)	0,883 [‡] (0,243)
gymnasium		1,153 [‡] (0,254)	1,034 [‡] (0,260)
högskola/universitet		1,323 [‡] (0,231)	1,182 [‡] (0,232)
forskarutbildning		1,153 [‡] (0,235)	0,981 [‡] (0,240)
Född i:			
Norden		0,057 (0,111)	0,044 (0,118)
Europa		-0,026 (0,093)	0,010 (0,092)
utanför Europa		-0,306 [‡] (0,088)	-0,298 [‡] (0,081)
Uppskattad röstningstid			0,003 (0,022)
Upplevd trängsel			0,273 [‡] (0,060)
Tröskel svarsalternativ 1-2	-0,862 [‡] (0,055)	0,569 [†] (0,254)	0,806 [‡] (0,308)
Tröskel svarsalternativ 2-3	-0,154 [‡] (0,050)	1,289 [‡] (0,245)	1,529 [‡] (0,301)
Tröskel svarsalternativ 3-4	3,249 [‡] (0,202)	4,696 [‡] (0,292)	4,959 [‡] (0,311)
Tröskel svarsalternativ 4-5	4,938 [‡] (0,199)	6,362 [‡] (0,255)	6,644 [‡] (0,251)
Antal väljare	11 777	10 318	10 281

* p<0.10, † p<0.05, ‡ p<0.01

Kommentar: Logistiska regressionskoefficienter med standardfel klustrade på vallokal, inom parentes. Beroende variabel är svaret på frågan "Om du jämför med valet 2018, hur tycker du att det gick att rösta hemligt nu jämfört med då?", kodat 1-5. Referenskategori: se tabell A3.

Tabell A7. Upplevelse av att kunna rösta hemligt jämfört med valet 2019

	(1)	(2)	(3)
Arrangemang:			
Holländska	-0,674 [‡] (0,140)	-0,708 [‡] (0,137)	-0,739 [‡] (0,131)
Irländska	0,175 (0,150)	0,201 (0,133)	0,058 (0,086)
Kön (man)		0,061 (0,053)	0,069 (0,055)
Ålder:			
23-30 år		0,061 (0,140)	0,042 (0,141)
31-40 år		-0,020 (0,118)	-0,023 (0,116)
41-50 år		-0,261* (0,144)	-0,257* (0,145)
51-60 år		-0,234* (0,132)	-0,237* (0,134)
61-70 år		-0,295 [†] (0,130)	-0,283 [†] (0,139)
71- år		-0,181 (0,187)	-0,153 (0,196)
Utbildning:			
grundskola		0,650 [†] (0,275)	0,507 [†] (0,246)
gymnasium		0,979 [‡] (0,257)	0,832 [‡] (0,230)
högskola/universitet		1,251 [‡] (0,255)	1,074 [‡] (0,218)
forskarutbildning		1,064 [‡] (0,268)	0,846 [‡] (0,252)
Född i:			
Norden		-0,073 (0,200)	-0,081 (0,203)
Europa		-0,282 [†] (0,111)	-0,253 [†] (0,112)
utanför Europa		-0,616 [‡] (0,120)	-0,581 [‡] (0,112)
Uppskattad röstningstid			0,009 (0,022)
Upplevd trängsel			0,245 [‡] (0,048)
Tröskel svarsalternativ 1-2	-1,284 [‡] (0,073)	-0,266 (0,327)	-0,075 (0,349)
Tröskel svarsalternativ 2-3	-0,423 [‡] (0,057)	0,613* (0,325)	0,805 [†] (0,342)
Tröskel svarsalternativ 3-4	3,666 [‡] (0,211)	4,765 [‡] (0,281)	4,972 [‡] (0,260)
Tröskel svarsalternativ 4-5	5,441 [‡] (0,252)	6,586 [‡] (0,303)	6,799 [‡] (0,273)
Antal väljare	7 558	7 456	7 419

* p<0.10, † p<0.05, ‡ p<0.01

Kommentar: Logistiska regressionskoefficienter med standardfel klustrade på vallokal, inom parentes. Beroende variabel är svaret på frågan "Om du istället jämför med Europaparlamentsvalet 2019, hur tycker du att det gick att rösta hemligt nu?", kodat 1-5. Referens kategorier: se tabell A3.

Figur A1. Enkätformuläret (vilket med undantag för namnet på vallokalen var identiskt i alla vallokaler)

7503346941

Upplevelsen av att rösta 2022

Gustaf Adolfs torg

Undersökningen genomförs i samverkan mellan Göteborgs stad, Valmyndigheten, samt Göteborgs och Stockholms universitet.

1. Vilken dag röstade du?

- Måndag
- Tisdag
- Onsdag
- Torsdag
- Fredag
- Lördag

2. Hur dags röstade du?

- Klockan 8–11
- Klockan 11–13
- Klockan 13–15
- Klockan 15–17
- Klockan 17–19
- Klockan 19–20

3. Om du tänker på den sammanlagda tiden det tog från att du kom till vallokalen tills du överlämnade kuverten till röstmottagarna, fick du vänta på att få rösta?

- Nej, jag kunde rösta direkt
- Ja, några minuter
- Ja, 5–10 minuter
- Ja, 10–20 minuter
- Ja, mer än 20 minuter

4. Tycker du att det var trångt i vallokalen?

- Nej, inte alls
- Nej, inte särskilt
- Ja, något
- Ja, mycket

5. I vilket eller vilka val röstade du?

- Riksdagsvalet
- Kommunfullmäktigevalet
- Regionfullmäktigevalet

6. Hur svårt var det att hitta rätt valseklar när du röstade idag?

- Mycket svårt
- Ganska svårt
- Varken svårt eller lätt
- Ganska lätt
- Mycket lätt

7. Kände du att du kunde rösta hemligt när du röstade idag?

- Ja
- Nej
- Ingen uppfattning

8. Hur tycker du att vallokalen fungerade för att du skulle kunna rösta hemligt?

- Mycket bra
- Ganska bra
- Varken bra eller dåligt
- Ganska dåligt
- Mycket dåligt

9. I vilken utsträckning kunde du välja valseklar utan att andra kunde se vad du valde?

- I mycket stor utsträckning
- I ganska stor utsträckning
- I varken stor eller liten utsträckning
- I liten utsträckning
- I mycket liten utsträckning

10. Om du jämför med valet 2018, hur tycker du att det gick att rösta hemligt nu jämfört med då?

- Mycket bättre
- Något bättre
- Som förut
- Något sämre
- Mycket sämre
- Röstade inte då

(VAL22)

11. Om du istället jämför med Europaparlamentsvalet 2019, hur tycker du att det gick att rösta hemligt nu?

- Mycket bättre
 Något bättre
 Som förut
 Något sämre
 Mycket sämre
 Röstate inte då

12. Är du kvinna eller man? (juridiskt kön)

- Kvinna
 Man

13. Hur gammal är du?

- 18–22
 23–30
 31–40
 41–50
 51–60
 61–70
 71–

14. Vilken skolutbildning har du? Markera det alternativ som passar bäst för dig.

- Ej fullgjort grundskola eller motsvarande
 Grundskola eller motsvarande
 Examen från gymnasium eller motsvarande
 Studier/examen från högskola/universitet
 Studier/examen från forskarutbildning

15. Var är du född? I Sverige eller i något annat land?

- Född i Sverige
 Född i annat land i Norden
 Född i annat land i Europa
 Född i annat land utanför Europa

16. Egna kommentarer kring undersökningen

.....

.....

.....

.....

.....

Tack för din medverkan!

Köer och röstmottagningens kvalitet vid det svenska valet 2022

En studie med fokus på röstmottagarnas erfarenheter från valet

John Högström & Christian Jerhov

Queues and the quality of the process of receiving votes during the 2022 Swedish election: A study focusing on poll workers' experiences of the election

It was reported that there were long queues of people waiting to vote on the election day in Sweden in 2022. However, there has been no clarification regarding how common the queues were or whether they had a negative effect on the electoral process. We examine how common queues were and whether they had a negative effect on how poll workers experienced the process of receiving votes. We do this by analysing the results of a survey conducted among poll workers in Sweden. The results show that queues were common. For example, more than 7 out of 10 poll workers observed queues outside the polling station several times during the election day. The results also show that the queues had a negative impact on poll workers' experiences of the process of receiving votes. We conclude by providing several recommendations for reducing the length of queues in upcoming elections in Sweden.

Inledning

Allmänna val är den viktigaste komponenten i demokratier och vid genomförandet av valen prövas det demokratiska systemet. Ett högt valdeltagande är centralt men det är också viktigt att valen genomförs på ett korrekt sätt och att väljarna har förtroende för hur de genomförs. Tidigare studier har visat att långa köer för att få lägga sin röst påverkar väljares förtroende för val negativt

John Högström är verksam vid Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap, Mittuniversitetet; Christian Jerhov arbetar med sin doktorsavhandling i statsvetenskap (saknar för närvarande institutionsanknytning).
E-post: john.hogstrom@miun.se; christian.jerhov@gmail.com

och långa köer har även visat sig påverka valdeltagandet negativt (Allen & Bernshteyn 2006; Alvarez et al. 2009; Stewart III 2015). Om väljarnas förtroende för valens genomförande minskar riskerar detta att påverka legitimiteten för hela det demokratiska systemet. Det är förståeligt om det förekommer köer när väljare ska lägga sina röster, men om de är så långa att väljare måste vänta flera timmar innan de ges möjlighet att rösta, då genomförs inte valet effektivt.

Media och Valmyndigheten rapporterade om långa köer till vallokalerna på valdagen den 11 september 2022. "Vänta inte med att rösta, tänk inte att det kommer vara mindre köer i kväll, för det lär det inte vara", var Valmyndighetens budskap till väljarna (SVT Nyheter 2022). Ofta var köerna längre än någonsin tidigare och i en del vallokaler fanns de kvar långt efter ordinarie stängningstid kl. 20.00. Dock är det inte klarlagt hur vanligt det var med köer i och utanför vallokalerna, och det är inte heller klarlagt om köerna hade en negativ effekt på genomförandet av valet.

I denna studie undersöker vi hur vanligt det var att röstmottagare upplevde att det förekom köer under valdagen 2022. Vi undersöker även om förekomsten av köer hade en negativ effekt på hur röstmottagarna upplevde att röstmottagningen fungerade under valdagen. Flera tidigare studier om köer vid val har haft fokus på väljarnas erfarenheter. Den här studien har ett annat syfte, nämligen att belysa kösituationen vid vallokalerna utifrån röstmottagarnas perspektiv. Dessa har exklusiv praktisk kunskap om val och genom att fråga dem om deras syn får vi en unik kunskap om genomförandet av val. Förutom att undersöka hur röstmottagarna uppfattat köernas omfattning menar vi att det även är viktigt att undersöka om köer påverkar kvaliteten i hur val genomförs utifrån röstmottagarnas uppfattningar om hur väl röstmottagningen fungerat i deras vallokal. Om röstmottagarnas syn på hur röstmottagningen fungerar påverkas negativt av köer är det ett tecken på att valet inte genomförs effektivt och att åtgärder behöver vidtas inför kommande val. Vi undersöker detta genom att använda data från en enkätstudie som närmare 7000 röstmottagare besvarade kort efter valet 2022. Tidigare studier av röstmottagares erfarenheter och genomförande av val har mestadels haft fokus på USA men det finns även ett fåtal studier om förhållandena i Storbritannien. Oss veterligen har det tidigare inte genomförts någon större motsvarande nationell studie i Sverige och på så vis är studiens empiri unik. Vi arbetar med två huvudsakliga frågeställningar:

1. Utifrån röstmottagarnas upplevelser, hur vanligt var det med köer i och utanför vallokalerna under valdagen den 11 september 2022?
2. Påverkade köerna röstmottagarnas upplevelse av hur röstmottagningen fungerade i vallokalerna?

Bakgrund, teoretiska utgångspunkter och tidigare forskning

Generellt är det nog få som förknippar köer med något positivt och många har säkert känt sig uttråkade, frustrerade eller stressade i köer vid exempelvis incheckningen vid flygplatsen, vid passkontrollen, vid insläppet inför hockeymatchen eller vid kön i mataffären inför en storhelg. Det finns en hel del vetenskapliga studier om fenomenet köer och det finns även specifika teorier och modeller för hur köer fungerar (för en översikt se Au et al. 2017). Inom det statsvetenskapliga forskningsfältet studeras köer främst i samband med val. Långa väntetider vid vallokaler är inte bara ett problem för väljarna utan kan även visa på andra underliggande problem med röstningsprocessen (Fortier et al. 2018). Ett högt valdeltagande brukar användas som en indikator på hur väl demokratin fungerar i ett land och är därför centralt för det demokratiska systemets legitimitet (Lijphart 1997). Utifrån ett rational choice-perspektiv innefattar röstning både kostnader och nytta (Downs 1957; Riker & Ordeshook 1968). Kostnader för att rösta kan exempelvis vara att väljaren under valdagen arbetar, är sjuk, reser, har problem att ta sig till vallokalen eller att vädret är dåligt. Nyttan av att rösta kan vara att det ökar chansen att väljarens föredragna kandidat/parti vinner valet, att väljaren får fullgöra sin roll i det demokratiska systemet och att väljaren får ge uttryck för sin politiska åsikt (Aldrich 1993; Riker & Ordeshook 1968: 28). Kostnaderna får inte överstiga nyttan för att handlingen ska vara rationell. Detta innebär att om kostnaderna för att rösta är högre än nyttan kommer den rationella väljaren att avstå från att rösta (Downs 1957). Långa köer i samband med röstningen kan ses som en kostnad och är kötiden omfattande kan det innebära att de rationellt lagda väljarna väljer att inte rösta. Av det skälet kan långa köer minska valdeltagandet (Durán et al. 2018). Allen och Bernshteyn (2006) hävdar t ex att enskilda personer blev avskräckta från att rösta på grund av de långa köerna vid presidentvalet i USA 2004. Resultat från en omfattande sammanställning av valundersökningar i samband med valet i USA 2008 visade att 11 procent av respondenterna som inte röstade i valet 2008 angav långa köer som en viktig orsak (Alvarez et al. 2009: 36).

Stewart III (2015) har visat att väntetider för att rösta har en negativ effekt på väljarnas uppfattningar om att deras röster räknas på ett korrekt sätt. Bowler och hans kollegor (Bowler et al. 2015) undersökte om kvaliteten i genomförandet av val i USA påverkade människors uppfattningar om att val är rättvisa. För att mäta kvaliteten använde de ett index (Elections Performance Index) med 17 olika indikatorer, varav en är väntetid för att rösta (Bowler et al. 2015: 3). Av studiens resultat framgår att kvaliteten i genomförandet av val hade ett positivt samband med människors uppfattningar om att val genomförs rättvist. Hall et al. (2009) har visat att väljarnas uppfattning av hur väl röstmottagarna utför sitt arbete påverkar deras förtroende för röstningsprocessen som helhet.

EN ÖVERSIKT OM KÖERNAS OMFATTNING I SAMBAND MED RÖSTNING

Tidigare forskning om köer i samband med röstning har mestadels haft fokus på USA. Ett fall som uppmärksammats är de långa köerna i Franklin County i delstaten Ohio vid presidentvalet 2004; där rapporterades det att väntetiden för vissa av väljarna var upp till tre timmar (Allen & Bernshteyn 2006). I flera andra amerikanska studier beskrivs att köer på mellan tre och tio timmar förekommit i presidentvalen 2004 och 2012 (se exempelvis Herron & Smith 2016; Highton 2006). Spencer och Markovits (2010) samlade in data om köer vid 30 vallokaler i Kalifornien i samband med primärvalet inför presidentvalet 2008, och resultaten från deras undersökning visade att av de nästan 12000 observerade väljarna var det endast 51 som stod i kö i mer än 10 minuter och den längsta kön som observerades bestod av 13 personer. Av resultaten från en webbaserad enkätundersökning från valet 2008, där 200 registrerade väljare från USA:s samtliga 50 delstater deltog (totalt 10000 respondenter), framgick att 73 procent av väljarna som röstade under valdagen stod i kö i mindre än 10 minuter innan de gavs möjlighet att rösta, medan 4 procent av valdagsväljarna stod i kö minst en timme innan de kunde rösta (Alvarez et al. 2009). I en rapport från Brennan Center for Justice analyserades data från två nationella valundersökningar som genomfördes i samband med valet i USA 2018. Av denna framgår att 3 miljoner väljare, vilket motsvarar 4–5 procent av de som röstade under valdagen fick köa i 30 minuter eller mer innan de gavs möjlighet att rösta (Klain et al. 2020). Stewart III och Ansolabehere (2015) har sammanställt resultat från två stora valundersökningar gällande omfattningen av köer vid valen 2008 och 2012 i USA. Av sammanställningen kan vi utläsa att omkring 37 procent av väljarna inte alls behövde stå i kö när de skulle rösta och detta gällde både valen 2008 och 2012. Drygt 6 procent av väljarna behövde stå i kö i mer än en timme innan de fick rösta vid valet 2008 medan motsvarande andel vid valet 2012 var knappt 4 procent.

Efter att ha tagit del av artiklar och rapporter om köer vid val i USA är vårt intryck att problemet med köer är platsspecifikt. De flesta väljare behöver inte stå i kö speciellt länge, eller inte alls, innan de ges möjlighet att lägga sin röst men det finns också tidigare forskning som visar att en del av väljarna får stå i kö under lång tid, ofta i flera timmar.

VILKA ÄR ORSAKERNA TILL KÖER VID RÖSTNING OCH VILKA ÅTGÄRDER KAN GÖRAS FÖR ATT MINSKA DEM?

Det är värt att påpeka att även forskningen om orsaker till köer och vilka åtgärder som kan vidtas för att minska dem domineras av studier från USA. Allen och Bernshteyn (2006) diskuterar hur köer vid val kan undvikas i framtiden och menar att en ökning av mängden valutrustning, som exempelvis röstningsmaskiner, kan minska problemen med långa köer. Dock menar de att extra röstningsmaskiner också medför en stor extra kostnad och att fördelningen av

extra röstningsmaskiner mellan vallokaler inte är helt enkel att göra (Allen & Bernshteyn 2006). Spencer och Markovits (2010) samlade in data i Kalifornien under primärvalet inför presidentvalet 2008 i 30 vallokaler. Antalet väljare som kom till vallokalerna för att rösta var ojämnt fördelat över dagen och var som högst mellan 17.00 och 19.00. De undersökte även vad som påverkade tidsåtgången för de moment som sker innan väljare lägger sin röst (check in table), såsom kontroll av ID och att väljaren finns med i röstlängden. Resultaten visade att fler röstmottagare gjorde köerna längre vilket naturligtvis var ett oväntat resultat. Spencer och Markovits (2010) drog slutsatsen att fler röstmottagare inte är den effektivaste lösningen för att minska köerna vid röstning.

Stein et al. (2020) genomförde en nationell undersökning om köernas omfattning och orsaker i samband med presidentvalet i USA 2016 och utifrån resultaten drog de slutsatsen att färre personer skulle lämna kön innan de röstat om det funnits fler röstmottagare. Stewart III och Ansolabehere (2015) föreslog flera åtgärder för att minska problemet med långa köer i samband med val, exempelvis att öka möjligheten att poströsta, öka antalet vallokaler, öka antalet röstmottagare, öka antalet röstningsmaskiner och att öka informationen till väljare. Klain et al. (2020) menar i en rapport att flera faktorer påverkar kötiden vid röstning. De nämner faktorer som tidpunkten när väljaren kommer till vallokalen under valdagen, utformningen av vallokalen och vilken typ av röstningsmaskin som används (Klain et al. 2020: 10). Rapportens resultat visade även att resurser som antalet vallokaler, antalet röstmottagare och antalet röstningsmaskiner påverkar kötiderna (Klain et al. 2020: 4).

President Obama uppmärksammade problemet med långa köer vid valet 2012 och tillsatte senare en kommission; Presidential Commission on Election Administration (PCEA). Ett av syftena med kommissionen var att den skulle komma med rekommendationer om hur problemet med köer skulle kunna minskas vid framtida val (se Fortier et al. 2018). Kommissionen kom fram till att förbättringar av registreringen av väljare kan reducera köer. Att utöka möjligheterna till alternativa röstningsmetoder som förtidsröstning och poströstning kan också minska köerna vid vallokaler under valdagen. Kommissionens rekommendation var att valmyndigheterna skulle undersöka dessa möjligheter till förbättringar och att riktlinjen vid framtida val skulle vara att ingen väljare skulle behöva stå i kö i mer än 30 minuter innan de ges möjlighet att rösta (Fortier et al. 2018: 6). Noterbart är att forskningsöversikten utgår ifrån studier om fallet USA vilket är en begränsning och det är inte alls säkert att dessa resultat är överförbara på den svenska kontexten. Forskningsfältets koncentration till USA visar återigen behovet av studier om köer och dess konsekvenser vid allmänna val som inte utgår ifrån fallet USA.

Röstningsprocessen i Sverige

I vallokalerna på valdagen följer röstningen en tydlig process som i stort tillämpas på samma sätt över hela landet. Vissa avvikelser kan finnas beroende på lokala tillämpningar, antalet röstmottagare som tjänstgör samtidigt eller utifrån vallokalernas olika förutsättningar. Vallokalerna som används ska vara lämpliga för ändamålet, värdeneutrala och tillgängliga för alla väljare. Propaganda som syftar till att påverka väljarna i deras val får inte förekomma i eller intill vallokalen. I varje valdistrikt ska minst fyra röstmottagare utses och av dessa ska minst tre tjänstgöra samtidigt. En av röstmottagarna ska tjänstgöra som ordförande och en ska fungera som ersättare till ordföranden (Vallagen 2005:837). Ofta är antalet röstmottagare högre än dessa lägsta tillåtna antal. Kommunernas valnämnder har ansvaret att bemanna vallokalerna så att röstningen kan genomföras på ett välfungerande sätt. Samtliga röstmottagare ska ha genomgått en obligatorisk utbildning (Vallagen 2005:837). För genomförandet av röstmottagningen finns även en handledning till röstmottagarna som noggrant beskriver varje steg i röstningsprocessen (Valmyndigheten 2022). Processen innehåller en rad olika steg med olika moment vilka alla på ett eller annat sätt involverar kontakt mellan väljare och röstmottagare. Kvaliteten i genomförandet av de olika moment som ingår i röstmottagningen är därför beroende av organisationen av röstmottagningen och av röstmottagarnas samarbete. Röstmottagarna ansvarar också för ordningen i vallokalen. Personer som befinner sig i vallokalen ska följa röstmottagarnas anvisningar. Röstmottagarna kan vid behov avvisa en person från vallokalen och om så krävs, tillfälligt avbryta röstningen (Vallagen 2005:837).

Röstningsprocessen inleds med att väljaren kommer till vallokalen och tas emot av röstmottagarna. Om det bildats köer som finns kvar vid stängningen av vallokalen får de som redan står i kö ändå avlägga sin röst. Långa köer vid stängning kan sålunda göra att röstningen avslutas senare än 20.00, vilket är den tid som vallokalerna annars ska stänga (vid val till Europaparlamentet är stängningstiden 21.00) (Vallagen 2005:837). Det första steget i röstningsprocessen är att väljaren tar valedlar från valedelsstället. Detta ska göras enskilt och valedelsstället ska vara avskärmat och därmed fritt från insyn. Detta är en relativt ny ordning som tillämpades första gången vid valet till Europaparlamentet 2019.

Tidigare fanns valedelsställen öppet tillgängliga för väljarna, exempelvis på ett bord vid ingången till lokalen där röstmottagningen genomfördes. En väljare i taget visas nu, efter förändringen, in till valedelsstället och röstmottagarna kontrollerar därför även regelbundet ordningen bland valedlarna, ett moment som tar mer tid nu än innan förändringen med kravet på avskärmning genomfördes. Efter att väljaren tagit sina valedlar får väljaren valkuvert och hänvisas till att gå in bakom en ledig valskärm för att där göra i ordning sin eller sina röster. Även detta moment ska ske enskilt och insynsskyddat och kan kräva att röstmottagare regelbundet kontrollerar att inte något lämnats kvar eller förstörts bakom valskärmen. Därefter går väljaren till bordet där röstmottagarna

sitter och tar emot röster. Väljaren lämnar över kuverten med valsedlarna och eventuellt röstkort. Röstmottagarna identifierar väljaren, granskar valkuverten och – om rösterna är korrekt iordningsställda – bockar av väljaren i röstlängden och lägger ner valkuverten i urnorna (Vallagen 2005:837).

Data och metod

I studien använder vi data från en enkätstudie som nära 7000 röstmottagare besvarade kort efter valet 2022. I en webbaserad enkät som skickades ut via mejl till samtliga 290 svenska kommuners valnämnder veckan efter valet och som var öppen till 1 november, ställdes frågor till röstmottagare som arbetat i vallokaler under valdagen. Inför den större studien gjordes en mindre pilotstudie där tre erfarna röstmottagare besvarade enkäten i två omgångar och gav kommentarer som användes för ändringar i enkäten. Inför genomförandet skickades ett första mejl ut till kommunernas valnämnder med information om den kommande enkätstudien, tre veckor före valet. När den skarpa enkäten skickades ut den 16 september fick kommunerna ett missivbrev och en länk att vidarebefordra till sina röstmottagare. Röstmottagare som genomförde enkäten fick ytterligare information om studien inne i enkäten och fick först lämna sitt samtycke, innan de gick vidare för att besvara frågorna. Inga frågor som kan knytas till känsliga personuppgifter ställdes i enkäten och röstmottagarna som deltog i studien är anonyma och kan inte identifieras av någon. Vi vet inte hur många kommuner som slutligen vidarebefodrade mejlet med missivbrevet och länken till enkäten till sina röstmottagare, vi vet heller inte när de gjorde det. Vi fick information om att några kommuner valde att skicka ut mejlet med länken först efter att de genomfört sina egna utvärderingar av valet. Detta gjorde att det kom in svar löpande under hela insamlingsperioden. Till slut uppgick det totala antalet svar till 6956. Av dessa kom 1125 från personer som tjänstgjort som ordförande i sina valdistrikt/vallokaler vilket innebär att vi har svar från cirka 18 procent av landets 6264 vallokaler. Det rapporterades några enstaka problem med att öppna enkäten via utskickad länk men detta berodde med största sannolikhet på säkerhetsinställningar hos respondenternas mejlklinter.

Sammantaget bedömer vi att enkäten kunde genomföras på ett välfungerande sätt och att det fanns ett stort intresse och engagemang hos såväl kommunerna som skickade ut enkäten som hos dem som svarat. Trots det höga antalet svar är det viktigt att notera att enkäten ändå bara besvarades av cirka 12 procent av det uppskattade antalet röstmottagare som tjänstgjorde på valdagen.¹ Med hjälp av de bakgrundsvariabler som finns med i enkäten ser

1 Det finns ingen säker uppgift om det exakta antalet röstmottagare i Sverige, men utifrån en sammanställning av Valmyndigheten som vi tagit del av uppskattar vi att det var cirka 60000 röstmottagare som tjänstgjorde i vallokalerna på valdagen 2022. Dock har vi ingen uppgift om hur många av röstmottagarna som fick mejlet med länken till enkäten vilket gör att vi inte kan uttala oss om enkätens svarsfrekvens.

vi att bland dem som svarat finns spridning i ålder, boendeområde, tidigare erfarenheter av arbete som röstmottagare och i utbildningsbakgrund. Detta, tillsammans med att antalet ordföranden som svarat tyder på en geografisk spridning, visar att det är röstmottagare med många olika bakgrunder som besvarat enkäten vilket enligt vår mening innebär att vi kan generalisera resultaten till en större grupp röstmottagare än de som besvarat enkäten. En rapport med deskriptiva analyser av resultaten från samtliga frågor i enkäten, tillsammans med olika rekommendationer till kommunernas valnämnder med utgångspunkt i enkätresultaten, har sammanställts och skickats till samtliga kommuner, med en önskan om att de ska skicka rapporten vidare till kommunernas röstmottagare (Högström & Jerhov 2022).

För att besvara den första frågeställningen: Utifrån röstmottagarnas upplevelser, hur vanligt var det med köer i och utanför vallokalerna under valdagen den 11 september används beskrivande statistik. För att besvara den andra frågeställningen: Påverkade köerna röstmottagarnas upplevelse av hur röstmottagningen fungerade i vallokalerna används multivariata analyser och vid dessa analyser använder vi oss av linjär regressionsanalys som estimeringsmetod. För att kontrollera robustheten i resultaten vid de multivariata analyserna har vi även använt ordinal regression som en alternativ estimeringsmetod och resultaten är liknande för båda estimeringsmetoderna.

BEROENDE VARIABEL

I enkätstudien *Röstmottagares syn på hur val genomförs i Sverige* ställdes frågan *Röstmottagningen fungerade bra i min vallokal*. Vi operationaliserar begreppet röstmottagningens kvalitet med denna enkätfråga, och den används som beroende variabel när studiens andra frågeställning besvaras. Svarsskalan för frågan i enkäten är 0 till 10 där 0 representerar instämmer inte alls och 10 representerar instämmer helt. Eftersom svaren på frågan om röstmottagandet fungerade bra är snedfördelade mot höga värden (se figur 1), prövade vi att transformera dem för att minska snedfördelningen. Vi prövade transformeringar som logaritmisk och kvadratroten ur men dessa transformeringar minskade inte snedfördelningen och därför använder vi originalversionen av variabeln i våra analyser.²

OBEROENDE VARIABLER

I enkäten till röstmottagarna ställdes fyra frågor om förekomsten av köer under valdagen. Frågorna är följande 1) *Det uppstod köer inne i vallokalen under valdagen*, 2) *Det uppstod köer utanför vallokalen under valdagen*, 3) *Väljare uttryckte att kötiden för att få rösta var för lång* och 4) *Väljare uttryckte att de valde att inte rösta på grund av att det var kö*. Dessa fyra frågor utgör

2 Snedheten (skewness) för variabeln är -2,160.

studiens oberoende variabler. Varje enkätfråga har fyra svarsalternativ 1) Nej, inte vid något tillfälle, 2) Ja, vid ett tillfälle, 3) Ja, vid flera tillfällen, 4) Vet inte/minns inte. Alla röstmottagare svarade inte för att hantera eventuella köer under valdagen. Före enkätfrågorna om köer ställdes därför frågan om den som svarade varit ansvarig för köer någon gång under valdagen. För de respondenter som svarade nej eller Vet inte/minns inte ställdes inte följdfrågorna om köer och enkäten gick istället vidare till andra frågor. Totalt var det 67 procent av de röstmottagare som besvarade enkäten som besvarade frågorna om köerna (4666 av 6956). Den övervägande delen av det interna bortfallet på frågorna beror sålunda på att respondenterna inte svarat för köer under valdagen. I de analyser som redovisas i denna studie har svaren Vet inte/minns inte exkluderats och detta innebär att mellan 4203 och 4623 respondenter har besvarat frågorna om köerna med något av de tre första svarsalternativen.³ Totalt är det 3810 respondenter som har besvarat samtliga fyra köfrågor. Vi använder dessa enkätfrågor både i de deskriptiva analyserna och som oberoende variabler i regressionsanalyserna. För att kontrollera robustheten i resultaten för de oberoende variablerna prövar vi även alternativa operationaliseringar av dem i de multivariata analyserna (index och dummyvariabler).

KONTROLLVARIABLER

I de multivariata analyserna inkluderar vi en rad kontrollvariabler. De första är bakgrundsvariabler. Vi förväntar oss att äldre röstmottagare, röstmottagare med tidigare erfarenhet av att arbeta som röstmottagare och röstmottagare som har deltagit i utbildningen till röstmottagare har en positiv effekt på den beroende variabeln (positiva koefficienter). När det gäller skillnader mellan kvinnor och män har tidigare forskning visat att kvinnliga valadministratörer är benägna att utvärdera valintegriteten mer negativt än manliga (Garnett & James 2021). Utifrån detta förväntar vi oss att kvinnliga röstmottagare bedömer att röstmottagningen fungerade sämre än vad manliga röstmottagare gör. Vi kontrollerar för *respondenternas ålder* och denna variabel består av sju ålderskategorier (från 18–29 år till 80 år eller äldre). I de multivariata analyserna operationaliseras ålder med sju dummyvariabler och dummyvariabeln 60–69 år används som referenskategori.⁴ *Kön* operationaliseras med en dummyvariabel (män kodas 1 och kvinnor kodas 2). I enkäten mäts *Röstmottagarnas utbildningsnivå* med nio kategorier (från folkskola eller motsvarande till doktorsexamen eller motsvarande). Dock har flera kategorier ett lågt antal respondenter och därför ser vi inte det som relevant att behålla samtliga. Istället kombinerar vi flera kategorier

3 I appendix (figur A1) redovisas även stapeldiagram för de fyra köfrågorna med svaren "Vet inte/minns inte" inkluderade.

4 För de variabler som operationaliseras med flera dummyvariabler är strategin genomgående att använda den kategori som har flest observationer som referenskategori i de multivariata analyserna.

vilket resulterar i att variabeln röstmottagarnas utbildningsnivå består av fyra kategorier. Den första utbildningskategorin (utbildningsnivå 1) består av de respondenter som har folkskola (eller motsvarande), ej avslarad grundskoleutbildning eller grundskola (eller motsvarande) som sin högsta utbildningsnivå. I utbildningsnivå 2 inkluderas de som har gymnasieutbildning eller eftergymnasial yrkesutbildning (ej högskola eller universitet) som sin högsta utbildning. Utbildningsnivå 3 består av respondenter som har kortare högskoleutbildning eller kandidatexamen (eller motsvarande) som sin högsta utbildningsnivå. Slutligen i utbildningsnivå 4 inkluderas de som har magisterexamen, masterexamen (eller motsvarande) eller doktorsexamen (eller motsvarande) som sin högsta utbildningsnivå. I de multivariata analyserna används utbildningsnivå 3 som referenskategori.

Röstmottagarnas tidigare erfarenhet av att arbeta som röstmottagare inkluderas som en kontrollvariabel och i enkäten består erfarenhetsfrågan av fyra svarsalternativ (1) Nej, inte vid något val, 2) Ja, vid ett eller två val, 3) Ja, vid tre eller fyra val och 4) Ja, vid fem eller fler val). I de multivariata analyserna operationaliseras erfarenhet av röstmottagning med fyra dummyvariabler där kategorin 1) Nej, inte vid något val används som referenskategori. Vidare kontrollerar vi för *Röstmottagarnas delaktighet i utbildningen för röstmottagare*. I enkäten inkluderas tre frågor om respondenternas delaktighet i utbildningen (1) *Deltog du i den obligatoriska utbildningen för röstmottagare som genomfördes i din kommun?*, 2) *Tog du del av de utbildningsfilmer för röstmottagare som finns på Valmyndighetens hemsida?* och 3) *Förberedde du dig inför valdagen genom att läsa på i Valmyndighetens handledning för röstmottagningen?*). Svarsalternativen för de tre frågorna är 1) Ja, 2) Nej, 3) Minns inte. I analyserna exkluderas svaren Minns inte. Utifrån de tre frågorna om respondenternas deltagande i utbildningen konstruerar vi ett additivt index där låga värden indikerar hög delaktighet i utbildningen medan höga värden indikerar låg delaktighet i utbildningen. Indexet inkluderas som en kontrollvariabel.

Vi inkluderar sedan ytterligare frågor från enkäten som kan påverka hur väl röstmottagningen fungerade i vallokalerna. Vi kontrollerar för vallokals anpassning, bemanning och röstmottagarnas samarbete. Frågorna är följande: 1) *Vallokalen där jag arbetade var väl anpassad för röstmottagning*, 2) *Vi var tillräckligt många röstmottagare i min vallokal för att kunna genomföra valet på ett välfungerande sätt* och 3) *Samarbetet mellan röstmottagarna i min vallokal fungerade bra*. De tre frågorna är utformade enligt följande: I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden. Utifrån en skala från 0 till 10 där 0 representerar instämmer inte alls och 10 representerar instämmer helt. Vi förväntar oss att höga värden på dessa tre kontrollvariabler har en positiv effekt på röstmottagarnas upplevelse av hur röstmottagningen fungerade i vallokalerna (positiva koefficienter).

Slutligen inkluderar vi två frågor om ordningen i och utanför vallokalen.

Den första frågan är följande: *Det förekom otillåten politisk propaganda från partiföreträdare i eller intill vallokalen.* Den andra ordningsfrågan är: *Det fanns väljare som störde ordningen i vallokalen under röstningen.* Svartalternativen för de två frågorna är 1) Nej, inte vid något tillfälle, 2) Ja, vid ett tillfälle, 3) Ja, vid flera tillfällen och 4) Vet inte/minns inte. Återigen exkluderar vi svaren Vet inte/minns inte i analysen. Vi förväntar oss att höga värden på dessa två avslutande kontrollvariabler har en negativ effekt på röstmottagarnas upplevelse på hur röstmottagningen fungerade i vallokalerna (negativa koefficienter).

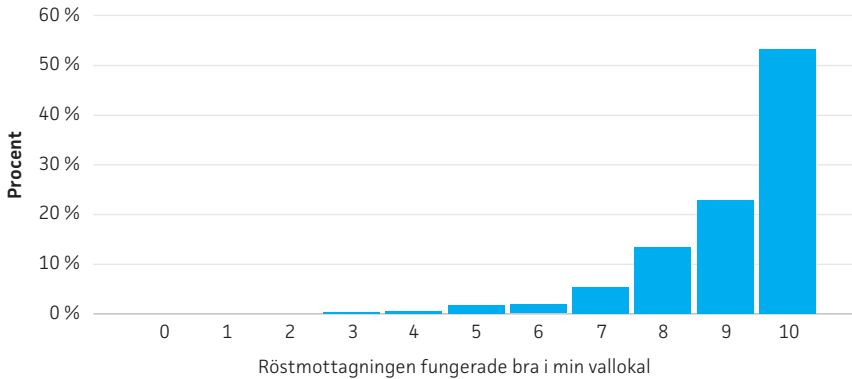
I appendix redovisas beskrivande statistik för samtliga variabler som ingår i studien. Två varianter av den beskrivande statistiken redovisas. I tabellerna A1–A2 inkluderas beskrivande statistik där samtliga röstmottagare ingår och i tabellerna A3–A4 inkluderas beskrivande statistik där endast röstmottagare som svarat att de under valdagen vid ett eller flera tillfällen ansvarat för att hantera eventuella köer ingår. De två varianterna uppvisar liknande svarmönster, medelvärden och standardavvikelse vilket innebär att gruppen röstmottagare som ansvarat för köer ur detta perspektiv inte skiljer sig från den totala gruppen röstmottagare som besvarat enkäten.

Resultat och analys

Vi inleder resultat- och analysdelen av studien med beskrivande statistik om hur röstmottagarna upplevde att röstmottagningen fungerade i vallokalerna vilken är studiens beroende variabel. Därefter redovisar vi beskrivande statistik för studiens oberoende variabler och i denna del besvaras den första frågeställningen: Utifrån röstmottagarnas upplevelser, hur vanligt var det med köer i och utanför vallokalerna under valdagen den 11 september?

BESKRIVANDE STATISTIK

Vi inleder med att redovisa en graf i figur 1 som visar fördelningen för studiens beroende variabel.

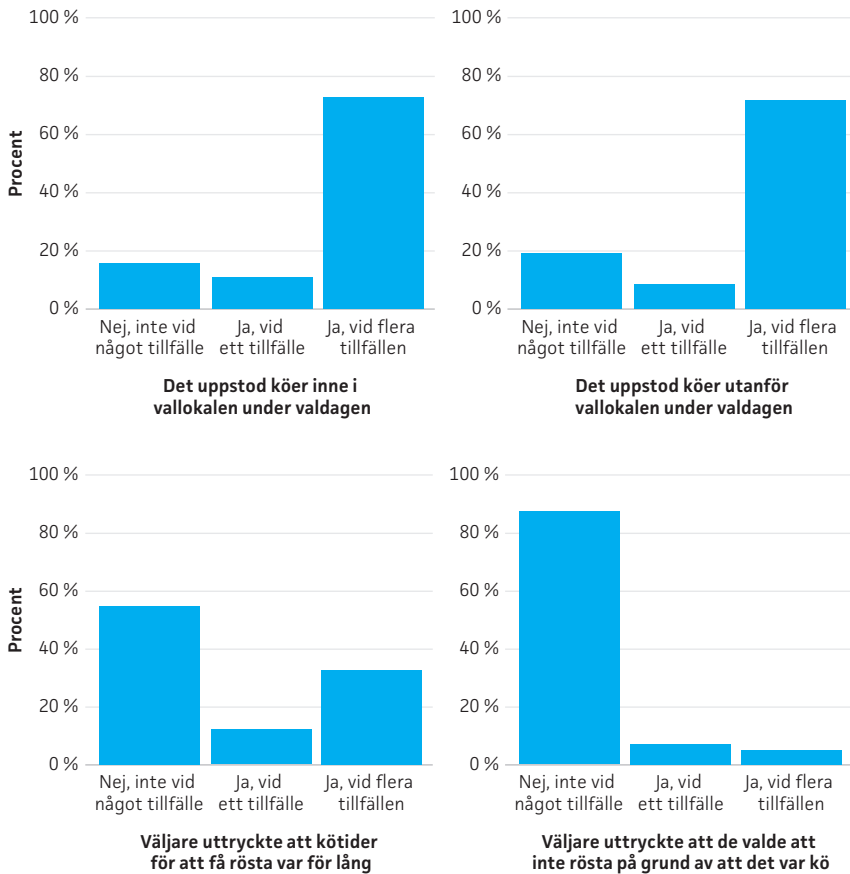

Figur 1. Röstmottagarnas uppfattningar om hur röstmottagningen fungerade (procent)

Totalt besvarade 6 924 röstmottagare frågan om röstmottagningen fungerade på ett bra sätt i vallokalen där de arbetade under valdagen. Som redan nämnts är variabeln snedfördelad mot höga värden vilket innebär att röstmottagarna anser att röstmottagningen i vallokalerna fungerade bra. 53 procent av röstmottagarna valde det högsta värdet när de besvarade frågan och endast drygt 1 procent av respondenterna svarade med ett lågt värde (0–4) för frågan. Detta resultat ligger i linje med enkätresultaten som helhet vilka visar att röstmottagarna svarat att mycket fungerat bra under valdagen.

Härnäst går vi vidare med beskrivande statistik och i figur 2 visas fördelningen för de oberoende variabelerna 1) *Det uppstod köer inne i vallokalen under valdagen*, 2) *Det uppstod köer utanför vallokalen under valdagen*, 3) *Väljare uttryckte att kötiden för att få rösta var för lång och* 4) *Väljare uttryckte att de valde att inte rösta på grund av att det var kö*.

I det övre vänstra stapeldiagrammet redovisas fördelningen för studiens första oberoende variabel *Det uppstod köer inne i vallokalen under valdagen*. Nära 16 procent procent av röstmottagarna svarade att det inte uppstod köer inne i vallokalen vid något tillfälle under valdagen. En något mindre andel (ca 11 procent) svarade att det uppstod köer i vallokalen vid ett tillfälle under valdagen. 73 procent av röstmottagarna svarade att det uppstod köer inne i vallokalen vid flera tillfällen under valdagen. Detta resultat indikerar att köer inne i vallokalerna var vanliga under valdagen den 11 september 2022. Att det inte alls förekommer några köer i vallokalen när väljarna ska rösta kan ses som idealscenario, men att det inte skulle kunna uppstå köer inne i vallokalen någon enda gång under valdagen bedöms som orealistiskt, framför allt med beaktande av regeln om att väljaren ska stå ensam bakom valsedelstället.

Figur 2. Röstmottagarnas uppfattningar om köer under valdagen (procent)

I det övre högra stapeldiagrammet visas fördelningen för studiens andra oberoende variabel *Det uppstod köer utanför vallokalen under valdagen*. 19 procent av röstmottagarna svarade att det inte uppstod köer utanför vallokalen under valdagen vid något tillfälle. Nära 9 procent av röstmottagarna svarade att det uppstod köer utanför vallokalen vid ett tillfälle och nära 72 procent svarade att det uppstod köer utanför vallokalen vid flera tillfällen. Att fler än 7 av 10 röstmottagare svarar att det vid flera tillfällen uppstod köer utanför vallokalen tyder på att köerna potentiellt kunnat skapa problem. Att det uppstår köer på väg in till vallokalen innebär rimligen att det samtidigt finns kö även inne i vallokalen, som sträcker sig utanför entrén. Beroende på hur vallokalen är disponerad kan utomhusköerna även tyda på att röstmottagarna bedömt att köerna eller antalet väljare inne i lokalen var av den omfattningen att de valde att inte släppa in fler väljare än som redan befann sig där. Detta torde vara fallet då röstmottagarna organiserat sig så att någon eller några röstmottagare tar emot väljarna redan vid entrén vilket är

ett arbetssätt som beskrivs och föreslås i Valmyndighetens handledning för röstmottagning (Valmyndigheten 2022).

Sett ur ett idealscenario skulle en betydligt högre andel av röstmottagarna svarat att det inte uppstod köer utanför vallokalen vid något tillfälle under valdagen. Vi menar att ingen väljare som kommer till vallokalen vill mötas av köer redan på väg in. Att det är kö utanför är något som antas signalera till väljaren att det kan komma att ta lång tid att genomföra röstningen. Att över 70 procent av röstmottagarna svarar att det förekom köer i och utanför vallokalen vid flera tillfällen visar att köer till och i vallokalerna är en fråga som kräver omfattande insatser inför kommande val. Förutom att påverka väljarnas upplevelse av röstningsprocessen negativt kräver hanteringen av köer, kanske framför allt om det blir långa köer utanför vallokalen, arbetsinsatser av röstmottagarna som kanske bättre skulle behövas i andra moment i röstmottagningen.

I det nedre vänstra stapeldiagrammet redovisas fördelningen av den tredje oberoende variabeln *Väljare uttryckte att kötiden för att få rösta var för lång*. Nära 55 procent av röstmottagarna svarade att de inte vid något tillfälle upplevt att väljare uttryckt att kötiden för att rösta var för lång. Drygt 12 procent av respondenterna har vid ett tillfälle under valdagen upplevt att väljare vid flera tillfällen uttryckt att kötiden för att rösta var för lång medan nästan var tredje röstmottagare svarar att väljare vid flera tillfällen uttryckte att kötiden för att få rösta var för lång. Att en så stor andel av röstmottagarna noterade att väljare ansåg att kötiden för att rösta var för lång indikerar att köerna i många vallokaler var ett faktiskt och påtagligt problem, sett ur väljarnas synvinkel.

Slutligen inkluderar vi ett stapeldiagram för den fjärde oberoende variabeln *Väljare uttryckte att de valde att inte rösta på grund av att det var kö*. Det nedre högra diagrammet i figur 2 visar att drygt 87 procent av röstmottagarna svarade att de inte vid något tillfälle uppfattade att väljare uttryckte att de valde att inte rösta på grund av att det var kö. Drygt 7 procent uppfattade att väljare uttryckte att de valde att inte rösta på grund av att det var kö vid ett tillfälle, medan drygt 5 procent uppfattade detta vid flera tillfällen.

Målsättningen för arbetet med köfrågan inför kommande val bör vara att inte någon väljare alls ska behöva avstå från att rösta på grund av det är kö till vallokalen. Att mer än 12 procent av röstmottagarna uppfattat att väljare uttryckte att de valde att inte rösta på grund av att det var kö vid ett eller flera tillfällen är ett resultat värt att ta på stort allvar eftersom det visar att köerna kan ha haft en negativ effekt på valdeltagandet. Dock är det viktigt att poängtera att utifrån enkätens frågor och dess svar vet vi inte vad de personer som uttryckte att de valde att inte rösta på grund av att det var kö slutligen gjorde. Vissa kan ha röstat i en förtidsröstningslokal som hade öppet under valdagen medan andra kan ha återkommit till vallokalen vid ett senare tillfälle under valdagen och röstat. Dock är det nog inte en alltför vågad tanke att vissa av de

personer som uttryckte att de valde att inte rösta på grund av att det var kö i slutändan heller inte röstade vid valet 2022.

För att kontrollera robustheten i resultaten för den beskrivande statistiken har vi även genomfört analyser där vi endast inkluderat svaren från ordförandena i vallokaler. Fördelen med en sådan analys är att det endast finns ett svar per vallokal/valdistrikt vilket innebär att resultaten beräknas utifrån antalet vallokaler och inte utifrån antalet röstmottagare. Nackdelen med en sådan analys är att antalet svar reduceras och av de 1125 ordföranden som besvarade enkäten var det knappt 700 som svarade att de ansvarade för köer någon gång under valdagen. Den beskrivande statistik som redovisas i appendix (figur A2) visar att resultaten är liknande de som presenteras i figur 2. Exempelvis var det 73 procent av ordförandena som svarade att det uppstod köer utanför vallokalen vid flera tillfällen under valdagen vilket kan jämföras med att det var 72 procent av samtliga röstmottagare som svarade att det uppstod köer utanför vallokalen vid flera tillfällen under valdagen. Eftersom resultaten är liknande när samtliga röstmottagare inkluderas som när endast svaren från ordförandena räknas in gör vi bedömningen att den beskrivande statistik som presenteras i studien är robust (tillförlitlig).

En viktig faktor att väga in angående köerna är att förtidsröstandet var rekordhögt 2022 och att hela 48,16 procent av väljarna röstade i förtid (Valmyndigheten 2022b). Om andelen förtidsröstande varit lägre hade det inneburit ännu hårdare tryck på vallokaler under valdagen och detta kunde då bidragit till fler och längre köer både i och utanför vallokaler. Samtidigt rapporterades långa köer även till förtidsröstningen från många håll (Valmyndigheten 2022a). Det är dock viktigt att notera att det också kan finnas ett motsatt samband mellan andelen som förtidsröstar och köer under valdagen. En större mängd förtidsröster kräver en mer omfattande hantering i vallokalen under valdagen i form av granskning av dessa och avprickning av dem som förtidsröstat, vilket i sin tur kan göra att röstmottagarna har mindre tid och resurser till ordinarie röstmottagning, något som skulle kunna göra att köerna blev längre. Även valdeltagandet påverkar självklart antalet väljare som kommer till vallokaler för att rösta. Valdeltagande sjönk 2022 (84,21 procent) jämfört med 2018 (87,18 procent). På grund av att antalet röstberättigade var högre 2022 var antalet väljare ändå på samma nivå som 2018, men om valdeltagandet varit på samma nivå 2022 som 2018 hade trycket på vallokaler alltså varit ännu högre.

Valmyndigheten har genomfört en enkätundersökning till kommunernas valnämnder. Resultaten visar, på samma sätt som i vår undersökning, att kösituationen sett olika ut i olika kommuner, att några haft större problem och att det finns kommuner som bedömt att köerna kan ha haft en negativ inverkan på valdeltagandet (Valprövningsnämnden 2022). 22 procent av de 256 kommuner (av 290) som svarat på enkäten uppger att de haft köer vid röstningen på valdagen, 53 procent svarar att de delvis haft det medan 24 procent inte haft

några problem med köer. 44 kommuner har uppgett att de stängt vallokaler senare än 20.00 på grund av kvardröjande köer. Såväl kommunerna som Valmyndigheten bedömer att köerna till största delen berott på förändringen avseende valsedelställets avskärmning (Valmyndigheten 2023).

Multivariat analys

För att besvara den andra frågeställningen (Påverkade köerna röstmottagarnas upplevelse av hur röstmottagningen fungerade i vallokalerna?) och därmed kunna se om kvaliteten i röstmottagningen påverkas fortsätter vi nu med multivariat analys. I regressionsmodellerna använder vi oss av den beroende variabeln *Röstmottagningen fungerade bra i min vallokal* (skala 0–10). I tabell 1 redovisas resultaten från fyra regressionsmodeller.⁵

Vi inleder med en modell där vi endast inkluderar de fyra oberoende variablerna och undersöker om de har någon effekt på den beroende variabeln. Som resultaten i modell 1 (tabell 1) visar är samtliga oberoende variabler statistiskt signifikanta på 0,1 procentsnivån och som förväntat är koefficienterna negativa vilket innebär att köer har en negativ effekt på röstmottagarnas syn på hur väl röstmottagningen fungerar. När det gäller hur stor effekt kövariablerna har på röstmottagarnas syn på hur väl röstmottagningen fungerar ger vi två exempel hur koefficienterna tolkas. 1) Koefficienten för variabeln köer i vallokalen är -0,20 vilket innebär att en ökning med ett skalsteg (exempelvis från nej, inte vid något tillfälle, till ja, vid ett tillfälle) minskar röstmottagarnas syn på hur väl röstmottagningen fungerar med 0,20 skalsteg. 2) Variabeln väljare uttryckte att de valde att inte rösta på grund av att det var kö har störst effekt av de fyra kövariablerna och koefficienten är -0,60 och detta innebär att en ökning med ett skalsteg (exempelvis från nej, inte vid något tillfälle, till ja, vid ett tillfälle) minskar röstmottagarnas syn på hur väl röstmottagningen fungerar med 0,60 skalsteg. Vi går vidare med att undersöka om resultaten för de oberoende variablerna kvarstår när vi adderar kontrollvariabler till modellen.

I modell 2 adderar vi bakgrundsvariablerna ålder, kön, röstmottagarnas utbildningsnivå, röstmottagarnas tidigare erfarenhet av att arbeta som röstmottagare, samt röstmottagarnas delaktighet i utbildningen för röstmottagare. Resultaten i modell 2 visar att kövariablerna fortfarande är statistiskt signifikanta och koefficienterna är fortsatt negativa även när bakgrundsvariablerna inkluderas i modellen. När det gäller bakgrundsvariablerna visar resultaten att två av åldersdummyvariablerna (18–29 år och 30–39 år) är statistiskt signifikanta

5 Med stöd av VIF-värden har vi kontrollerat för eventuella problem med multikollinearitet i modellerna. Det högsta VIF-värdet är 1,46 vilket indikerar att det inte är något problem med multikollinearitet i de fyra modellerna (O'Brien 2007).

Tabell 1. Multivariat regressionsanalys. Beroende variabel: Röstmottagningen fungerade bra i min vallokal

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
Uppstod köer inne i vallokalen (1–3)	-.201 [‡] (.027)	-.188 [‡] (.027)	-.138 [‡] (.024)	-.135 [‡] (.024)
Uppstod köer utanför vallokalen (1–3)	-.101 [‡] (.027)	-.088 [‡] (.027)	-.051* (.024)	-.053* (.024)
Väljare uttryckte att kötiden för att rösta var för lång (1–3)	-.292 [‡] (.028)	-.289 [‡] (.028)	-.192 [‡] (.025)	.189 [‡] (.025)
Väljare uttryckte att de valde att inte rösta p.g.a. att det var kö (1–3)	-.604 [‡] (.046)	-.601 [‡] (.047)	-.437 [‡] (.041)	.450 [‡] (.042)
Ålder 18–29 år		-.221* (.090)	-.192* (.079)	-.172* (.082)
Ålder 30–39 år		-.288 [‡] (.077)	-.109 (.068)	-.121 (.069)
Ålder 40–49 år		-.080 (.065)	-.015 (.057)	-.018 (.058)
Ålder 50–59 år		-.036 (.059)	-.019 (.052)	-.022 (.052)
Ålder 60–69 år (referenskategori)				
Ålder 70–79 år		-.001 (.068)	-.040 (.060)	-.043 (.060)
Ålder 80 år eller äldre		.208 (.235)	.021 (.206)	.003 (.210)
Kön (man=1, kvinna=2)		.063 (.044)	.066 (.039)	.073 (.039)
Utbildningsnivå 1 (högst grundskola)		.278* (.123)	.125 (.109)	.121 (.111)
Utbildningsnivå 2 (högst gymnasieutbildning)		.123 [†] (.048)	.066 (.042)	.062 (.042)
Utbildningsnivå 3 (högst kandidatexamen) (referenskategori)				
Utbildningsnivå 4 (högst doktorexamen)		.059 (.058)	.054 (.051)	.061 (.052)
Tidigare erfarenhet av röstmottagning under valdagen: ingen erfarenhet (referenskategori)				
Tidigare erfarenhet av röstmottagning under valdagen: 1–2 val		.011 (.054)	.014 (.047)	.016 (.048)
Tidigare erfarenhet av röstmottagning under valdagen: 3–4 val		.026 (.062)	.092 (.054)	.100 (.055)
Tidigare erfarenhet av röstmottagning under valdagen: 5 eller fler val		.072 (.059)	.085 (.052)	.084 (.052)
Utbildning för röstmottagare (index 3–6)		-.015 (.040)	-.006 (.035)	-.005 (.036)
Vallokalen var väl anpassad för röstmottagning (0–10)			.172 [‡] (.009)	.168 [‡] (.009)
Tillräckligt många röstmottagare i vallokalen (0–10)			.120 [‡] (.011)	.120 [‡] (.012)
Samarbetet mellan röstmottagarna fungerade bra (0–10)			.225 [‡] (.015)	.227 [‡] (.015)
Det förekom otillåten politisk propaganda (1–3)				-.121* (.056)
Väljare störde ordningen i vallokalen (1–3)				-.040 (.050)
Antal observationer	3 795	3 712	3 704	3 624
Justerat-R ²	.160	.162	.356	.358
Sig	.000	.000	.000	.000

I tabellen anges de ostandardiserade regressionskoefficienterna och standardfelen anges inom parenteserna.

Noteringar för statistisk signifikans: [‡] p < 0,001, [†] p < 0,01, * p < 0,05.

med negativa koefficienter vilket innebär att yngre röstmottagare anser att röstmottagningen fungerar sämre än vad röstmottagare i åldern 60–69 år (tillhörande referenskategori) anser. När det gäller utbildningsdummyvariablerna är två av dem (utbildningsnivå 1 och 2) statistiskt signifikanta med positiva koefficienter. Resultatet tolkas som att röstmottagare som har lägre utbildning upplever att röstmottagningen fungerar bättre än de med högre utbildning (utbildningsnivå 3).

I den tredje modellen adderar vi ytterligare tre kontrollvariabler, nämligen 1) *Vallokalen där jag arbetade var välanpassad för röstmottagning*, 2) *Vi var tillräckligt många röstmottagare i min vallokal för att kunna genomföra valet på ett välfungerande sätt* och 3) *Samarbetet mellan röstmottagarna i min vallokal fungerade bra*. Resultaten i modell 3 visar att kövariablerna fortfarande är statistiskt signifikanta och samtliga koefficienter är negativa. När det gäller bakgrundsvariablerna är åldersdummyvariabeln 18–29 år fortsatt statistiskt signifikant med en negativ koefficient. Kontrollvariablerna vallokals anpassning, bemanning och röstmottagarnas samarbete är statistiskt signifikanta med positiva koefficienter vilket innebär att vallokaler som är väl anpassade för röstmottagning, att antalet röstmottagarna är tillräckligt i vallokalerna för att kunna genomföra valet på ett välfungerande sätt och att samarbetet mellan röstmottagarna fungerar bra har alla en positiv effekt på hur röstmottagarna upplever att röstmottagningen fungerar. Noterbart är att den förklarande variansen ökar markant i modell 3 (i jämförelse med modellerna 1 och 2) vilket indikerar att kontrollvariablerna vallokals anpassning, bemanning och röstmottagarnas samarbete är mycket viktiga för att förklara variationen i röstmottagningens kvalitet.⁶

Slutligen i modell 4 adderas de två sista kontrollvariablerna som är relaterade till ordningen i och utanför vallokalen. Den första variabeln mäter förekomsten av otillåten politisk propaganda från partiföreträdare i eller intill vallokalen och den andra variabeln mäter förekomsten av väljare som störde ordningen i vallokalen under röstningen. Som resultaten i tabell 1 visar är kövariablerna återigen statistiskt signifikanta med negativa koefficienter. När det gäller kontrollvariablerna är även i denna modell dummyvariabeln för ålderskategori 18–29 år statistiskt signifikant med en negativ koefficient. Även kontrollvariablerna vallokals anpassning, bemanning och röstmottagarnas

6 För att undersöka de tre variabelnas betydelse för att förklara variationen i röstmottagningens kvalitet genomförde vi en multivariat regressionsanalys med endast de tre kontrollvariablerna inkluderade och resultatet visar att de tre variabelerna förklarar 31 procent av variationen i den beroende variabeln. För att undersöka de enskilda variabelnas betydelse genomförde vi även bivariata regressioner där vi inkluderade de tre kontrollvariablerna en åt gången tillsammans med den beroende variabeln och resultaten visar att samtliga tre variabler har enskilt höga förklaringsvärden, vilket innebär att samtliga tre variabler är mycket betydelsefulla för att förklara variationen i röstmottagningens kvalitet. Den variabel som har högst förklaringskraft (ca 20 procent) är *Vallokalen där jag arbetade var väl anpassad för röstmottagning* medan de två andra variablerna har något lägre förklaringskraft (ca 14 procent vardera).

samarbete är statistiskt signifikanta med positiva koefficienter. När det gäller ordningsvariablerna är variabeln om förekomsten av otillåten politisk propaganda från partiföreträdare i eller intill vallokalen statistiskt signifikant och koefficienten är negativ vilket indikerar att förekomsten av otillåten politisk propaganda har en negativ effekt på röstmottagarnas syn på hur röstmottagningen fungerar.⁷

För att kontrollera robustheten i resultaten för de oberoende variablerna i den multivariata analysen har vi även prövat alternativa operationaliseringar. Detta har gjorts genom att vi har konstruerat ett additivt index av de fyra oberoende variablerna. I fyra alternativa modeller (till dem som presenteras i tabell 1) har vi inkluderat indexet som oberoende variabel istället för de fyra oberoende variablerna. Koefficienten för indexet är negativ och statistiskt signifikant (på 0,1 procentsnivån) i samtliga fyra modeller vilket indikerar att resultaten för uppfattningar om köer och kötid är liknande med en alternativ operationalisering. Vi prövade även att operationalisera de fyra oberoende variablerna som dummyvariabler där vi kodade nej-svaren som 0 och där vi slog ihop svaren ja, vid ett tillfälle och ja, vid flera tillfällen och kodade dessa båda kategorier som 1. I ytterligare fyra alternativa modeller inkluderade vi dummyvariablerna i stället för variablerna med den ursprungliga graderingen (1–3). Koefficienterna för de fyra dummyvariablerna är negativa och statistiskt signifikanta i samtliga fyra modeller och detta visar att resultaten för de oberoende variablerna är liknande även med en ytterligare alternativ operationalisering. För att ytterligare kontrollera tillförlitligheten i resultaten prövade vi alternativa operationaliseringar av kontrollvariablerna i de multivariata modellerna för att undersöka om resultaten för de oberoende variablerna var liknande som i originalmodellerna eller om resultaten förändrades. De alternativa operationaliseringarna av kontrollvariablerna prövades sedan i ett stort antal alternativa modeller, och resultaten för de oberoende variablerna var fortsatt robusta (statistiskt signifikanta med negativa koefficienter).⁸ Utifrån de kontroller vi genomfört bedömer vi att resultaten för de oberoende variablerna är robusta.

Konklusionen av den multivariata analysen är att köer har en negativ påverkan på röstmottagarnas syn på hur röstmottagningen fungerar och resultaten kvarstår även när relevanta kontrollvariabler inkluderas i modellen. Resultaten visar att köer inte bara har en negativ påverkan på väljarna som står i kö och väntar på sin tur, utan de har även en negativ påverkan på hur röstmottagarna upplever att röstmottagningen fungerar.

7 Vi har även prövat modellerna när vi konstanthåller antalet observationer och resultaten är liknande de resultat som presenteras i tabell 1.

8 Exempelvis konstruerade vi ett additivt index av följande tre kontrollvariabler 1) Vallokalen där jag arbetade var väl anpassad för röstmottagning, 2) Vi var tillräckligt många röstmottagare i min vallokal för att kunna genomföra valet på ett välfungerande sätt, 3) Samarbetet mellan röstmottagarna i min vallokal fungerade bra.

Slutsatser

Denna studie har två huvudsakliga frågeställningar: 1) Utifrån röstmottagarna upplevelser, hur vanligt var det med köer i och utanför vallokalerna under valdagen den 11 september? och 2) Påverkade köerna röstmottagarna upplevelse av hur röstmottagningen fungerade i vallokalerna? Resultaten visar att röstmottagarna upplevde att det var vanligt med köer i och utanför vallokalerna och exempelvis var det mer än 70 procent av röstmottagarna som observerade köer utanför vallokalen vid flera tillfällen under valdagen. Valmyndigheten drar liknande slutsatser och i deras enkät till kommunerna uppger 75 procent av kommunerna att de haft köer till vallokalerna i olika utsträckning (Valmyndigheten 2023). Detta indikerar att köer inte var platsspecifikt vid valet 2022 som exempelvis Alvarez et al. (2009) och Klain et al. (2020) beskriver köerna vid val i USA, utan att det var mer utbrett.

Tidigare har forskare argumenterat för och även empiriskt visat att köer också påverkar andra aspekter av kvaliteten i valets genomförande än de som är kopplade till den köandes egna upplevelser (se exempelvis Claassen et al. 2008; Fortier et al. 2018). Resultaten från denna studie visar att röstmottagarnas upplevelse av hur röstmottagningen fungerar påverkas negativt om det uppstår köer vilket tyder på att även kvaliteten i röstmottagningen försämras om det uppstår köer. Detta gäller köer både i vallokalen och utanför vallokalen.

Resultaten visar även att väljare har uttryckt att de avstått från att rösta på grund av köerna och detta har med stor sannolikhet haft en negativ påverkan på valdeltagandet. Dock kan vi med det empiriska material som vi analyserat inte fastslå omfattningen av köernas påverkan på valdeltagandet och det är inte heller studiens syfte.

Ett sjuttiototal personer har överklagat valresultatet (2022) med anledning av förekomsten av omfattande köbildning. Valprövningsnämnden har prövat alla dessa överklaganden och efter utredning och bedömning beslutat att avslå samtliga. Valprövningsnämndens grund för att avslå överklagandena är att köer inte anses vara en avvikelse från föreskriven ordning (Valprövningsnämnden 2022), något som förutsätts för att ett överklagande ska bifallas. Det finns inget i vallagen som säger att köer inte får förekomma eller hur långa de som längst skulle få vara och de som står i kö när vallokalen egentligen skulle stänga får rösta även efter 20.00. Om en väljare är beredd att vänta tillräckligt länge ges sålunda alltid en möjlighet för väljaren att till slut få avlägga sin röst.

Det är valnämndernas ansvar att se till att vallokalerna är lämpliga och tillgängliga och att bemanningen och öppettiderna svarar mot de behov som finns för att röstningen ska kunna genomföras på ett fungerande sätt (Vallagen 2005:837). Valprövningsnämnden anser att det inte framkommit något i överklagandena som visar på att kommunerna åsidosatt vallagens krav i denna del (Valprövningsnämnden 2022).

Utifrån detta menar vi att det kan vara lägligt att i Sverige, på samma sätt som i USA, *utreda om det är möjligt att införa en rekommendation om att riktlinjen* vid val ska vara att inga väljare ska behöva stå i kö i mer än 30 minuter innan de ges möjlighet att rösta (Fortier et al. 2018: 6).

Den stora frågan är självklart vilka åtgärder som kan vidtas för att undvika de långa köerna vid nästa val och därmed förbättra möjligheterna att upprätthålla god kvalitet i röstmottagningen. Att minska distriktens storlek och därmed minska antalet väljare per vallokal är givetvis en kraftfull åtgärd. I ett valdistrikt ska det finnas mellan 1000 och 2000 röstberättigade, om det inte finns särskilda skäl för något annat (Vallagen 2005:837). Att förändra en kommuns indelning i valdistrikt är dock en ganska komplicerad process och vid en eventuell utökning av antalet distrikt behövs fler lämpliga vallokaler.

Brist på lämpliga vallokaler kan också vara ett hinder för att genomföra en annan förändring i syfte att komma till rätta med köproblemen; att ställa upp fler avskärmade valedelsställen i eller invid varje vallokal. Det är inte säkert att alla nuvarande vallokaler har utrymmen som gör detta möjligt och det kanske inte heller finns någon annan lämplig lokal att tillgå i distriktet. I Valmyndighetens enkät till kommunerna har många kommuner (39 procent) uppgett att de redan till 2022 års val, i och med kraven på avskärmning av valedelsstället, har behövt finna andra vallokaler än vid tidigare val för att få plats. Störst har behoven av nya vallokaler varit i mindre städer/tätorter och på landsbygden (Valmyndigheten 2023). Dessutom kan en ökning av antalet valedelsställen förflytta köerna längre fram i röstningsprocessen. Eftersom det bara finns en röstlängd i varje vallokal kan momentet när röstmottagare tar emot väljarnas röster för att sedan lägga dem i valurnan inte snabbas på i någon större utsträckning. Därför vore det lämpligt att Valmyndigheten utredde möjligheterna till digitala röstlängder, där flera röstmottagare samtidigt kan pricka av väljare oberoende av varandra. Utifrån vad kommunerna och Valmyndigheten påpekat har köerna 2022 i huvudsak varit kopplade till valedelsstället, så att öka antalet valedelsställen i vallokalerna kan ändå vara värt att överväga (Valmyndigheten 2023).

Valmyndigheten förordar i sin erfarenhetsrapport från valet 2022 också en utredning om en förändring av valedelssystemet, vilket skulle kunna förändra grundförutsättningarna för röstningsprocessen och därmed kunna påverka problemet med köer till vallokalerna på ett påtagligt sätt (Valmyndigheten 2023).

Ytterligare en åtgärd kan vara att tidigt planera för hur köer ska organiseras och hanteras av röstmottagarna vid varje vallokal. Vi kan inte genom enkäten läsa ut i vilken utsträckning detta gjorts i kommunerna redan 2022, men en noggrann planering av köer och att röstmottagare är särskilt utbildade i hantering av köer kan kanske inte göra köerna kortare, men bidra till att säkerställa ordningen och minska eventuell frustration bland de köande som skulle kunna göra att de väljer att inte rösta.

Ett webbseminarium om köhantering, riktad till kommunerna, med information och utbildning i syfte att utveckla kunskaperna om hur en kö organiseras hölls inför valet 2022 av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, något som lämpligen erbjuds även inför kommande val. Det är också något som kan byggas ut och ta större plats i den obligatoriska utbildningen för röstmottagare än det gjorde 2022. En ytterligare åtgärd är att informera väljare om att köer kan uppstå under valdagen och för att undvika köer kan det vara lämpligt att komma till vallokalen när antalet väljare vanligtvis är lägre, exempelvis tidig förmiddag eller tidig eftermiddag. En sådan information skulle kunna skrivas in på röstkortet och/eller annonseras i media.

Slutligen är det relevant att undersöka om en utökning av alternativa röstningsmetoder kan vara ett sätt att minska köerna under valdagen. Exempelvis skulle en utökning av antalet förtidsröstningslokaler för att ytterligare främja förtidsröstningen kunna vara en åtgärd för att minska köerna under framtida valdagar.

Referenser

- Aldrich, John H., 1993. "Rational Choice and Turnout", *American Journal of Political Science* 37(1), s. 246-278.
- Allen, Theodore & Bernshteyn, Mikhail, 2006. "Mitigating voter waiting times", *Chance* 19(4), s. 25-34.
- Alvarez, R Michael, Ansolabehere, Stephen, Berinsky, Adam, Lenz, Gabriel, Stewart III, Charles & Hall, Thad, 2009. "2008 survey of the performance of American elections", *Caltech/MIT Voting Technology Project*, <http://vote.caltech.edu/drupal/node/231>.
- Au, Cheuk Hang, Xu, Zewen, Wang, Lin & Fung, Walter S.L., 2017. "Establishing a three-step model of designing the polling stations for shorter queue and smaller waiting time: a case study using computer simulation", *Journal of Information Technology Case and Application Research* 19(4), s. 225-45.
- Bowler, Shaun, Brunell, Thomas, Donovan, Todd & Gronke, Paul, 2015. "Election administration and perceptions of fair elections", *Electoral Studies* 38, s. 1-9.
- Claassen, Ryan L., Magleby, David B., Monson, J. Quin & Patterson, Kelly D., 2008. "At Your Service". Voter Evaluations of Poll Worker Performance", *American Politics Research* 36(4), s. 612-34.
- Downs, Anthony, 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- Durán, Guillermo, Giormenti, Mauro, Guajardo, Mario, Pinto, Pablo M., Rey, Pablo A. & Stier-Moses, Nicolás E., 2018. "Improving access to voting with optimized matchings", *Electoral Studies* 51, s. 38-48.
- Fortier, John C., Stewart III, Charles, Weil, Matthew, Harper, Tim & Pettigrew, Stephen, 2018. "Improving the voter experience: Reducing polling place wait times by measuring lines and managing polling place resources", Washington D:C: Bipartisan Policy Center.
- Garnett, Holly Ann & James, Toby S., 2021. "Measuring electoral integrity: using practitioner knowledge to assess elections", *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 31(3), s. 348-67.

- Hall, Thad E, Monson, J. Quin & Patterson, Kelly D., 2009. "The human dimension of elections: How poll workers shape public confidence in elections", *Political Research Quarterly* 62(3), s. 507-22.
- Herron, Michael C. & Smith, Daniel A., 2016. "Precinct resources and voter wait times", *Electoral Studies* 42, s. 249-63.
- Highton, Benjamin, 2006. "Long lines, voting machine availability, and turnout: The case of Franklin County, Ohio in the 2004 presidential election", *PS: Political Science & Politics* 39(1), s. 65-8.
- Högström, John & Jerhov, Christian, 2022. "Röstmottagares syn på hur val genomförs i Sverige: En enkätundersökning genomförd efter 2022 års val till riksdag, region och kommun", *Demicom rapportserie nr 52*. Sundsvall/Östersund: Mittuniversitetet.
- Klain, Hannah, Morris, Kevin, Feldman, Max & Ayala, Rebecca, 2020. "Waiting to vote: Racial disparities in election day experiences". New York: Brennan Center for Justice at New York University School of Law.
- Lijphart, Arend, 1997. "Unequal participation: Democracy's unresolved dilemma presidential address, American Political Science Association, 1996", *American Political Science Review* 91(1), s. 1-14.
- O'Brien, Robert M., 2007. "A caution regarding rules of thumb for variance inflation factors", *Quality & Quantity* 41, s. 673-690.
- Riker, William H & Ordeshook, Peter C., 1968. "A theory of the calculus of voting", *American Political Science Review* 62(1), s. 25-42.
- Spencer, Douglas M. & Markovits, Zachary S., 2010. "Long lines at polling stations? Observations from an election day field study", *Election Law Journal* 9(1), s. 3-17.
- Stein, Robert M., Mann, Christopher, Stewart III, Charles, Birenbaum, Zachary, Fung, Anson, Greenberg, Jed, Kawsar, Farhan, Alberda, Gayle, Alvarez, R. Michael & Atkeson, Lonna, 2020. "Waiting to vote in the 2016 presidential election: Evidence from a multi-county study", *Political Research Quarterly* 73(2), s. 439-53.
- Stewart III, Charles, 2015. "Managing Polling Place Resources", Report of the Caltech/MIT Voting Technology Project, tillgänglig på <http://web.mit.edu/vtp/Managing%20Polling%20Place%20Resources.pdf>.
- Stewart III, Charles & Ansolabehere, Stephen, 2015. "Waiting to vote", *Election Law Journal* 14(1), s. 47-53.
- SVT Nyheter, 2022. Tillgänglig på <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/ko-i-manga-vallokaler-sa-paverkar-det-valprocessen>, senast hämtad 2022-12-22.
- Vallagen 2005:837. Tillgänglig på https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/vallag-2005837_sfs-2005-837, senast hämtad 2023-03-21.
- Valprovsningsnämnden, 2022. Tillgänglig på <https://www.riksdagen.se/sv/kontakt-och-besok/riksdagens-myndigheter-och-namnder/valprovsningsnamnden/>.
- Valmyndigheten, 2022a. Tillgänglig på <https://www.val.se/servicelankar/press/nyheter--pressmeddelanden/nyheter/2022-09-10-var-ute-i-god-tid-nar-du-ska-rosta.html>, senast hämtad 2023-01-20.
- Valmyndigheten, 2022b. Tillgänglig på <https://www.val.se/valresultat/riksdag-region-och-kommun/2022/valresultat.html>, senast hämtad 2023-03-21.
- Valmyndigheten, 2023. "Erfarenheter från valen 2022". Tillgänglig på <https://www.val.se/om-oss/vart-uppdrag/erfarenheter-fran-val.html>, senast hämtad 2023-02-17.

Appendix

Tabell A1. Beskrivande statistik för variablerna

Variabel	Min	Max	Medelv	Std.Dev
Röstmottagningen fungerade bra i min vallokal	0.00	10.00	9.08	1.36
Uppstod köer inne i vallokalen	1.00	3.00	2.57	0.75
Uppstod köer utanför vallokalen	1.00	3.00	2.53	0.80
Väljare uttryckte att kötiden för att rösta var för lång	1.00	3.00	1.78	0.91
Väljare uttryckte att de valde att inte rösta p.g.a. att det var kö	1.00	3.00	1.18	0.50
Ålder	1.00	7.00	3.98	1.49
Kön	1.00	2.00	1.67	0.47
Utbildning	1.00	4.00	2.78	0.78
Tidigare erfarenhet av röstmottagning under valdagen	1.00	4.00	2.31	1.16
Utbildning för röstmottagare (index)	3.00	6.00	3.33	0.54
Vallokalen var väl anpassad för röstmottagning	0.00	10.00	7.85	2.22
Tillräckligt många röstmottagare i vallokalen	0.00	10.00	9.11	1.75
Samarbetet mellan röstmottagarna fungerade bra	0.00	10.00	9.39	1.27
Det förekom otillåten politisk propaganda	1.00	3.00	1.09	0.32
Väljare störde ordningen i vallokalen	1.00	3.00	1.12	0.36

Tabell A2. Beskrivande statistik för dummyvariablerna

Variabel	Antal	Procent
Ålder 18–29 år	526	8
Ålder 30–39 år	743	11
Ålder 40–49 år	1 160	17
Ålder 50–59 år	1 587	23
Ålder 60–69 år	1 841	26
Ålder 70–79 år	1 048	15
Ålder 80 år eller äldre	50	1
Kön: man	2 254	33
Kön: kvinna	4 629	67
Utbildningsnivå 1	250	4
Utbildningsnivå 2	2 278	33
Utbildningsnivå 3	3 180	46
Utbildningsnivå 4	1 236	18
Tidigare erfarenhet av röstmottagning under valdagen: ingen erfarenhet	2 293	33
Tidigare erfarenhet av röstmottagning under valdagen: 1–2 val	1 809	26
Tidigare erfarenhet av röstmottagning under valdagen: 3–4 val	1 244	18
Tidigare erfarenhet av röstmottagning under valdagen: 5 eller fler val	1 600	23

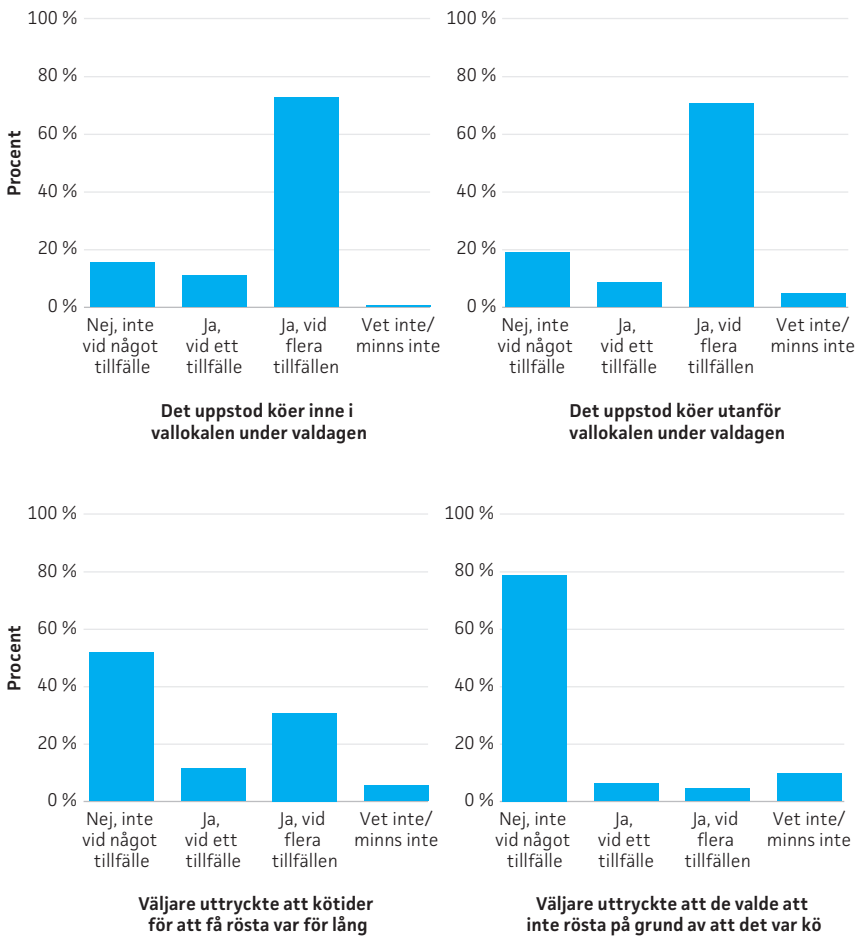
Tabell A3. Beskrivande statistik för variablerna med endast röstmottagare som ansvarade för eventuella köer inkluderade

Variabel	Min	Max	Medelvärde	SD
Röstmottagningen fungerade bra i min vallokal	0.00	10.00	9.00	1.42
Uppstod köer inne i vallokalen	1.00	3.00	2.57	0.75
Uppstod köer utanför vallokalen	1.00	3.00	2.53	0.80
Väljare uttryckte att kötiden för att rösta var för lång	1.00	3.00	1.78	0.91
Väljare uttryckte att de valde att inte rösta p.g.a. att det var kö	1.00	3.00	1.18	0.50
Ålder	1.00	7.00	3.95	1.48
Kön	1.00	2.00	1.66	0.47
Utbildningsnivå	1.00	4.00	2.80	0.76
Tidigare erfarenhet av röstmottagning under valdagen	1.00	4.00	2.24	1.14
Utbildning för röstmottagare (index)	3.00	6.00	3.32	0.53
Vallokalen var väl anpassad för röstmottagning	0.00	10.00	7.74	2.25
Tillräckligt många röstmottagare i vallokalen	0.00	10.00	9.10	1.77
Samarbetet mellan röstmottagarna fungerade bra	0.00	10.00	9.37	1.30
Det förekom otillåten politisk propaganda	1.00	3.00	1.10	0.33
Väljare störde ordningen i vallokalen	1.00	3.00	1.13	0.38

Tabell A4. Beskrivande statistik för dummyvariablerna med endast röstmottagare som svarade för eventuella köer inkluderade

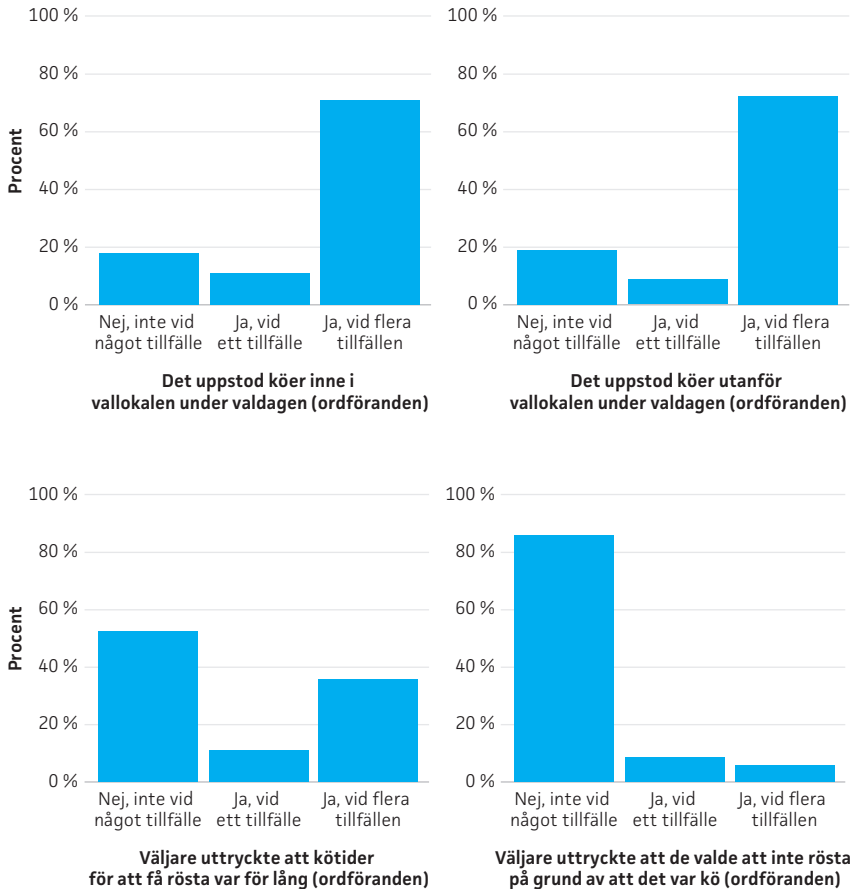
Variabel	Antal	Procent
Ålder 18–29 år	347	7
Ålder 30–39 år	526	11
Ålder 40–49 år	816	18
Ålder 50–59 år	1 073	23
Ålder 60–69 år	1 186	25
Ålder 70–79 år	683	15
Ålder 80 år eller äldre	34	1
Kön: man	1 569	34
Kön: kvinna	3 047	66
Utbildningsnivå 1	142	3
Utbildningsnivå 2	1 495	32
Utbildningsnivå 3	2 179	47
Utbildningsnivå 4	844	18
Tidigare erfarenhet av röstmottagning under valdagen: ingen erfarenhet	1 648	35
Tidigare erfarenhet av röstmottagning under valdagen: 1–2 val	1 238	27
Tidigare erfarenhet av röstmottagning under valdagen: 3–4 val	797	17
Tidigare erfarenhet av röstmottagning under valdagen: 5 eller fler val	979	21

I figur A1 redovisas stapeldiagram för de fyra köfrågorna med svaren Vet inte/minns inte inkluderade.

Figur A1. Röstmottagarnas uppfattningar om hur röstmottagningen fungerade (procent) med svaren Vet inte/minns inte inkluderade

I figur A2 redovisas stapeldiagram för de oberoende variablerna (köfrågorna) med endast svar från vallokalerens ordförande inkluderade. Totalt svarade 1125 ordföranden på enkäten och 689 av dem svarade att de ansvarade för köer någon gång under valdagen. I de analyser som redovisas med endast svar från ordförandena har svaren "vet inte/minns inte" exkluderats och detta innebär att mellan 615 och 689 ordföranden har besvarat frågorna om köerna med något av de tre första svarsalternativen (Nej, inte vid något tillfälle, Ja, vid ett tillfälle, Ja, vid flera tillfällen).

Figur A2. Röstmottagarnas uppfattningar om hur röstmottagningen fungerade (procent) med bara svaren från ordföranden inkluderade

Köer och valdeltagande i de allmänna valen 2022¹

Axel Cronert & Marcus Österman

Lines and voter turnout in the 2022 Swedish general election

Studies of whether long lines at polling stations may impact voter turnout are scarce, and hitherto none has analyzed a high-turnout proportional electoral system. We investigate whether problematic election-day lines at polling places during the 2022 Swedish general election contributed to the considerable decline in turnout. Our analyses combine data on polling stations' closing times in the 20 largest municipalities with survey data on poll workers in three municipalities. The results suggest that precincts with line problems on election day saw lower turnout than comparable precincts. Interestingly, this effect appears to have been partly offset by some voters instead casting their ballots in an advance voting polling station on election day. Although the line problems were not widespread enough to explain more than a fraction of the overall decline in turnout, congestion risks are important to consider in future elections to avoid a higher and more unequal cost of voting.

1. Inledning

Att väljare har goda och likvärdiga möjligheter att avlägga sin röst hör till demokratins grundstenar. Valens genomförande behöver vara säkert och pålitligt men bör inte heller kräva mer tid och resurser av väljarna än nödvändigt. Utifrån ett *rational choice*-perspektiv förväntar vi oss att ju mer kostsamt det är att rösta, desto färre är det som kommer att göra det (Downs 1957). Ett annat

1 Vi vill uttrycka ett stort tack till alla de medarbetare på länsstyrelser och kommunala valkansliet som på olika sätt har hjälpt oss att göra denna studie möjlig. Ett särskilt tack till Sofie Blomgren, Henrik Ekengren Oscarsson, Pär Nyman, Maria Solevid, en anonym granskare samt deltagarna vid Valforskningsprogrammets konferens vid Nääs fabriker i februari 2023 för konstruktiva kommentarer. Artikeln har delvis skrivits inom ramen för forskningsprojektet "Gymnasieutbildning för jämlikt politiskt deltagande? Betydelsen av form och innehåll" som finansieras av Vetenskapsrådet (dnr 2019-03135).

perspektiv inom forskningen menar dock att röstning snarare är vanemässig eller sker på grund av en känsla av plikt (t.ex. Bendor m.fl. 2003; Plutzer 2002). Internationell empirisk forskning visar emellertid att om det tar längre tid att rösta – till exempel genom krav på förregistrering eller långa avstånd till vallokalen – så tenderar valdeltagandet att gå ner.

En aspekt av valens genomförande som tydligt påverkar tiden det tar att rösta är köer vid röstmottagningen. Trots att medierapportering om sådana köer är vanligt förekommande² och att de särskilt i amerikanska sammanhang är ett relativt väldokumenterat fenomen (se t.ex. Bauer m.fl. 2014; Stein m.fl. 2020; Stewart III & Ansolabehere 2013), så är forskningen om hur de påverkar valdeltagandet begränsad till ett fåtal studier av majoritetsval i USA och Kenya. I dessa studier har negativa effekter observerats. Frågan är om sådana negativa effekter också kan uppstå i ett land som Sverige, med proportionella val där deltagandet traditionellt är synnerligen högt men där väljare också är vana vid att röstningen i regel går snabbt. De allmänna valen 2022 erbjuder ett tillfälle att studera denna fråga.

Riksdagen beslutade 2018 att valhemligheten skulle förstärkas genom att väljare skulle kunna hämta sina valseddlar på en avskärmad plats utan insyn (Prop. 2017/18:286). Förändringen trädde i kraft 2019 och tillämpades första gången vid Europaparlamentsvalet samma år. I praktiken åstadkoms den förstärkta valhemligheten genom ett införande av större och avskärmade valsedelställ. I Europaparlamentsvalet rapporterades inga större problem (Valmyndigheten 2019), men vid valen 2022 förekom rapporter om relativt omfattande köer och om vallokaler som av detta skäl behövde fortsätta röstmottagningen efter ordinarie stängningstid (t.ex. Carlsson Tenitskaja m.fl. 2022; Juhlin 2022; se även Högström & Jerhov 2022). Dessa svårigheter har antagits i huvudsak bero på flaskhalsar orsakade av de nya valsedelställen. Valdeltagandet i riksdagsvalet 2022 minskade också med tre procentenheter jämfört med valet 2018, från 87,2 till 84,2 procent (Valmyndigheten 2023d).

Syftet med denna studie är att undersöka omfattningen av köer i samband med röstmottagningen i de allmänna valen 2022 samt huruvida förekomsten av köer kan ha bidragit till minskningen i valdeltagande. Vi fokuserar på köer under själva valdagen i de ordinarie vallokalerna och använder två typer av dataunderlag. Dels har vi samlat in data på vallokalernas stängningstider i de 20 största kommunerna, som vi använder som ett mått på omfattningen av köer vid ordinarie stängningstid klockan 20.00. Dessa kommuner står för cirka 40 procent av landets valdistrikt (förvisso med en överrepresentation av tätbefolkade distrikt och distrikt i nära anslutning till större städer). Dels har vi tillgång till enkätmaterial från Eskilstuna, Linköping och Uppsala, som innehåller

2 Se till exempel rapportering gällande de allmänna valen i Storbritannien 2019 (Buchanan 2019) och i Tyskland 2021 (Martyr 2021).

frågor om röstmottagarnas upplevelse av köbildningen under valdagen. Båda datakällorna kopplar vi till förändringar i valdeltagande på valdistriktsnivå.

Protokollen från valdistrikten i de 20 största kommunerna visar att strax över fem procent stängde mer än 10 minuter sent, och drygt tre procent stängde mer än 15 minuter sent. I Eskilstuna, Linköping och Uppsala är öppettid efter ordinarie stängning tydligt korrelerat med att röstmottagarna i enkätmaterialen uppger att det har förekommit problematiska köer under valdagen. Vi finner i dessa tre kommuner ett statistiskt signifikant negativt samband på distriktsnivå mellan upplevd köproblematik under valdagen och valdeltagande 2022 vid kontroll för deltagandet 2018. När vi även kontrollerar för ett stort antal distriktsnivåfaktorer innebär en jämförelse mellan ett distrikt där ingen röstmottagare upplevde problematiska köer, och ett distrikt där samtliga gjorde det, ungefär en procentenhets lägre deltagande i det ködrabbade distriktet.

I såväl Eskilstuna, Linköping och Uppsala som i de 20 största kommunerna finner vi även ett statistiskt signifikant samband mellan sen stängning i distriktet och ett minskat valdeltagande, vid kontroll för deltagandet 2018. När vi också inkluderar våra distriktsnivåkontroller blir resultatet att deltagandet var ungefär 1,5 procentenheter lägre i distriktet som stängde sent. I dessa skattningar inkluderas emellertid inte sena förtidsröster. En kompletterande analys på kommunnivå talar dels för att röstning i förtidsröstningslokaler på valdagen i viss mån kompenserade för lägre deltagande i de ordinarie vallokalerna, dels för att det tycks ha uppstått spridningseffekter från ködrabbade distrikt till andra distrikt i samma kommun. Dessa spridningseffekter skulle kunna bero på att lokal informationsspridning om köer gjorde människor mindre benägna att gå och rösta även om det i praktiken inte förekom köer vid just deras vallokal. Detta resultat talar för att den totala effekten av köproblematiken är större än effekten på det enskilda distriktet.

En sammanvägd bedömning av våra resultat, i kombination med köernas totalt sett begränsade omfattning enligt våra data, talar för att den sammanlagda negativa effekten av köproblematiken på valdeltagandet sannolikt ligger i intervallet 0,07–0,24 procentenheter. Med andra ord kan den totala nedgången i deltagande om tre procentenheter endast i liten utsträckning förklaras av köbildning under valdagen. Våra resultat ger dock belägg för att problematiska köer vid röstmottagningen kan påverka deltagandet negativt också i proportionella val och i ett land med ett traditionellt högt deltagande, där väljare ofta antas rösta vanemässigt. I ett vidare perspektiv talar vår studie också för att förändringar av procedurer vid röstmottagningen bör göras med noggrant beaktande av riskerna för negativ påverkan på valdeltagandet.

2. Litteraturoversikt och teori

Forskningen om vad som avgör om människor väljer att rösta eller inte hör till de mest omfattande litteraturerna inom statsvetenskapen. I breda drag kan forskningsområdet delas in i studier som utgår från fem olika – men delvis överlappande – perspektiv (Smets & van Ham 2013). (1) Studier som fokuserar på nyttan och kostnaden förknippad med röstning och anlägger en rational choice-ansats (Bendor m.fl. 2003; Downs 1957; Riker & Ordeshook 1968). Detta breda perspektiv kan anläggas på såväl faktorer såsom vädrets inverkan på valdagen (Damsbo-Svendsen & Hansen 2023; Persson m.fl. 2014) som huruvida valdagen är förlagd till en vardag eller helgdag (Henderson & McEwen 2010). (2) Inverkan av individuella resurser såsom utbildning och arbete (Nie m.fl. 1996; Verba m.fl. 1995). (3) Betydelsen av socialisering och vanemässig röstning (Gidengil m.fl. 2016; Plutzer 2002). (4) Mobilisering genom kampanjer och särskilda insatser (Arceneaux & Nickerson 2009; Green m.fl. 2013). (5) Påverkan från politiska och elektoral institutioner, inklusive valens genomförande (Geys 2006; Stockemer 2017; Wolfinger & Rosenstone 1980). Vi bedömer att det första respektive det sista perspektivet är av störst relevans för denna studie.

Rational choice-skolans utgångspunkt är att väljare endast kommer att gå och rösta om nyttan överstiger kostnaden. Detta perspektiv har gett upphov till en tradition av att resonera om "kostnaden för att rösta" (*cost of voting*) inom litteraturen som undersöker deltagande på individnivå. Det grundläggande argumentet är att ju mer kostsamt det är att rösta – till exempel genom att det tar längre tid eller innebär högre utgifter – desto färre är det som kommer att gå och rösta. Internationella empiriska studier av elektoral institutioner som påverkar den insats som krävs för röstning tenderar att stödja denna teoretiska förväntan. Krav på registrering sänker deltagandet (Braconnier m.fl. 2017; Burden & Neiheisel 2013; Stockemer 2017), och detsamma gäller för längre avstånd till ens vallokal eller om denna flyttas till en ny plats (Bhatti 2012; Brady & McNulty 2011; Cantoni 2020). En nedgång i valdeltagandet på valdagen på grund av att en vallokal flyttas kan dock kompenseras av att väljare istället förtidsröstar (Clinton m.fl. 2021). Även vallokalernas öppettider tenderar att påverka i linje med de teoretiska förväntningarna såtillvida att kortare öppettider minskar deltagandet (Garmann 2017), medan längre öppettider istället ökar deltagandet (Potrafke & Roesel 2020; men se också Quinlan 2015). Vad gäller hur möjligheterna till förtidsröstning påverkar deltagandet indikerar länderjämförande studier ett positivt samband (Blais m.fl. 2003; Franklin 1996), och det finns även belägg för positiva effekter i Sverige och Norge (Dahlberg m.fl. 2008; Finseraas & Vernby 2014). Resultaten från de mer flertaliga amerikanska studierna varierar dock; från positiva effekter (Glynn & Kashin 2017; Kaplan & Yuan 2020) eller i huvudsak nolleffekter (Gronke m.fl. 2007; Walker m.fl. 2019), till även negativ påverkan (Burden m.fl. 2014).

Till nytta med att rösta brukar i första hand räknas möjligheten att faktiskt påverka valutgången så att ens föredragna parti eller partikonstellation vinner valet (Downs 1957). Senare bidrag har också lyft fram att man kan uppleva en nytta (eller tillfredsställelse) i att uppfylla sin medborgerliga plikt genom att rösta (Blais 2000; Riker & Ordeshook 1968). Den personliga nyttan av valutfallet brukar i litteraturen bedömas vara större i val där mycket står på spel och där vilka som vinner valet kan förmodas leda till större skillnader i den förda politiken (Smets & van Ham 2013; Stockemer 2017). Om valet kan antas bli jämnt är det också en större sannolikhet att ens röst påverkar valutgången, vilket utifrån ett rational choice-perspektiv höjer den förmodade nyttan med att rösta (Cancela & Geys 2016). Det empiriska stödet för att deltagandet är högre i mer betydelsefulla val är relativt gott medan stödet är svagare ifråga om vikten av att valet förmodas bli jämnt (Cancela & Geys 2016; Smets & van Ham 2013; Stockemer 2017).

Forskningen om köer i anslutning till röstmottagning är relativt begränsad. Det finns några amerikanska studier som beskriver köernas omfattning och bland annat undersöker hur dessa skiljer sig åt mellan valdistrikt beroende på distriktens befolkningssammansättning (Chen m.fl. 2022; Cottrell m.fl. 2021; Pettigrew 2017; Stein m.fl. 2020; Stewart III & Ansolabehere 2013). Dessa studier har bland annat funnit att väntetiden för att få rösta typiskt sett är längre i distrikt där befolkningen domineras av etniska minoriteter. En anledning som lyfts fram är att sådana distrikt har en lägre resurstilldelning per väljare (Pettigrew 2017). Det finns även forskning som funnit att köer negativt påverkar människors tillit till valsystemet och valresultatet (King 2020; Stewart III & Ansolabehere 2013).

Vad gäller den specifika frågan om hur köer påverkar deltagande finns det enbart ett fåtal studier. Här finns också åtminstone två betydande metodproblem som gör det svårt att skatta den kausala effekten av köer. Dels är det mer sannolikt att köer uppstår när deltagandet är högt. Dels tenderar köer att korrelera med andra faktorer på distriktsnivå som kan påverka deltagandet, såsom befolkningens sammansättning och befolkningstäthet (Herron & Smith 2016; Pettigrew 2021).

Highton (2006) studerar förhållandet mellan antalet väljare per röstningsmaskin och deltagande i Ohio, USA, och finner ett negativt samband. Detta relaterar han till en större risk för köer när det är många väljare per röstningsmaskin (dock saknar studien direkta mått på förekomst av köer vid röstmottagningen). Cottrell m.fl. (2021) och Pettigrew (2021) analyserar hur amerikanska väljares benägenhet att rösta i framtida val påverkas av om de har drabbats av omfattande köer i ett tidigare val. De finner båda negativa effekter av att tidigare ha behövt köa, som uppgår till cirka 1–3 procentenheter.³ Harris

3 Cottrell m.fl. finner att de som utsattes för långa köer blev ungefär en procentenhet mindre benägna att rösta i kommande val. Pettigrew skattar effekten till att sannolikheten för deltagande i nästa val minskar med en procentenhet för varje timma en väljare har behövt stå i kö vid det tidigare valet.

(2021) är en av få studier som direkt studerar hur köer vid vallokaler påverkar deltagandet. Han använder en diskontinuitet i resurstilldelningen till vallokaler i Kenya som påverkar omfattningen av köerna till lokalerna för att få starkare kausala belägg. Närmare bestämt finns det en tröskel för antalet registrerade väljare som avgör om det finns ett eller två röstmottagningsställen i vallokalen. Han finner att deltagandet är ungefär 2,5 procentenheter lägre i de lokaler som ligger precis under tröskeln för två mottagningsställen och därför har längre köer än dem precis över tröskeln.

2.1 VAD KAN VI FÖRVÄNTA OSS FÖR 2022 ÅRS ALLMÄNNA VAL I SVERIGE?

För att sammanfatta tidigare forskning finns det dels många studier som visar att en ökad kostnad för att rösta tenderar att leda till lägre valdeltagande, dels ett fåtal studier av specifikt köer som finner att dessa leder till att människor blir mindre benägna att rösta. Vi bör därför kunna förvänta oss att finna liknande negativa samband mellan förekomst av omfattande köer och deltagande också i Sverige. Att behöva köa för att få möjlighet att rösta ökar klart kostnaden för att rösta. I Sverige har det också varit relativt ovanligt med köer vid tidigare val vilket möjligen kan göra väljare mindre benägna att acceptera köer. Å andra sidan kännetecknas Sverige av ett mycket högt deltagande och en stark röstningsnorm i internationell jämförelse.

En viktig faktor för om och hur köerna kan ha påverkat deltagandet i valet 2022 är i vilken utsträckning som väljare fick information om köerna innan de valde att ta sig till vallokalen eller inte. Detta under antagande att köerna åtminstone delvis skulle ha påverkat deltagandet genom att människor valde att överhuvudtaget inte ta sig till vallokalen, snarare än att de vände hemåt när de på plats fann långa köer. Det förekom dock betydande rapportering om köer redan i förtidsröstningen under dagarna före valdagen (Demir & Hyde-Price Aggestam 2022; Larsson 2022a). Valmyndigheten informerade också i ett pressmeddelande dagen före valdagen om att det hade förekommit långa köer i förtidsröstningen samt varnade för att det kunde uppstå köer på valdagen och att röstningen kunde ta lång tid (Valmyndigheten 2022). Slutligen uppstod det även under själva valdagen en relativt omfattande nationell rapportering om köer vid enskilda vallokaler (t.ex. Carlsson Tenitskaja m.fl. 2022; Hällsten 2022; Juhlin 2022).

Reportage på nationell nivå kan visserligen inte upplysa väljarna om köer vid just deras vallokal, men det förekom också en betydande rapportering om enskilda valdistrikt i lokalmedia (t.ex. Larsson 2022b; Sandhammar 2022; Wahlgren 2022) och i sociala medier. Troligen spreds också information genom personliga kontakter mellan väljare. Även om inte heller denna mer lokala informations spridning gällde den enskilda väljarens specifika vallokal, kan upplysningar om köproblematik på kommunnivå eller i närliggande

distrikt tänkas skapa en förväntan om köer också vid den egna vallokalen. Mot denna bakgrund bör kunskapen om risken för att behöva vänta ha varit relativt välspredd i ködrabbade kommuner och väljarna kunde väga in denna ökade kostnad för att rösta redan vid beslutet att ta sig till vallokalen (även om den specifika kunskapen om köproblematiken vid just ens egen lokal troligen varierade).

Som bland annat framgår av Valmyndighetens pressmeddelande från dagen före valdagen fanns det en medvetenhet om risken för köer inför valdagen. Flera kommuner uppmuntrade också väljare att förtidsrösta i syfte att mildra trycket på vallokalerna på valdagen (bl.a. i Stockholm och Uppsala enligt kontakt med valkanslierna, samt i Örebro; se Gustavsson 2022). När köer uppstod på valdagen gick en del kommuner även ut med information i sociala medier om möjligheten att på valdagen rösta i förtidsröstningslokalerna (t.ex. Uppsala kommun 2022). Det varierar förstås hur lättillgängliga förtidsröstningslokalerna är i förhållande till väljares ordinarie vallokaler, men i större tätorter bör en förtidsröstningslokal vanligtvis finnas relativt nära. Med tanke på dessa uppmaningar och att vi fokuserar på befolkningstäta kommuner bör vi kunna förvänta oss att risken för köer på valdagen ledde till att väljare i högre grad förtidsröstade, inte minst genom sena förtidsröster på själva valdagen (jfr Clinton m.fl. 2021). Med andra ord är det möjligt att en del av köernas effekter har tagit sig uttryck i ett högre förtidsröstande snarare än ett lägre deltagande.

Riksdagsvalet 2022 kan på flera sätt beskrivas som ett val där mycket stod på spel. Två nya regeringskonstellationer stod mot varandra och för första gången var det tydligt att Sverigedemokraterna ingick i ett av alternativens tilltänkta regeringsunderlag och hade chans att få betydande politiskt inflytande. Flera partier riskerade också att åka ur riksdagen. Stora delar av väljarkåren påverkades av de höga priserna på el och drivmedel och energifrågan blev en av valets största (Gadd m.fl. 2022). Vidare gjorde kriget i Ukraina att de grundläggande säkerhetsfrågorna fick större uppmärksamhet än på mycket lång tid, även om konfliktnivån här var lägre mellan de två regeringsalternativen i och med att båda förordade NATO-medlemskap. Till detta kom den allvarliga utvecklingen av gängrelaterat våld. Slutligen bidrog inflationen, stigande räntor och den vikande konjunkturen till ett ekonomiskt osäkert läge för många väljare. Det var också i stort sett helt jämnt mellan de två regeringsalternativen inför valet (Gadd m.fl. 2022). Utifrån denna beskrivning av valet kan man anta att väljarna hade ett förhållandevis starkt intresse att gå och rösta trots förekomsten av köer. Resultatet blev dock att deltagandet i valet 2022 gick ner betydligt jämfört med 2018, och att den uppåtgående trenden i deltagande som funnits sedan 2002 bröts.

Sammanfattningsvis bör vi kunna förvänta oss att deltagandet i valdistrikt med mer omfattande köbildning på valdagen gick ner mer än i distrikt utan köbildning. Vi bör dock också kunna förvänta oss att nedgången i röstning i vallokalerna

delvis kan ha kompenseras av en större förtidsröstning, särskilt i form av sena förtidsröster. Slutligen kan vi förvänta oss att även i viss mån se negativa effekter på deltagandet generellt i kommuner med många ködrabbade distrikt på grund av spridningseffekter genom informations spridning på kommunnivå.

3. Material och metod

Våra analyser genomförs till största del på valdistriktsnivå och baseras på två olika typer av material för att mäta omfattningen av köer på valdagen. Vi använder dels protokollsuppgifter om vallokalernas stängningstider i de 20 största kommunerna, dels enkätdata på röstmottagarnas bedömningar av köernas omfattning i Eskilstuna, Linköping och Uppsala, vars svar kan kopplas till de valdistrikt där de tjänstgjorde. Dessa båda material har sina respektive för- och nackdelar. Uppgifterna om stängningstid har sin främsta fördel i att de ger en enhetlig och relativt omfattande täckning av landets valdistrikt, om än med en klar överrepresentation av distrikt i större städer. Sen stängning är dock främst ett mått på köernas omfattning just vid ordinarie stängningstid och därför mer tveksamt som genomsnittligt mått för valdagen. Enkätmaterialet har istället en mer begränsad geografisk täckning men ger mer detaljerade uppgifter om köernas omfattning under valdagen. Vi betraktar därför de olika datakällorna som komplement och använder dem också för att validera respektive uppgifter.

Vi har inget dataunderlag för att direkt analysera köer i samband med förtidsröstningen men har vissa möjligheter att bedöma i vilken utsträckning väljare valde att på valdagen avlägga sin röst i en förtidsröstningslokal istället för i sin ordinarie vallokal.

I nedanstående avsnitt beskriver vi materialet i närmare detalj. I avsnitt 3.3 redovisar vi i vilken utsträckning som våra två datakällor ger en samstämmig bild av köernas omfattning.

3.1 DATA OM VALLOKALERNAS STÄNGNINGSTIDER

Vi har samlat in uppgifter om vallokalernas stängningstider under valdagen för de 20 största kommunerna, motsvarande 41 procent av valdistrikten i Sverige. Uppgifterna har hämtats från vallokalsprotokollens anteckningar om tidpunkten för röstmottagningens avslutande. För vissa kommuner har vi fått en förteckning av stängningstiderna från kommunens valkansli och i resterande fall har vi själva begärt ut kopior av vallokalsprotokollen från länsstyrelserna. Även om vi överlag bedömer tillförlitligheten i dessa data som god går det inte att helt utesluta risk för mätfel, exempelvis till följd av att valdistrikten felaktigt har noterat sluttiden för hanteringen av förtidsröster istället för sluttiden för röstmottagningen. I vår egen genomgång av protokollen har vi utelämnat det fåtal distrikt för vilka detta tydligt framgår, och för de mest avvikande observationerna har vi också i möjligaste mån verifierat uppgifterna med hjälp av bland annat medieuppgifter.

Vid de allmänna valen i Sverige har alla väljare som anländer till vallokalen före ordinarie stängningstid rätt att avlägga sin röst. Vi har efter samtal med röstmottagare och valsamordnare gjort bedömningen att den lägsta tänkbara gränsen för när en vallokal bör kunna anses ha haft kvarvarande köer vid stängningstid är om röstmottagningen avslutades vid klockan 20.10 eller senare. Vi har därför inte lagt resurser på att anteckna exakt stängningstid för distrikt som stängde tidigare än så för samtliga kommuner.

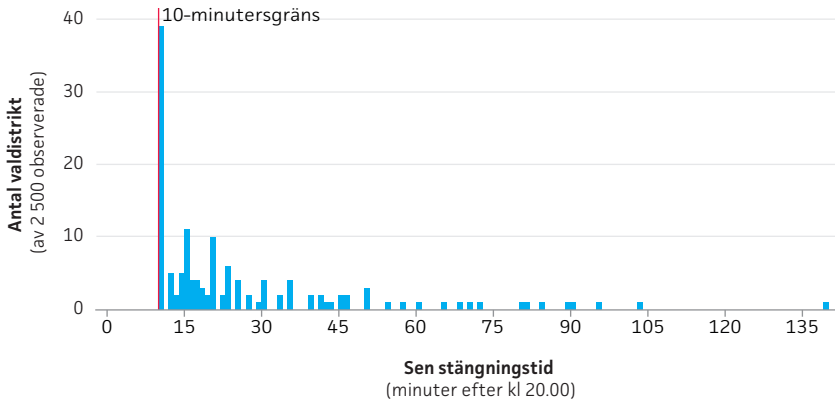
En översikt av vallokalernas stängningstider redovisas i tabell 1. Ett fåtal saknade datapunkter anges i tabellnoten. Av de 2 500 observerade distrikten stängde 5,5 procent klockan 20.10 eller senare, och 3,5 procent klockan 20.15 eller senare. Det finns också en påtaglig spridning mellan kommunerna: I flera kommuner var det inga eller enbart något enstaka valdistrikt som stängde sent, medan Örebro, Södertälje, Uppsala och Gävle sticker ut med en stängningstid klockan 20.15 eller senare i mellan 11,5 och 23 procent av distrikten.

Tabell 1. Valdistriktens stängningstider på valdagen 2022 i de 20 största kommunerna

Kommun	Distrikt	Öppettid efter 20.00				Andel sena	
		<10 min	10–14 min	15+ min	Okänd	% 10+ min	% 15+ min
Stockholm	592	587		5	0	0,8%	0,8%
Göteborg	410	393	11	6	0	4,1%	1,5%
Malmö	210	205	4	1	0	2,4%	0,5%
Uppsala	152	125	7	20	0	17,8%	13,2%
Linköping	102	87	2	6	7	7,8%	5,9%
Örebro	100	72	4	23	1	27,0%	23,0%
Helsingborg	93	92	1	1	0	2,2%	1,1%
Västerås	92	72	0	6	14	6,5%	6,5%
Norrköping	86	82	0	1	3	1,2%	1,2%
Lund	82	69	2	0	11	2,4%	0,0%
Borås	80	74	0	0	6	0,0%	0,0%
Jönköping	80	76	4	0	0	5,0%	0,0%
Umeå	72	71		1	0	1,4%	1,4%
Halmstad	67	61	3	3	0	9,0%	4,5%
Eskilstuna	64	52	1	0	11	1,6%	0,0%
Huddinge	64	62	2	0	0	3,1%	0,0%
Nacka	57	49	2	3	3	8,8%	5,3%
Sundsvall	57	57	0	0	0	0,0%	0,0%
Gävle	52	37	4	6	5	19,2%	11,5%
Södertälje	52	38	3	8	3	21,2%	15,4%
Totalt	2 564	2 361	50	90	64	5,5%	3,5%

Källa: Vallokalsprotokoll insamlade och sammanställda delvis av kommunernas valkanslier och delvis av författarna. Distrikten utgör 41 procent av de 6 264 valdistrikten i Sverige. För Stockholm och Umeå saknas uppgifter om antalet valdistrikt som stängde i intervallet 20.10–20.15. I Stockholm saknas även identiteten på tre distrikt som stängde klockan 20.16. För Uppsala har stängningstiderna för 13 distrikt som saknar protokollsuppgifter inhämtats per telefon av kommunens valkansli.

Figur 1. Valdistrikt med sen stängningstid på valdagen 2022 i de 20 största kommunerna

Källa: Egen insamling, se tabell 1. 10-minutersgränsen betraktas som den lägsta tänkbara gränsen för när ett valdistrikt bör kunna anses ha haft kvarvarande köer vid ordinarie stängningstid.

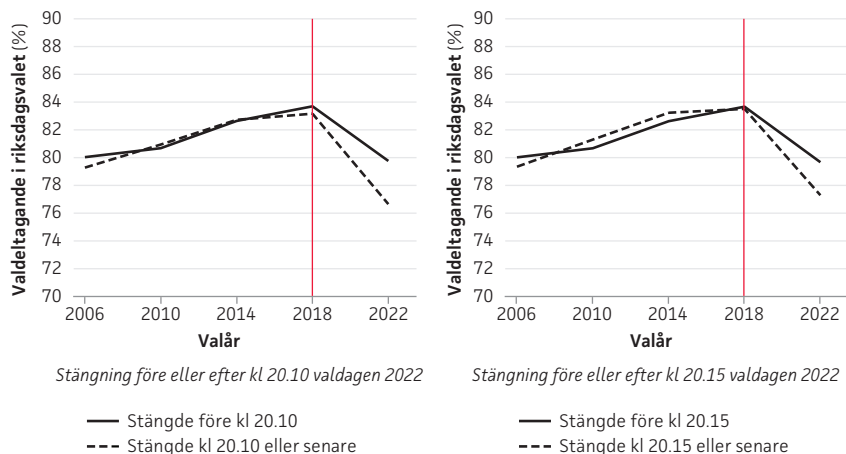
Figur 1 ger en mer detaljerad bild av hur sent röstmottagningen pågick i de 137 vallokaler som stängde klockan 20.10 eller senare. 63 procent av dessa höll öppet till minst klockan 20.15, 28 procent till minst klockan 20.30, och 16 procent till minst klockan 20.45. De två distrikt som stängde allra sist avslutade inte röstmottagningen förrän klockan 21.43 (i Linköping) respektive 22.20 (i Södertälje).

En uppenbar fråga är hur dessa stängningstider jämför sig med dem från de allmänna valen 2018. Vi har inte haft möjlighet att genomföra en insamling av motsvarande omfattning för 2018, men en genomgång av protokollen från Uppsala för 2018 möjliggör en jämförelse: Det året stängde enbart fyra av 155 observerade vallokaler klockan 20.10 eller senare (den senaste klockan 20.23) och den genomsnittliga öppettiden efter ordinarie stängning uppgick till knappt 2 minuter. År 2022 stängde 27 av 152 valdistrikt i Uppsala klockan 20.10 eller senare (det senaste klockan 21.35), och den genomsnittliga öppettiden efter ordinarie stängning uppgick till drygt 6 minuter.

I analyserna nedan använder vi oss av både klockan 20.10 och 20.15 som gränsdragning för sen stängning. Detta då många lokaler stängde mellan 20.10 och 20.20 och det är möjligt att resultaten är känsliga för var gränsen dras. Med en högre gräns än klockan 20.15 blir det samtidigt snabbt ganska få distrikt som hör till de sena. Vi återkommer även till denna gränsdragningsfråga i avsnitt 3.3.

För att vi i våra analyser ska kunna göra en kausal tolkning av hur en sen stängningstid relaterar till valdeltagande blir det avgörande att distrikten som stängde sent i huvudsak är jämförbara med övriga distrikt. Det vore särskilt problematiskt om distrikten som stängde sent skilde ut sig genom att ha en annan trend i valdeltagande redan i tidigare val. I sådana fall skulle ett eventuellt samband mellan sen stängningstid och nedgång i valdeltagande nämligen

Figur 2. Trend i valdeltagande i distrikt med tidig respektive sen stängning valdagen 2022

Källa: Valmyndigheten (2023d). Avser samtliga distrikt respektive valår, i de 20 största kommunerna. Länkning över tid sker på basis av Valmyndighetens valdistriktskod.

kunna bero på den avvikande trenden snarare än köerna (jfr Angrist & Pischke 2009).

För att kunna göra en första bedömning av risken för sådan problematik redovisar vi i figur 2 hur deltagandet i riksdagsvalet har utvecklats sedan 2006 i de distrikt som stängde minst 10 respektive minst 15 minuter sent 2022, i jämförelse med övriga distrikt. I dessa två grafer ingår samtliga distrikt i de 20 största kommunerna vid respektive val och vi tar därmed inte hänsyn till att många distrikt har förändrats över tid; såväl bland de sent stängande distrikten som övriga.⁴ Vi tar dock hänsyn till om valdistrikten har förändrats i de analyser som redovisas i avsnitt 4.

Enligt vår bedömning visar figur 2 på att de distrikt som stängde sent under valdagen 2022 inte på något tydligt sätt avviker från övriga distrikt vad gäller hur valdeltagandet har utvecklats sedan 2006. I figuren blir det också tydligt att deltagandet i distrikten som stängde sent gick ner mer mellan 2018 och 2022 än vad det gjorde i övriga distrikt. Att dessa grupper av distrikt inte avviker vad gäller historiskt valdeltagande betyder dock inte att de är jämförbara i alla bemärkelser, så det återstår att se i vilken mån mönstret kvarstår i regressionsanalyserna nedan. Men först återvänder vi till frågan om hur väl en sen stängningstid fungerar som indikator på köbildning under valdagen som helhet, vilket vi undersöker med hjälp av enkätdata från röstmottagare.

4 Vi utgår från de distrikt som stängde sent 2022 och följer dessa bakåt i tiden så länge de har funnits enligt distriktskoden. Alla distrikt som har koder som inte matchar gruppen som stängde sent är med i den andra gruppen. Skulle vi här istället bara inkludera de distrikt som stängde sent och som är oförändrade över tid skulle det ske en tilltagande selektion i urvalet ju längre bakåt i tiden vi går.

3.2 DATA OM RÖSTMOTTAGARNAS UPPLEVELSE AV KÖER

Vi har tillgång till rådata från tre digitala enkätundersökningar som kommunernas valkanslier genomförde med samtliga röstmottagare kort efter valdagen.⁵ Från Eskilstuna och Linköping har vi tillgång till data från 2022 (N=395 respektive N=441). För Uppsala har vi också möjlighet att undersöka förändring över tid tack vare att vi har data från både 2018 (N=515) och 2022 (N=395). Utöver dessa data har vi även tillgång till Stockholm stads motsvarande enkätundersökning för 2022. Denna går dock inte att koppla till valdistrikt och vi kan därför inte använda den i analyserna av valdeltagande.

I denna studie fokuserar vi främst på frågorna om upplevd köbildning i enkäterna från Uppsala, Linköping och Eskilstuna, vilka dessvärre inte är helt jämförbara. Frågan som ställdes i Uppsala löd *I vilken utsträckning uppstod köbildning under valdagen?* I Linköpingsenkäten löd motsvarande fråga *Hur fungerade hanteringen av eventuella köer till röstnings-/vallokalen?* medan frågan som ställdes i Eskilstuna löd *Hur fungerade eventuell köbildning i/utanför vallokalen på valdagen?* I tabell 2 redovisas de olika svarsalternativen för respektive fråga. För att göra svaren på dessa tre frågor någorlunda jämförbara konstruerar vi en dikotom variabel som vi benämner *upplevd köproblematik*. Variabeln ges värdet 1 för de i Uppsala som upplevde att *kö förekom under stora delar av valdagen och skapade irritation bland de röstande* (alternativ 4), för de i Linköping som upplevde att köhanteringen fungerade *dåligt* (alternativ 3), samt för de i Eskilstuna som upplevde att köbildningen fungerade *mycket dåligt* eller *dåligt* (alternativ 1 eller 2).

Därefter aggregerar vi denna variabel till valdistriktsnivå genom att beräkna andelen röstmottagare vars svar kodats som 1 för respektive variabel. I denna beräkning bortser vi där så är möjligt från distriktspresidiets svar, eftersom särskilt den fråga som ställdes i Linköping kan tolkas som en (själv)värdering av hur väl arbetet i valdistriktet var organiserat snarare än hur mycket köer som förekom under dagen (vi testar dock att inkludera ordförande och vice ordförande i våra känslighetsanalyser nedan). Vi bortser även från de i Linköping och Eskilstuna som svarade "ingen uppfattning". Den omkodade variabeln kan sedan tolkas som andelen röstmottagare i en vallokal som upplevde att det förekom problematiska köer under valdagen.

Antalet röstmottagare som besvarat valkansliernas enkäter varierar från en till åtta mellan valdistrikten, med medelvärdet 3,8 och typvärdet 4. Vi bedömer att det finns en större osäkerhet i kömåtten som baserar sig på få – eller bara en enda – röstmottagare. Dels finns alltid en risk för mätfel i enkätundersökningar på grund av att en fråga missförstås eller att en enskild respondent gör en särskild tolkning, dels har vanligen enskilda röstmottagare tidvis rast under

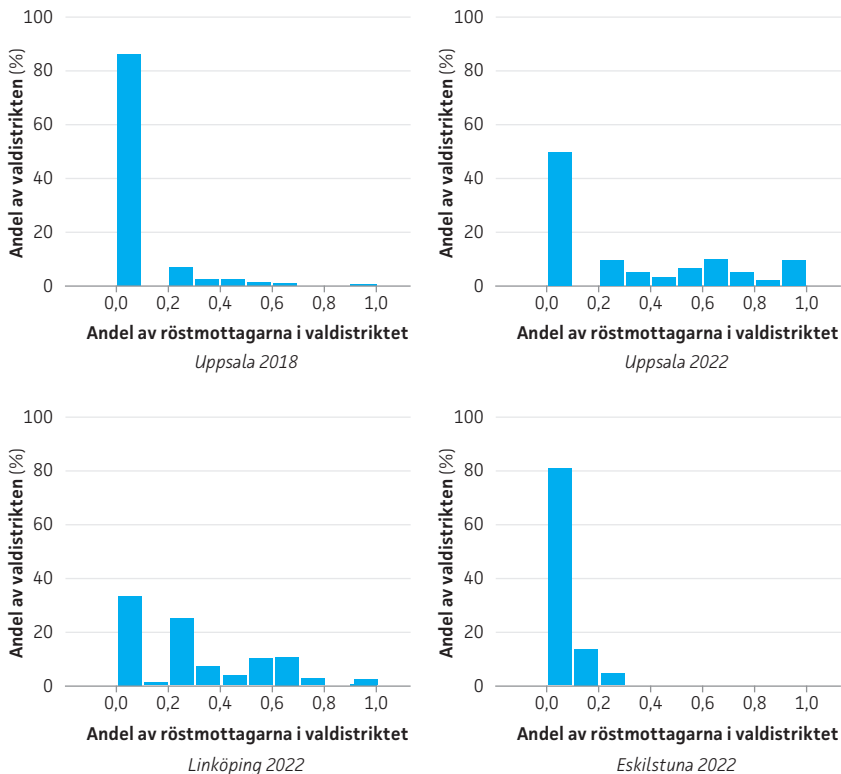
5 Svansfrekvensen i dessa enkäter var hög: 75 procent i Uppsala 2018, 67 i Uppsala 2022, 73 i Linköping 2022 och 85 i Eskilstuna 2022.

Tabell 2. Frågor och svarsalternativ i enkäterna från Uppsala, Linköping och Eskilstuna

Uppsala (2018, 2022) I vilken utsträckning uppstod köbildning under valdagen?	1.) Nej, det uppstod ingen eller nästintill ingen köbildning 2.) Under kortare perioder under valdagen uppstod köbildning 3.) Kö förekom under stora delar av valdagen men skapade liten eller ingen irritation bland de röstande 4.) Kö förekom under stora delar av valdagen och skapade irritation bland röstande
Linköping (2022) Hur fungerade hanteringen av eventuella köer till röstrings-/vallokalen?	1.) Bra 2.) Mindre bra 3.) <i>Dåligt</i> 4.) Ingen uppfattning 5.) Det var inte några köer i anslutning till den röstrings-/vallokal som jag arbetade vid
Eskilstuna (2022) Hur fungerade eventuell köbildning i/utanför vallokalen på valdagen?	Besvarades på femgradig skala mellan Mycket dåligt (1) och Mycket bra (5), där <i>alternativ 1–2 klassificeras som dåligt</i> . Även alternativet "Ingen uppfattning" var tillgängligt.

Not: Alternativ markerade kursivt definieras som upplevd köproblematik i kodningen av respektive enkät.

Figur 3. Andel av röstmottagarna som upplevde köproblematik under valdagen

Källa: Egna beräkningar på enkätmaterial från valkanslierna i Eskilstuna, Linköping, och Uppsala kommun. Vikter tillämpas baserade på antalet respondenter i valdistriktet. För definitioner av köproblematik, se tabell 2.

valdagen, dels roterar ofta röstmottagarna sina arbetsuppgifter i vallokalen. Ett genomsnitt som baserar sig på flera svar minskar i vilken grad som denna typ av slumpvisa faktorer kan påverka kömättet. I samtliga analyser som använder enkätmetoden på upplevd köproblematik viktas vi därför resultaten i förhållande till antalet röstmottagare som besvarat enkäten per distrikt.

Figur 3 beskriver förekomsten av köproblematik i 150 observerade valdistrikt (av 152) i Uppsala 2022, 151 (av 161) distrikt i Uppsala 2018, liksom i samtliga 102 distrikt i Linköping och 64 distrikt i Eskilstuna. Figuren anger på x-axeln andelen röstmottagare i en vallokal som angett att det har varit problematiska köer, medan y-axeln anger fördelningen i förhållande till alla valdistrikt. I Uppsala 2018, exempelvis, fanns det i 87 procent av valdistrikten inte någon röstmottagare som upplevde problematiska köer och i inget distrikt angav samtliga röstmottagare att det var problematiska köer. I Uppsala 2022 fanns det istället i 50 procent av distrikten inte någon röstmottagare som upplevde problematiska köer och i 12 procent av valdistrikten angav samtliga röstmottagare att det var problematiska köer.

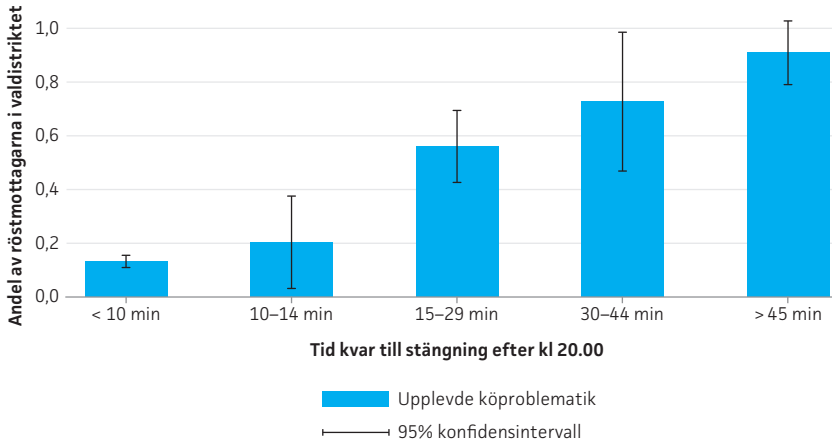
Enkätuppgifterna från Uppsala bekräftar följaktligen bilden från jämförelsen av vallokalsprotokollen från samma stad ovan; förekomsten av köer ökade mellan valåren. Genomsnittsandelen röstmottagare som upplevde att det förekom irritationsskapande köer under stora delar av valdagen ökade från cirka 5 procent 2018 till cirka 29 procent 2022. Linköpingsresultaten är svåra att direkt jämföra med Uppsalas men där uppgav ungefär 27 procent av röstmottagarna att köhanteringen fungerade dåligt. Eskilstuna förefaller ha varit relativt befriat från köproblematik då enbart 3 procent av röstmottagarna uppgav att köbildningen fungerade dåligt eller mycket dåligt.

3.3 SAMBAND MELLAN STÄNGNINGSTID OCH UPPLEVD KÖPROBLEMATIK

Försenad stängning har använts för att approximera förekomsten av köer under valdagen i amerikansk forskning (Pettigrew 2017). Ett nödvändigt antagande för en sådan tillämpning är att det finns ett någorlunda starkt samband mellan sen stängning och förekomsten av problematisk köbildning tidigare under dagen. Analyser av stängningstider och enkätsvar från Uppsala, Linköping och Eskilstuna talar för att så är fallet även i vårt material.

I diagrammet i figur 4 delas valdistrikten i dessa kommuner in i fem grupper baserat på hur lång tid som hann passera mellan ordinarie stängningstid klockan 20.00 och röstmottagningens avslutande. Staplarna redovisar andelen av röstmottagarna i valdistrikten som enligt enkätsvaren upplevde att det förekom problematiska köer. Analysen visar en tydlig monoton ökning där senare stängningstid är förknippad med en allt högre andel av röstmottagarna som uppgav köproblematik. Redan för gruppen som stängde 10–14 minuter efter utsatt tid tycks det ske en relativt sett stor, om än inte statistiskt signifikant,

Figur 4. Andel röstmottagare i valdistriktet som upplevde köproblematik under valdagen, nedbrutet efter tid kvar till stängning efter klockan 20.00

Källa: Egna beräkningar. Avser Uppsala 2018 och 2022 samt Linköping och Eskilstuna 2022. Vikter tillämpas baserade på antalet respondenter i valdistriktet. N = 443.

ökning jämfört med den tidigaste gruppen: från 13 till 20 procent. Störst ökning sker emellertid mellan intervallen 10–14 minuter och 15–29 minuter sent: från 20 till 56 procent.

Korrelationsanalyser mellan valdistriktets återstående öppettid efter 20.00 uttryckt i minuter och röstmottagarnas upplevelse av problematiska köer ger ytterligare stöd för ett sådant samband.⁶ Samtidigt tyder enkätmaterialen från Uppsala och Stockholm på att vårt stängningstidsmått framförallt fångar just köer som skapade problem.⁷ Sammantaget menar vi att dessa resultat ger god grund för att använda stängningstid som approximativt mått på förekomsten av problematiska köer under valdagen.

3.4 MODELL OCH KONTROLLVARIABLER

För att skatta sambandet mellan köer och deltagande använder vi linjär regressionsanalys (OLS). Den generella modellen kan beskrivas enligt:

$$Y_i^{2022} = \alpha + \beta_1 D_i + Y_i^{2018} + \Lambda' Z_i + \Gamma' X_i + \delta_k + \epsilon_i \quad (1)$$

6 Bland valdistrikten i Uppsala (N=295 för 2018 och 2022) uppgår korrelationen mellan öppettid efter 20.00 och den viktade andelen röstmottagare i distriktet som upplevde irritationsskapande köer till 0,49 (p < 0,0001). Bland distrikten från Linköping och Eskilstuna 2022 (N=148), där enkätfrågorna inte lika tydligt fångar förekomsten av köer, är motsvarande korrelation 0,35 (p < 0,0001).

7 Om ovan nämnda korrelationsanalys för Uppsala istället görs med andelen röstmottagare som upplevde köer som "skapade liten eller ingen irritation bland röstande" (alternativ 3) blir korrelationen med sen stängningstid icke-signifikant och svagt negativ (-0,08; p = 0,16). I Stockholm stängde endast en procent av distriktet mer än 15 minuter efter utsatt tid. Bland valsekshanterarna angav visserligen 50 procent att det var långa köer men 92 procent menade att "det fungerade bra att hantera köerna".

Utfallsvariabeln Y_i^{2022} anger andelen av de röstberättigade i riksdagsvalet 2022 som avlade en röst i valdistrikt i . D_i är vårt kömått som i de flesta analyser är en dikotom variabel som anger om vallokal i stängde senare än antingen klockan 20.10 eller 20.15. I vissa analyser använder vi istället kontinuerliga kömått i form av andelen röstmottagare som upplevde köproblematik respektive distriktets öppetid efter klockan 20.00 mätt i timmar. β_1 är följaktligen det centrala estimatet i våra modeller, som skattar sambandet mellan förekomsten av köer och deltagande på valdistriktsnivå uttryckt i procentenheter. I samtliga analyser är vi måna om att kontrollera för valdeltagandet 2018, Y_i^{2018} .

Tidigare valdeltagande är en viktig kontroll eftersom att en hög underliggande benägenhet att rösta bland invånarna i ett distrikt i princip bör kunna leda till mer köbildning. Att kontrollera för deltagande i föregående val bör också i viss mån kunna fånga upp andra tidskonstanta faktorer som påverkar deltagandet på distriktsnivå. Vektorn $\mathbf{Z}_i$ innehåller tre kontroller av valadministrativ karaktär, i form av antalet röstberättigade i valdistriktet, den procentuella förändringen i antalet röstberättigade jämfört med föregående riksdagsval, samt om distriktet använder en vallokal som delar adress med ett annat distrikts vallokal. Dessa uppgifter kommer från Valmyndighetens valpresentation 2022 (Valmyndigheten 2023d). Vektorn $\mathbf{X}_i$ betecknar ett antal demografiska och socioekonomiska kontrollvariabler på distriktsnivå. δ_k lägger till kommunfixa effekter för att kontrollera för ytterligare oobserverade faktorer på kommunnivå, bland annat sådana som är relaterade till den kommunala valadministrationen.

De flesta demografiska och socioekonomiska distriktsnivåkontrollerna kommer från SCB:s informationspanel om riksdagsvalet 2022 (SCB 2023). Härifrån hämtar vi andelen som är 29 år och yngre, andelen som är 65 år och äldre, andelen utrikes födda, andelen med minst 3-årig eftergymnasial utbildning samt andelen med inkomster i den lägsta respektive högsta kvintilen sett till riket. Därutöver kontrollerar vi för andelen röstberättigade som enbart har rösträtt i kommun- och regionvalen då de saknar svenskt medborgarskap (Valmyndigheten 2023d), samt genomsnittlig utbildning uttryckt i år, andelen sysselsatta och andelen studerande, för vilka uppgifter hämtas från registerdata (LISA-databasen) för 2018 (eftersom data från 2022 ännu inte finns tillgängliga).

Vi baserar våra regressionsanalyser enbart på de distrikt som Valmyndigheten har bedömt vara direkt jämförbara mellan valåren 2018 och 2022: 91 av 152 i Uppsala, 93 av 102 i Linköping, 45 av 64 i Eskilstuna samt 1 254 av 2 500 i de 20 största kommunerna.

4. Resultat

Vi redovisar resultaten av våra analyser i fyra steg. Vi inleder med att undersöka sambandet mellan upplevd köproblematik, liksom sen stängningstid, och

valdeltagande i Eskilstuna, Linköping och Uppsala. I ett andra steg analyserar vi sambandet mellan sen stängningstid och valdeltagande i Sveriges 20 största kommuner. Därefter redovisar vi ett antal känslighetsanalyser och slutligen en analys på kommunnivå som även tar hänsyn till betydelsen av röstning i förtidsröstningslokalerna på valdagen.

4.1 KÖER OCH VALDELTAGANDE I UPPSALA, LINKÖPING OCH ESKILSTUNA

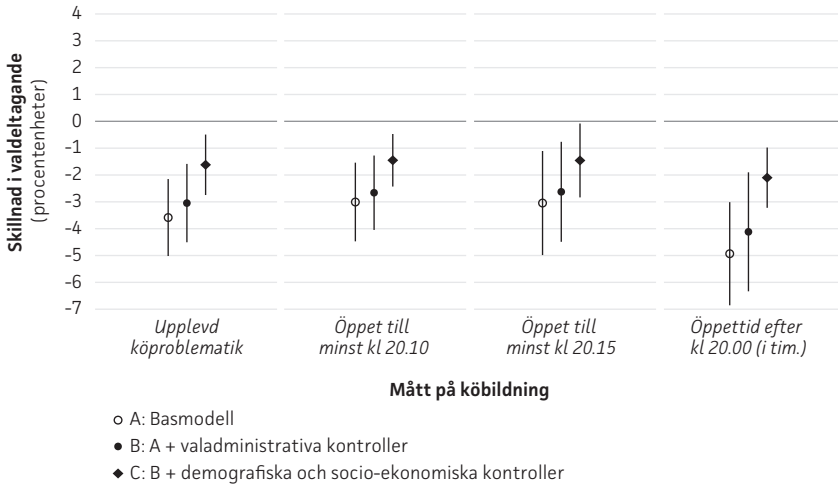
De återstående analyserna syftar till att undersöka sambandet mellan förekomsten av problematiska köer under valdagen och valdeltagandet. Vi redovisar samtliga regressionsresultat i form av koefficientplottar men återger regressionsstabellerna i sin helhet i appendix. Vi inleder med att studera Uppsala, Linköping och Eskilstuna, där vi har möjlighet att analysera både sena stängningstider och röstmottagarnas upplevelse av köer.

Figur 5 redovisar det skattade sambandet mellan valdeltagande 2022 och fyra olika operationaliseringar av i vilken utsträckning det förekom köer i vallokalerna under valdagen i Uppsala, Linköping och Eskilstuna. För vart och ett av de fyra måtten på köbildning redovisas tre OLS-modeller: basmodellen A som enbart kontrollerar för valdeltagandet 2018, modell B som lägger till de valadministrativa kontrollvariablerna som redovisades i avsnitt 3.4, samt modell C som därutöver lägger till de demografiska och socioekonomiska kontrollvariablerna samt kommunfixa effekter.

Längst till vänster i figur 5 använder vi måttet på upplevd köproblematik bland röstmottagarna. I modell A anger skattningen att valdeltagandet sjönk med 3,6 procentenheter mer i valdistrikt där samtliga röstmottagare upplevde att det var problematiska köer, jämfört med distrikt där ingen röstmottagare upplevde detta. Denna modell tar dock inte hänsyn till risken att systematiska skillnader i egenskaper hos valdistrikten eller deras invånare kan tänkas förklara både uppkomsten av köer och ett lägre valdeltagande. När vi lägger på valadministrativa kontroller i modell B minskar sambandet till 3,1 procentenheter. I den mest restriktiva modellen, C, krymper sambandet till 1,6 procentenheter. Dessa förändringar i skattningen indikerar att minskningen i deltagande i ködrabbade distrikt som vi fann i modell A till drygt hälften kan förklaras av våra kontrollvariabler – och då i synnerhet de demografiska och socioekonomiska faktorerna. Samtliga effektskattningar är dock signifikanta på 95-procentsnivån.

I de tre övriga uppsättningarna av modeller i figur 5 presenteras motsvarande skattningar som för måttet upplevd köproblematik, men här används istället tre olika mått baserade på vallokalernas stängningstid. Dessa mått använder vi också i nästa avsnitt i analysen av samtliga de 20 största kommunerna. Enligt det första måttet kategoriseras distrikt som avslutade röstmottagningen klockan 20.10 eller senare som sena distrikt, medan det andra måttet istället drar den

Figur 5. Samband mellan köer under valdagen och valdeltagande på distriktsnivå 2022, vid kontroll för valdeltagandet 2018 (Eskilstuna, Linköping, Uppsala)

Not: Robusta standardfel (Huber-White). 95-procentiga konfidensintervall. N = 215–227.

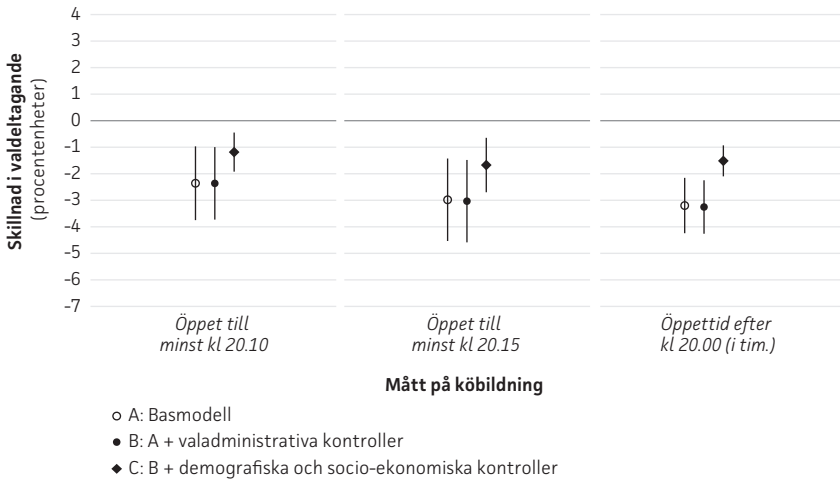
gränsen vid klockan 20.15. Vi använder två olika dikotoma variabler för denna kategorisering i modellerna. Skattningarna som görs med dessa båda mått innebär alltså jämförelser mellan de distrikt som enligt respektive definition stängde sent och de som inte gjorde det. Det tredje måttet är istället definierat linjärt som den tid som hann passera mellan klockan 20.00 och tidpunkten då röstmottagningen i distriktet avslutades (uttryckt i timmar).

Skattningarna från modellerna som använder stängningstid följer ett mönster som väl överensstämmer med vad vi fann för modellerna som använde måttet på upplevd köproblematik. Enligt modell A för de två måtten som drar en skarp gräns för sen stängning vid antingen 20.10 eller 20.15, sjönk valdeltagandet ungefär 3 procentenheter mer mellan valen i distrikt som hade köer vid stängningstid än i de som inte hade det. Vid kontroll för demografiska och socioekonomiska faktorer krymper denna koefficient kraftigt, till knappt 1,5 procentenheter i C-modellerna. Liknande slutsatser kan dras från modellerna där sen stängning definieras i timmar: Modell C indikerar att valdeltagandet är ungefär 2 procentenheter lägre vid en timmes sen stängning. Eller annorlunda uttryckt, en kvarts senare stängning ger ungefär en halv procentenhet lägre valdeltagande. Även dessa skattningar är samtliga signifikanta på 95 procents konfidensnivå.

4.2 KÖER OCH VALDELTAGANDE I DE 20 STÖRSTA KOMMUNERNA

I den avslutande delen av resultatavsnittet utvidgar vi de analyser som redovisades i figur 5 till samtliga valdistrikt i de 20 största kommunerna som Valmyndigheten har bedömt direkt jämförbara mellan valåren 2018 och 2022.

Figur 6. Samband mellan köer under valdagen och valdeltagande på distriktsnivå 2022, vid kontroll för valdeltagandet 2018 (de 20 största kommunerna)

Not: Kluster-robusta standardfel på kommunnivå. 95-procentiga konfidensintervall. N = 1 254.

Även här använder vi alltså samma tre mått på köer vid stängningstid: ett som drar gränsen vid 10 minuter, ett som drar gränsen vid 15 minuter, och ett som uttrycker den tid som passerat sedan klockan 20.00 i timmar.⁸

Resultaten från dessa utvidgade analyser redovisas i figur 6 och visar att mönstret som vi fann för Uppsala, Linköping och Eskilstuna i hög grad också återfinns i den större gruppen av kommuner. I modellerna med en skarp gräns för sen stängning anger både A- och B-modellerna att deltagandet var knappt 2,4 procentenheter lägre i distriktet som stängde klockan 20.10 eller senare och ca 3 procentenheter lägre om motsvarande gräns istället dras vid 20.15. I C-modellerna, som lägger till demografiska och socioekonomiska kontroller samt kommunfixa effekter, reduceras dessa skattningar till ungefär hälften. Dessa skattningar kan tolkas som att sen stängning innebar en ytterligare nedgång i valdeltagandet med 1,2 respektive 1,7 procentenheter. Den kontrollvariabel som i klart störst utsträckning bidrar till att estimaten krymper är andelen utrikes födda.

Den negativa koefficienten för öppettid i timmar efter ordinarie stängning i C-modellen uppgår för de 20 största kommunerna till 1,5 procentenheter, vilket är något mindre än för Uppsala, Linköping och Eskilstuna (2 procentenheter).

⁸ Eftersom vi inte har samlat in exakt stängningstid för samtliga distrikt som stängde tidigare än 20.10 bland de 20 största kommunerna antar vi här att dessa stängde kl. 20.02, vilket är den genomsnittliga stängningen för distrikt som stängde tidigare än 20.10 i de kommuner där vi har en fullständig förteckning över stängningstider (Göteborg, Uppsala, Linköping, Halmstad, Sundsvall, Borås, Eskilstuna). Resultaten blir så gott som identiska om vi istället antar att stängningstiden var, exempelvis, 20.00 eller 20.05.

Samtliga koefficienter är samtidigt mer precist skattade till följd av det flerfaldigt större antalet observationer.

4.3 KÄNSLIGHETSANALYSER

För att bedöma tillförlitligheten i våra resultat gällande hur förekomsten av köer har påverkat deltagandet genomför vi ett antal känslighetsanalyser. De fullständiga resultaten av dessa redovisas i appendix (tabell A.5, A.8 och A.9).

Först gör vi ett slags placeboanalys där vi replikerar analyserna för de 20 största kommunerna på valdeltagandet 2018. Tanken med denna analys är att undersöka om samma distrikt som hade köer vid stängningstid 2022 också hade en mer negativ utveckling av valdeltagandet redan mellan år 2014 och 2018. Om så vore fallet skulle det finnas goda skäl att ifrågasätta om det verkligen var köerna 2022 som orsakade det lägre valdeltagandet som observerades ovan eller om de ködrabbade distrikten redan hade en nedåtgående trend i deltagande. Kravet på jämförbarhet mellan valåren utsträcks för denna analys även till 2014, vilket får antalet distrikt att minska med 27 procent till 912 stycken.

Placeboanalyserna presenteras i figur A.1 i appendix (se även tabell A.4 och A.5). Resultatet är överlag betryggande: Valdistrikt med köer vid stängningstid 2022 hade, om något, ett *högre* valdeltagande 2018 än liknande distrikt utan köer. Det innebär visserligen att distrikten inte hade perfekt parallella trender i deltagande, men det visar emellertid att det inte fanns någon redan pågående negativ trend i de ködrabbade distrikten (som skulle kunna snedvrída våra resultat mot större negativa samband). Resultatet understryker för övrigt vikten av att vi kontrollerar för 2018 års valdeltagande i samtliga ordinarie analyser. Vi prövar även att lägga till ytterligare kontrollvariabler på distriktsnivå, utöver dem som ingår i C-modellerna, i våra analyser av de 20 största kommunerna. Vi lägger här till kontroller för valdeltagandet vid riksdagsvalet 2014, röstandelar för de åtta riksdagspartierna samt övriga partier i riksdagsvalet 2018, samt andelen sysselsatta inom olika näringsgrenar.⁹ Inga av dessa kontroller påverkar nämnvärt resultaten (se tabell A.9).

Som ett alternativt utfall ser vi också till hur deltagandet i kommunvalet påverkades av förekomsten av köer. Även i detta fall är resultaten för C-modellerna synnerligen snarlika de för riksdagsvalet som presenterades ovan (se tabell A.9). Vi undersöker vidare om resultaten håller om vi inkluderar även icke-jämförbara distrikt mellan 2018 och 2022. Estimaten försvagas men är fortfarande signifikanta på 99-procentsnivån (se tabell A.8).

Vad gäller resultaten för det enkätbaserade måttet på köer i Eskilstuna, Linköping och Uppsala ändras de enbart marginellt om vi står över viktningen

9 Dessa variabler utgår från den svenska standarden för näringsgrensindelning (SNI 2007) och mäter andelen som arbetar inom respektive näringsgren på den så kallade avdelningsnivån (bokstav). Sammanlagt omfattar denna nivå 21 olika näringsgrenar.

i genomsnittsberäkningarna för andelen röstmottagare som upplever köproblematik eller begränsar urvalet till enbart Uppsala där måttet torde ha störst validitet. Dock blir skattningarna något lägre och konfidensnivån sjunker till 90 procent om också ordförandena och vice ordförandena tas med i beräkningarna av måttet på upplevda köer. Ett ytterligare tecken på att det i första hand är de irritationsskapande köerna som driver det minskande valdeltagandet fås om vi i analysen av Uppsala också inkluderar de röstmottagare som uppgav att köerna skapade liten eller ingen irritation i beräkningarna. Med detta bredare mått på köbildning i distriktet minskar det skattade sambandet från ungefär $-1,4$ till $-0,2$ procentenheter.

4.4 SKEDDE DET EN ÖVERGÅNG AV VÄLJARE TILL SEN FÖRTIDSRÖSTNING?

Som diskuterades i teoriavsnittet är det möjligt att väljare reagerade på risken för köer i de ordinarie vallokaler genom att istället förtidsrösta. Detta kan väljare ha valt att göra både före valdagen och genom att under valdagen gå till en förtidsröstningslokal för att avlägga sin röst. Kommunernas valkanslier uppmuntrade också i många fall både till faktisk förtidsröstning före valdagen och till att använda förtidsröstningslokalerna även på valdagen. Förtidsröster som avläggs före valdagen transporteras normalt till väljarens ordinarie vallokal och räknas tillsammans med valdagens röster som avlagts på plats.¹⁰ Eftersom vi inte kan särskilja rösterna som avlades i vallokalen från dittransporterade förtidsröster bör de senare endast bidra till att vi underskattar köernas betydelse på valdagen för deltagandet. Även om det förekom köer också i förtidsröstningen kan knappast deltagandet i förtidsröstningen före valdagen ha påverkats av de faktiska köerna vid en specifik vallokal på valdagen.

De sena förtidsrösterna som avlades på själva valdagen räknas däremot först i den så kallade onsdagsräkningen och redovisas i särskilda uppsamlingsdistrikt (vari även brevröster från utlandet och ambassadröster ingår) på kommunvalkrets nivå, eller kommunnivå om kommunen inte är valkretsindelad. Dessa röster redovisas alltså aldrig mot väljarnas egentliga valdistrikt. Eftersom distriktsnivåanalyserna ovan baseras på de röster som räknats i de ordinarie vallokaler är det alltså möjligt att analyserna hittills har överskattat köernas effekt på valdeltagandet. Detta till följd av att vissa väljare valde att istället rösta i en förtidsröstningslokal på valdagen.

Vi har viss möjlighet att undersöka betydelsen av de sena förtidsrösterna tack vare att Valmyndigheten sammanställer data om antalet förtidsröster per dag och förtidsröstningslokal. Vi kan dock endast genomföra dessa analyser på

10 Vissa undantag finns. Förtidsröster som avlagts i andra kommuner under dagen före valdagen hinner normalt inte fraktas till vallokal. Beroende på kommunernas transportlösningar och avståndet mellan förtidsröstningslokalen och väljarens ordinarie vallokal kan det även förekomma att förtidsröster som avlagts tidigare än dagen före valdagen inte fraktas till vallokal.

kommunnivå och har därmed endast 20 observationer genom de kommuner för vilka vi har samlat in data till de tidigare analyserna. I figur 7 redovisas resultaten av dessa analyser (de fullständiga tabellerna finns i appendix, se tabell A.6 och A.7). Vi förlitar oss även här på samma tre stängningstidsmått som vi har använt tidigare, men vi aggregerar dem från valdistriktsnivå till kommunnivå genom att beräkna ett viktat genomsnitt av distriktens värden, där vikterna motsvarar antalet röstberättigade i distriktet. På samma sätt aggregerar vi även ett antal kontrollvariabler från distriktsnivå till kommunnivå.

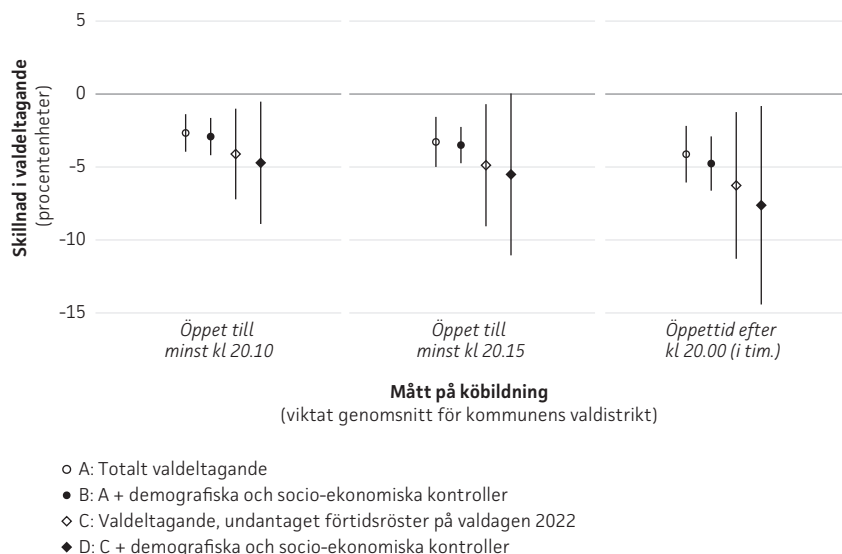
I modellerna A och B är vårt utfall det totala deltagandet i riksdagsvalet 2022 på kommunnivå (inklusive uppsamlingsdistriktet). I modell A kontrollerar vi endast för det totala valdeltagandet 2018, och i modell B lägger vi till de demografiska och socioekonomiska kontroller vi tidigare har använt. För de skarpa måtten på sen stängning ska koefficienten i fråga tolkas som skillnaden i valdeltagande mellan en kommun där inget distrikt stängde sent och det hypotetiska fallet där alla distrikt i en kommun hade stängt sent. För A- och B-modellerna med 20.10-måttet uppgår dessa koefficienter till 2,7 respektive 2,9 procentenheter, medan motsvarande koefficienter med 20.15-måttet är 3,3 och 3,5 procentenheter. Samtliga koefficienter är trots det begränsade datamaterialet signifikanta på 99-procentsnivån.

Det samband mellan köer vid stängningstid och lägre valdeltagande som vi i avsnitt 4.2 fann på distriktsnivå gäller alltså även när vi ser till det totala deltagandet i kommunen, inklusive sena förtidsröster. Även om jämförelser mellan dessa analyser och distriktsnivåanalyserna ovan bör göras med försiktighet, kan de två till tre gånger så stora koefficienterna i kommunnivåanalyserna tolkas som att det har förekommit betydande spridningseffekter från ködrabbade distrikt till andra distrikt i samma kommun. Detta skulle gå i linje med att rapportering i lokalmedia, personliga kontakter, och inlägg på sociala medier angående långa köer i en väljares kommun kan göra denne mindre benägen att gå och rösta – även om det faktiskt inte förekom några köer vid just dennes vallokal.

I C- och D-modellerna är utfallet återigen valdeltagande på kommunnivå, men denna gång med förtidsröster avlagda på valdagen borträknade.¹¹ Tanken är alltså att dessa modeller ska visa på de sena förtidsrösternas betydelse för sambandet mellan köproblematik och deltagande. Modellerna är i övrigt identiska med A- respektive B-modellerna så att C-modellen endast

11 I Valmyndighetens data på antalet förtidsröster per dag och röstningslokal går det inte att särskilja förtidsröster som härrör från väljare bosatta i kommunen (s.k. kommuninterna förtidsröster) från röster avlagda av väljare bosatta i en annan kommun. I dessa analyser antar vi att alla de sena förtidsrösterna är kommuninterna. Av samtliga förtidsröster 2022 var 92,4 procent kommuninterna (Valmyndigheten 2023c). Vårt antagande innebär en viss felkälla som skulle kunna innebära en mindre överskattning av de sena förtidsrösternas betydelse om det var vanligare med många sena kommunexterna förtidsröster i ködrabbade kommuner.

Figur 7. Samband mellan köer under valdagen och valdeltagande på kommunnivå 2022, vid kontroll för totalt valdeltagande 2018 (de 20 största kommunerna)

Not: Robusta standardfel (Huber-White). 95-procentiga konfidensintervall. N = 20.

inkluderar en kontroll för tidigare totalt deltagande medan D-modellen lägger till demografiska och socioekonomiska kontroller. I jämförelse med de tidigare modellerna indikerar C- och D-modellerna för de skarpa stängningstidsmått att deltagandet *undantaget* förtidsröster på valdagen gick ner betydligt mer. Koefficienterna för 20.10-måttet indikerar här en nedgång med 4,1 (C) och 4,7 (D) procentenheter om vi jämför en kommun helt utan sena distrikt med en kommun där alla skulle ha stängt sent. För 20.15-måttet uppgår skattningarna till 4,9 respektive 5,5 procentenheter. I stora drag är alltså C- och D-koefficienterna 50 procent högre än motsvarande för A och B- modellerna. Dessa betydligt större koefficienter stödjer vår förväntan att väljarna i distrikt med köproblematik valde att i högre utsträckning förtidsrösta på valdagen.

Längst till höger i figur 7 presenteras motsvarande modeller för måttet på öppettid i timmar efter klockan 20.00 – även här aggregerat till ett viktat genomsnitt på kommunnivå. Dessa koefficienter anger alltså skillnaden i valdeltagande mellan en hypotetisk kommun där alla distrikt stängde en timma sent med en kommun där inget distrikt stängde sent. A-, B-, C- och D-modellerna uppvisar samma mönster också för detta mått. Relationen mellan koefficienternas storlek är också snarlik tidigare modeller.

Antalet observationer som ligger till grund för analyserna i figur 7 är få så resultaten bör tolkas med viss försiktighet. För att undersöka om det är någon enskild kommun som driver sambanden har vi tagit fram figurer över den partiella korrelationen mellan stängningstid och deltagande, betingad på alla

kontrollvariabler (se figur A.2 i appendix). Dessa bekräftar dock att sambanden för såväl B- som D-modellen i princip stämmer väl för samtliga kommuner, men att de sena förtidsrösterna förefaller ha varit särskilt viktiga för deltagandet i vissa kommuner.

Vi menar att skillnaden i storleksordning mellan de olika skattningarna i nedgången av valdeltagande, beroende på om förtidsrösterna på valdagen inkluderas eller inte, med försiktighet skulle kunna tolkas som att sena förtidsröster på valdagen till ungefär en tredjedel kompenserade nedgången i röstning i de ordinarie vallokaler i ködrabbade distrikt. Vi vill dock understryka att det kan finnas andra faktorer än köer, som vi inte kontrollerar för, som kan ha lett till en större benägenhet att avlägga sin röst i en förtidsröstningslokal på valdagen i kommuner med köproblematik.¹² Därför bör skattningen att ökad förtidsröstning på valdagen till cirka en tredjedel kompenserade för nedgången i valdeltagande i ködrabbade distrikt betraktas som en övre gräns för en sådan kompensation.

4.5 SAMMANVÄGNING AV RESULTATEN

Sammantaget bedömer vi att våra analyser ger relativt god grund för slutsatsen att förekomsten av långa köer vid de allmänna valen 2022 bidrog till ett lägre valdeltagande. Det är emellertid svårare att bedöma exakt hur stora effekterna har varit i de ködrabbade distrikten, samt än vanskeligare att uppskatta den totala effekten på deltagandet. Våra mest restriktiva analyser på valdistriktsnivå skattar att valdeltagandet minskade 1,2–1,7 procentenheter mer i ködrabbade distrikt än i andra distrikt. Vi finner dock även tecken på att sen förtidsröstning på valdagen var mer betydelsefull för det totala deltagandet i ködrabbade kommuner, vilket vi tolkar som att en del väljare i reaktion på köerna valde att istället rösta i förtidsröstningslokalerna. Om vi tar fasta på vår grova skattning av hur mycket denna ökade förtidsröstning på valdagen kan ha kompenserat för minskningen i vallokalerna landar vi på omkring en procentenhets minskat valdeltagande i *ködrabbade distrikt*. Samtidigt indikerar dock de analyser vi har genomfört på kommunnivå att det även tycks ha uppstått betydande spridningseffekter från ködrabbade distrikt till andra distrikt i samma kommun, och att den totala effekten av köproblematiken möjligen skulle kunna vara upp till tre gånger så stor.

Oavsett vilken av dessa skattningar vi skulle ta fasta på innebär emellertid våra resultat – med tanke på köernas totalt sett begränsade omfattning enligt våra data – att köproblematik under valdagen enbart i liten utsträckning kan förklara den betydande totala nedgången i valdeltagande sedan 2018. Om vi

12 I våra kontakter med kommunerna har det exempelvis på vissa håll nämnts att man vid valet 2022 i större utsträckning valde att hålla förtidsröstningslokalerna öppna också på valdagen. Möjligen valde ködrabbade kommuner i högre grad än andra att göra så, med följderna att mängden sena förtidsröster hade gått upp mer i dessa kommuner oavsett köerna.

för enkelhetens skull väljer att betrakta den lägsta effektskattningen bland distriktsnivåanalyserna och den högsta skattningen bland kommunnivåanalyserna som en nedre respektive övre gräns skulle effekten av köproblematiken på valdagen uppskattningsvis ligga i intervallet 0,07–0,24 procentenheter.¹³ Skattningen gäller under antagande att våra mått på köernas omfattning är korrekta.

Frågan kvarstår hur pass representativa de 40 procent av valdistrikten som vi har uppgifter om är för riket i sin helhet. Tidigare studier har exempelvis funnit att köer till vallokaler ofta är längre i urbana valdistrikt (Stewart III & Ansolabehere 2013). Eftersom våra data avser de 20 största kommunernas distrikt är dessa rimligen urbana i högre grad än övriga kommuners distrikt. Vi kan undersöka denna fråga med hjälp av data från Valmyndighetens enkätundersökning av kommunernas valorganisationers upplevelser av valets genomförande (Valmyndigheten 2023b, som vi har fått ta del av genom Solevid m.fl. i detta nummer). Bland de 256 svarande kommunerna var andelen som uppgav att de hade problem med långa köer på valdagen mer än 50 procent högre bland de 20 största kommunerna än bland övriga (33 respektive 21 procent), och skillnaden i andelen som uppgav att de hade köer kvar i kommunen klockan 20.00 var än större (56 respektive 21 procent).¹⁴ Dessa mönster talar för att effekterna för riket sannolikt är något lägre än för de 20 största kommunerna.

Valmyndighetens enkätdata ger samtidigt ytterligare stöd för såväl sambandet mellan köer vid stängning och köproblematik under dagen,¹⁵ som för storleksordningen på den uppskattade totaleffekten av köerna. I tabell A.9 i appendix replikerar vi modell B i vår kommunnivåanalys på de 256 svarande kommunerna och använder istället kommunernas enkätsvar som kömått. Med den dikotoma indikatorn för förekomst av köer klockan 20.00 någonstans i kommunen blir resultatet att valdeltagandet minskade 0,29 procentenheter mer i ködrabbade kommuner, vid kontroll för demografiska och socio-ekonomiska faktorer. Om vi istället använder indikatorn för problem med långa köer under valdagen blir skattningen något mindre, 0,23 procentenheter lägre.

13 I denna överslagsräkning har vi beräknat den totala effekten av köproblematiken i de 20 studerade kommunerna genom att multiplicera koefficienterna för respektive kömått med den viktade andelen av distriktet eller kommunerna som har drabbats av problematiska köer enligt måttet i fråga. För den nedre gränsen av intervallet innebär det att koefficienten för "Öppet till minst kl 20.15" från modell 6 i tabell A.3 (-1,679) har multiplicerats med det viktade medelvärdet av denna variabel bland de 2 500 observerade distrikten i de 20 största kommunerna (0,0392). För den övre gränsen av intervallet innebär det att koefficienten för "Öppettid efter kl 20.00 (i tim.)" från modell 6 i tabell A.6 (-4,757) har multiplicerats med det viktade medelvärdet av denna variabel i de 20 största kommunerna (0,0499). Om dylika skattningar görs för övriga koefficienter så hamnar de alla inom detta intervall.

14 Svartalternativen för bägge dessa frågor var Ja, Delvis, eller Nej. Notera att kommunerna uppgav sammanfattande svar gällande alla sina valdistrikt.

15 I detta kommunnivåmaterial uppgår korrelationen mellan att uppgive problem med långa köer på valdagen och att ha köer kvar vid stängning till 0,48.

Även om analyserna grundade på Valmyndighetens data är mer osäkra¹⁶ än analyserna av vårt distriktsnivåmaterial, ger dessa skattningar ytterligare stöd för att den totala effekten på valdeltagandet av köproblematiken under valdagen ligger i närheten av det ovan angivna intervallet 0,07–0,24 procentenheter. Den övre skattningen här, om ungefär en kvarts procentenhet, skulle motsvara en knapp tolfedel av den totala minskningen om tre procentenheter mellan 2018 och 2022 års riksdagsval.

Det bör samtidigt påpekas att det finns ett antal osäkerhetsfaktorer som innebär att våra analyser kan ha såväl underskattat som överskattat effektstorlekarna. Vi ser två möjliga skäl till underskattning. Det första är att köer också kan vara en konsekvens av att många väljare vill rösta. Därför är det möjligt att åtminstone vissa av de distrikt som har haft långa köer har haft det på grund av ett oväntat lokalt större intresse för att rösta än vid tidigare val. Denna faktor bör leda till en underskattning av sambandet mellan köer och nedgång i deltagande, även om storleken är svår att uppskatta. Ett andra skäl till en möjlig underskattning är den omfattande förtidsröstningen. Nästan hälften av väljarna i 2022 års val röstade i förtid före valdagen (47,9 procent, Gadd m.fl. 2022). De allra flesta av dessa röster räknades i de ordinarie vallokalerna – och ingår därmed i distriktens deltagandesiffror – men kan inte ha påverkats av köer på valdagen, vilket är vad vi mäter med våra kömått. Väljare som faktiskt drabbades av köer på valdagen kan därför i högre grad än vad våra sambandskattningar anger ha valt att inte rösta på grund av köerna.

Det är dock också tänkbart att det faktum att våra analyser inte inkluderar eventuella köer i förtidsröstningen skulle kunna leda till en överskattning av effekterna av köerna på valdagen. Det skulle kunna vara fallet om kommuner med många ködrabbade distrikt också hade stora köproblem i förtidsröstningen. Det är emellertid inget vi har haft möjlighet att undersöka med vårt material. Från en teoretisk utgångspunkt bör dock köer i förtidsröstningen före valdagen ha mindre effekter på deltagandet eftersom väljarna då har goda möjligheter att rösta vid ett senare tillfälle.

En ytterligare osäkerhetsfaktor – som kan bidra till både över- och underskattning – är vårt huvudsakliga kömått: stängningstid. Det är inte säkert hur väl det fungerar som en approximation för den genomsnittliga köproblematiken vid en vallokal under hela valdagen. Vi får visserligen belägg för denna approximation utifrån såväl enkätmaterialen från Uppsala, Linköping och Eskilstuna som från Valmyndighetens enkät, men det finns ändå risk för måtfel.

Slutligen finns det en risk för överskattning genom att andra variabler på valdistriktsnivå än dem vi har kunnat kontrollera för har påverkat både köernas omfattning och valdeltagandet. Detta är troligtvis den viktigaste tänkbara

16 Den större osäkerheten beror framförallt på att underlaget bygger på kommunernas sammanfattande svar om köernas omfattning i deras samtliga, ibland hundratals, olika distrikt.

invändningen mot en kausal tolkning av våra resultat. Det är också en aning iögonenfallande att sambandet halveras när vi lägger till samtliga kontrollvariabler – där i synnerhet andelen utrikes födda personer bidrar starkt till att minska sambandet. Det skulle exempelvis kunna vara så att röstmottagningen har fungerat sämre i distrikt med en högre andel utrikes födda, vilket har gett upphov till köer, samtidigt som det av andra skäl uppstod en mer generell nedgång i deltagande bland personer med utländsk härkomst från 2018 till 2022. Att köer tenderar att vara längre i valdistrikt med en hög andel personer från etniska minoriteter stämmer också väl med internationell forskning (t.ex. Pettigrew 2017). Visserligen kvarstår de slutliga resultaten även vid kontroll för många andra faktorer, däribland andelen som har rösträtt enbart i kommun- och regionval (vilka saknar svenskt medborgarskap) och riksdagspartiernas röstandelar i föregående val. Dock kan det inte uteslutas att sambandet skulle försvagas ytterligare om vi skulle kunna inkludera än fler och mer finstämda mått på distriktsegenskaper.

5. Slutsats och implikationer

Sammanfattningsvis indikerar våra resultat att även i ett land med proportionella val i ett parlamentariskt system – med höga deltagandenivåer i internationell jämförelse och i ett val där mycket stod på spel – så kan problematiska köer vid röstmottagningen göra människor mindre benägna att rösta. Liknande effekter har såvitt vi känner till tidigare endast kunnat visas i USA (Cottrell m.fl. 2021; Pettigrew 2021) och i Kenya (Harris 2021). Våra resultat bidrar på så vis till den internationella forskningen genom att visa att effekten av köer på valdeltagandet inte förefaller vara avhängig faktorer såsom valsystemets utformning ifråga om majoritetsval eller proportionella val och krav på förregistrering. Likaså utgör inte en stark röstningsnorm någon försäkring mot negativ inverkan av köer på deltagandet. I vidare mening innebär våra resultat också att svenska väljare reagerar på ett liknande sätt som internationell forskning har visat gäller för väljare i många andra länder; en generellt ökad kostnad för att rösta gör att deltagandet minskar.

I det svenska sammanhanget menar vi att våra resultat stämmer till eftertanke inför Europaparlamentsvalet 2024 och i synnerhet de allmänna valen 2026. Vallagen (SFS 2005:837) föreskriver att det ska finnas vallokaler som “i fråga om lokalisering, tillgänglighet och öppethållande ger väljarna goda möjligheter att rösta” (4 kap. 20 §). Valprövningsnämnden har visserligen påtalat att det är olyckligt om köer påverkade deltagandet negativt vid valen 2022 men har inte bedömt att köerna i sig innebar en avvikelse från “föreskriven ordning” (Valprövningsnämnden 2022; se vidare Högström & Jerhov i detta nummer). Oaktat detta beslut menar vi att lagstiftaren, Valmyndigheten, länsstyrelserna och de kommunala valnämnderna inför kommande val har starka skäl att se

över förutsättningarna för valens genomförande och tillskjuta resurser för att minimera förekomsten av längre köer som kan skapa irritation bland väljare.

Även om köproblematiken, att döma av våra resultat, enbart stod för en liten del av den totala nedgången i deltagande så ger inte minst internationell forskning anledningar att ta köerna på allvar. I amerikanska studier har man funnit att köer vid ett val kan ha betydande negativa effekter på deltagandet även i efterföljande val (Cottrell m.fl. 2021; Pettigrew 2021). Erfarenhet av längre köer vid röstmottagningen kan också minska väljares förtroende för att deras röst kommer att räknas korrekt (King 2020). Några sådana negativa effekter på förtroendet för valsystemet har glädjande nog inte kunnat uppmätas på aggregerad nivå i Sverige efter valet 2022 (Valmyndigheten 2023a). Men i tider när demokratiska institutioner ifrågasätts på många håll i världen är det förstås olyckligt och onödigt att riskera ett vikande förtroende i Sverige på grund av problem förknippade med valens genomförande. Det finns också särskilda risker förknippade med om köer vid röstmottagningen drabbar väljare på ett ojämnt sätt, så att det tar mycket längre tid att rösta i vissa distrikt än i andra. Detta skulle utgöra en risk mot svenska väljares möjligheter att delta på lika villkor.

Av allt att döma var köerna i hög grad relaterade till de nya avskärmningarna av valsedelställen (se Valmyndigheten 2023c samt Solevid m.fl. och Högström & Jerhov i detta nummer), så rimligen bör först och främst hanteringen och ordningen kring dessa ses över för att minska risken för köer vid framtida val. Exempelvis kan det finnas skäl att överväga fler valsedelställen och utökad bemanning för att hantera de köer som riskerar att uppstå. Vidare kan erfarenheten av köer få än fler väljare att föredra förtidsröstning framöver, särskilt i kommuner som drabbades av mer omfattande köproblematik 2022. Det är då viktigt att valnämnderna avsätter tillräckliga resurser till förtidsröstningen så att det inte uppstår problematiska köer i förtidsröstningen istället (som det också fanns rapporter om 2022). En annan möjlig åtgärd för att hantera risken för köer på själva valdagen är att hålla fler förtidsröstningslokaler öppna även då. Detta inte minst mot bakgrund av att våra resultat pekar på att dessa lokaler var tämligen viktiga för deltagandet i ködrabbade kommuner.

Sist men inte minst vill vi understryka betydelsen av tydliga kommunikationsinsatser till väljare om de åtgärder som sätts in för att minska risken för köer i kommande val. Detta för att minimera risken att en bild etablerar sig bland väljarna om att långa köer medför en betydande kostnad för att rösta i svenska val.

Referenser

- Angrist, Joshua D. & Pischke, Jörn-Steffen, 2009. *Mostly harmless econometrics: An empiricist's companion*. Princeton: Princeton University Press.
- Arceneaux, Kevin & Nickerson, David W., 2009. "Who Is Mobilized to Vote? A Re-Analysis of 11 Field Experiments", *American Journal of Political Science* 53(1), s. 1–16.
- Bauer, Robert F., Ginsberg, Benjamin L., Britton, Brian, Echevarria, Joe, Grayson, Trey, Lomax, Larry, Mayes, Michele Coleman, McGeehan, Ann, Patrick, Tammy & Christopher, Thomas, 2014. *The American Voting Experience: Report and Recommendations of the Presidential Commission on Election Administration*.
- Bendor, Jonathan, Diermeier, Daniel & Ting, Michael, 2003. "A Behavioral Model of Turnout", *American Political Science Review* 97(2), s. 261–280.
- Bhatti, Yosef, 2012. "Distance and Voting: Evidence from Danish Municipalities", *Scandinavian Political Studies* 35(2), s. 141–158.
- Blais, André, 2000. *To vote or not to vote? The merits and limits of rational choice theory*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Blais, André, Massicotte, Louis & Dobrzynska, Agnieszka, 2003. *Why is turnout higher in some countries than in others?* Ottawa: Elections Canada.
- Braconnier, Céline, Dormagen, Jean-Yves & Pons, Vincent, 2017. "Voter registration costs and disenfranchisement: experimental evidence from France", *American Political Science Review* 111(3), s. 584–604.
- Brady, Henry E. & McNulty, John E., 2011. "Turning out to vote: The costs of finding and getting to the polling place", *American Political Science Review* 105(1), s. 115–134.
- Buchan, Lizzy, 2019. "Long queues reported at polling stations as voters turn out for 'election of a lifetime'", *The Independent*, 2019-12-12, tillgänglig på <http://www.independent.co.uk>, citerad 2023-05-15.
- Burden, Barry C., Canon, David T., Mayer, Kenneth R. & Moynihan, Donald P., 2014. "Election Laws, Mobilization, and Turnout: The Unanticipated Consequences of Election Reform", *American Journal of Political Science* 58(1), s. 95–109.
- Burden, Barry C. & Neiheisel, Jacob R., 2013. "Election Administration and the Pure Effect of Voter Registration on Turnout", *Political Research Quarterly* 66(1), s. 77–90.
- Cancela, João & Geys, Benny, 2016. "Explaining voter turnout: A meta-analysis of national and subnational elections", *Electoral Studies* 42, s. 264–275.
- Cantoni, Enrico, 2020. "A Precinct Too Far: Turnout and Voting Costs", *American Economic Journal: Applied Economics* 12(1), s. 61–85.
- Carlsson Tenitskaja, Alexandra, Mattisson, Lisa, & Westerberg, Alfons, 2022. "Rösträkningen försenades på grund av långa köer", *Dagens Nyheter*, 2022-09-11, tillgänglig på <http://www.dn.se>, citerad 2023-05-14.
- Chen, M. Keith., Haggag, Kareem, Pope, Devin G., & Rohla, Ryne, 2022. "Racial disparities in voting wait times: evidence from smartphone data", *Review of Economics and Statistics* 104(6), s. 1341–1350.
- Clinton, Joshua D., Eubank, Nick, Fresh, Adriane, & Shepherd, Michael E., 2021. "Polling place changes and political participation: evidence from North Carolina presidential elections, 2008–2016", *Political Science Research and Methods* 9(4), s. 800–817.
- Cottrell, David, Herron, Michael C., & Smith, Daniel A., 2021. "Voting lines, equal treatment, and early voting check-in times in Florida", *State Politics Policy Quarterly* 21(2), s. 109–138.

- Dahlberg, Stefan, Oscarsson, Henrik, & Öhrvall, Richard, 2008. "Förtida röstning i Sverige", Statistiska centralbyråns skriftserie Valundersökningar, Rapport nr 25. Göteborg: Livréna AB.
- Damsbo-Svendsen, Søren, & Hansen, Kasper M., 2023. "When the election rains out and how bad weather excludes marginal voters from turning out", *Electoral Studies* 81, s. 102573.
- Demir, Shamiram & Hyde-Price Aggestam, Rebecca, 2022. "Två gånger försökte han köa för att rösta till valet – men fick vända hem", *Partille Tidning*, 2022-09-08, tillgänglig på <https://www.partilletidning.se>, citerad 2023-05-14.
- Downs, Anthony, 1957. *An economic theory of democracy*. New York: Harper & Row.
- Finseraas, Henning, & Vernby, Kåre, 2014. "A mixed blessing for the left? Early voting, turnout and election outcomes in Norway", *Electoral Studies* 33, s. 278-291.
- Franklin, Mark N., 1996. "Electoral participation", s. 216-235 i Leduc, Laurence, Niemi, Richard, & Norris, Pippa (red.), *Comparing democracies: Elections and voting in global perspective*. Thousand Oaks: Sage.
- Gadd, Elin, Karlsson, Richard, Cederholm Lager, Anna, Oscarsson, Henrik, Oleskog Tryggvason, Per & Westman, Tobias, 2022. "Energivalet 2022. Analyser av valresultatet i 2022 års riksdagsval", Valforskningsprogrammets rapportserie 2022:9. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Garmann, Sebastian, 2017. "The effect of a reduction in the opening hours of polling stations on turnout", *Public Choice* 171(1), s. 99-117.
- Geys, Benny, 2006. "Explaining voter turnout: A review of aggregate-level research", *Electoral Studies* 25(4), s. 637-663.
- Gidengil, Elisabeth, Wass, Hanna, & Valaste, Maria, 2016. "Political socialization and voting: The parent-child link in turnout", *Political Research Quarterly* 69(2), s. 373-383.
- Glynn, Adam N., & Kashin, Konstantin, 2017. "Front-Door Difference-in-Differences Estimators", *American Journal of Political Science* 61(4), s. 989-1002.
- Green, Donald P., McGrath, Mary C. & Aronow, Peter M., 2013. "Field Experiments and the Study of Voter Turnout", *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 23(1), s. 27-48.
- Gronke, Paul, Galanes-Rosenbaum, Eva & Miller, Peter A., 2007. "Early voting and turnout", *PS: Political Science Politics* 40(4), s. 639-645.
- Gustavsson, Louise, 2022. "Kommunen: Därför uppmanas örebroare att förtidsrösta i valet", *SVT Nyheter: Örebro*, 2022-08-20, tillgänglig på <https://www.svt.se>, citerad 2023-05-14.
- Harris, J. Andrew, 2021. "Election Administration, Resource Allocation, and Turnout: Evidence from Kenya", *Comparative Political Studies* 54(3-4), s. 623-651.
- Henderson, Ailsa & McEwen, Nicola, 2010. "A comparative analysis of voter turnout in regional elections", *Electoral Studies* 29(3), s. 405-416.
- Herron, Michael C. & Smith, Daniel A., 2016. "Precinct resources and voter wait times", *Electoral Studies* 42, s. 249-263.
- Highton, Benjamin, 2006. "Long Lines, Voting Machine Availability, and Turnout: The Case of Franklin County, Ohio in the 2004 Presidential Election", *PS: Political Science & Politics* 39(1), s. 65-68.
- Hällsten, Amanda, 2022. "Stor uppslutning till vallokalerna – långa köer", *Aftonbladet*, 2022-09-11, tillgänglig på <http://www.aftonbladet.se>, citerad 2023-05-14.

- Högström, John & Jerhov, Christian, 2022. "Röstmottagares syn på hur val genomförs i Sverige – En enkätundersökning genomförd efter 2022 års val till riksdag, region och kommun", Demicom, Rapport nr 52.
- Juhlin, Johan, 2022. "Kö i många vallokaler – så påverkar det rösträkningen", *SVT Nyheter: Uppsala*, 2022-09-11, tillgänglig på <http://www.svt.se>, citerad 2023-05-14.
- Kaplan, Ethan & Yuan, Haishan, 2020. "Early Voting Laws, Voter Turnout, and Partisan Vote Composition: Evidence from Ohio", *American Economic Journal: Applied Economics* 12(1), s. 32–60.
- King, Bridgett A., 2020. "Waiting to vote: the effect of administrative irregularities at polling locations and voter confidence", *Policy Studies* 41(2-3), s. 230–248.
- Larsson, Astrid, 2022a. "Kökaos till förtidsröstningen", *Expressen*, 2022-09-11, tillgänglig på <http://www.expressen.se>, citerad 2023-05-14.
- Larsson, Ulf, 2022b. "Köer vid vallokaler i Linköping", *SVT Nyheter: Öst*, 2022-09-11, tillgänglig på <http://www.svt.se>, citerad 2023-05-14.
- Martyr, Kate, 2021. "German election: Berlin voters face polling station chaos", *Deutsche Welle*, 2021-09-26, tillgänglig på <https://www.dw.com>, citerad 2023-05-15.
- Nie, Norman H., Junn, Jane & Stehlik-Barry, Kenneth, 1996. *Education and democratic citizenship in America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Persson, Mikael, Sundell, Anders & Öhrvall, Richard, 2014. "Does Election Day weather affect voter turnout? Evidence from Swedish elections", *Electoral Studies* 33, s. 335–342.
- Pettigrew, Stephen, 2017. "The racial gap in wait times: why minority precincts are underserved by local election officials", *Political Science Quarterly* 132(3), s. 527–547.
- Pettigrew, Stephen, 2021. "The downstream consequences of long waits: How lines at the precinct depress future turnout", *Electoral Studies* 71, s. 102188.
- Plutzer, Eric, 2002. "Becoming a Habitual Voter: Inertia, Resources, and Growth in Young Adulthood", *American Political Science Review* 96(1), s. 41–56.
- Potrafke, Niklas & Roesel, Felix, 2020. "Opening hours of polling stations and voter turnout: Evidence from a natural experiment", *The Review of International Organizations* 15(1), s. 133–163.
- Prop. 2017/18:286. *Stärkt skydd för valhemligheten*. Tillgänglig på <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/2018/08/prop.-201718286>.
- Quinlan, Stephen, 2015. "Facilitating the Electorate: A Multilevel Analysis of Election Timing, Registration Procedures, and Turnout", *Irish Political Studies* 30(4), s. 482–509.
- Riker, William H. & Ordeshook, Peter C., 1968. "A Theory of the Calculus of Voting", *American Political Science Review* 62(1), s. 25–42.
- Sandhammar, Lotta, 2022. "Långa köer till vallokalerna i Uppsala: "Ett misslyckande om folk inte röstar", *SVT Nyheter: Uppsala*, 2022-09-11, tillgänglig på <http://www.svt.se>, citerad 2023-05-14.
- SCB, 2023. "Valresultat riksdagsvalet 2022 respektive 2018, per valdistrikt med socioekonomiska indikatorer", Informationspanel. Data erhållna per e-post 2023-02-10 respektive 2023-02-16.
- SFS 2005:837. *Vallag*. Tillgänglig på https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/vallag-2005837_sfs-2005-837.

- Smets, Kaat & van Ham, Carolien, 2013. "The embarrassment of riches? A meta-analysis of individual-level research on voter turnout", *Electoral Studies* 32(2), s. 344–359.
- Stein, Robert M. et al., 2020. "Waiting to vote in the 2016 presidential election: Evidence from a multi-county study", *Political Research Quarterly* 73(2), s. 439–453.
- Stewart III, Charles H. & Ansolabehere, Stephen, 2013. *Waiting in line to vote*. VTP Working Paper 114, Caltech/MIT Voting Technology Project.
- Stockemer, Daniel, 2017. "What Affects Voter Turnout? A Review Article/Meta-Analysis of Aggregate Research", *Government and Opposition* 52(4), s. 698–722.
- Uppsala kommun, 2022. "Slipp kön: rösta här!", *Facebook*, 2022-09-11 (kl. 12.13), tillgänglig på <http://www.facebook.com>, citerad 2023-05-14.
- Valmyndigheten, 2019. "Erfarenheter från Europaparlamentsvalet 2019", Rapport. Sundbyberg: Valmyndigheten.
- Valmyndigheten, 2022. "Var ute i god tid när du ska rösta", Pressmeddelande, 2022-09-10, tillgänglig på www.valmyndigheten.se, citerad 2023-05-14.
- Valmyndigheten, 2023a. "Allmänhetens förtroende för valsystemet ökar", Pressmeddelande, 2023-03-07, tillgänglig på www.valmyndigheten.se, citerad 2023-05-14.
- Valmyndigheten, 2023b. "Eftervalsanalys för Sveriges kommuner", Enkätundersökning. Sundbyberg: Valmyndigheten.
- Valmyndigheten, 2023c. "Erfarenheter från valen 2022", Rapport. Sundbyberg: Valmyndigheten.
- Valmyndigheten, 2023d. "Valpresentationerna för 2022, 2018, 2014, 2010, samt 2006", Databas, tillgänglig på www.valmyndigheten.se.
- Valprovsningsnämnden, 2022. "Köer vid röstmottagning, presentation av Valu och preliminära valresultat innan röstmottagning avslutats m.m. – avslag. Valprovsningsnämndens beslut 2022:46 m.fl.", 2022-12-07, tillgänglig på <https://www.riksdagen.se/>, citerad 2023-05-14.
- Verba, Sidney, Lehman Schlozman, Kay & Brady, Henry E., 1995. *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wahlgren, Jennie, 2022. "Med knappt två timmar kvar – långa köer till vallokalen i Vivalda", *SVT Nyheter: Örebro*, 2022-09-11, tillgänglig på <https://www.svt.se>, citerad 2023-05-14.
- Walker, Hannah L., Herron, Michael C. & Smith, Daniel A., 2019. "Early Voting Changes and Voter Turnout: North Carolina in the 2016 General Election", *Political Behavior* 41(4), s. 841–869.
- Wolfinger, Raymond E. & Rosenstone, Steven J., 1980. *Who votes?* New Haven: Yale University Press.

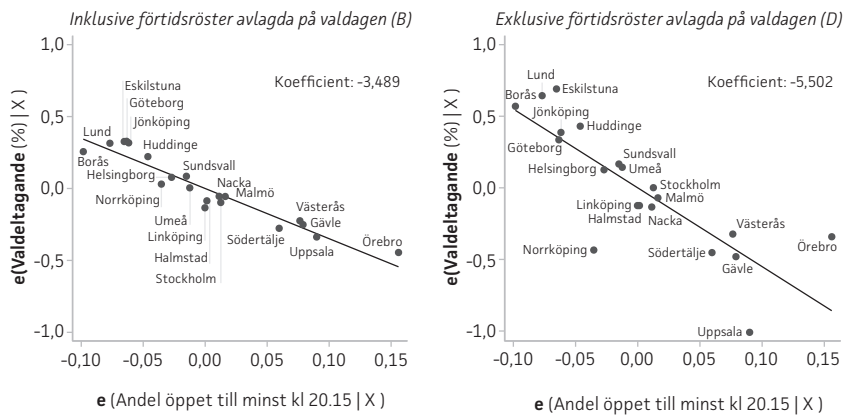
Appendix

Figur A.1. Placeboanalys av samband mellan köer under valdagen 2022 och valdeltagande på distriktsnivå 2018, vid kontroll för valdeltagandet 2014 (de 20 största kommunerna).

Not: Kluster-robusta standardfel på kommunnivå. 95-procentiga konfidensintervall. N = 912.

Figur A.2. Partiella korrelationsplottar för 20.15-måttet i modell B och D, Figur 7

Not: Dessa två plottar visar det partiella sambandet mellan valdeltagandet på kommunnivå 2022 (med respektive utan förtidsröster avlagda på valdagen) och den viktade andelen av valdistriktet som stängde kl 20.15 eller senare, betingat på samtliga övriga variabler som ingår i modell B och D, figur 7.

Tabell A.1. Resultat för de sex första modellerna i figur 5 (fortsätter på s. 951)

	(1) A	(2) B	(3) C
Upplevd köproblematik	-3,593 [‡] (0,728)	-3,054 [‡] (0,741)	-1,626 [‡] (0,572)
Öppet till minst kl 20.10			
Valdeltagande föregående val, RD (%)	1,392 [‡] (0,031)	1,416 [‡] (0,033)	0,865 [‡] (0,072)
Röstberättigade, RD		-0,002 [‡] (0,001)	-0,002 [‡] (0,001)
Delad vallokal och adress		0,066 (0,462)	0,331 (0,412)
Förändring i röstberättigade, RD (%)		-2,278 (1,768)	0,057 (1,361)
Genomsnittlig utbildningslängd 2018 (år)			-4,257 [‡] (1,263)
Andel sysselsatta 2018 (%)			5,277 (5,069)
Andel studerande 2018 (%)			36,256 [‡] (8,131)
Andel låginkomsttagare (%)			-0,141* (0,077)
Andel höginkomsttagare (%)			0,124 [‡] (0,034)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)			0,189 [‡] (0,082)
Andel i åldern 18-29 (%)			-0,002 (0,047)
Andel i åldern 65+ (%)			0,079 (0,052)
Andel utrikesfödda (%)			-0,237 [‡] (0,036)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)			0,341 (8,707)
Intercept	-36,394 [‡] (2,704)	-33,428 [‡] (3,164)	53,179 [‡] (13,670)
Observationer	227	227	227
Justerat R2	0,918	0,922	0,957

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01.

Tabell A.1. Resultat för de sex första modellerna i figur 5 (fortsättning)

	(4) A	(5) B	(6) C
Upplevd köproblematik			
Öppet till minst kl 20.10	-3,013 [‡] (0,744)	-2,668 [‡] (0,704)	-1,458 [‡] (0,497)
Valdeltagande föregående val, RD (%)	1,362 [‡] (0,031)	1,389 [‡] (0,032)	0,795 [‡] (0,066)
Röstberättigade, RD		-0,003 [‡] (0,001)	-0,002 [†] (0,001)
Delad vallokal och adress		-0,009 (0,453)	0,156 (0,358)
Förändring i röstberättigade, RD (%)		-1,257 (1,295)	0,579 (0,929)
Genomsnittlig utbildningslängd 2018 (år)			-3,482 [‡] (1,254)
Andel sysselsatta 2018 (%)			6,506 (4,722)
Andel studerande 2018 (%)			31,959 [‡] (7,915)
Andel låginkomsttagare (%)			-0,102 (0,065)
Andel höginkomsttagare (%)			0,103 [‡] (0,030)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)			0,169 [†] (0,081)
Andel i åldern 18-29 (%)			-0,015 (0,044)
Andel i åldern 65+ (%)			0,070 (0,050)
Andel utrikesfödda (%)			-0,238 [‡] (0,037)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)			-2,505 (8,288)
Intercept	-34,321 [‡] (2,737)	-31,995 [‡] (2,909)	49,057 [‡] (13,309)
Observationer	215	215	215
Justerat R2	0,903	0,910	0,950

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01.

Tabell A.2. Resultat för de sex sista modellerna i figur 5 (fortsätter på s. 953)

	(1) A	(2) B	(3) C
Upplevd köproblematik	-3,052 [‡] (0,984)	-2,633 [‡] (0,946)	-1,464 [†] (0,699)
Öppet till minst kl 20.10			
Valdeltagande föregående val, RD (%)	1,367 [‡] (0,031)	1,394 [‡] (0,032)	0,787 [‡] (0,065)
Röstberättigade, RD		-0,003 [‡] (0,001)	-0,002 [†] (0,001)
Delad vallokal och adress		0,089 (0,464)	0,235 (0,368)
Förändring i röstberättigade, RD (%)		-1,355 (1,283)	0,675 (0,924)
Genomsnittlig utbildningslängd 2018 (år)			-3,387 [‡] (1,258)
Andel sysselsatta 2018 (%)			6,364 (4,701)
Andel studerande 2018 (%)			31,683 [‡] (7,953)
Andel låginkomsttagare (%)			-0,093 (0,066)
Andel höginkomsttagare (%)			0,104 [‡] (0,031)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)			0,165 [†] (0,081)
Andel i åldern 18-29 (%)			-0,020 (0,045)
Andel i åldern 65+ (%)			0,069 (0,050)
Andel utrikesfödda (%)			-0,244 [‡] (0,037)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)			-2,723 (8,213)
Intercept	-34,780 [‡] (2,738)	-32,342 [‡] (2,915)	48,715 [‡] (13,388)
Observationer	215	215	215
Justerat R2	0,900	0,907	0,949

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01.

Tabell A.2. Resultat för de sex sista modellerna i figur 5 (fortsättning)

	(4) A	(5) B	(6) C
Upplevd köproblematik			
Öppet till minst kl 20.10	-4,942 [‡] (0,976)	-4,125 [‡] (1,125)	-2,106 [‡] (0,570)
Valdeltagande föregående val, RD (%)	1,373 [‡] (0,031)	1,395 [‡] (0,031)	0,795 [‡] (0,065)
Röstberättigade, RD		-0,003 [‡] (0,001)	-0,002 [†] (0,001)
Delad vallokal och adress		-0,097 (0,426)	0,124 (0,352)
Förändring i röstberättigade, RD (%)		-0,798 (1,315)	0,759 (0,921)
Genomsnittlig utbildningslängd 2018 (år)			-3,381 [‡] (1,256)
Andel sysselsatta 2018 (%)			5,402 (4,563)
Andel studerande 2018 (%)			29,301 [‡] (7,859)
Andel låginkomsttagare (%)			-0,093 (0,066)
Andel höginkomsttagare (%)			0,114 [‡] (0,031)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)			0,161 [†] (0,081)
Andel i åldern 18-29 (%)			-0,007 (0,044)
Andel i åldern 65+ (%)			0,058 (0,049)
Andel utrikesfödda (%)			-0,240 [‡] (0,038)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)			-2,657 (8,282)
Intercept	-35,165 [‡] (2,702)	-32,995 [‡] (2,902)	48,691 [‡] (13,470)
Observationer	215	215	215
Justerat R2	0,902	0,908	0,949

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01.

Tabell A.3. Resultat för de sex första modellerna i figur 6 (fortsätter på s. 955)

	(1)	(2)	(3)
	A	B	C
Öppet till minst kl 20.10	-2,366 [‡] (0,660)	-2,371 [‡] (0,649)	-1,190 [‡] (0,350)
Öppet till minst kl 20.15			
Valdeltagande föregående val, RD (%)	1,186 [‡] (0,031)	1,182 [‡] (0,036)	0,617 [‡] (0,062)
Röstberättigade, RD		0,001 (0,001)	0,001 (0,001)
Delad vallokal och adress		-0,086 (0,290)	0,132 (0,296)
Förändring i röstberättigade, RD (%)		-3,116 (3,351)	-0,541 (1,708)
Genomsnittlig utbildningslängd 2018 (år)			-2,829 [‡] (0,970)
Andel sysselsatta 2018 (%)			2,926 (2,867)
Andel studerande 2018 (%)			28,616 [‡] (3,479)
Andel låginkomsttagare (%)			-0,142 [†] (0,059)
Andel höginkomsttagare (%)			0,092 [‡] (0,012)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)			0,140 [†] (0,060)
Andel i åldern 18-29 (%)			-0,050* (0,027)
Andel i åldern 65+ (%)			0,038 (0,025)
Andel utrikesfödda (%)			-0,252 [‡] (0,035)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)			0,202 (6,254)
Intercept	-18,994 [‡] (2,684)	-16,854 [‡] (4,529)	60,369 [‡] (16,499)
Observationer	1254	1254	1254
Justerat R2	0,908	0,910	0,950

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01,

Tabell A.3. Resultat för de sex första modellerna i figur 6 (fortsättning)

	(4)	(5)	(6)
	A	B	C
Öppet till minst kl 20.10			
Öppet till minst kl 20.15	-2,990 [‡] (0,738)	-3,043 [‡] (0,738)	-1,679 [‡] (0,487)
Valdeltagande föregående val, RD (%)	1,187 [‡] (0,031)	1,182 [‡] (0,037)	0,617 [‡] (0,062)
Röstberättigade, RD		0,001 (0,001)	0,001 (0,001)
Delad vallokal och adress		-0,107 (0,290)	0,152 (0,284)
Förändring i röstberättigade, RD (%)		-3,162 (3,383)	-0,550 (1,724)
Genomsnittlig utbildningslängd 2018 (år)			-2,804 [‡] (0,963)
Andel sysselsatta 2018 (%)			2,619 (2,784)
Andel studerande 2018 (%)			28,802 [‡] (3,477)
Andel låginkomsttagare (%)			-0,142 [†] (0,058)
Andel höginkomsttagare (%)			0,091 [‡] (0,012)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)			0,140 [†] (0,060)
Andel i åldern 18-29 (%)			-0,054 [*] (0,027)
Andel i åldern 65+ (%)			0,034 (0,023)
Andel utrikesfödda (%)			-0,252 [‡] (0,035)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)			0,026 (6,280)
Intercept	-19,049 [‡] (2,722)	-16,879 [‡] (4,587)	60,275 [‡] (16,438)
Observationer	1254	1254	1254
Justerat R2	0,908	0,910	0,950

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01,

Tabell A.4. Resultat för de tre sista modellerna i figur 6 samt de tre första i figur A.1 (fortsätter på s. 957)

	(1) A	(2) B	(3) C
Öppet till minst kl 20.10			
Öppettid efter kl 20.00 (i tim.)	-3,208 [‡] (0,496)	-3,264 [‡] (0,479)	-1,521 [‡] (0,277)
Valdeltagande föregående val, RD (%)	1,187 [‡] (0,031)	1,182 [‡] (0,037)	0,615 [‡] (0,061)
Röstberättigade, RD		0,001 (0,001)	0,001 (0,001)
Delad vallokal och adress		-0,157 (0,288)	0,068 (0,303)
Förändring i röstberät- tigade, RD (%)		-3,010 (3,376)	-0,475 (1,718)
Genomsnittlig utbildnings- längd 2018 (år)			-2,794 [†] (0,991)
Andel sysselsatta 2018 (%)			2,718 (2,780)
Andel studerande 2018 (%)			28,370 [‡] (3,381)
Andel låginkomsttagare (%)			-0,143 [†] (0,058)
Andel höginkomsttagare (%)			0,091 [‡] (0,012)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)			0,138 [†] (0,062)
Andel i åldern 18-29 (%)			-0,050* (0,028)
Andel i åldern 65+ (%)			0,036 (0,023)
Andel utrikesfödda (%)			-0,253 [‡] (0,035)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)			0,082 (6,364)
Intercept	-19,066 [‡] (2,735)	-17,048 [‡] (4,571)	60,316 [‡] (16,569)
Observationer	1 254	1 254	1 254
Justerat R2	0,907	0,909	0,949

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01.

Tabell A.4. Resultat för de tre sista modellerna i figur 6 samt de tre första i figur A.1 (fortsättning)

	(4) A	(5) B	(6) C
Öppet till minst kl 20.10	-0,294 (0,326)	-0,330 (0,323)	0,610 (0,350)
Öppettid efter kl 20.00 (i tim.)			
Valdeltagande föregående val, RD (%)	0,941 [‡] (0,028)	0,943 [‡] (0,026)	0,557 [‡] (0,046)
Röstberättigade, RD		0,002 [‡] (0,001)	0,001 (0,000)
Delad vallokal och adress			
Förändring i röstberät- tigade, RD (%)		-0,005 [†] (0,002)	-0,002* (0,001)
Genomsnittlig utbildnings- längd 2018 (år)			0,488 (0,544)
Andel sysselsatta 2018 (%)			16,878 [†] (7,180)
Andel studerande 2018 (%)			19,547 [‡] (3,882)
Andel låginkomsttagare (%)			-0,033 (0,061)
Andel höginkomsttagare (%)			0,083 [‡] (0,013)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)			-0,041 (0,036)
Andel i åldern 18-29 (%)			-0,033 (0,025)
Andel i åldern 65+ (%)			0,148 [†] (0,065)
Andel utrikesfödda (%)			-0,134 [‡] (0,010)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)			8,604* (4,066)
Intercept	5,807 [†] (2,445)	3,822* (2,103)	14,633 (10,919)
Observationer	912	912	912
Justerat R2	0,894	0,898	0,939

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01.

Tabell A.5. Resultat för de sex sista modellerna i figur A.1 (fortsätter på s. 959)

	(1) A	(2) B	(3) C
Öppet till minst kl 20.15	-0,198 (0,430)	-0,271 (0,437)	0,963 [†] (0,399)
Öppettid efter kl 20.00 (i tim.)			
Valdeltagande föregående val, RD (%)	0,941 [‡] (0,028)	0,944 [‡] (0,026)	0,557 [‡] (0,046)
Röstberättigade, RD		0,002 [‡] (0,001)	0,001 (0,000)
Förändring i Röstberättigade, RD		-0,005 [†] (0,002)	-0,002 [†] (0,001)
Genomsnittlig utbildnings- längd 2018 (år)			0,491 (0,532)
Andel sysselsatta 2018 (%)			16,907 [†] (7,194)
Andel studerande 2018 (%)			19,481 [‡] (3,842)
Andel låginkomsttagare (%)			-0,033 (0,060)
Andel höginkomsttagare (%)			0,083 [‡] (0,013)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)			-0,042 (0,035)
Andel i åldern 18-29 (%)			-0,033 (0,025)
Andel i åldern 65+ (%)			0,149 [†] (0,065)
Andel utrikesfödda (%)			-0,134 [‡] (0,010)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)			8,571* (4,090)
Intercept	5,789 [†] (2,469)	3,805* (2,121)	14,683 (10,857)
Observationer	912	912	912
Justerat R2	0,894	0,898	0,939

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01.

Tabell A.5. Resultat för de sex sista modellerna i figur A.1 (fortsättning)

	(4) A	(5) B	(6) C
Öppet till minst kl 20.15			
Öppettid efter kl 20.00 (i tim.)	-0,281 (0,493)	-0,474 (0,573)	1,058 [‡] (0,205)
Valdeltagande föregående val, RD (%)	0,941 [‡] (0,028)	0,944 [‡] (0,026)	0,557 [‡] (0,046)
Röstberättigade, RD		0,002 [‡] (0,001)	0,001 (0,000)
Förändring i Röstberättigade, RD		-0,005 [†] (0,002)	-0,002 [†] (0,001)
Genomsnittlig utbildnings- längd 2018 (år)			0,482 (0,543)
Andel sysselsatta 2018 (%)			16,878 [†] (7,210)
Andel studerande 2018 (%)			19,681 [‡] (3,886)
Andel låginkomsttagare (%)			-0,034 (0,061)
Andel höginkomsttagare (%)			0,083 [‡] (0,014)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)			-0,041 (0,036)
Andel i åldern 18-29 (%)			-0,033 (0,025)
Andel i åldern 65+ (%)			0,149 [†] (0,065)
Andel utrikesfödda (%)			-0,134 [‡] (0,010)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)			8,652 [†] (4,004)
Intercept	5,786 [†] (2,467)	3,791* (2,116)	14,781 (10,987)
Observationer	912	912	912
Justerat R2	0,894	0,898	0,939

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01.

Tabell A.6. Resultat för de sex första modellerna i figur 7 (fortsätter på s. 961)

	(1)	(2)	(3)
	A	B	A
Öppet till minst kl 20.10	-2,658 [‡] (0,610)	-2,906 [‡] (0,523)	
Öppet till minst kl 20.15			-3,273 [‡] (0,814)
Öppettid efter kl 20.00 (i tim.)			
Valdeltagande föregående val, RD (%)	1,321 [‡] (0,018)	1,005 [‡] (0,098)	1,322 [‡] (0,018)
Röstberättigade, RD		-0,000 [†] (0,000)	
Genomsnittlig utbildnings- längd 2018 (år)		-0,828 (1,438)	
Andel sysselsatta 2018 (%)		10,941 (5,768)	
Andel studerande 2018 (%)		-6,980 (14,273)	
Andel låginkomsttagare (%)		0,297 [‡] (0,062)	
Andel höginkomsttagare (%)		0,063 [*] (0,027)	
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)		0,065 (0,099)	
Andel i åldern 18-29 (%)		-0,037 (0,122)	
Andel i åldern 65+ (%)		-0,043 (0,062)	
Andel utrikesfödda (%)		-0,137 [‡] (0,019)	
Andel med rösträtt enbart till KF (%)		-6,141 (10,248)	
Intercept	-31,214 [‡] (1,569)	-4,061 (15,656)	-31,403 [‡] (1,556)
Observationer	20	20	20
Justerat R2	0,993	0,999	0,994

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01. I dessa modeller är utfallsvariabeln det totala valdeltagandet i kommunen 2022.

Tabell A.6. Resultat för de sex första modellerna i figur 7 (fortsättning)

	(4)	(5)	(6)
	B	A	B
Öppet till minst kl 20.10			
Öppet till minst kl 20.15	-3,489 [‡] (0,509)		
Öppettid efter kl 20.00 (i tim.)		-4,116 [‡] (0,921)	-4,757 [‡] (0,761)
Valdeltagande föregående val, RD (%)	1,002 [‡] (0,065)	1,320 [‡] (0,018)	0,993 [‡] (0,083)
Röstberättigade, RD	-0,000 [†] (0,000)		-0,000 [†] (0,000)
Genomsnittlig utbildnings- längd 2018 (år)	-0,568 (0,942)		-1,094 (1,309)
Andel sysselsatta 2018 (%)	9,948* (4,221)		11,212* (5,080)
Andel studerande 2018 (%)	-5,240 (9,939)		-6,547 (12,561)
Andel låginkomsttagare (%)	0,269 [‡] (0,069)		0,304 [‡] (0,055)
Andel höginkomsttagare (%)	0,062 [†] (0,022)		0,070 [†] (0,024)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)	0,043 (0,061)		0,074 (0,088)
Andel i åldern 18-29 (%)	-0,030 (0,094)		-0,022 (0,107)
Andel i åldern 65+ (%)	-0,045 (0,042)		-0,037 (0,055)
Andel utrikesfödda (%)	-0,132 [‡] (0,015)		-0,145 [‡] (0,017)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)	-7,647 (7,054)		-5,906 (8,670)
Intercept	-5,622 (10,932)	-31,091 [‡] (1,586)	-0,772 (13,974)
Observationer	20	20	20
Justerat R2	1,000	0,993	1,000

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01. I dessa modeller är utfallsvariabeln det totala valdeltagandet i kommunen 2022.

Tabell A.7. Resultat för de sex sista modellerna i figur 7 (fortsätter på s. 963)

	(1) C	(2) D	(3) C
Öppet till minst kl 20.10	-4,103 [†] (1,474)	-4,706 [†] (1,715)	
Öppet till minst kl 20.15			-4,872 [†] (1,986)
Öppettid efter kl 20.00 (i tim.)			
Valdeltagande föregående val, RD (%)	1,327 [‡] (0,033)	0,666 [†] (0,188)	1,330 [‡] (0,032)
Röstberättigade, RD		-0,000 [†] (0,000)	
Genomsnittlig utbildningslängd 2018 (år)		-3,866 (2,607)	
Andel sysselsatta 2018 (%)		20,595* (9,640)	
Andel studerande 2018 (%)		-1,792 (30,795)	
Andel låginkomsttagare 2018 (%)		0,020 (0,164)	
Andel höginkomsttagare 2018 (%)		0,086 (0,084)	
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)		0,343* (0,175)	
Andel i åldern 18-29 (%)		0,341 (0,310)	
Andel i åldern 65+ (%)		0,257 (0,143)	
Andel utrikesfödda (%)		-0,061 (0,049)	
Andel med rösträtt enbart till KF (%)		-42,821 [†] (15,049)	
Intercept	-32,528 [‡] (2,899)	39,235 (35,063)	-32,856 [‡] (2,857)
Observationer	20	20	20
Justerat R2	0,985	0,996	0,985

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01. I dessa modeller är utfallsvariabeln det totala valdeltagandet i kommunen undantaget förtidsröster avlagda valdagen 2022.

Tabell A.7. Resultat för de sex sista modellerna i figur 7 (fortsättning)

	(4)	(5)	(6)
	D	C	D
Öppet till minst kl 20.10			
Öppet till minst kl 20.15	-5,502* (2,270)		
Öppettid efter kl 20.00 (i tim.)		-6,260 [†] (2,385)	-7,618 [†] (2,783)
Valdeltagande föregående val, RD (%)	0,666 [‡] (0,176)	1,325 [‡] (0,034)	0,649 [†] (0,182)
Röstberättigade, RD	-0,000 [†] (0,000)		-0,000 [†] (0,000)
Genomsnittlig utbildningslängd 2018 (år)	-3,371 (2,292)		-4,256 (2,562)
Andel sysselsatta 2018 (%)	18,634* (9,347)		20,863* (9,219)
Andel studerande 2018 (%)	0,700 (30,488)		-1,204 (29,911)
Andel låginkomsttagare 2018 (%)	-0,028 (0,180)		0,030 (0,159)
Andel höginkomsttagare 2018 (%)	0,083 (0,077)		0,096 (0,084)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)	0,304* (0,149)		0,356* (0,166)
Andel i åldern 18-29 (%)	0,350 (0,292)		0,364 (0,303)
Andel i åldern 65+ (%)	0,250 (0,137)		0,263 (0,139)
Andel utrikesfödda (%)	-0,052 (0,045)		-0,073 (0,049)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)	-44,952 [†] (13,437)		-42,343 [†] (13,974)
Intercept	36,011 (32,841)	-32,360 [‡] (3,019)	44,184 (34,912)
Observationer	20	20	20
Justerat R2	0,996	0,985	0,996

Not: * p < 0,10, [†] p < 0,05, [‡] p < 0,01. I dessa modeller är utfallsvariabeln det totala valdeltagandet i kommunen undantaget förtidsröster avlagda valdagen 2022.

Tabell A.8. Resultat för känslighetsanalyser (1) (fortsätter på s. 965)

	(1) C	(2) C	(3) C	(4) C
Upplevd köproblematik (inkl. ordf)	-1,306* (0,688)			
Upplevd köproblematik		-1,431 [‡] (0,543)	-1,406 [†] (0,673)	
Inkl. köer som inte skapade irritation				-0,217 (0,758)
Öppet till minst kl 20.10				
Öppet till minst kl 20.15				
Öppettid efter kl 20.00 (i tim.)				
Valdeltagande föregående val, RD (%)	0,864 [‡] (0,072)	0,820 [‡] (0,062)	0,620 [‡] (0,099)	0,606 [‡] (0,100)
Röstberättigade, RD	-0,002 [†] (0,001)	-0,002 [†] (0,001)	0,000 (0,001)	0,000 (0,001)
Delad vallokal och adress	0,292 (0,412)	0,279 (0,363)	-0,252 (0,692)	-0,461 (0,746)
Förändring i röstberättigade, RD (%)	0,040 (1,387)	0,471 (0,952)	-0,114 (1,101)	-0,123 (1,312)
Genomsnittlig utbildningslängd 2018 (år)	-4,107 [‡] (1,271)	-3,850 [‡] (1,208)	-2,618 (1,841)	-2,414 (1,875)
Andel sysselsatta 2018 (%)	4,798 (5,098)	5,511 (4,436)	9,736 (10,025)	8,937 (9,920)
Andel studerande 2018 (%)	35,296 [‡] (8,239)	34,551 [‡] (7,730)	26,542* (13,577)	21,891* (12,820)
Andel låginkomsttagare (%)	-0,134* (0,078)	-0,130* (0,067)	0,016 (0,095)	0,031 (0,095)
Andel höginkomsttagare (%)	0,126 [‡] (0,035)	0,125 [‡] (0,031)	0,166 [‡] (0,040)	0,159 [‡] (0,041)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)	0,177 [†] (0,084)	0,167 [†] (0,077)	0,118 (0,103)	0,111 (0,108)
Andel i åldern 18-29 (%)	-0,002 (0,047)	0,004 (0,047)	-0,029 (0,085)	-0,016 (0,084)
Andel i åldern 65+ (%)	0,078 (0,052)	0,075 (0,048)	0,071 (0,097)	0,064 (0,100)
Andel utrikesfödda (%)	-0,237 [‡] (0,037)	-0,224 [‡] (0,036)	-0,230 [‡] (0,051)	-0,246 [‡] (0,052)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)	-0,168 (8,778)	-5,153 (8,044)	-12,168 (7,891)	-10,537 (7,922)
Intercept	52,014 [‡] (13,853)	51,638 [‡] (12,962)	48,722 [‡] (18,338)	48,578 [‡] (18,309)
Observationer	227	227	89	89
Justerat R2	0,956	0,951	0,947	0,944

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01. I modell 1 inkluderas ordföranden och vice ordföranden i beräkningen av andelen röstmottagare i distriktet som upplevde problematiska köer. I modell 2 görs skattningarna utan vikter. I modell 3 och 4 sker analysen på enbart Uppsalas valdistrikt 2022, och i den senare vidgas måttet till att omfatta även de röstmottagare som upplevde att det förekom köer under stora delar av dagen men att dessa skapade ingen eller liten irritation. I modell 4–6 inkluderas de distrikt där gränserna har dragits om i analysen av de 20 största kommunerna.

Tabell A.8. Resultat för känslighetsanalyser (1) (fortsättning)

	(5) C	(6) C	(7) C
Upplevd köproblematik (inkl. ordf)			
Upplevd köproblematik			
Inkl. köer som inte skapade irritation			
Öppet till minst kl 20.10	-0,834 [‡] (0,229)		
Öppet till minst kl 20.15		-1,134 [‡] (0,316)	
Öppettid efter kl 20.00 (i tim.)			-1,282 [‡] (0,334)
Valdeltagande föregående val, RD (%)	0,560 [‡] (0,049)	0,560 [‡] (0,048)	0,560 [‡] (0,048)
Röstberättigade, RD	0,000 (0,001)	0,000 (0,001)	0,000 (0,001)
Delad vallokal och adress	0,022 (0,275)	0,027 (0,272)	0,000 (0,279)
Förändring i röstberät- tigade, RD (%)	0,277 (0,662)	0,298 (0,661)	0,319 (0,656)
Genomsnittlig utbildnings- längd 2018 (år)	-3,522 [‡] (0,519)	-3,508 [‡] (0,519)	-3,502 [‡] (0,522)
Andel sysselsatta 2018 (%)	-0,490 (1,957)	-0,636 (1,912)	-0,592 (1,950)
Andel studerande 2018 (%)	23,833 [‡] (3,544)	23,814 [‡] (3,571)	23,708 [‡] (3,554)
Andel låginkomsttagare (%)	-0,169 [‡] (0,043)	-0,168 [‡] (0,042)	-0,170 [‡] (0,042)
Andel höginkomsttagare (%)	0,099 [‡] (0,014)	0,099 [‡] (0,014)	0,099 [‡] (0,014)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)	0,189 [‡] (0,032)	0,189 [‡] (0,032)	0,188 [‡] (0,032)
Andel i åldern 18-29 (%)	-0,011 (0,023)	-0,012 (0,024)	-0,011 (0,023)
Andel i åldern 65+ (%)	-0,006 (0,021)	-0,007 (0,020)	-0,007 (0,020)
Andel utrikesfödda (%)	-0,279 [‡] (0,024)	-0,279 [‡] (0,024)	-0,280 [‡] (0,024)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)	-0,122 (5,549)	-0,182 (5,578)	-0,167 (5,591)
Intercept	75,806 [‡] (8,299)	75,677 [‡] (8,231)	75,713 [‡] (8,283)
Observationer	1 921	1 921	1 921
Justerat R2	0,943	0,943	0,943

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01. I modell 1 inkluderas ordföranden och vice ordföranden i beräkningen av andelen röstmottagare i distriktet som upplevde problematiska köer. I modell 2 görs skattningarna utan vikter. I modell 3 och 4 sker analysen på enbart Uppsalas valdistrikt 2022, och i den senare vidgas måttet till att omfatta även de röstmottagare som upplevde att det förekom köer under stora delar av dagen men att dessa skapade ingen eller liten irritation. I modell 4-6 inkluderas de distrikt där gränserna har dragits om i analysen av de 20 största kommunerna.

Tabell A.9. Resultat för känslighetsanalyser (2) (fortsätter på s. 967)

	(1)	(2)	(3)	(4)
	C	C	C	C
Öppet till minst kl 20.10	-1,079 [‡] (0,338)			-1,173 ⁺ (0,414)
Öppet till minst kl 20.15		-1,650 [‡] (0,525)		
Öppettid efter kl 20.00 (i tim.)			-1,843 [‡] (0,530)	
Kommunenkat: Köer kl 20.00				
Kommunenkat: Problem med långa köer				
Valdeltagande föregående val, RD (%)	0,491 [‡] (0,060)	0,495 [‡] (0,062)	0,491 [‡] (0,059)	
Valdeltagande två val tidigare, RD (%)	0,084 ⁺ (0,035)	0,082 ⁺ (0,035)	0,085 ⁺ (0,035)	
Röstberättigade, RD	0,001 (0,001)	0,001 (0,001)	0,001 (0,001)	-0,000 (0,001)
Delad vallokal och adress	-0,124 (0,214)	-0,092 (0,200)	-0,165 (0,219)	0,124 (0,293)
Förändring i röstberättigade, RD	-1,912 (3,051)	-1,840 (3,051)	-1,923 (3,072)	0,372 (1,019)
Genomsnittlig utbildnings- längd 2018 (år)	-2,586 ⁺ (0,899)	-2,590 [‡] (0,876)	-2,591 ⁺ (0,920)	-3,091 [‡] (0,866)
Andel sysselsatta 2018 (%)	-0,018 (4,869)	-0,286 (4,838)	-0,258 (4,819)	7,210 (4,183)
Andel studerande 2018 (%)	18,530 [‡] (4,147)	18,495 [‡] (4,199)	17,901 [‡] (4,181)	27,405 [‡] (3,270)
Andel låginkomsttagare (%)	-0,118 ⁺ (0,053)	-0,118 ⁺ (0,052)	-0,115 ⁺ (0,053)	-0,070 (0,050)
Andel höginkomsttagare (%)	0,125 [‡] (0,027)	0,123 [‡] (0,027)	0,124 [‡] (0,027)	0,082 [‡] (0,020)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)	0,173 [‡] (0,054)	0,176 [‡] (0,053)	0,175 [‡] (0,054)	0,165 [‡] (0,057)
Andel i åldern 18-29 (%)	0,052 (0,054)	0,048 (0,054)	0,052 (0,055)	-0,071 ⁺ (0,033)
Andel i åldern 65+ (%)	0,011 (0,036)	0,007 (0,036)	0,007 (0,035)	0,049 (0,037)
Andel utrikesfödda (%)	-0,286 [‡] (0,028)	-0,284 [‡] (0,029)	-0,286 [‡] (0,028)	-0,183 [‡] (0,015)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)	4,881 (5,422)	4,800 (5,479)	5,050 (5,469)	-29,974 [‡] (2,310)
Valdeltagande föregående val, KF (%)				0,674 [‡] (0,019)
Intercept	40,922 (44,327)	43,392 (40,198)	45,603 (43,062)	54,037 [‡] (10,693)
Observationer	1 102	1 102	1 102	1 254
Justerat R2	0,957	0,957	0,957	0,967

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01. Modell 1–3 kontrollerar för valdeltagandet 2014, röstandelen 2018 för de åtta riksdagspartierna samt övriga partier, samt andelen sysselsatta i 21 näringsgrenar 2018 (dessa koefficienter utelämnas här). I modell 4–6 är utfallsvariabeln valdeltagandet i kommunvalet istället för riksdagsvalet. Modell 7 och 8 replikerar modell B i kommunnivåanalysen, men denna gång för de 256 kommuner som svarade på Valmyndighetens (2023) eftervalsenkät.

Tabell A.9. Resultat för känslighetsanalyser (2) (fortsättning)

	(5)	(6)	(7)	(8)
	C	C	B	B
Öppet till minst kl 20.10				
Öppet till minst kl 20.15	-1,561 [†] (0,587)			
Öppettid efter kl 20.00 (i tim.)		-1,714 [†] (0,616)		
Kommunenkat: Köer kl 20.00			-0,286 [‡] (0,090)	
Kommunenkat: Problem med långa köer				-0,232 [‡] (0,087)
Valdeltagande föregående val, RD (%)			0,968 [‡] (0,031)	0,973 [‡] (0,031)
Valdeltagande två val tidigare, RD (%)				
Röstberättigade, RD	-0,000 (0,001)	-0,000 (0,001)	-0,000 (0,000)	-0,000 (0,000)
Delad vallokal och adress	0,138 (0,287)	0,065 (0,287)		
Förändring i röstberättigade, RD	0,361 (1,032)	0,448 (1,011)		
Genomsnittlig utbildnings- längd 2018 (år)	-3,061 [‡] (0,859)	-3,066 [‡] (0,879)	-0,749 (0,504)	-0,927* (0,500)
Andel sysselsatta 2018 (%)	6,899 (4,119)	7,019 (4,129)	1,103 (1,844)	0,948 (1,854)
Andel studerande 2018 (%)	27,538 [‡] (3,206)	27,165 [‡] (3,038)	-11,953 [†] (5,340)	-12,045 [†] (5,325)
Andel låginkomsttagare (%)	-0,070 (0,050)	-0,071 (0,049)	0,054 (0,036)	0,046 (0,036)
Andel höginkomsttagare (%)	0,081 [‡] (0,019)	0,081 [‡] (0,019)	-0,015 (0,019)	-0,021 (0,019)
Andel med eftergymnasial utb., 3 år (%)	0,165 [‡] (0,057)	0,164 [†] (0,058)	0,113 [‡] (0,037)	0,128 [‡] (0,038)
Andel i åldern 18-29 (%)	-0,075 [†] (0,033)	-0,072 [†] (0,033)	-0,048 (0,045)	-0,063 (0,045)
Andel i åldern 65+ (%)	0,045 (0,036)	0,046 (0,035)	-0,024 (0,026)	-0,028 (0,026)
Andel utrikesfödda (%)	-0,183 [‡] (0,015)	-0,184 [‡] (0,015)	-0,138 [‡] (0,013)	-0,138 [‡] (0,013)
Andel med rösträtt enbart till KF (%)	-30,138 [‡] (2,370)	-30,097 [‡] (2,330)	0,921 (2,364)	1,441 (2,364)
Valdeltagande föregående val, KF (%)	0,675 [‡] (0,019)	0,674 [‡] (0,020)		
Intercept	53,948 [‡] (10,694)	53,894 [‡] (10,798)	9,736 (6,633)	11,774* (6,579)
Observationer	1254	1254	256	256
Justerat R2	0,967	0,967	0,958	0,958

Not: * p < 0,10, † p < 0,05, ‡ p < 0,01. Modell 1–3 kontrollerar för valdeltagandet 2014, röstandelen 2018 för de åtta riksdagspartierna samt övriga partier, samt andelen sysselsatta i 21 näringsgrenar 2018 (dessa koefficienter utelämnas här). I modell 4–6 är utfallsvariabeln valdeltagandet i kommunvalet istället för riksdagsvalet. Modell 7 och 8 replikerar modell B i kommunnivåanalysen, men denna gång för de 256 kommuner som svarade på Valmyndighetens (2023) eftervalsenkät.

Köande väljare

Erfarenheter och konsekvenser av vallokalsköer vid det svenska valet 2022

Maria Solevid, Henrik Oscarsson & Anna Cederholm Lager

Voters in line: Experiences and consequences of polling station lines in the 2022 Swedish general election

Issues related to electoral integrity and the conduct of elections has gained increased scholarly and societal interest, also in countries with very high levels of electoral integrity. In this paper, we study whether there are any socioeconomic inequalities in voters' waiting time at the polling station. But primarily, we study whether negative experiences of the voting process, with a specific focus on polling station lines, is related to trust in the conduct of elections. We use survey data from the 2022 Swedish National Election Study together register data on individuals' socioeconomic status, and municipal and election district data. The findings show that there are no socioeconomic differences between voters with shorter or longer waiting time at the polling stations. However, both negative experiences of the visit to the polling station and waiting time at the polling station is associated with lower trust in the conduct of elections.

Sverige är ett av de länder i världen där planeringen och genomförandet av allmänna val håller högst kvalitet (EIP 2023). Med valintegritet (*electoral integrity*) avses kvalitén i genomförandet av val, från de lagar som reglerar valen, upprättandet av valdistrikt och hur väljare och kandidater registrerar sig, till valkampanjen, röstningsprocessen, rösträkningen och valideringen och publiceringen av valresultatet (Norris et al. 2014). I varje steg, både i förberedelsen till, under och efter valet, finns risk för olika former av försummelse som negativt kan påverka valets kvalitet och i förlängningen också väljarnas förtroende för valsystemet och deras vilja att gå att rösta.

I det svenska valet 2022 blev köer till vallokalen något som fler väljare än vanligt kom att uppleva. Den främsta anledningen till köerna är den förändring av vallagen som genomfördes i syfte att stärka valhemligheten (Regeringen

Maria Solevid, Henrik Oscarsson & Anna Cederholm Lager är verksamma vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

E-post: maria.solevid@pol.gu.se; henrik.oscarsson@pol.gu.se; anna.cederholm.lager@gu.se

2022). Förändringen innebär bland annat att väljarna tar sina valedlar bakom en skärm och inte, som tidigare, plockar valedlarna öppet inför andra väljare. Att valedlarna tidigare har plockats öppet (eng. *open display ballots*) har varit ett förfarande som Sverige kritiserats för av internationella valobservatörer (OSCE 2018). Med andra ord har den tidigare ordningen varit något som negativt har påverkat den annars höga graden av valintegritet i svenska val. Det nya förfarandet med hur valedlar plockas användes första gången i samband med 2019 års Europaparlamentsval, men de allmänna valen 2022 var första gången det nya förfarandet användes i större skala.

Rapporter om köer fanns både från förtidsröstningslokaler och från vallokaler på valdagen och köer har enligt medierapporteringen och Valmyndigheten förekommit på flera platser runt om i landet, i såväl större som mindre städer (Valmyndigheten 2023).¹ Samtidigt sjönk också valdeltagandet i Riksdagsvalet med tre procentenheter jämfört med 2018, från 87,2 till 84,2 procent. Valdeltagande är dock inte den enda aspekt som riskerar att påverkas negativt av köer. Köer, och andra negativa erfarenheter av röstningsprocessen, riskerar också att leda till ett lägre förtroende för valsystemet, valets genomförande och i förlängningen ett lägre stöd för demokratin som sådan.

Den övergripande forskningsfrågan vi vill besvara i den här artikeln är om negativa erfarenheter av röstningsprocessen i allmänhet, och av köer i samband med röstningen i synnerhet, påverkade väljarnas förtroende för valets genomförande i samband med 2022 års riksdagsval. För att besvara den övergripande forskningsfrågan genomför vi också analyser av väljarnas upplevelser av köer i samband med besöket i vallokalen.

Den tidigare forskningen om köer i samband med val har i huvudsak genomförts i USA och varit inriktad på köernas effekter på valdeltagande. Studierna visar att köer inte bara påverkar valdeltagandet negativt (Stewart & Ansolabehere 2013; Spencer & Markovits 2010), utan även leder till ett lägre valdeltagande i kommande val (Cottrell, Herron & Smith 2021; Pettigrew 2021). Men forskningen pekar också på att vallokalsköer ger upphov till psykologiska reaktioner, till exempel att köerna kan vara en negativ upplevelse i sig (Pettigrew 2021). Vidare har forskningen visat att vallokalsköerna tenderar att vara längre i socioekonomiskt svaga områden respektive att socioekonomiskt svagare väljare, framförallt afroamerikaner, får köa längre till vallokalen än andra grupper (Alvarez et al. 2009; Chen et al. 2019; Herron & Smith 2015; Pettigrew 2017; Stewart & Ansolabehere 2013). Till sist finns också vissa tidigare empiriska belägg för att negativa upplevelser av valet, inklusive köer, också

1 Det finns bland annat medierapportering från Malmö (Sörman 2022), Kristianstad (TT 2022), Värmland (Hall & Wik 2022), Eskilstuna (Räms 2022), Tullinge (Magnusson 2022), Gotland (Wallin 2022), i Älvdalen (Schmidt 2022) och Östersund (Johansson 2022). Det rapporterades också om köer till förtidsröstningen på lördagen 10 september i bland annat Stockholm, Göteborg och Umeå (Stjernström 2022).

negativt påverkar förtroendet för valprocessen (Bowler et al. 2015; Pettigrew 2021; Stewart & Ansolabehere 2013).

Den begränsade forskningen som finns på området köer och dess effekter på väljarbeteende domineras således av amerikanska studier. Vi saknar alltså systematisk kunskap om och i vilken utsträckning mönstren går igen i andra länder. Ett viktigt undantag från den amerikanska dominansen är Axel Cronerts och Marcus Östermans studie i det här specialnumret av köernas inverkan på valdeltagandet i det svenska riksdagsvalet 2022. Baserat på data från kommun- och distriktsnivå visar de att köerna sannolikt bara bidrog till en liten del av minskningen i valdeltagandet 2022 jämfört med 2018. Av den anledningen menar vi att det är en relevant empirisk uppgift att undersöka förekomst och konsekvenser av vallokalsköer i Sverige samt att utgå ifrån *väljarnas* erfarenheter.

Sverige och det svenska valet 2022 är ett relevant fall att studera. Å ena sidan är redan valintegriteten i svenska val hög, och förändringarna av vallagen och valets genomförande har gjorts i syfte att stärka valhemligheten, vilket sannolikt också har en positiv inverkan på väljarnas uppfattning av att kunna rösta hemligt respektive deras förtroende för valprocessen (se också SOU 2021:7, Bilaga 3, samt Esaiassons & Teorells bidrag i detta specialnummer). Å andra sidan kan den köbildning som uppstod delvis motverka de positiva effekterna av reformen och leda till lägre förtroende för valets genomförande och ansvariga myndigheter.

Mot bakgrund av ovanstående är det första syftet med vår studie att beskriva förekomsten av köer. Det gör vi genom att 1) beskriva väljarnas erfarenhet av röstningsprocessen med särskilt fokus på i vilken utsträckning väljarna har erfart köer i samband med att de gick och röstade och 2) undersöka vilka grupper av väljare som fick stå längre i kö än andra väljargrupper. Vårt andra syfte är kopplat till artikelns övergripande forskningsfråga, nämligen att studera konsekvenserna av upplevelsen av besöket i vallokalen i allmänhet, och köerna i synnerhet genom att undersöka 3) om besöket i vallokalen respektive 4) köerna har påverkat väljarnas förtroende för valets genomförande.

För att uppfylla syftet utnyttjar vi data från flera olika källor. Vår huvudkälla för såväl de beskrivande frågorna kopplade till förekomst av köer som den förklarande frågan om köernas konsekvenser för förtroende för valets genomförande är Valundersökningen 2022. I tillägg till detta har vi även möjlighet att använda oss av data från Valmyndighetens uppföljningsenkät till kommunernas valnämnder. Vi använder även offentlig statistik på kommun- respektive valdistriktsnivå från SCB och Valmyndigheten. Genom att använda flera olika källor för att kartlägga köer är målsättningen att kunna ge ett svar på den viktiga frågan om väljare som upplevde längre köer, allt annat lika har lägre förtroende för genomförandet av svenska val. Sammantaget kommer resultaten från vår studie förhoppningsvis ge ett kunskapsbidrag om vilka konsekvenser

negativa upplevelser av röstningsprocessen i ett land med mycket hög valintegritet kan ha.

Resultaten från vår studie visar att det *inte* finns några signifikanta skillnader i kötid mellan väljare med olika hög inkomst eller mellan väljare med utländsk och svensk bakgrund. Istället är det väljare som förtidsröstat sent eller röstat på valdagen som upplevt längre kötid, tillika väljare som bor i kommuner där valnämnderna också vittnat om problem med köer. Väljare som bor i stora valdistrikt sett till antalet röstberättigade har också upplevt något längre kötid. Vidare visar våra resultat att negativa upplevelser av besöket i vallokalen respektive längre tid i kö är förknippat med lägre förtroende för valets genomförande, för förtroendet för Valmyndigheten respektive uppfattningen att valet genomfördes rättvist. Medan våra inledande resultat får betraktas som goda nyheter – såtillvida att det inte finns någon systematisk ojämlikhet sett till socioekonomi eller demografi gällande vem som stått i kö – är våra avslutande resultat lite mer bekymmersamma. Även om vi med denna undersökningsdesign inte kan vara helt säkra på vad som är hönan och ägget kan vi åtminstone dra slutsatsen att negativa upplevelser i vallokalen, inklusive köande, samvarierar med ett lägre förtroende för genomförandet av val.

Artikeln är disponerad som följer. I det kommande avsnittet redogör vi för den befintliga, och i huvudsak amerikanska, forskningen om köer i samband med val, med särskilt fokus på vilka väljargrupper som tenderar stå längre i kö för att rösta. Därefter följer ett avsnitt i vilket vi diskuterar teori och forskning om konsekvenserna av negativa upplevelser av röstningsprocessen. Baserat på teori och tidigare forskning presenterar vi sedan våra hypoteser. I metodavsnittet som följer beskriver och diskuterar vi de datamaterial och variabelkonstruktioner som ligger till grund för våra analyser samt redogör för vår analysstrategi. Resultatredovisningen, som inleds med deskriptiva tabeller över väljarnas upplevelser av besöket i vallokalen samt hur länge de stått i kö, följer våra hypoteser och prövar i tur och ordning våra förväntningar när det gäller vilka väljargrupper som varit mer sannolika att stå i kö respektive hur negativa upplevelser av besöket i vallokalen, inklusive köer, samvarierar med valrelaterade förtroendebedömningar. Artikeln avslutas med en diskussion om resultaten och slutsatserna samt resultatens implikationer för valintegriteten i svenska val.

Vilka väljare får köa längre än andra?

Forskningen om orsaker till och förekomst av köer till vallokaler är begränsad, och den forskning som finns har ofta genomförts i USA. Fokus i den tidigare forskningen har framför allt handlat om *på vilka platser* köer förekommer och *vilka väljare* som drabbas av längre köer.

Huruvida köer drabbar alla väljare i lika stor utsträckning eller om en viss typ av valdistrikt har längre köer är på ett övergripande plan en fråga om politisk jämlikhet och därför helt central för utvärderingen av demokratiska val. Ojämligheten kan betyda att antal vallokaler, deras geografiska spridning samt huruvida det förekommer köer påverkar väljares vilja att rösta. Om det är längre köer i socioekonomiskt svaga områden kan det ytterligare öka kostnaden för att rösta i grupper som redan har färre resurser och lägre motivation, och därmed leda till större skillnader i valdeltagande mellan olika grupper och ett mer ojämnt valdeltagande. Köer, tillsammans med andra negativa upplevelser av själva röstningsprocessen, kan också leda till (ännu) lägre politiskt förtroende, vilket i sin tur kan inverka negativt på viljan att rösta i nästkommande val (se King 2020; Pettigrew 2021). Den yttersta konsekvensen av långa köer till vallokaler kan vara att själva valresultatet påverkas genom ojämlig demobilisering av väljare.

För att förklara förekomsten av köer på valdagen har författare till tidigare studier av ämnet använt en teori om köer som normalt används inom bland annat logistik- och industriforskning (Highton 2006; Herron & Smith 2016). Enligt den så kallade *köteorin* (eng. *queuing theory*) kan köer på valdagen förklaras som ett slags logistikproblem: väljare hinner inte rösta i lika snabb takt som det kommer nya väljare som ställer sig i kö. Vilka resurser som finns i vallokalen i form av röstningsbås, annat material och antal valarbetare påverkar därmed om det blir köer till vallokalen. Brist på röstningsmaskiner, röstmottagare och generellt färre resurser i vallokalen leder till längre köer (Highton 2006; Famighetti, Melillo & Pérez 2014; Herron & Smith 2016; Pettigrew 2017; Stein et al. 2020, se också Esaiasson & Teorell samt Högström & Jerhov i detta nummer). För att dra en parallell till det svenska fallet är brist på bås där man plockar sina valsedlar en form av resursbrist som kan leda till längre köer. Samtidigt visar andra studier att fler resurser i vallokalen inte alltid leder till kortare köer. Spencer och Markovits (2010) visar att köerna inte blev kortare av fler personer som arbetade med att checka in väljare, inte heller var erfarna röstmottagare mer effektiva än oerfarna röstmottagare. På liknande sätt argumenterar Ansolabehere och Shaw (2016) för att köer inte var ett utbrett problem i de amerikanska president- respektive kongressvalen 2012 och att mer pengar och valarbetare inte medförde kortare köer.

När det gäller frågan om vilka grupper av väljare som får stå längre i kö än andra för att rösta visar den amerikanska litteraturen att en av de viktigaste faktorerna är etnisk tillhörighet. Tidigare studier baserade på enkätundersökningar efter valen 2008 och 2012 visar att afroamerikanska väljare nästan stod dubbelt så länge i kö jämfört med vita väljare (24-29 minuter jämfört med 12-15 minuter), och även har längre kötid jämfört med latinamerikanska väljare (17-19 minuter) (Alvarez et al. 2009; Stewart & Ansolabehere 2013).

Andra studier har undersökt vilken betydelse etnisk sammansättning på valdistriktsnivå har för vallokalsköer och den övergripande slutsatsen är att distrikt med en högre andel minoritetsväljare, framför allt latinamerikanska respektive afroamerikanska väljare, uppvisar senare stängningstider eller längre köer på valdagen än områden med en högre andel vita väljare (Herron & Smith 2015; Chen et al. 2019). En ytterligare studie (Pettigrew 2017) har undersökt vad skillnaden i kötid mellan områden med vita väljare och områden med minoritetsgrupper beror på. Genom att undersöka variation i kötid både mellan och inom områden kom man fram till att skillnaden i kötid mellan olika områden beror på att tillgången till resurser som röstningsmaskiner och röstmottagare varierar mellan vita och icke-vita områden (Pettigrew 2017).

En tredje grupp studier har undersökt andra faktorer som påverkar sannolikheten att väljare får stå i kö för att rösta. Spencer och Markovits (2010) visar att valdistrikt med en högre medianinkomst hade kortare köer. Resultaten från andra studier visar också att väljare som förtidsröstade respektive väljare boende i städer stod längre i kö för att rösta (Alvarez et al. 2009; Stewart & Ansolabehere 2013). Men kötiden varierar också med vilken tidpunkt som väljare går och röstar. Kötiderna är som längst på morgonen på valdagen (Stein et al. 2020).

Eftersom det svenska valsystemet inklusive genomförandet av val är väsensskilt från det amerikanska är det, menar vi, förhållandevis svårt att överföra de amerikanska resultaten till förväntningar om vilka väljargrupper eller på vilka platser det förekommer längre eller kortare vallokalsköer i Sverige. De amerikanska forskningsresultaten pekar emellertid ut att distrikt respektive väljare med lägre socioekonomisk status medför/erfar längre köer till vallokalerna. Översatt till en svensk kontext skulle vi kunna förvänta oss längre upplevd kötid bland väljare med lägre socioekonomisk status och särskilt bland väljare med utländsk bakgrund. Vi väljer medvetet här att använda de bredare begreppen socioekonomisk status och utländsk bakgrund.

Samtidigt är resonemanget något kontraintuitivt eftersom vi från tidigare studier, och SCB:s Valdeltagandeundersökning (2019; 2023), vet att valdeltagandet redan är betydligt lägre i socioekonomiskt svagare distrikt respektive grupper, vilket i sig skulle kunna implicera en kortare kötid. Till skillnad från USA finns ingen anledning att misstänka att tillgången till vallokaler eller resurser i vallokalen skulle variera i någon större utsträckning mellan svenska valdistrikt. Vallagen reglerar att varje valdistrikt ska ha en vallokal och minst fyra röstmottagare i varje vallokal (Vallag 2005:837). Vidare är det generellt små skillnader i valdeltagande mellan olika typer av kommuner, även om valdeltagandet är lägst i landsbygdskommuner och högst i kommuner med pendlingsavstånd till en storstad (SCB 2019; 2023). Vi finner det ändå befogat att undersöka om socioekonomisk status har ett samband med kötid och presenterar därför hypotesen:

H1: Väljare med lägre socioekonomisk status har allt annat lika längre kötid till vallokalen än väljare med högre socioekonomisk status.

Hypotesen kommer att prövas med individdata från Valundersökningen 2022, men vi kontrollerar också för egenskaper på kommun- respektive valdistriktsnivå.

Hur påverkar långa köer väljarna?

Forskningen har även studerat vilka konsekvenser långa köer har och hur en negativ upplevelse av att rösta påverkar väljares valdeltagande respektive förtroende för valsystemet.

Långa köer kan alltså leda till att väljare avstår från att rösta både i det aktuella valet och i kommande val. De skattade effektstorlekarna som uppmäts i de tidigare studierna är mellan en och knappt två procentenheters lägre valdeltagande, oavsett om det är det aktuella valet (Stewart & Ansolabehere 2013; Spencer & Markovits 2010) eller nästkommande val som studeras (Cottrell, Herron & Smith 2021; Pettigrew 2021). Pettigrew (2021) lyfter även fram att väljare som röstar för första gången riskerar att påverkas mer negativt av köer, eftersom den negativa upplevelsen kan hindra dem från att utveckla en vana av att rösta. Axel Cronerts och Marcus Östermans studie av sambandet mellan sen stängningstid och valdeltagande i valdistrikt i Sveriges 20 största kommuner visar att valdeltagandet uppskattningsvis som mest minskat en kvarts procentenhet till följd av köer (se Cronert & Österman i detta specialnummer).

Pettigrew (2021) lyfter fram tre mekanismer för att förklara *varför* väljares upplevelser av köer kan leda till lägre valdeltagande i senare val. För det första kan beslutet att gå och rösta ses som ett rationellt val där nyttan vägs mot kostnaderna. I enlighet med Rational Choice-teorin medför att stå i kö att kostnaden för att rösta ökar, och leder till att väljare avstår från att rösta i senare val. Samtidigt kan själva köandet i sig ses som irrationellt. Den andra mekanismen lyfter i stället fram politiskt deltagande som något människor ägnar sig åt på grund av att det är socialt fördelaktigt. Köer minskar den positiva upplevelsen av att gå och rösta och kan därför leda till att man avstår. Den tredje förklaringen fokuserar på politiskt förtroende, och är särskilt intressant för våra syften. Långa köer kan minska förtroendet för valsystemet vilket i sin tur leder till ett lägre valdeltagande, framför allt i nästkommande val (Pettigrew 2021).

Valrelaterat förtroende kan även kopplas ihop med teorier och forskning om politiskt förtroende (se också Mauk 2022, Norris 2014). Enligt David Eastons (1975) klassiska distinktion bör man skilja på diffust politiskt förtroende, som avser stödet för det politiska systemets grundvalar, och specifikt politiskt

förtroende, som handlar om förtroende för politiska institutioner och aktörer. Pippa Norris (1999: 10) har vidareutvecklat Eastons distinktion till en skala från diffust till specifikt politiskt förtroende. Applicerat på en liberal demokrati som Sverige utgör stöd för en grundläggande politisk gemenskap den mest diffusa formen, därefter följer stöd för de liberala demokratiska principerna, hur demokratin fungerar i praktiken, förtroende för de politiska institutionerna och förtroende för politiska aktörer – det sistnämnda är den mest specifika förtroendeformen (Ibid). Den bärande idén i Eastons (1975) distinktion är att diffust politiskt förtroende är en grundläggande värdering som är mer beständig och som inte ska påverkas av tillfälliga politiska händelser, kriser eller huruvida väljaren står på den vinnande eller förlorande sidan i ett val. Ju mer specifikt objektet för det politiska förtroendet blir, desto mer ska det påverkas av faktorer som bedömningar av den sittande regeringens förda politik eller ”leverans” och huruvida man röstat på den sittande regeringen eller inte (Easton 1975; Norris 1999). Norris (2014) går vidare och diskuterar hur uppfattningar om valintegritet och politiskt förtroende hänger ihop. När valintegriteten brister bryter detta mot de normativa förväntningarna på hur en demokrati eller ett politiskt system ska fungera vilket leder till ett lägre politiskt förtroende eller stöd för demokratin.

Flera amerikanska studier har visat att det finns samband mellan väljares upplevelser av röstningsprocessen i allmänhet, och köer i synnerhet, och vilket förtroende de har för valets genomförande. Enligt Stewart och Ansolabehere (2013) har väljare som stått i långa köer för att rösta och väljare som bor i delstater där det är långa köer ett lägre förtroende för att deras röster räknas korrekt. Ett liknande resultat finns i Kings (2020) studie baserad på Survey of the Performance of American Elections (SPAEE). Väljare som köat längre än 30 minuter, vilket är knappt nio procent av svarspersonerna, är tre procentenheter mindre benägna att svara att de har mycket stort förtroende för att deras röst räknas på ett korrekt sätt. Dock är denna negativa förtroendeeffekt begränsad jämfört med effekten av att uppleva problem med registreringen eller problem med själva valutrustningen, även om det är en mycket liten andel av väljarna som upplevt de här problemen. Vidare visar resultaten att det i huvudsak är ett lägre förtroende för rösträkningen på lokal nivå som påverkas, och inte förtroendet för att rösterna räknas korrekt på delstats- eller nationell nivå (King 2020: 235-238). Resultatet att köer negativt påverkar uppfattningar om valets genomförande finns också från bland annat Nigeria (Kerr 2018), ett land som räknas som en icke-konsoliderad demokrati, där valintegriteten är betydligt lägre och omfattande förekomst av röstköp och annan valmanipulation förekommer.

Det finns även studier som undersöker hur väljarnas uppfattningar om valets genomförande, respektive valarbetarnas insats, påverkar attityder som är relaterade till politiskt förtroende. Bowler et al. (2015) visar att det finns ett

samband mellan hur val genomförs och väljarnas uppfattningar om valet är rättvisa, där sämre genomförda val är förknippade med lägre grad av upplevd rättvisa. I det samlade indexet som mäter hur väl valets genomförts är köer en av 17 indikationer. Hall et al. (2009) visar i sin studie att amerikanska väljare i Utah och Ohio som gör mer positiva bedömningar av valarbetarnas insats också har högre förtroende för att valproceduren leder till ett rättvist valresultat respektive att rösterna har räknats på ett korrekt sätt. Mauk (2022) visar med hjälp av länderjämförande surveyundersökningar från Asien, Europa och Sydamerika att tillhöra den förlorande sidan i ett val har mindre betydelse för en individs politiska förtroende respektive uppfattningar om valprocessen om det samtidigt är hög valintegritet i ett land.

Sammanfattningsvis visar de tidigare studierna att mer negativa upplevelser av att gå att rösta i allmänhet, inklusive längre kötid i synnerhet, är förknippat med ett lägre politiskt förtroende alternativt mer negativa bedömningar av valets genomförande. För att undersöka om samma förhållanden är giltiga i Sverige väljer vi att testa en mer generell hypotes om betydelsen av en negativ erfarenhet av vallokalsbesöket och en mer specifik hypotes som riktar in sig på betydelsen av kötid för uppfattningar om valets genomförande.

H2a: Ju mer negativ erfarenhet av besöket i vallokalen, allt annat lika, desto lägre förtroende för valets genomförande.

H2b: Ju längre upplevd kötid för att rösta i vallokalen, allt annat lika, desto lägre förtroende för valets genomförande.

Data och operationaliseringar

För att pröva hypoteserna om vilka väljare som upplevt längre kötid respektive den förmodade inverkan på förtroende för valets genomförande använder vi oss av fyra olika datakällor på individ, kommun- respektive distriktsnivå. Vi vill framhålla att vi trots flera olika datakällor inte kan uttala oss om något kausalt samband när det gäller hypoteserna 2a och 2b, det vill säga vi har inte möjlighet att isolera den förmodade effekten av väljarnas erfarenheter av besöket i vallokalen inklusive köer på förtroende. Det är med andra ord mycket möjligt, ja till och med troligt, att somliga väljare med lägre politiskt förtroende, eller med lägre förtroende för valets genomförande, också upplever olika aspekter av vallokalsbesöket på ett mer negativt sätt. Vi vet till exempel att väljare som röstade på Sverigedemokraterna 2018, men som bodde i valdistrikt där låga andelar av väljarna röstade på Sverigedemokraterna, i högre grad förtidsröstade än Sverigedemokratiska väljare som bor i valdistrikt där högre andelar av väljarna röstar på partiet. Detta tolkas som stöd den så kallade stigmaeffekten (Lindskog 2020), men kan också handla om att valhemligheten bevaras bättre

vid förtidsröstning. Vi har ändå valt att formulera hypoteser i linje med våra teoretiska förväntningar om sambandets förmodade riktning (se Pettigrew 2021). Deskriptiv statistik för samtliga variabler visas i tabell A1 och A2 i Appendix.

INDIVIDNIVÅ: VALUNDERSÖKNINGEN 2022

Vår huvudsakliga datakälla är Valundersökningen 2022 som genomförs i samarbete mellan Göteborgs universitet och statistikmyndigheten SCB. Valundersökningen består av olika etapper och enkäteditioner. Vi använder data från etapp B edition 2 och etapp C i Valundersökningen 2022. Båda etapperna genomfördes *efter* valet, men etapp C hade en längre fältperiod (113 dagar i etapp C jämfört med 81 dagar i etapp B). I etapp C fick även de svarande ett villkorat incitament i form av en trisslott, vilket respondenterna i etapp B inte fick. Delar av etapp C utgör också den svenska delen av den länderjämförande undersökningen The Comparative Study of Electoral Systems. Etapp B edition 2 hade ett urval på 5 997 personer och en nettosvarsfrekvens på 39 procent. Etapp C hade ett urval på 6 000 personer och en nettosvarsfrekvens på 49 procent. Populationen i båda undersökningarna är röstberättigade svenska medborgare 18 år och äldre (ingen övre åldersgräns). I undersökningen är äldre personer, personer med högre utbildningsnivå och personer med svensk bakgrund överrepresenterade (se Karlsson & Cederholm Lager 2023).

Upplevelsen av besöket i vallokalen respektive kötid

I valundersökningens eftervalsundersökningar ingår frågor om väljarnas upplevelse i vallokalen inklusive hur lång tid själva röstningsförfarandet tog.

Frågan om upplevelser i vallokalen lyder: "När du tänker på ditt besök i vallokalen/förtidsröstningslokalen, hur väl stämmer följande beskrivningar?" Svarspersonerna fick ta ställning till nio olika beskrivningar, samtliga med svarsalternativen "Stämmer mycket bra", "Stämmer ganska bra", "Stämmer inte särskilt bra", "Stämmer inte alls" respektive "Ingen uppfattning". De olika beskrivningarna fångar in såväl uppfattningar om köer, bemötande, trängsel samt valhemligheten.² För att testa hypotes 2a använder vi ett index av de nio indikatorerna som fångar upp erfarenheter och upplevelser av besöket i vallokalen. Indexet varierar mellan 0 och 100 där 100 motsvarar den mest negativa

2 De nio påståendena om besöket i vallokalen eller förtidsröstningslokalen presenterades i följande ordning:

- a) Det var lätt att hitta till vallokalen
- b) Jag kände mig välkommen i vallokalen
- c) Det var långa köer i vallokalen
- d) Röstmottagarna gav tydlig information
- e) Det var trängsel i vallokalen
- f) Andra väljare uppträdde hotfullt eller störande
- g) Det gick bra att ta valsedlar utan att andra kunde se
- h) Det saknades valsedlar för vissa partier
- i) En person i taget gick bakom valskärmarna

erfarenheten. Det ska dock framhållas att en stor majoritet av de svarande har positiva erfarenheter av besöket i vallokalen vilket inte minst medelvärde på 9,87 på den hundra gradiga skalan illustrerar ($M=9.87$, $SD=11.30$, $Max=83.33$, se tabell A2 i Appendix).

Utöver frågan om upplevelserna i vallokalen ingick också en explicit fråga om kötid där svarspersonen fick svara i antal minuter: Ungefär hur lång tid tog ditt besök i vallokalen/förtidsröstningslokalen? *Räkna från när du först ställde dig i kö till dess du lämnade lokalen.* Frågan hade även svarsalternativet "Vet ej/kommer inte ihåg. Vi använder den här frågan i våra test av både hypotes 1 och hypotes 2b. Variabeln är skevt fördelad (se tabell 2 i resultatredovisningen) vilket är anledningen till att vi för hypotes 1 både använder påståendefrågan om köer i vallokalen och kötid i minuter. För hypotes 2b testar vi kötid i 10-minutersintervaller, i minuter samt påståendefrågan att det var långa köer i vallokalen.

Socioekonomisk status

För att mäta i vilka väljargrupper köer var mer eller mindre vanliga står två socioekonomiska indikatorer i fokus: inkomst respektive svensk/utländsk bakgrund. Vi kontrollerar även för kön, åldersgrupp och utbildningsnivå. Samtliga variabler som mäter socioekonomisk status baseras på registerdata från SCB som kopplas till svarspersonerna i Valundersökningen.

Som vi tidigare har redogjort för visar den amerikanska forskningen att kötiden för att rösta är längre i distrikt eller bland väljare med lägre socioekonomisk status, framför allt bland afroamerikanska väljare respektive väljare med latinamerikansk bakgrund. För att mäta bakgrund använder vi medvetet den grövre indelningen svensk respektive utländsk bakgrund, detta på grund av att det är relativt sett få svarspersoner som inte har svensk bakgrund (se tabell A1 i Appendix). Utländsk bakgrund avser svarspersoner som själva är födda utomlands eller som har två föräldrar födda utomlands. För att mäta inkomst väljer vi att använda oss av disponibel hushållsårsinkomst.

Förtidsröstare eller valdagsröstare

Utöver de socioekonomiska indikatorerna inkluderar vi också om väljaren uppgett att vederbörande förtidsröstat eller röstat på valdagen, och vi kan även särskilja mellan tidiga och sena förtidsröstare. Att ta hänsyn till hur och när väljaren röstat menar vi är viktigt givet den omfattande förtidsröstningen. Nära 48 procent av alla väljare som röstade gjorde det i en förtidsröstningslokal, och förtidsröstningen har slagit nya rekord i varje val sedan kommunerna övertog ansvar för förtidsröstningen från Posten AB i samband med valet 2006. Det finns också indikatorer på att köerna till förtidsröstningslokalerna varit längre (Valmyndigheten 2023) och den tidigare forskningen har också pekat ut att förtidsröstare ofta har fått stå längre i kö (se Alvarez et al. 2009; Stewart & Ansolabehere 2013).

Förtroende för valets genomförande

I artiklens andra del undersöker vi även om negativa upplevelser av besöket i vallokalen i allmänhet och upplevda köer i synnerhet, påverkat väljarnas förtroende för valets genomförande. För att mäta förtroende för valets genomförande använder vi oss av flera olika indikatorer.

Den indikator som hamnar närmast begreppet valrelaterat förtroende som vi avser att mäta baseras på frågan: "Hur stort förtroende har du för att genomförandet av demokratiska val i Sverige sker på ett korrekt sätt?" Svartalternativen var Mycket stort förtroende (kodat 1), Ganska stort förtroende (0,75), Varken stort eller litet förtroende (0,5), Ganska litet förtroende (0,25), Mycket litet förtroende (kodat 0), Ingen uppfattning (borttaget ur analysen). Frågan ingick i både etapp B och etapp C av Valundersökningen 2022, vilket ökar det statistiska underlaget avsevärt.

Vidare har vi i etapp C av Valundersökningen också möjlighet att mäta svars-personernas förtroende för Valmyndigheten respektive deras uppfattning om huruvida valet genomförts på ett rättvist sätt. Frågan om förtroende för Valmyndigheten lyder: "Hur stort förtroende har du för följande samhällsinstitutioner och grupper: Valmyndigheten". Svartalternativen är Mycket stort förtroende (kodat 1), Ganska stort förtroende (0,67), Inte särskilt stort förtroende (0,33) samt Inget förtroende alls (kodat 0). Frågan om valet genomförts rättvist lyder: "I somliga länder anser människor att valen genomförs på ett orättvist sätt. I andra länder anser människor att valen genomförts på ett rättvist sätt. Om du tänker på årets val i Sverige, var skulle du placera det på nedanstående skala?" Svartalternativen utgörs av en femgradig skala från Årets val genomfördes på ett rättvist sätt (kodat 1) och Årets val genomfördes på ett orättvist sätt (kodat 0).

Indikatorerna som mäter valrelaterat förtroende går också att placera in i Eastons (1975) respektive Norris (1999) konceptualisering av politiskt förtroende, även om den tidigare forskningen oftast separerar bedömningar av valprocessen eller valintegritet från politiskt förtroende (se Norris 2014). Förtroende för att demokratiska val i Sverige genomförs korrekt respektive uppfattningen att valet genomfördes rättvist menar vi hamnar mitt emellan det diffusa och specifika förtroendet eftersom det handlar om hur demokratin fungerar i praktiken. Förtroende för Valmyndigheten ligger närmare det specifika förtroendet eftersom det handlar om förtroende för en samhällsrelig institution. Valmyndigheten är en av de mest välkända myndigheterna i Sverige (Holmberg & Weissenbilder 2023) och även om såväl Länsstyrelser som kommuner har omfattande ansvar i samband med de allmänna valen är Valmyndigheten den centrala valmyndigheten (se Vallag 2005:837).

Partival

Som komplement till våra sociodemografiska variabler inkluderar vi även partival i våra analyser av sambanden mellan upplevelse av besöket i vallokalen

respektive kötid och förtroende. Partival avser huruvida väljaren röstat på något av de åtta riksdagspartierna i Riksdagsvalet samt kategorin annat parti. Partivalsvariabeln är röstlängdskontrollerad, det vill säga, vi använder bara information om partival från respondenter där vi genom SCB:s registerdata på valdeltagande kan verifiera att personen faktiskt har avlagt en röst. Partival tjänar ytterligare ett viktigt syfte i våra analyser av sambandet mellan erfarenhet av besöket i vallokalen respektive köer och valrelaterat förtroende eftersom vi dessutom viktat våra analyser efter det officiella valresultatet.³

KOMMUNNIVÅ: VALMYNDIGHETENS UPPFÖLJNINGSENKÄT OCH SKR:S KOMMUNGRUPPSINDELNING

På kommunnivå använder vi i huvudsak data från Valmyndighetens uppföljningsenkät till kommunernas valnämnder efter valet (Valmyndigheten 2023). Frågan om problem med köer ingick i ett frågebatteri och lyder "Under röstmottagningen, hade ni problem med något av följande?", där vi använder två delfrågor 1) "Långa köer under förtidsröstningen" och 2) "Långa köer på valdagen". Svartalternativen var "Ja", "Delvis", "Nej" och "Vet inte". Av 290 kommuner svarade 256 på enkäten, vilket innebär en svarsfrekvens på 88 procent (Ibid). Av de 256 svarande kommunerna svarade samtliga på frågorna om problem med köer. Genom att använda den här variabeln kompletterar vi individens upplevelse av köer med de kommunala valnämndernas uppfattning om i vilken utsträckning köer var ett problem. Vi inkluderar även en kommungruppsindelning som tar hänsyn till om väljare bor i en kommun som är en storstad eller storstadsnära, större stad eller kommun nära större stad respektive mindre stad eller landsbygdskommun (SKR 2023). Motsvarande indelning, om än mer finfördelad, används bland annat i analyser av valdeltagande (SCB 2019; 2023).

Valdistriktsdata, SCB/Valmyndigheten

Svenska valdistrikt ska som regel bestå av 1000-2000 röstberättigade väljare, och besluten om valdistriktens utformning tas av Länsstyrelsen baserat på ett förslag från respektive kommuns kommunfullmäktige (Valmyndigheten 2022). Dock förekommer distrikt med både färre och fler röstberättigade väljare – i Riksdagsvalet 2022 varierade antalet röstberättigade väljare i valdistriktet mellan 287 (Porjus, Norrbottens län) och 2 300 (Östervåla, Uppsala län). Allt annat lika borde köer vara mer sannolika i stora jämfört med små valdistrikt sett till antalet röstberättigade väljare. *Antal röstberättigade väljare i valdistriktet* kommer därför att ingå som kontrollvariabel i analyserna av köer.⁴ Uppgifterna hämtas från Valmyndigheten och SCB.

3 Jämfört med det officiella valresultatet har Valundersökningen en överskattning av väljare som röstat på Socialdemokraterna och Miljöpartiet och en underskattning av väljare som röstat på Sverigedemokraterna.

4 Vidare använder vi *andel förtidsröster per kommun* som kontrollvariabel i ett robusthetstest av hypotesen om köer och förtroende endast för valdagsröstare (se tabell A3, modell 3 och 6, i Appendix).

Modellspecifikation och analysmetod

För analyserna som prövar hypotes 1 om socioekonomisk status och upplevd kötid använder vi individvariablerna hushållsinkomst, svensk/utländsk bakgrund, kön, ålder, utbildningsnivå, förtidsröstare/valdagsröstare med information om vilken kommungrupp väljaren bor i, huruvida köer under röstningen varit ett problem i kommunen samt hur många röstberättigade väljare som bor i valdistriktet. Vi skattar flernivåmodeller där individer är klustrade i kommuner och i valdistrikt. Analyser av de så kallade nollmodellerna visar att sex procent av variationen i köupplevelser finns mellan väljare i olika kommuner och 17 procent av variationen handlar om skillnader mellan valdistrikt. Analyserna baseras på omkring 3 700 väljare i 256 kommuner och 2 685 valdistrikt. Bortfallet av kommuner är kopplat till svarsfrekvensen i Valmyndighetens uppföljningsenkät till kommunernas valnämnder, medan bortfallet av valdistrikt är en konsekvens både av urvalet och svarsfrekvensen på individnivå samt bortfallet i Valmyndighetens enkät. Vi bedömer att täckningsgraden för kommuner är relativt god, men trots en befolkningsundersökning med relativt stort slumpmässigt urval är det givetvis omöjligt att täcka in svarande i samtliga drygt 6 000 valdistrikt.⁵

För att pröva hypotes 2a och 2b om sambandet mellan upplevelser i vallokalen respektive kötid och förtroende för valets genomförande skattar vi linjära regressionsmodeller baserade på drygt 4 000 svarspersoner. Utöver de socioekonomiska och demografiska variablerna kön, åldersgrupp, utbildningsnivå, hushållsinkomst, svensk/utländsk bakgrund inkluderar vi även vilket parti väljaren röstat på i riksdagsvalet, politiskt intresse samt om väljaren förtidsröstat eller röstat på valdagen (se Bäck & Kestilä 2009; Holmberg & Weibull 2020; Mauk 2022; van der Meer & Hooghe 2011 för liknande urval av kontrollvariabler). Våra initiala analyser av den så kallade nollmodellen visar att mycket lite variation i förtroende förklaras med skillnader mellan kommuner eller valdistrikt och av den anledningen inkluderar vi inte heller några variabler på kommun- eller distriktsnivå. Analyserna viktas dock efter valresultatet.

Resultat

En överblick av resultaten från Valundersökningen 2022 (se tabell 1) visar att väljarnas upplevelse av besöket i vallokalen var positiv i flera avseenden. Väljarna upplevde generellt att det var lätt att hitta till vallokalen (98 procent uppgav att det stämde mycket eller ganska bra), en person i taget gick in bakom valskärmarna (97 procent), de kände sig välkomna i vallokalen (95 procent),

5 Vi genomför även robusthetstester med samtliga individvariabler, kommungrupper och antal röstberättigade i valdistriktet men utan kommuninformation om köer från Valmyndighetens uppföljningsenkät. I dessa analyser har vi cirka 400 fler svarspersoner eftersom vi inte är beroende av bortfallet av kommuner som svarat på Valmyndighetens enkät. Se tabell A4 i Appendix.

Tabell 1. Svenska väljares upplevelse av besöket i vallokalen, 2022 (procent)

	Stämmer mycket bra	Stämmer ganska bra	Stämmer inte särskilt bra	Stämmer inte alls	Ingen uppfattning	Summa	Antal svarande
Det var lätt att hitta till vallokalen	88	10	1	1	0	100	4 256
Jag kände mig välkommen i vallokalen	75	19	3	1	2	100	4 177
Det var långa köer i vallokalen	11	13	17	58	1	100	4 156
Röstmottagarna gav tydlig information	59	29	6	3	3	100	4 152
Det var trängsel i vallokalen	4	7	16	72	1	100	4 159
Andra väljare uppträdde hotfullt eller störande	0	1	1	95	3	100	4 146
Röstmottagarna höll god ordning inne i vallokalen	73	20	2	2	3	100	4 142
Det gick bra att ta valsedlar utan att andra kunde se	82	10	2	2	4	100	4 178
Det saknades valsedlar för vissa partier	3	3	3	53	38	100	4 117
En person i taget gick in bakom valskärmarna	94	3	1	1	2	100	4 129

Källa: Valundersökningen 2022, etapp B och etapp C.

Kommentar: Uppgifterna hämtas från ett frågebatteri i Valundersökningen 2022. Formuleringen löd "När du tänker på ditt besök i vallokalen/förtidsröstningslokalen, hur väl stämmer följande beskrivningar?" med ovanstående beskrivningar som delfrågor. I den sista delfrågan "Annat" kunde respondenterna själva skriva in hur de upplevde besöket, men det resultatet redovisar vi inte här. Uppgifterna är viktade mot valresultatet.

röstmottagarna höll god ordning (93 procent), det gick att ta valsedlar i hemlighet (92 procent) och röstmottagarna gav tydlig information (88 procent). Inte heller uppträdde andra väljare hotfullt eller störande (1 procent instämde i påståendet) och 6 procent instämde i att det saknades valsedlar för vissa partier.

Gällande köer och trängsel uppgav 24 procent av väljarna att det var långa köer i vallokalen, medan 11 procent uppgav att det var trängsel i vallokalen. Generellt verkar frågorna ha varit enkla att besvara och få respondenter har svarat "Ingen uppfattning" (mellan 0,3 och 4 procent). Däremot hade 38 procent av respondenterna ingen uppfattning om huruvida det saknades valsedlar för vissa partier.

De svarande har även fått uppskatta hur lång tid besöket i vallokalen tog: 95 procent av de svarande angav ett svar på frågan. Den genomsnittliga tiden för besöket i vallokalen uppskattas till drygt 15 minuter och mediantiden är 10

Tabell 2. Antal minuter väljarna uppger att de spenderade i vallokalen 2022 (procent, median, medelvärde och standardavvikelse)

0–10 min	59
11–20 min	23
21–30 min	8
31–40 min	3
41–50 min	4
51–60 min	2
Mer än 60 min	1
Summa	100
Median	10,0
Medelvärde	15,4
Standardavvikelse	14,7
Antal svarande	4 204

Källa: Valundersökningen 2022, etapp B och C.

minuter. Majoriteten av respondenterna uppgav att besöket tog mellan 0–10 min (59 procent). Nära en fjärdedel, 23 procent, uppgav 11–20 minuter och åtta procent anger att besöket i vallokalen tog 21–30 min. Totalt tio procent av svarspersonerna uppgav att besöket i vallokalen tog 30 minuter eller längre (se tabell 2) och endast en procent anger att kötiden var över en timme.

Jämför vi påståendefrågan ”Det var långa köer i vallokalen” med svarspersonernas uppskattade kötid i minuter kan vi konstatera att de följer varandra väl. Medelvärdet för hur långt besöket i vallokalen varade går från knappt nio minuter bland svars personer som svarat ”Stämmer inte alls” på påståendet att det var långa köer, till 15 minuter i gruppen ”Stämmer inte särskilt bra”, 25 minuter i gruppen ”Stämmer ganska bra” och till sist nästan 41 minuter i gruppen som svarat att påståendet om långa köer i vallokalen ”Stämmer mycket bra” (korrelationen är .69).

VILKA VÄLJARE HAR STÅTT LÄNGRE I KÖ?

Huvudnumret i den här delen av resultatkapitlet handlar dock om att pröva hypotes 1, att väljare med lägre socioekonomisk status stått längre i kö än väljare med högre socioekonomisk status. Vi undersöker särskilt om det finns skillnader i kötid mellan väljare med olika inkomst eller mellan väljare med svensk och utländsk bakgrund. Vår huvudvariabel är uppskattad kötid i minuter (den vänstra panelen i figur 1) men vi redovisar även resultat för påståendefrågan ”Det var långa köer i vallokalen” (den högra panelen i figur 1).

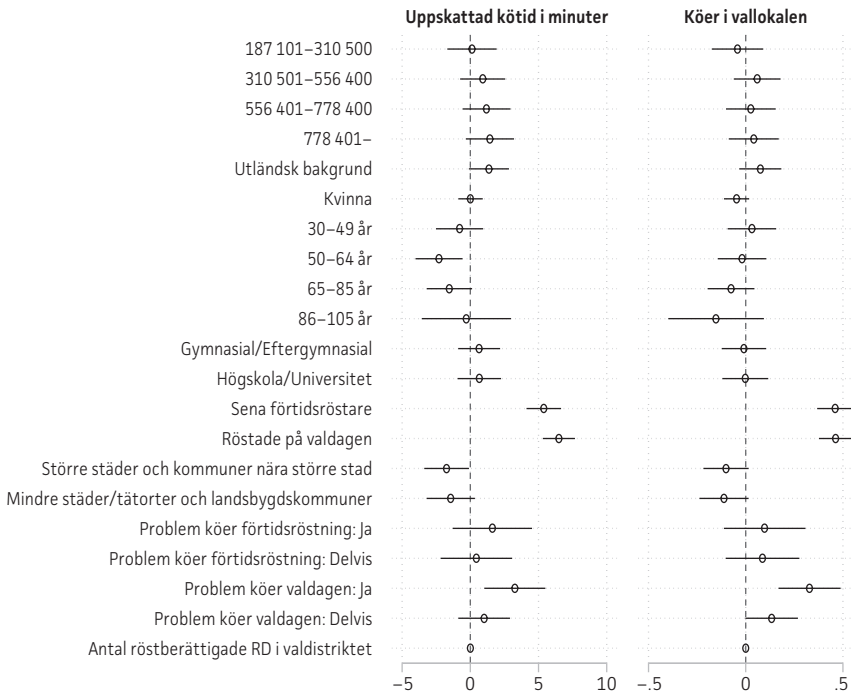
När vi undersöker sambandet mellan socioekonomisk status och kötid i minuter (se den vänstra panelen i figur 1) med en flernivåanalys, och kontrollerar de olika faktorerna mot varandra, framkommer inget signifikant samband mellan utländsk bakgrund och kötid respektive mellan disponibel hushållsinkomst och kötid. Väljare i åldersspannet 50-64 år har i genomsnitt knappt 2,5 minuters kortare kötid jämfört med de yngsta väljarna. Det blir betydligt större skillnader när vi jämför sena förtidsröstare och valdagsväljare med tidiga förtidsröstare. Sena förtidsröstare har stått cirka 5,5 minuter längre i kö, och valdagsröstare 6,5 minuter längre i kö än tidiga förtidsröstare. Väljare som bor i kommuner som enligt Valmyndighetens uppföljningsenkät angivit att det varit problem med långa köer under valdagar upplever nära 3,5 minuters längre kötid än väljare som bor i kommuner som inte rapporterat problem med långa köer. Till sist spelar antalet röstberättigade i valdistriktet också viss roll. För var ytterligare hundrade röstberättigad ökar upplevd kötid med 0,68 minuter ($0,0068 \cdot 100$) (se också tabell A3, modell 2, i Appendix).

Analysen av påståendet "Det var långa köer i vallokalen" bekräftar resultaten från analysen av kötid i minuter. Det finns alltså inga signifikanta skillnader i upplevd kötid mellan väljare med utländsk jämfört med svensk bakgrund eller mellan väljare med olika hög disponibel hushållsinkomst. Den upplevda kötiden skiljer sig inte heller åt mellan individer i olika åldersgrupper. Däremot har väljare som förtidsröstade sent eller på valdagen, väljare i kommuner där kommunen bedömer att köer varit ett problem samt väljare i stora valdistrikt alltså upplevt köerna till vallokalen som längre (se den högra panelen i figur 2).

För att pröva hur känsliga våra resultat är för olika modellspecifikationer genomför vi också en analys bara av väljarna som röstat på valdagen. Vi kan inte se några skillnader mellan socioekonomiska och demografiska väljargrupper i upplevd kötid förutom att 65-85-åringar som röstat på valdagen i något högre grad instämmer i att det varit långa köer till vallokalen. Återigen är det längre upplevd kötid bland väljare i kommuner som rapporterat om köproblem på valdagen, samt bland väljare som bor i valdistrikt med fler röstberättigade väljare (se tabell A3, modell 3 respektive 6 i Appendix).

Sammanfattningsvis får hypotes 1 *inte* stöd i våra analyser. Varken utländsk bakgrund eller hushållsinkomst uppvisar signifikant samband med upplevd kötid. Vi betraktar resultatet som goda nyheter: det verkar, givet våra analyser, inte finnas någon systematisk ojämlikhet när det gäller vilka väljargrupper som fick stå längre i kö till vallokalerna i samband med valet 2022. Vi vill framhålla att våra resultat kan påverkas av att det är få svarspersoner med utländsk bakgrund som svarat på enkäten. Dessutom får vi ett totalt bortfall på cirka 400 svarspersoner till följd av bortfallet av kommuner i Valmyndighetens kommunenkät. Analyserna som enbart tar hänsyn till individfaktorer, kommungrupp samt antal röstberättigade i distriktet replikerar dock resultaten. Dessutom framkommer att väljare som bor i större städer och i kommuner

Figur 1. Förklaringar till köttid (ostandardiserade b-koefficienter, högre värden, längre köttid)

Källa: Valundersökningen 2022, SCB och Valmyndigheten

Kommentar: Resultaten i figuren baseras på flernivåmodeller där individer är klustrade i kommuner och valdistrikt (random intercept-modell) och där variablerna på individ-, kommun- och distriktsnivå kontrolleras mot varandra. Uppgifterna om hur lång tid besöket i vallokalen tog hämtas från frågan "Ungefär hur lång tid tog ditt besök i vallokalen/förtidsröstningslokalen? Räkna från när du först ställde dig i kö till dess du lämnade lokalen." där respondenten fick fylla i antal minuter i en textruta. Frågan hade även svarsalternativet "Vet ej/kommer inte ihåg". Svaren har kodats om när respondenten svarat ett intervall; exempelvis "5-10" kodas om till 8. Köer i vallokalen utgörs av frågan "När du tänker på ditt besök i vallokalen/förtidsröstningslokalen, hur väl stämmer följande beskrivningar? Det var långa köer i vallokalen". Variabeln är värd och kodad så att 0 motsvarar "Stämmer inte alls" och 3 "Stämmer mycket bra". Uppgifterna om disponibel hushållsinkomst, svensk/utländsk bakgrund, kön, och ålder på individnivå är baserade på registeruppgifter från SCB. I figuren ovan är referenskategorierna för respektive variabel: Disponibel hushållsinkomst lägre än 187 100, Svensk bakgrund, Man, 18-30 år, Grundskoleutbildning, Tidiga förtidsröstare, Kommungrupp Storstäder och storstadsnära kommuner, Inga köproblemer under förtidsröstning respektive valdagen. Endast svars personer som har röstat (röstlängdskontrollerat) ingår i analysen. Se Appendix, tabell A3, modell 2 respektive modell 4, för fullständig regressionsmodell.

nära större städer, respektive i mindre städer eller i landsbygdskommuner, har upplevt kortare kötid än väljare som bor i någon av storstäderna eller storstadsnära kommuner (se tabell A4 i Appendix). Att den här variabeln inte är uppvisar signifikans i våra huvudanalyser beror sannolikt på att variablerna från Valmyndighetens kommunenkät om köproblem fångar upp variationen i kötid mellan väljare i större och mindre kommuner. Sammanfattningsvis drar vi återigen slutsatsen att hypotes 1 *inte* får stöd.

ERFARENHETER AV VALLOKALSBesøgET, KÖER OCH FÖRTROENDE FÖR VALETS GENOMFÖRANDE

Vårt test av hypotes 2a – ju mer negativ upplevelse av besöket i vallokalen, desto lägre förtroende för valets genomförande – visas i tabell 3 och figur 2. Oavsett vilket mått på valrelaterat förtroende vi använder bekräftar vår analys att mer negativa upplevelser av besöket i vallokalen samvarierar med ett lägre förtroende för valets genomförande, för Valmyndigheten samt en lägre grad av instämmande i att valet genomförts på ett rättvist sätt. För varje steg mot en mer negativ upplevelse av vallokalsbesöket på den hundrigradiga skalan minskar förtroendet för *genomförandet av demokratiska val i Sverige* med $-0,003$, *förtroendet för Valmyndigheten* med $-0,004$ och perceptionen att *årets val genomförts rättvist* med $-0,004$. Eftersom samtliga beroende variabler är kodade från 0 till 1 betyder resultaten att förtroendet minskar med cirka 0,3 respektive 0,4 procentenheter för varje enhets ökning i negativ erfarenhet av vallokalsbesöket. Det betyder, för att ta ett mer konkret exempel, att väljare med de mest negativa upplevelserna av vallokalsbesöket har mellan 30 och 40 procentenheters lägre förtroende jämfört med väljare med de mest positiva upplevelserna (se också figur 2). Vi vill dock återigen betona att mycket få svarspersoner har höga värden på indexet som mäter upplevelsen av besöket i vallokalen – knappt 20 procent av de svarande har ett indexvärde över 20 på den hundrigradiga skalan.⁶

För att testa hypotes 2b, om sambandet mellan upplevd kötid och valrelaterat förtroende gör vi motsvarande analyser som i tabell 3/figur 2, men använder i stället måttet på hur länge väljaren bedömer att besöket i vallokalen tog som oberoende variabel. Vi väljer här att i huvudsak redovisa kötid

6 Utöver att negativa upplevelser i vallokalen verkar spela roll kan vi med hjälp av tabell A6 i appendix också konstatera att Kristdemokraternas, Moderaternas, Sverigedemokraternas väljare respektive väljare som röstat på ett annat parti har lägre förtroende jämfört med Socialdemokraternas väljare. Miljöpartiets väljare har signifikant högre förtroende än Socialdemokraternas väljare. De resultaten stämmer med vad SOM-institutets visat om partipolitiska skillnader i politiskt förtroende under de senaste åren (SOM-institutet 2023). Av de socioekonomiska och demografiska faktorerna har män, äldre väljare (dock inte de allra äldsta), högutbildade, väljare med högre disponibel hushållsinkomst, väljare med svensk bakgrund samt politiskt intresserade personer högre förtroende för valets genomförande än väljare som är kvinnor, yngre, har lägre utbildning, lägre disponibel hushållsinkomst, utländsk bakgrund respektive lågt politiskt intresse. De exakta sambanden varierar dock något mellan våra tre indikatorer.

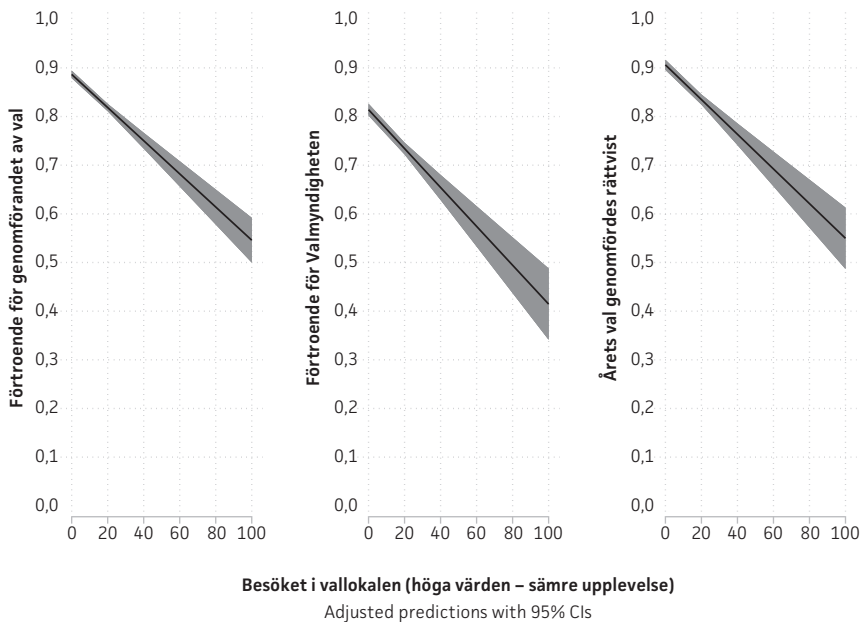
Tabell 3. Samband mellan upplevelsen av besöket i vallokalen och valrelaterade förtroendemått (ostandardiserade koefficienter, standardfel inom parentes)

	Förtroende för genomförandet av demokratiska val i Sverige (0-1, 0=Mycket litet förtroende, 1=Mycket stort förtroende)	Förtroende för Valmyndigheten (0-1, 0=Inget förtroende alls, 1=Mycket stort förtroende)	Årets val genomfördes rättvist (0-1, 0=Årets val genomfördes på ett orättvist sätt, 1=Årets val genomfördes på ett rättvist sätt)
Upplevelse av besöket i vallokalen (0-100, 100=mycket negativ upplevelse)	-0.00341[‡] (0.000259)	-0.00400[‡] (0.000415)	-0.00356[‡] (0.000350)
Kontrollvariabler	Ja	Ja	Ja
Intercept	0.802 [‡] (0.0177)	0.739 [‡] (0.0277)	0.824 [‡] (0.0237)
Antal svar	4 129	2 148	2 178

Källa: Valundersökningen 2022, etapp B och etapp C.

Kommentar: * p < 0.05, † p < 0.01, ‡ p < 0.001. Endast personer som har röstat (röstlängdskontrollerat) ingår i analysen. Analyserna är viktade efter valresultatet. Signifikanta koefficienter är markerade i fet stil. Se tabell A5 i Appendix för fullständig tabell inklusive koefficienter för alla kontrollvariabler.

Figur 2. Sambandet mellan upplevelse av besöket i vallokalen och valrelaterade förtroendebedömningar (predicerade värden)

Kommentar: Figuren visar de predicerade värdena på de tre beroende variablerna som mäter valrelaterat förtroende bland väljare med olika grad av (negativ) upplevelse av besöket i vallokalen. De predicerade värdena baseras på regressionsmodellerna i tabell 3/tabell A5 och i ekvationerna hålls kontrollvariablerna vid sina medelvärden.

uppdelat i 10-minutersintervaller. I vårt appendix finns motsvarande analyser med ursprungsvariabeln som mäter kötid i löpande minuter (se tabell A5 i Appendix) respektive huruvida väljaren instämmer i påståendet att det var långa kötider i vallokalen (se tabell A6 i Appendix). Vi använder alltså de tre beroende variablerna *förtroende för genomförandet av demokratiska val i Sverige, förtroende för Valmyndigheten* samt uppfattningen om huruvida *valet genomförts på ett rättvist sätt eller inte*. I likhet med den föregående analysen har vi fler svars personer i våra modeller där vi undersöker genomförandet av demokratiska val i Sverige som beroende variabel eftersom den frågan var med i två eftervalseditioner, medan förtroende för Valmyndigheten respektive rättvisa val var med i en eftervalsedition.

När det gäller *förtroende för genomförandet av demokratiska val i Sverige* uppvisar väljare som köat i 51-60 minuter signifikant lägre förtroende jämfört med väljare som köade 10 minuter eller kortare. Allt annat lika har väljare som köade 50-60 minuter cirka fem procentenheters (0,0048) lägre förtroende för genomförandet av val jämfört med väljarna med kortast kötid (se tabell 4, modell 1 och vänstra panelen i figur 3). I våra analyser av *förtroende för Valmyndigheten* (tabell 4, modell 2 och mittersta panelen i figur 3) är det istället väljare som köat i 11-20 minuter som uppvisar något lägre förtroende, cirka tre procentenheter, jämfört med väljare med kortast kötid. Till sist visar våra analyser att väljare som köat 50-60 minuter eller över 60 minuter, jämfört med väljarna med kortast kötid, i lägre grad upplever att valet genomförts på ett rättvist sätt (tabell 4, modell 3 och högra panelen i figur 3).

Ytterligare analyser med alternativa specifikationer av kötid (se tabell A7 och A8 samt figur A1 och A2 i Appendix) visar att väljare med längre kötid, mätt i löpande minuter, har signifikant lägre förtroende för genomförandet av demokratiska val i Sverige, respektive i lägre grad upplever att valet genomfördes rättvist. Det finns dock inget signifikant samband mellan kötid i löpande minuter och förtroendet för Valmyndigheten. Använder vi istället påståendefrågan "Det var långa köer i vallokalen" har väljare som i högre grad instämmer i frågan alla signifikant lägre förtroende för genomförandet av demokratiska val respektive förtroende för Valmyndigheten jämfört med väljare som inte alls instämmer i påståendet. På motsvarande sätt uppvisar väljare som svarat att det stämmer mycket bra att det var långa köer i vallokalen lägre förtroende för att valet genomförts rättvist jämfört med väljare som inte alls instämmer i påståendet.

Sammanfattningsvis finner vi stöd för båda våra hypoteser om sambanden mellan negativa upplevelser i vallokalen (H2a) respektive kötid (H2b), och förtroende för valets genomförande. Sambanden mellan negativa upplevelser av besöket i vallokalen och våra indikationer på förtroende visar också på relativt stora skillnader i valrelaterat förtroende mellan väljare med positiva respektive negativa erfarenheter av vallokalsbesöket. Resultaten när det gäller sambandet

Tabell 4. Samband mellan kötid (tiominuterskategorier) och valrelaterade förtroendebedömningar (ostandardiserade koefficienter, standardfel inom parentes)

	Förtroende för genomförandet av demokratiska val i Sverige (0-1, 0=Mycket litet förtroende, 1=Mycket stort förtroende)	Förtroende för Valmyndigheten (0-1, 0=Inget förtroende alls, 1=Mycket stort förtroende)	Årets val genomfördes rättvist (0-1, 0=Årets val genomfördes på ett orättvist sätt, 1=Årets val genomfördes på ett rättvist sätt)
Vallokalen: Hur lång tid tog besöket (Referenskategori: 0-10 min)			
11-20 min	-0.00982 (0.00738)	-0.02620* (0.0119)	-0.00721 (0.0102)
21-30 min	0.00403 (0.0113)	0.00254 (0.0181)	-0.00883 (0.0156)
31-40 min	-0.00537 (0.0180)	-0.03950 (0.0289)	-0.02860 (0.0250)
41-50 min	-0.00495 (0.0166)	-0.00128 (0.0274)	0.00700 (0.0240)
51-60 min	-0.04830* (0.0212)	-0.05690 (0.0316)	-0.08330* (0.0270)
Mer än 60 min	-0.04520 (0.0284)	-0.04160 (0.0472)	-0.09180* (0.0407)
Kontrollvariabler	Ja	Ja	Ja
Intercept	0.77300* (0.0180)	0.70500* (0.0280)	0.79100* (0.0241)
Antal svar	4 064	2 114	2 140

Källa: Valundersökningen 2022, etapp B och etapp C.

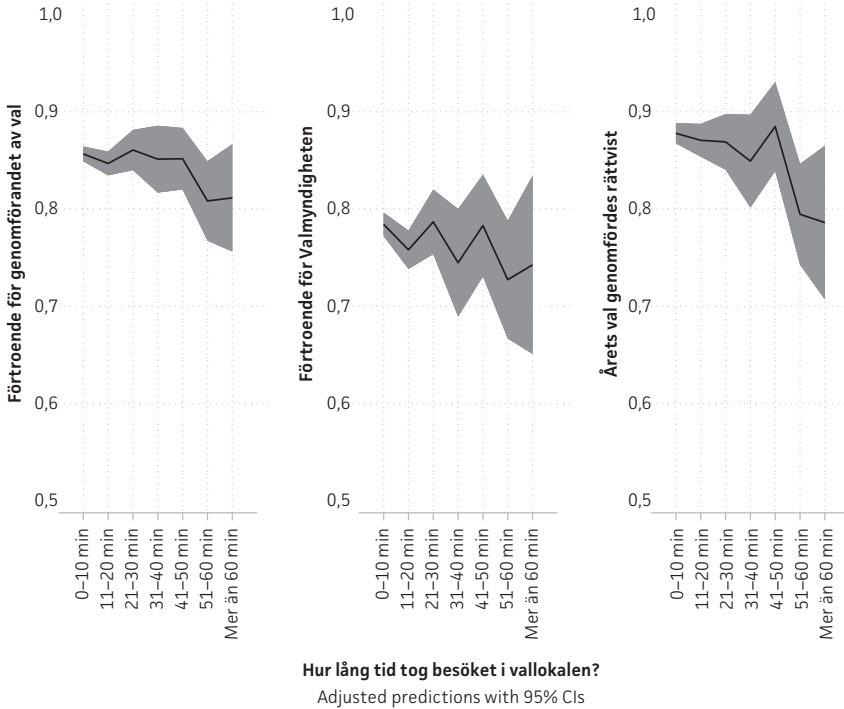
Kommentar: * $p < 0.05$, † $p < 0.01$, ‡ $p < 0.001$. Endast personer som har röstat (röstlängdskontrollerat) ingår i analysen. Modellerna är viktade efter det officiella valresultatet. Signifikanta koefficienter är markerade i fet stil. Se tabell A6 i Appendix för fullständig tabell inklusive koefficienter för alla kontrollvariabler.

mellan kötid och valrelaterat förtroende är också i huvudsak robusta såtillvida att de håller för alternativa specifikationer av kötidvariabeln (resultaten går i hypotesens riktning i åtta av totalt nio genomförda tester, se tabell A6-A8 i Appendix). Vi vågar därför dra slutsatsen att det finns ett samband, eller åtminstone samvariation, mellan att stå i kö till vallokalen och valrelaterade förtroendebedömningar, även om sambandet styrka oftast är relativt beskedligt jämfört med våra analyser av sambanden mellan negativa upplevelser i vallokalen och valrelaterade förtroendebedömningar.

Slutsatser

Med internationella mått mätt har svenska allmänna val hög integritet. Det betyder att varje steg av valprocessen, från de lagar som reglerar valen till upprättandet av röstlängder, registrering av partier, den mediala valkampanjen, genomförandet av valen, rösträkningen och publiceringen av valresultaten, håller hög kvalitet (jmf. Norris 2014). Men trots den generellt höga valintegriteten

Figur 3. Sambandet mellan upplevd kötid i vallokalen och valrelaterade förtroendebedömningar (predicerade värden)

Kommentar: Figuren visar de predicerade värdena på de tre beroende variablerna som mäter valrelaterat förtroende. De predicerade värdena baseras på regressionsmodellerna i tabell 4/ tabell A6 och i ekvationerna är kontrollvariablerna satta vid sina medelvärden.

kom genomförandet av de svenska valen 2022 att bli uppmärksammat för de köer till vallokaler som förekom såväl under förtidsröstningen som på själva valdagen, köer som är en konsekvens av det förändrade valförfarandet i syfte att stärka valhemligheten. Den tidigare forskningen på området om vilka väljare som får köa till vallokaler, eller som upplever besöket i vallokalen som mer negativt, samt vilka konsekvenser dessa erfarenheter har, har i huvudsak studerat amerikanska väljare och val. Vi har saknat kunskap om svenska väljares erfarenheter av köer och besöket i vallokalen, samt vilka konsekvenser det kan få för deras förtroende för valsysteemets legitimitet.

Mot denna bakgrund har den övergripande forskningsfrågan i artikeln varit om negativa erfarenheter av röstningsprocessen i allmänhet, och av köer i samband med röstningen i synnerhet, påverkade väljarnas förtroende för valets genomförande. För att kunna besvara den övergripande forskningsfrågan är det också relevant att undersöka vilka väljare det är som upplevt längre köer i samband med besöket i vallokalen. Genom att studera svenska väljares erfarenhet av köer, och vilka eventuella konsekvenser köer och andra negativa

erfarenheter av besöket i vallokalen kan ha för förtroendet för valets genomförande, bidrar vi också med en slags utvärdering av det nya valförfarandet. Å ena sidan har det nya valförfarandet införts för att stärka valhemligheten, och därmed öka valintegriteten. Å andra sidan kan den erfarenhet som väljarna fick av köer delvis motverka de positiva effekterna av reformen och leda till lägre förtroende för valets genomförande. Givet den i Sverige höga valintegriteten, det förändrade valförfarandet och bristen på tidigare svenska studier menar vi att det är ett relevant empiriskt bidrag att undersöka förekomst och konsekvenser av vallokalsköer i Sverige samt att utgå ifrån *väljarnas* erfarenheter.

Baserat på teori och tidigare forskning har vi prövat tre hypoteser. För att pröva hypoteserna använder vi en kombination av datamaterial: den svenska Valundersökningen, registerdata från SCB, Valmyndighetens uppföljningsenkät till kommunerna samt officiell statistik från Valmyndigheten och SCB. Den första hypotesen syftade till att pröva om resultaten från de tidigare amerikanska studierna som visat att väljare med lägre socioekonomisk status står längre i vallokalsköer också är giltig i den svenska kontexten: H1: Väljare med lägre socioekonomisk status har allt annat lika haft längre kötid till vallokalen än väljare med högre socioekonomisk status. Resultaten från våra analyser visar inget stöd för hypotesen. Med andra ord finns det inga skillnader i kötid i minuter, eller upplevelse av förekomst av köer, mellan grupper av väljare med olika inkomst eller mellan väljare med svensk och utländsk bakgrund. De förklaringsfaktorer som uppvisar signifikanta samband med kötid är om väljaren förtidsröstat sent eller röstat på valdagen, bor i kommuner där valnämnden också indikerat att det varit problem med köer samt väljare som bor i stora valdistrikt sett till antal röstberättigade. Våra robusthetsanalyser bekräftar också de här resultaten.

Huvudnumret i artikeln är emellertid analyserna av sambanden mellan upplevelser av besöket i vallokalen, inklusive kö, och valrelaterade förtroendebedömningar. Baserat på Pettigrew (2021) menar vi att negativa upplevelser i samband med röstningen medför att väljare generaliserar sina erfarenheter och därmed också uppvisar ett lägre förtroende för att valet har genomförts rättvist eller ett lägre förtroende för Valmyndigheten. Våra förväntningar, uttryckta i hypotes H2a och H2b, är att ju mer negativ erfarenhet av besöket i vallokalen (H2a) och längre kötid (H2b), desto lägre förtroende för valets genomförande. Det är på sin plats att återigen betona att våra resultat är baserade på tvärsnittsdata och därför endast kan användas för att bedöma samvariation. Resultaten visar att det också förekommer samvariation i linje med våra hypoteser: väljare som har mer negativa upplevelser av besöket i vallokalen uppvisar betydligt lägre förtroende för valets genomförande än väljare med mer positiva erfarenheter av vallokalsbesöket; detsamma gäller väljare som har stått längre i kö. Dock är sambanden mellan kötid och förtroende mer blygsamma än de mellan vårt index av erfarenheter av vallokalsbesöket och förtroende. Sammantaget får både hypotes 2a som 2b stöd av våra analyser.

De normativa implikationerna av våra resultat är tudelade. Å ena sidan är det goda nyheter för den svenska valdemokratin att det inte finns några systematiska skillnader i kötid mellan olika socioekonomiska väljargrupper. Det är ett resultat som också borde bidra till att stärka den svenska valintegriteten eftersom politisk jämlikhet är en central förutsättning. Å andra sidan är det samtidigt tydligt att vallokalsköer har negativa konsekvenser: Det går inte att komma ifrån att det finns en samvariation mellan rapporterad kötid och valrelaterade förtroendebedömningar. Baserat på att sambanden mellan vårt vallokalsindex över erfarenheter från besöket och de olika förtroendemåtten visade på relativt stora förtroendeskillnader mellan väljare med mer positiva och mer negativa erfarenheter, verkar det finnas utrymme för ytterligare förbättringar av den svenska valproceduren.

Resultaten i artikeln bygger på data från endast ett val, och motsvarande frågeinstrument som vi har använt har hittills inte ingått i de svenska Valundersökningarna, ej heller i länderjämförande väljarundersökningar som exempelvis *The Comparative Study of Electoral Systems* (CSES), eller i panelundersökningar där samma individer deltar flera gånger över tid. Vi kan därför inte veta om de uppmätta sambanden är starkare eller svagare jämfört med andra länder. Vi kan inte heller utesluta att väljare som har lågt politiskt förtroende också upplever besöket i vallokalen mer negativt. Men eftersom det fanns få socioekonomiska skillnader i upplevd kötid, och vi vet att personer med lägre utbildning och inkomst samt personer som röstar på Sverigedemokraterna tenderar att ha lägre förtroende, betraktar vi våra resultat som förhållandevis robusta. Ytterligare forskning på väljarnivå, både svensk och komparativ, är dock önskvärd.

Referenser

- Alvarez et al., 2009. *2008 Survey of the Performance of American Elections. Final Report*. Tillgänglig på <https://core.ac.uk/download/pdf/71349144.pdf>, citerad 2023-06-16.
- Ansolahehere, Stephen & Shaw, Daron, 2016. "Assessing (and fixing?) Election Day lines: Evidence from a survey of local election officials", *Electoral Studies* 41, s. 1-11.
- Bowler et al., 2015. "Election administration and perceptions of fair elections", *Electoral studies* 38, s. 1-9.
- Bäck, Maria & Kestilä, Elina, 2009. "Social capital and political trust in Finland: An individual-level assessment", *Scandinavian Political Studies* 32(2), s. 171-194.
- Chen et al., 2019. "Racial Disparities in Voting Wait Times: Evidence from Smartphone Data", NBER Working Paper No. 26487.
- Cottrell, Daniel, Herron, Michael C. & Smith, Daniel, A., 2021. "Voting Lines, Equal Treatment, and Early Voting Check-In Times in Florida", *State Politics & Policy Quarterly* 21(2), s. 109-138.
- Easton, David, 1975. "A re-assessment of the concept of political support", *British Journal of Political Science* 5(4), s. 435-457.

- Garnett, Holly Ann, James, Toby S., MacGregor, Madison & Caal-Lam, Sofia, 2023. *Year in Elections Global Report 2023*. The Electoral Integrity Project.
- Famighetti, Christopher, Melillo, Amanda & Pérez, Myrna, 2014. *Election Day Long Lines: Resource Allocation*. Brennan Center for Justice at New York University School of Law.
- Hall, Thad, E., J., Monson, Quinn & Patterson, Kelly, D., 2009. "The Human Dimension of Elections. How Poll Workers Shape Public Confidence in Elections", *Political Research Quarterly* 62(3), s. 507-522.
- Herron, Michael, C. & Smith, Daniel, A., 2015. "Precinct Closing Times in Florida During the 2012 General Election", *Election Law Journal* 14(3), s. 220-238.
- Herron, Michael, C. & Smith, Daniel, A., 2016. "Precinct resources and voter wait times", *Electoral Studies* 42, s. 249-263
- Highton, Benjamin, 2006. "Long Lines, Voting Machine Availability, and Turnout: The Case of Franklin County, Ohio in the 2004 Presidential Election", *Political Science and Politics* 39(1), s. 65-68.
- Holmberg, Sören & Weibull, Lennart, 2020. *Institutionsförtroende bygger samhällen*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Weissenbilder, Marcus, 2023. "Svenska folket betygsätter myndighetssverige", s. 343-360 i Andersson, Ulrika, Öhberg, Patrik, Carlander, Anders, Martinsson, Johan & Theorin, Nora (red.), *Ovisshetens tid*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Karlsson, Richard & Cederholm Lager, Anna, 2023. *Valundersökningen 2022: Teknisk rapport*. Valforskningsprogrammets rapportserie 2023:6. Göteborgs universitet: Valforskningsprogrammet.
- Kerr, Nicholas, N., 2018. "Election-Day Experiences and Evaluations of Electoral Integrity in Unconsolidated Democracies: Evidence from Nigeria", *Political Studies* 66(3), s. 667-686.
- King, Bridgett A., 2020. "Waiting to vote: the effect of administrative irregularities at polling locations and voter confidence", *Policy Studies* 41(2-3), s. 230-248.
- Lindskog, Hilma, 2020. *Absentee voting in Sweden 1944-2018*. Valforskningsprogrammets rapportserie 2020:15. Göteborgs universitet: Valforskningsprogrammet.
- Mauk, Marlene, 2022. "Electoral integrity matters: how electoral process conditions the relationship between political losing and political trust", *Quality & Quantity* 56, s. 1709-1728.
- Norris, Pippa (red.), 1999. *Critical citizens. Global support for democratic governance*. Oxford: Oxford university Press.
- Norris, Pippa, 2014. *Why Electoral Integrity Matters*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OSCE, 2018. *Sweden General Elections 9 September 2018 – ODIHR Election Expert Team Final Report*. Tillgänglig på <https://www.osce.org/files/f/documents/6/2/403760.pdf>, citerad 2023-06-19.
- Pettigrew, Stephen, 2017. "The Racial Gap in Wait Times: Why Minority Precincts Are Underserved by Local Election Officials", *Political Science Quarterly* 132(3), s. 527-547.
- Pettigrew, Stephen, 2021. "The downstream consequences of long waits: How lines at the precinct depress future turnout", *Electoral Studies* 71, s. 1-17.

- Prop. 2021/22:52, 2021. Regeringens proposition 2021/2022:52 Förstärkt skydd för väljare vid röstmottagning. Stockholm: Regeringskansliet.
- SCB, 2019. *Deltagandet i de allmänna valen 2018*. Tillgänglig på https://www.scb.se/contentassets/6do9a96c916144051a5cb1f8b372fe80f/meo105_2018a01_br_meo8br1901.pdf, citerad 2023-06-19.
- SCB, 2023. *Deltagandet i de allmänna valen 2022*. Tillgänglig på https://www.scb.se/contentassets/1a32243d72e5443cae13cb4162b2e007/meo105_2022a01_br_meo9br2301.pdf, citerad 2023-06-19.
- SKR, 2023. *Kommungruppsindelning. Sveriges Kommuner och Regioners kommungruppsindelning 2023*. Tillgänglig på <https://skr.se/download/18.ef4ba7d1849a2f55db2898a/1669978414789/Kommungruppsindelning-2023.pdf>, citerad 2023-07-14.
- SOM-institutet, 2023. *Svenska förtroendetrender 1986-2022*. Tillgänglig på https://www.gu.se/sites/default/files/2023-03/3.%20Svenska%20förtroendetrender%201986-2022_o.pdf, citerad 2023-07-14.
- SOU 2021:7, 2021. *Förstärkt skydd för väljarna vid röstmottagningen*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Spencer, Douglas, M. & Markovits, Zachary, S., 2010. "Long Lines at Polling Stations? Observations from an Election Day Field Study", *Election Law Journal* 9(1), s. 3-17.
- Stein et al., 2020. "Waiting to Vote in the 2016 Presidential Election: Evidence from a Multi-county Study", *Political Research Quarterly* 73(2), s. 439-453.
- Stewart, Charles & Ansolabehere, Stephen, 2013. *EXECUTIVE SUMMARY Waiting in Line to Vote*. Tillgänglig på https://www.eac.gov/sites/default/files/event_document/files/Charles-Stewart-Waiting-in-Line-to-Vote-White-Paper.pdf, citerad 2023-06-19.
- Valmyndigheten, 2022. *Valdistrikt*. tillgänglig på <https://www.val.se/val-och-folkomrostningar/det-svenska-valsystemet/valdistrikt.html>, citerad 2023-06-20.
- Valmyndigheten, 2023. Erfarenheter från valen 2022. Dnr VAL-686. Tillgänglig på <https://www.val.se/download/18.2e258d6a185efb8ea93cda/1676389422369/erfarenhetsrapport-val-2022.pdf>, citerad 2023-06-19.
- van der Meer, Tom & Dekker, Paul, 2011. "Trustworthy states, trusting citizens? A multilevel study into objective and subjective determinants of political trust", s. 95-116 i Zmerli, Sonja & Hooghe, Marc (red.), *Political trust: Why context matters*. Colchester: ECPR Press.

Appendix

Tabell A1. Deskriptiv statistik för samtliga variabler som ingår i analyserna av kötid

	Medelvärde	Standardavvikelse	Min	Max	N
Individvariabler					
Kötid i minuter	15.2	14.45	0	200	3 731
<i>Det var långa köer i vallokalen</i>					
Stämmer inte alls	0.59	0.49	0	1	3 606
Stämmer inte särskilt bra	0.18	0.38	0	1	3 606
Stämmer ganska bra	0.13	0.34	0	1	3 606
Stämmer mycket bra	0.10	0.31	0	1	3 606
<i>Disponibel hushållsinkomst</i>					
<187 100 SEK	0.10	0.30	0	1	3 731
187 101–310 500 SEK	0.16	0.36	0	1	3 731
310 501–556 400 SEK	0.30	0.46	0	1	3 731
556 401–778 400 SEK	0.22	0.41	0	1	3 731
>778 401 SEK	0.23	0.42	0	1	3 731
<i>Bakgrund</i>					
Svensk bakgrund	0.90	0.31	0	1	3 731
Utländsk bakgrund	0.10	0.31	0	1	3 731
<i>Kön</i>					
Man	0.49	0.50	0	1	3 731
Kvinna	0.51	0.50	0	1	3 731
<i>Ålder</i>					
18–29 år	0.10	0.30	0	1	3 731
30–49 år	0.27	0.44	0	1	3 731
50–64 år	0.27	0.45	0	1	3 731
65–85 år	0.34	0.47	0	1	3 731
86–105 år	0.02	0.15	0	1	3 731
<i>Utbildning</i>					
Grundskola	0.11	0.31	0	1	3 731
Gymnasium/Eftergymnasial	0.45	0.50	0	1	3 731
Högskola/Universitet	0.44	0.50	0	1	3 731
<i>Tidpunkt för röstning</i>					
Tidiga förtidsröstare	0.21	0.41	0	1	3 731
Sena förtidsröstare	0.29	0.29	0	1	3 731
Röstade på valdagen	0.50	0.50	0	1	3 731
Kommunvariabler (N=256)					
<i>Kommungrupp</i>					
Storstäder och storstadsnära kommuner	0.36	0.48	0	1	3 731
Större städer och kommuner nära större stad	0.42	0.49	0	1	3 731
Mindre städer/tätorter och landsbygdskommuner	0.22	0.42	0	1	3 731
<i>Problem med köer: Förtidsröstning</i>					
Ja	0.33	0.47	0	1	3 731
Delvis	0.61	0.49	0	1	3 731
Nej	0.06	0.23	0	1	3 731
<i>Problem med köer: Valdagen</i>					
Ja	0.26	0.44	0	1	3 731
Delvis	0.61	0.49	0	1	3 731
Nej	0.13	0.34	0	1	3 731
Valdistriktvariabel (N=2699)					
Antal röstberättigade till Riksdagsvalet	1 299.89	268.41	315	2 227	3 731

Källor: Valundersökningen 2022, etapp B och C, Statistiska centralbyråns registerdata (Inkomst, bakgrund, kön, ålder och utbildning), Valmyndighetens uppföljningsenkät till kommunerna samt Valmyndighetens officiella statistik om valdistrikt. Den beskrivande statistiken är ovtktad.

Tabell A2. Deskriptiv statistik för samtliga variabler som ingår i analyserna av sambandet mellan upplevelse av besöket i vallokalen/kötid och valrelaterade förtroendebedömningar

	Medelvärde	Standardavvikelse	Min	Max	N
Upplevelse av besöket i vallokalen, index	9.87	11.30	0	83.33	4 065
Kötid i minuter	15.4	14.81	0	200	4 065
<i>Kötid i 10-minuterskategorier</i>					
0-10	0.59	0.49	0	1	4 065
11-20	0.23	0.42	0	1	4 065
21-30	0.08	0.27	0	1	4 065
31-40	0.03	0.17	0	1	4 065
41-50	0.04	0.18	0	1	4 065
51-60	0.02	0.14	0	1	4 065
Mer än 60 minuter	0.01	0.11	0	1	4 065
<i>Det var långa köer i vallokalen</i>					
Stämmer inte alls	0.59	0.49	0	1	3 932
Stämmer inte särskilt bra	0.17	0.38	0	1	3 932
Stämmer ganska bra	0.14	0.34	0	1	3 932
Stämmer mycket bra	0.10	0.31	0	1	3 932
Förtroende för genomförandet av demokratiska val	0.87	0.20	0	1	4 065
Förtroende för Valmyndigheten	0.79	0.23	0	1	2 104
Årets val genomfördes rättvist	0.88	0.19	0	1	2 127
<i>Partival</i>					
Vänsterpartiet	0.07	0.25	0	1	4 065
Socialdemokraterna	0.34	0.47	0	1	4 065
Centerpartiet	0.08	0.27	0	1	4 065
Liberalerna	0.06	0.24	0	1	4 065
Moderaterna	0.19	0.39	0	1	4 065
Kristdemokraterna	0.05	0.22	0	1	4 065
Miljöpartiet	0.06	0.25	0	1	4 065
Sverigedemokraterna	0.15	0.35	0	1	4 065
Annat parti	0.01	0.09	0	1	4 065
<i>Kön</i>					
Man	0.49	0.50	0	1	4 065
Kvinna	0.51	0.50	0	1	4 065
<i>Ålder</i>					
18-29 år	0.10	0.29	0	1	4 065
30-49 år	0.27	0.44	0	1	4 065
50-64 år	0.28	0.45	0	1	4 065
65-85 år	0.34	0.47	0	1	4 065
86-105 år	0.02	0.15	0	1	4 065
<i>Utbildning</i>					
Grundskola	0.11	0.31	0	1	4 065
Gymnasium/Eftergymnasial	0.46	0.50	0	1	4 065
Högskola/Universitet	0.44	0.50	0	1	4 065
<i>Disponibel hushållsinkomst</i>					
<187 100 SEK	0.09	0.29	0	1	4 065
187 101-310 500 SEK	0.16	0.36	0	1	4 065
310 501-556 400 SEK	0.30	0.46	0	1	4 065
556 401-778 400 SEK	0.22	0.42	0	1	4 065
>778 401 SEK	0.23	0.42	0	1	4 065
<i>Bakgrund</i>					
Svensk bakgrund	0.89	0.31	0	1	4 065
Utländsk bakgrund	0.11	0.31	0	1	4 065
<i>Politiskt intresse</i>					
Inte alls/särskilt intresserad	0.28	0.45	0	1	4 065
Ganska intresserad	0.53	0.41	0	1	4 065
Mycket intresserad	0.19	0.50	0	1	4 065
<i>Tidpunkt för röstning</i>					
Tidiga förtidsröstare	0.22	0.41	0	1	4 065
Sena förtidsröstare	0.28	0.45	0	1	4 065
Röstade på valdagen	0.50	0.50	0	1	4 065

Källor: Valundersökningen 2022, etapp B och C, Statistiska centralbyråns registerdata (Inkomst, bakgrund, kön, ålder och utbildning). Den beskrivande statistiken är oviktad.

Tabell A3. Regressionsanalys, förklaringar till upplevd kötid (ostandardiserade b-koefficienter, standardfel inom parentes) (fortsätter på s. 999)

	<i>Hur lång tid besöket i vallokalen tog (minuter)</i>		
	Modell 1 <i>Individförklaringar</i>	Modell 2 <i>Individ- + kommun- + valdistriktsförklaringar</i>	Modell 3 <i>Individ- + kommun- + valdistriktsförklaringar bara valdagsröstare</i>
Individvariabler			
<i>Disponibel hushållsinkomst (<187 100 SEK referens)</i>			
187 101–310 500 SEK	0.154 (0.930)	0.121 (0.923)	0.115 (1.486)
310 501–556 400 SEK	1.188 (0.850)	0.906 (0.844)	1.332 (1.365)
556 401–778 400 SEK	1.491 (0.900)	1.192 (0.894)	1.850 (1.409)
>778 401 SEK	1.742 (0.906)	1.438 (0.901)	1.831 (1.406)
Utländsk bakgrund	1.359 (0.756)	1.363 (0.750)	0.192 (1.118)
Kvinna	0.0159 (0.460)	0.0165 (0.456)	0.571 (0.669)
<i>Ålder (18–29 år referens)</i>			
30–49 år	-0.935 (0.889)	-0.787 (0.882)	1.057 (1.225)
50–64 år	-2.466[‡] (0.886)	-2.297[‡] (0.879)	0.00808(1.236)
65–85 år	-1.743* (0.856)	-1.534 (0.850)	1.711 (1.228)
86–105 år	-0.295 (1.683)	-0.289 (1.668)	0.276 (2.842)
<i>Utbildning (Grundskola referens)</i>			
Gymnasium/ Eftergymnasial	0.695 (0.791)	0.648 (0.784)	-0.567 (1.201)
Högskola/Universitet	0.857 (0.820)	0.659 (0.814)	-0.598 (1.248)
<i>Tidpunkt för röstning (Tidiga förtidsröstare referens)</i>			
Sena förtidsröstare	6.357[‡] (0.604)	5.386[‡] (0.647)	
Röstade på valdagen	6.357[‡] (0.604)	6.496[‡] (0.599)	
Kommunvariabler			
<i>Kommungrupp (Storstäder och storstadsnära kommuner referens)</i>			
Större städer och kommuner nära större städer		-1.740* (0.836)	-2.953* (1.271)
Mindre städer/tätorter och landsbygdskommuner		-1.435 (0.904)	-2.077 (1.382)
<i>Kommunens bedömning: Problem med köer under förtidsröstningen (Nej referens)</i>			
Ja		1.612 (1.485)	
Delvis		0.448 (1.336)	
<i>Kommunens bedömning: Problem med köer på valdagen (Nej referens)</i>			
Ja		3.265[‡] (1.142)	6.639[‡] (1.593)
Delvis		1.013 (0.966)	2.894* (1.434)
Andel förtidsröster av röstande i kommunen			-12.50 (8.964)
Valdistriktsvariabel			
Antal röstberättigade till Riksdagsvalet i valdistriktet			
Intercept	9.707 [‡] (1.280)	-0.0764 (2.244)	2.397 (5.213)
sd(Intercept_kommun)	3.268 [‡] (0.347)	2.699 [‡] (0.330)	4.259 [‡] (0.487)
sd(Intercept_valdistrikt)	4.609 [‡] (0.555)	4.243 [‡] (0.592)	7.658 [‡] (0.668)
sd(Residual)	12.960 [‡] (0.234)	12.970 [‡] (0.233)	11.93 [‡] (0.420)
Antal svar	3 731	3731	1 850
log likelihood	-15 123.2	-15 083.3	-7 561.8

Källor: Valundersökningen 2022, etapp B och C, Statistiska centralbyråns registerdata (Inkomst, bakgrund, kön, ålder och utbildning), Valmyndighetens uppföljningsenkät till kommunerna samt Valmyndighetens officiella statistik om valdistrikt.

Tabell A3. Regressionsanalys, förklaringar till upplevd kötid (ostandardiserade b-koefficienter, standardfel inom parentes) (fortsättning)

	Det var lång kö i vallokalen (0-3, 3=Stämmer helt)		
	Modell 4 Individ-förklaringar	Modell 5 Individ- + kommun- + valdistriktsförklaringar	Modell 6 Individ- + kommun- + valdistriktsförklaringar bara valdagsröstare
Individvariabler			
<i>Disponibel hushållsinkomst (<187 100 SEK referens)</i>			
187 101–310 500 SEK	-0.0394 (0.0679)	-0.0422 (0.0675)	-0.0357 (0.109)
310 501–556 400 SEK	0.0772 (0.0617)	0.0590 (0.0614)	0.0690 (0.100)
556 401–778 400 SEK	0.0447 (0.0654)	0.0264 (0.0651)	0.0688 (0.103)
>778 401 SEK	0.0619 (0.0658)	0.0413 (0.0656)	0.0707 (0.103)
Utländsk bakgrund	0.0782 (0.0555)	0.0751 (0.0552)	0.0434 (0.0813)
Kvinna	-0.0487 (0.0333)	-0.0471 (0.0331)	-0.00286(0.0482)
<i>Ålder (18–29 år referens)</i>			
30–49 år	0.0220 (0.0640)	0.0318 (0.0637)	0.162 (0.0886)
50–64 år	-0.0286 (0.0638)	-0.0188 (0.0635)	0.167 (0.0891)
65–85 år	-0.0915 (0.0618)	-0.0756 (0.0614)	0.200* (0.0886)
86–105 år	-0.157 (0.126)	-0.152 (0.125)	-0.122 (0.213)
<i>Utbildning (Grundskola referens)</i>			
Gymnasium/ Eftergymnasial	-0.00781(0.0585)	-0.00943 (0.0582)	-0.0882 (0.0872)
Högskola/Universitet	0.0102 (0.0606)	-0.00214 (0.0602)	-0.124 (0.0906)
<i>Tidpunkt för röstning (Tidiga förtidsröstare referens)</i>			
Sena förtidsröstare	0.459[‡] (0.0475)	0.460[‡] (0.0471)	
Röstade på valdagen	0.454[‡] (0.0439)	0.462[‡] (0.0436)	
Kommunvariabler			
<i>Kommungrupp (Storstäder och storstadnära kommuner referens)</i>			
Större städer och kommuner nära större städer		-0.101 (0.0593)	-0.0883 (0.0847)
Mindre städer/tätorter och landsbygdskommuner		-0.112 (0.0644)	-0.0787 (0.0930)
<i>Kommunens bedömning: Problem med köer under förtidsröstningen (Nej referens)</i>			
Ja		0.0975 (0.107)	
Delvis		0.0864 (0.0967)	
<i>Kommunens bedömning: Problem med köer på valdagen (Nej referens)</i>			
Ja		0.328[‡] (0.0815)	0.636[‡] (0.107)
Delvis		0.133 (0.0690)	0.312[†] (0.0963)
Andel förtidsröster av röstande i kommunen			-0.846 (0.610)
Valdistriktsvariabel			
Antal röstberättigade till Riksdagsvalet i valdistriktet		0.000410[‡] (0.0000669)	0.000774[‡] (0.0000975)
Intercept	0.383 [‡] (0.0932)	-0.314 (0.162)	-0.153 (0.359)
sd(Intercept_kommun)	0.247 [‡] (0.0275)	0.184 [‡] (0.0274)	0.262 [‡] (0.0381)
sd(Intercept_valdistrikt)	0.328 [‡] (0.0448)	0.313 [‡] (0.0461)	0.410 [‡] (0.0661)
sd(Residual)	0.930 [‡] (0.0180)	0.931 [‡] (0.0179)	0.917* (0.0311)
Antal svar	3 664	3 664	1 826
log likelihood	-5 201.2	-5 166.7	-2 632.0

Kommentar: * p < 0.05, † p < 0.01, ‡ p < 0.001. Endast svars personer som röstat (röstlängdskontrollerat) ingår i analyserna. Modellspecifikation: flernivåmodell med individer klustrade i valdistrikt och kommuner där interceptet tillåts variera mellan kommuner och valdistrikt (random intercept). sd står för standardavvikelsen i interceptet mellan kommuner respektive valdistrikt. Signifikanta koefficienter är markerade i fet stil.

Tabell A4. Regressionsanalys, förklaringar till upplevd kötid (ostandardiserade b-koefficienter, standardfel inom parentes) utan Valmyndighetens kommundata

	Hur lång tid besöket i vallokalen tog (minuter)	Det var lång kö i vallokalen (0-3, 3=Stämmer helt)
Individvariabler		
<i>Disponibel hushållsinkomst (<187 100 SEK referens)</i>		
187 101–310 500 SEK	-0.316 (0.893)	-0.0745 (0.0642)
310 501–556 400 SEK	1.216 (0.822)	0.0692 (0.0587)
556 401–778 400 SEK	1.365 (0.870)	0.0149 (0.0621)
>778 401 SEK	1.441 (0.878)	0.0285 (0.0627)
Utländsk bakgrund	1.312 (0.722)	0.0698 (0.0522)
Kvinna	0.145 (0.441)	-0.0477 (0.0314)
<i>Ålder (18-29 år referens)</i>		
30-49 år	-1.094 (0.861)	0.00870 (0.0610)
50-64 år	-2.999[‡] (0.856)	-0.0510 (0.0606)
65-85 år	-2.340[†] (0.829)	-0.123* (0.0588)
86-105 år	-0.438 (1.647)	-0.162 (0.121)
<i>Utbildning (Grundskola referens)</i>		
Gymnasium/Eftergymnasial	0.844 (0.752)	0.00989 (0.0549)
Högskola/Universitet	1.107 (0.784)	0.0118 (0.0570)
<i>Tidpunkt för röstning (Tidiga förtidsröstare referens)</i>		
Sena förtidsröstare	5.225[‡] (0.626)	0.456[‡] (0.0448)
Röstade på valdagen	6.808[‡] (0.578)	0.491[‡] (0.0413)
Kommunvariabler		
<i>Kommungrupp (Storstäder och storstadsnära kommuner)</i>		
Större städer och kommuner nära större stad	-2.290[†] (0.849)	-0.150* (0.0603)
Mindre städer/tätorter och landsbygdskommuner	-2.007* (0.887)	-0.194[†] (0.0631)
Valdistriktvariabel		
Antal röstberättigade till Riksdagsvalet i valdistriktet	0.00657[‡] (0.000895)	0.000413[‡] (0.0000634)
Intercept	3.043 (1.828)	-0.0124 (0.130)
sd(Intercept_kommun)	3.180 [‡] (0.330)	0.226 [‡] (0.0248)
sd(Intercept_valdistrikt)	4.768 [‡] (0.512)	0.310 [‡] (0.0438)
sd(Residual)	13.11 [‡] (0.221)	0.932 [‡] (0.0169)
Antal svar	4 157	4 077
log likelihood	-16 904.0	-5 766.8

Källor: Valundersökningen 2022, etapp B och C, Statistiska centralbyråns registerdata (Inkomst, bakgrund, kön, ålder och utbildning) samt Valmyndighetens officiella statistik om valdistrikt.

Kommentar: * $p < 0.05$, † $p < 0.01$, ‡ $p < 0.001$. Endast svars personer som röstat (röstlängdskontrollerat) ingår i analyserna. Modellspecifikation: flernivåmodell med individer klustrade i valdistrikt och kommuner där interceptet tillåts variera mellan kommuner och valdistrikt (random intercept). sd står för standardavvikelsen i interceptet mellan kommuner respektive valdistrikt. Signifikanta koefficienter är markerade i fet stil.

Tabell A5. Samband mellan upplevelsen av besöket i vallokalen och valrelaterade förtroendemått (ostandardiserade koefficienter, standardfel inom parentes)

	Förtroende för genomfördet av demokratiska val i Sverige (0-1, 0=Mycket litet förtroende, 1=Mycket stort förtroende)	Förtroende för Valmyndigheten (0-1, 0=Inget förtroende alls, 1=Mycket stort förtroende)	Årets val genomfördes rättvist (0-1, 0=Årets val genomfördes på ett orättvist sätt, 1=Årets val genomfördes på ett rättvist sätt)
Upplevelse av besöket i vallokalen (0-100, 100=mycket negativ upplevelse)	-0.00341[‡] (0.000259)	-0.00400[‡] (0.000412)	-0.00356[‡] (0.000355)
<i>Partival (Referenskategori: Socialdemokraterna)</i>			
Vänsterpartiet	-0.00291 (0.0127)	0.000771 (0.0200)	-0.0155 (0.0172)
Centerpartiet	0.0217 (0.0126)	0.0275 (0.0199)	0.0344* (0.0171)
Liberalerna	0.0193 (0.0147)	0.0201 (0.0233)	0.0208 (0.0200)
Moderaterna	-0.0214* (0.00866)	-0.0303* (0.0137)	0.00807 (0.0118)
Kristdemokraterna	-0.0285* (0.0138)	-0.0772[‡] (0.0218)	-0.00823 (0.0187)
Miljöpartiet	0.0458[†] (0.0142)	0.0570* (0.0225)	0.00260 (0.0194)
Sverigedemokraterna	-0.152[‡] (0.00860)	-0.134[‡] (0.0136)	-0.0545[‡] (0.0117)
Annat parti	-0.152[‡] (0.0244)	-0.0157 (0.0389)	-0.121[‡] (0.0333)
Kvinna	-0.0272[‡] (0.00608)	-0.0296[†] (0.00959)	-0.0163* (0.00824)
<i>Åldersgrupp (Referenskategori: 18-29 år)</i>			
30-49 år	-0.0129 (0.0115)	-0.0176 (0.0181)	0.00429 (0.0156)
50-64 år	0.0144 (0.0114)	-0.0115 (0.0179)	0.0296 (0.0154)
65-85 år	0.0207 (0.0112)	-0.0370* (0.0177)	0.0466[†] (0.0152)
86-105 år	0.0461* (0.0227)	0.0218 (0.0370)	0.0848[†] (0.0309)
<i>Utbildningsnivå (Referenskategori: Grundskola)</i>			
Gymnasium/Eftergymnasial	0.0245* (0.00996)	0.0267 (0.0159)	-0.00870 (0.0135)
Högskola/Universitet	0.0736[‡] (0.0106)	0.0987[‡] (0.0169)	0.0155 (0.0144)
<i>Disponibel hushållsinkomst (Referenskategori: -187 100 SEK)</i>			
187 101-310 500	0.0365[†] (0.0118)	0.00153 (0.0188)	0.0445[†] (0.0160)
310 501-556 400	0.0544[‡] (0.0109)	0.0365* (0.0173)	0.0475[†] (0.0147)
556 401-778 400	0.0649[‡] (0.0116)	0.0328 (0.0183)	0.0650[‡] (0.0156)
778 401-	0.0838[‡] (0.0118)	0.0670[‡] (0.0187)	0.0785[‡] (0.0159)
Utländsk bakgrund	-0.0380[‡] (0.00961)	-0.0309* (0.0156)	-0.0294* (0.0133)
<i>Politiskt intresse (Referenskategori: Inte alls/särskilt intresserad)</i>			
Ganska intresserad	0.0472[‡] (0.00697)	0.0765[‡] (0.0109)	0.0111 (0.00932)
Mycket intresserad	0.0560[‡] (0.00903)	0.131[‡] (0.0146)	0.0358[†] (0.0125)
<i>Tidpunkt för röstning (Referenskategori: Tidiga förtidsröstare)</i>			
Sena förtidsröstare	-0.00737 (0.00839)	-0.00474 (0.0135)	0.00905 (0.0115)
Röstade på valdagen	-0.00419 (0.00771)	-0.00561 (0.0124)	0.0129 (0.0106)
Intercept	0.802 [‡]	0.739 [‡]	0.824 [‡]
Antal svar	4 129	2 148	2 178

Källor: Valundersökningen 2022, etapp B och C och Statistiska centralbyråns registerdata (Inkomst, bakgrund, kön, ålder och utbildning).

Kommentar: * p < 0,05, † p < 0,01, ‡ p < 0,001. Endast svarspersoner som röstat (röstlängdskontrollerat) ingår i analyserna. Analyserna är viktade efter valresultatet. Signifikanta koefficienter är markerade i fet stil.

Tabell A6. Samband mellan kötid (tiominuterskategorier) och valrelaterade förtroendemått (ostandardiserade koefficienter, standardfel inom parentes) (fortsätter på s. 1003)

	Förtroende för genomförandet av demokratiska val i Sverige (0-1, 0=Mycket litet förtroende, 1=Mycket stort förtroende)	Förtroende för Valmyndigheten (0-1, 0=Inget förtroende alls, 1=Mycket stort förtroende)	Årets val genomfördes rättvist (0-1, 0=Årets val genomfördes på ett orättvist sätt, 1=Årets val genomfördes på ett rättvist sätt)
<i>Vallokaler: Hur lång tid tog besöket</i> (Referenskategori: 0-10 min)			
11-20 min	-0.00982 (0.00738)	-0.0262* (0.0119)	-0.00721 (0.0102)
21-30 min	0.00403 (0.0113)	0.00254 (0.0181)	-0.00883 (0.0156)
31-40 min	-0.00537 (0.0180)	-0.0395 (0.0289)	-0.0286 (0.0250)
41-50 min	-0.00495 (0.0166)	-0.00128 (0.0274)	0.00700 (0.0240)
51-60 min	-0.0483* (0.0212)	-0.0569 (0.0316)	-0.0833[†] (0.0270)
Mer än 60 min	-0.0452 (0.0284)	-0.0416 (0.0472)	-0.0918* (0.0407)
<i>Partival (Referenskategori: Socialdemokraterna)</i>			
Vänsterpartiet	-0.00225 (0.0130)	0.00392 (0.0205)	-0.0203 (0.0176)
Centerpartiet	0.0203 (0.0129)	0.0194 (0.0204)	0.0269 (0.0175)
Liberalerna	0.0110 (0.0151)	0.0131 (0.0239)	0.0119 (0.0205)
Moderaterna	-0.0271[†] (0.00887)	-0.0360* (0.0141)	0.00613 (0.0121)
Kristdemokraterna	-0.0403[†] (0.0141)	-0.0903[‡] (0.0224)	-0.0152 (0.0192)
Miljöpartiet	0.0462[†] (0.0146)	0.0539* (0.0232)	0.000709 (0.0199)
Sverigedemokraterna	-0.160[‡] (0.00879)	-0.146[‡] (0.0139)	-0.0652[‡] (0.0119)
Annat parti	-0.192[‡] (0.0249)	-0.0668 (0.0398)	-0.143[‡] (0.0342)
Kvinna	-0.0228[‡] (0.00623)	-0.0247* (0.00985)	-0.0123 (0.00844)
<i>Åldersgrupp (Referenskategori: 18-29 år)</i>			
30-49 år	-0.0108 (0.0118)	-0.0195 (0.0185)	0.00658 (0.0160)
50-64 år	0.0209 (0.0117)	-0.00534 (0.0183)	0.0364* (0.0158)
65-85 år	0.0335[†] (0.0114)	-0.0229 (0.0181)	0.0603[‡] (0.0156)
86-105 år	0.0603* (0.0234)	0.0475 (0.0384)	0.0964[†] (0.0319)
<i>Utbildningsnivå (Referenskategori: Grundskola)</i>			
Gymnasium/Eftergymnasial	0.0243* (0.0103)	0.0292 (0.0164)	-0.0101 (0.0139)
Högskola/Universitet	0.0727[‡] (0.0109)	0.102[‡] (0.0174)	0.0152 (0.0148)
<i>Disponibel hushållsinkomst (Referenskategori: -187 100 SEK)</i>			
187 101-310 500	0.0374[†] (0.0122)	0.000363 (0.0193)	0.0524[†] (0.0164)
310 501-556 400	0.0518[‡] (0.0112)	0.0363* (0.0179)	0.0527[‡] (0.0151)
556 401-778 400	0.0682[‡] (0.0119)	0.0404* (0.0188)	0.0778[‡] (0.0160)
778 401-	0.0881[‡] (0.0121)	0.0755[‡] (0.0192)	0.0887[‡] (0.0163)
Utländsk bakgrund	-0.0536[‡] (0.00985)	-0.0501[†] (0.0160)	-0.0460[‡] (0.0136)
<i>Politiskt intresse (Referenskategori: Inte alls/särskilt intresserad)</i>			
Ganska intresserad	0.0478[‡] (0.00715)	0.0791[‡] (0.0112)	0.00826 (0.00957)
Mycket intresserad	0.0584[‡] (0.00926)	0.132[‡] (0.0150)	0.0381[†] (0.0129)

Tabell A6. Samband mellan kötid (tiominuterskategorier) och valrelaterade förtroendemått (ostandardiserade koefficienter, standardfel inom parentes) (fortsättning)

	Förtroende för genomförandet av demokratiska val i Sverige (0-1, 0=Mycket litet förtroende, 1=Mycket stort förtroende)	Förtroende för Valmyndigheten (0-1, 0=Inget förtroende alls, 1=Mycket stort förtroende)	Årets val genomfördes rättvist (0-1, 0=Årets val genomfördes på ett orättvist sätt, 1=Årets val genomfördes på ett rättvist sätt)
<i>Tidpunkt för röstning</i> (Referenskategori: Tidiga förtidsröstare)			
Sena förtidsröstare	-0.0180* (0.00866)	-0.0112 (0.0139)	0.00197 (0.0119)
Röstade på valdagen	-0.0104 (0.00804)	-0.0111 (0.0129)	0.00914 (0.0111)
Intercept	0.773 [‡] (0.0180)	0.705 [‡] (0.0280)	0.791 [‡] (0.0241)
Antal svar	4 064	2 114	2 140

Källor: Valundersökningen 2022, etapp B och C och Statistiska centralbyråns registerdata (Inkomst, bakgrund, kön, ålder och utbildning).

Kommentar: * $p < 0.05$, † $p < 0.01$, ‡ $p < 0.001$. Endast svars personer som röstat (röstlängdskontrollerat) ingår i analyserna. Analyserna är viktade efter valresultatet. Signifikanta koefficienter är markerade i fet stil.

Tabell A7. Samband mellan kötid i minuter och valrelaterade förtroendemått (ostandardiserade koefficienter, standardfel inom parentes)

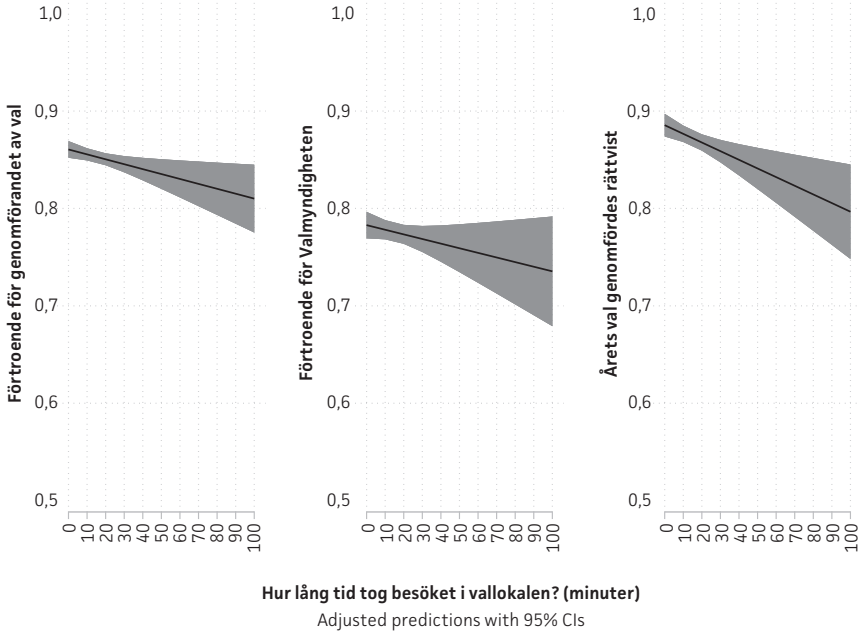
	Förtroende för genomförandet av demokratiska val i Sverige (0-1, 0=Mycket litet förtroende, 1=Mycket stort förtroende)		Förtroende för Valmyndigheten (0-1, 0=Inget förtroende alls, 1=Mycket stort förtroende)		Årets val genomfördes rättvist (0-1, 0=Årets val genomfördes på ett orättvist sätt, 1=Årets val genomfördes på ett rättvist sätt)	
Vallokalen: Hur lång tid tog besöket (minuter)	-0.000505* (0.000207)		-0.000474 (0.000334)		-0.000889[†] (0.000288)	
<i>Partival (Referenskategori: Socialdemokraterna)</i>						
Vänsterpartiet	-0.00242	(0.0130)	0.00267	(0.0205)	-0.0197	(0.0176)
Centerpartiet	0.0208	(0.0129)	0.0202	(0.0204)	0.0281	(0.0174)
Liberalerna	0.0115	(0.0151)	0.0125	(0.0239)	0.0125	(0.0205)
Moderaterna	-0.0267[†]	(0.00886)	-0.0366[†]	(0.0141)	0.00652	(0.0121)
Kristdemokraterna	-0.0409[†]	(0.0141)	-0.0927[‡]	(0.0223)	-0.0160	(0.0191)
Miljöpartiet	0.0465[†]	(0.0146)	0.0538*	(0.0232)	0.00109	(0.0199)
Sverigedemokraterna	-0.161[‡]	(0.00878)	-0.148[‡]	(0.0139)	-0.0667[‡]	(0.0119)
Annat parti	-0.189[‡]	(0.0249)	-0.0648	(0.0396)	-0.141[‡]	(0.0340)
Kvinna	-0.0227[‡]	(0.00622)	-0.0250*	(0.00984)	-0.0118	(0.00843)
<i>Åldersgrupp (Referenskategori: 18-29 år)</i>						
30-49 år	-0.0111	(0.0118)	-0.0196	(0.0185)	0.00639	(0.0159)
50-64 år	0.0209	(0.0117)	-0.00479	(0.0183)	0.0366*	(0.0158)
65-85 år	0.0329[†]	(0.0114)	-0.0248	(0.0180)	0.0601[‡]	(0.0155)
86-105 år	0.0599*	(0.0234)	0.0459	(0.0383)	0.0983[†]	(0.0319)
<i>Utbildningsnivå (Referenskategori: Grundskola)</i>						
Gymnasium/Eftergymnasial	0.0245*	(0.0102)	0.0301	(0.0163)	-0.0103	(0.0139)
Högskola/Universitet	0.0734[‡]	(0.0109)	0.103[‡]	(0.0174)	0.0152	(0.0148)
<i>Disponibel hushållsinkomst (Referenskategori: -187 100 SEK)</i>						
187 101-310 500	0.0364[†]	(0.0122)	-0.00157	(0.0193)	0.0511[†]	(0.0164)
310 501-556 400	0.0510[‡]	(0.0112)	0.0342	(0.0179)	0.0514[‡]	(0.0151)
556 401-778 400	0.0675[‡]	(0.0119)	0.0381*	(0.0188)	0.0762[‡]	(0.0160)
778 401-	0.0873[‡]	(0.0121)	0.0727[‡]	(0.0192)	0.0870[‡]	(0.0163)
Utländsk bakgrund	-0.0532[‡]	(0.00985)	-0.0502[†]	(0.0160)	-0.0433[†]	(0.0136)
<i>Politiskt intresse (Referenskategori: Inte alls/särskilt intresserad)</i>						
Ganska intresserad	0.0482[‡]	(0.00715)	0.0799[‡]	(0.0112)	0.00851	(0.00955)
Mycket intresserad	0.0589[‡]	(0.00926)	0.133[‡]	(0.0150)	0.0384[†]	(0.0128)
<i>Tidpunkt för röstning (Referenskategori: Tidiga förtidsröstare)</i>						
Sena förtidsröstare	-0.0173*	(0.00864)	-0.0125	(0.0139)	0.00280	(0.0119)
Röstade på valdagen	-0.00935	(0.00801)	-0.0135	(0.0129)	0.0101	(0.0110)
Intercept	0.777 [‡]	(0.0181)	0.707 [‡]	(0.0281)	0.798 [‡]	(0.0241)
Antal svar	4 064		2 114		2 140	

Källor: Valundersökningen 2022, etapp B och C och Statistiska centralbyråns registerdata (Inkomst, bakgrund, kön, ålder och utbildning).

Kommentar: * p < 0.05, † p < 0.01, ‡ p < 0.001. Endast svarepersoner som röstat (röstlängdskontrollerat) ingår i analyserna. Analyserna är viktade efter valresultatet. Signifikanta koefficienter är markerade i fet stil.

Figur A1. Samband mellan kötid i minuter och valrelaterade förtroendemått (predicerade värden, 95 procentiga konfidensintervall)

Kommentar: Figuren bygger på tabell A7 och visar predicerade värden på de tre beroende variablerna vid olika lång kötid, när övriga variabler i modellen hålls vid sina medelvärden.

Tabell A8. Samband mellan upplevelse av köer i vallokalen och valrelaterade förtroendemått (ostandardiserade koefficienter, standardfel inom parentes) (fortsätter på s. 1003)

	Förtroende för genomförandet av demokratiska val i Sverige (0-1, 0=Mycket litet förtroende, 1=Mycket stort förtroende)	Förtroende för Valmyndigheten (0-1, 0=Inget förtroende alls, 1=Mycket stort förtroende)	Årets val genomfördes rättvist (0-1, 0=Årets val genom- fördes på ett orättvist sätt, 1=Årets val genomfördes på ett rättvist sätt)
<i>Det var långa köer till vallokalen (Referenskategori: Stämmer inte alls)</i>			
Stämmer inte särskilt bra	-0.0203* (0.00830)	-0.0297* (0.0132)	-0.0114 (0.0115)
Stämmer ganska bra	-0.0284[†] (0.00914)	-0.0235 (0.0144)	-0.0242 (0.0125)
Stämmer mycket bra	-0.0210* (0.0102)	-0.0497[†] (0.0157)	-0.0309* (0.0137)
<i>Partival (Referenskategori: Socialdemokraterna)</i>			
Vänsterpartiet	-0.00450 (0.0131)	-0.000588 (0.0204)	-0.0129 (0.0178)
Centerpartiet	0.0210 (0.0129)	0.0242 (0.0203)	0.0324 (0.0177)
Liberalerna	0.0122 (0.0151)	0.0148 (0.0238)	0.0158 (0.0207)
Moderaterna	-0.0262[†] (0.00890)	-0.0326* (0.0141)	0.00549 (0.0122)
Kristdemokraterna	-0.0419[†] (0.0142)	-0.0831[‡] (0.0222)	-0.0165 (0.0193)
Miljöpartiet	0.0445[†] (0.0146)	0.0577* (0.0231)	0.00410 (0.0201)
Sverigedemokraterna	-0.165[‡] (0.00882)	-0.145[‡] (0.0139)	-0.0658[‡] (0.0120)
Annat parti	-0.185[‡] (0.0250)	-0.0565 (0.0395)	-0.152[‡] (0.0344)
Kvinna	-0.0252[‡] (0.00626)	-0.0269[†] (0.00981)	-0.0155 (0.00854)
<i>Åldersgrupp (Referenskategori: 18-29 år)</i>			
30-49 år	-0.00885 (0.0118)	-0.0149 (0.0185)	0.00865 (0.0161)
50-64 år	0.0201 (0.0117)	-0.00737 (0.0182)	0.0376* (0.0159)
65-85 år	0.0321[†] (0.0115)	-0.0252 (0.0180)	0.0607[‡] (0.0157)
86-105 år	0.0446 (0.0243)	0.0202 (0.0384)	0.0868[†] (0.0328)
<i>Utbildningsnivå (Referenskategori: Grundskola)</i>			
Gymnasium/Eftergymnasial	0.0195 (0.0105)	0.0282 (0.0165)	-0.00672 (0.0143)
Högskola/Universitet	0.0674[‡] (0.0111)	0.102[‡] (0.0175)	0.0154 (0.0152)
<i>Disponibel hushållsinkomst (Referenskategori: -187 100 SEK)</i>			
187 101-310 500	0.0408[‡] (0.0124)	-0.000736 (0.0193)	0.0437[†] (0.0167)
310 501-556 400	0.0530[‡] (0.0113)	0.0334 (0.0179)	0.0429[†] (0.0155)
556 401-778 400	0.0680[‡] (0.0120)	0.0328 (0.0187)	0.0670[‡] (0.0163)
778 401-	0.0888[‡] (0.0122)	0.0694[‡] (0.0191)	0.0812[‡] (0.0166)
Utländsk bakgrund	-0.0474[‡] (0.0100)	-0.0459[†] (0.0159)	-0.0434[†] (0.0139)
<i>Politiskt intresse (Referenskategori: Inte alls/ särskilt intresserad))</i>			
Ganska intresserad	0.0438[‡] (0.00719)	0.0770[‡] (0.0112)	0.00954 (0.00969)
Mycket intresserad	0.0531[‡] (0.00931)	0.132[‡] (0.0149)	0.0375[†] (0.0129)

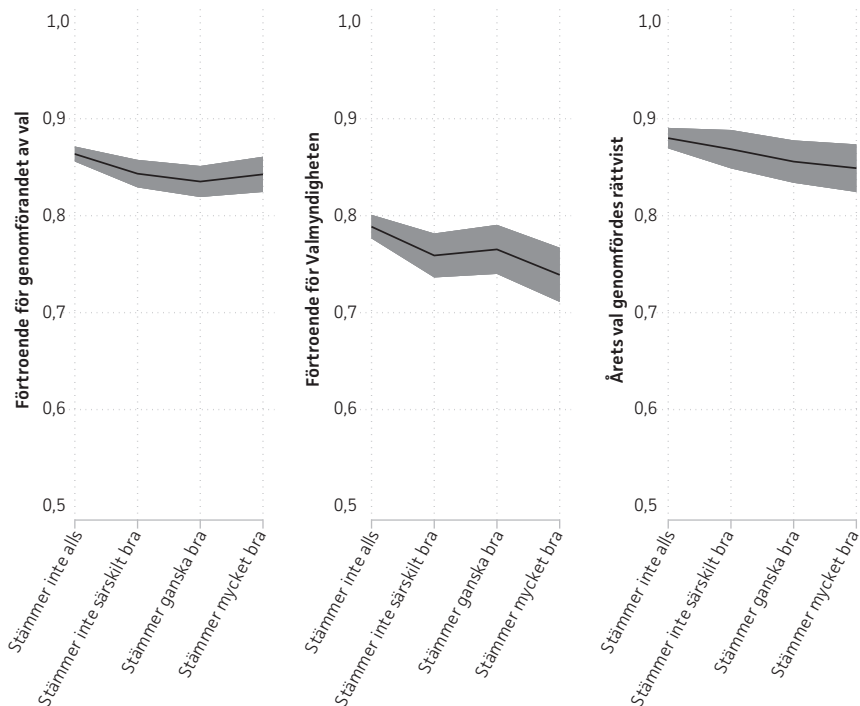
Tabell A8. Samband mellan upplevelse av köer i vallokalen och valrelaterade förtroendemått (ostandardiserade koefficienter, standardfel inom parentes) (fortsättning)

	Förtroende för genomförandet av demokratiska val i Sverige (0-1, 0=Mycket litet förtroende, 1=Mycket stort förtroende)		Förtroende för Valmyndigheten (0-1, 0=Inget förtroende alls, 1=Mycket stort förtroende)		Årets val genomfördes rättvist (0-1, 0=Årets val genomfördes på ett orättvist sätt, 1=Årets val genomfördes på ett rättvist sätt)	
<i>Tidpunkt för röstning</i> (Referenskategori: Tidiga förtidsröstare)						
Sena förtidsröstare	-0.0111	(0.00875)	-0.00953	(0.0139)	0.00704	(0.0121)
Röstade på valdagen	-0.00582	(0.00806)	-0.00985	(0.0128)	0.0103	(0.0112)
Intercept	0.784 [‡]	(0.0182)	0.713 [‡]	(0.0283)	0.796 [‡]	(0.0246)
Antal svar	3 988		2 099		2 108	

Källor: Valundersökningen 2022, etapp B och C och Statistiska centralbyråns registerdata (Inkomst, bakgrund, kön, ålder och utbildning).

Kommentar: * p < 0.05, † p < 0.01, ‡ p < 0.001. Endast svars personer som röstat (röstlängdskontrollerat) ingår i analyserna. Analyserna är viktade efter valresultatet. Signifikanta koefficienter är markerade i fet stil.

Figur A2. Samband mellan upplevelse av köer i vallokalen och valrelaterade förtroendemått (predicerade värden, 95 procentiga konfidensintervall)

Det var långa köer i vallokalen
Adjusted predictions with 95% CIs

Kommentar: Figuren bygger på tabell A8 och visar predicerade värden på de tre beroende variablerna vid olika grad av instämmande i påståendet "Det var långa köer i vallokalen", när övriga variabler i modellen hålls vid sina medelvärden.

Valfusk i Sverige?

Allmänhetens syn på oegentligheter vid svenska val

Nora Theorin, Sofia Johansson, Jesper Strömbäck, Bengt Johansson & Henrik Oscarsson

Electoral Fraud in Sweden? Public perception of irregularities during Swedish elections

A fundamental precondition for the legitimacy of democracy is a high level of trust in the electoral process. It is therefore concerning that the number of appeals regarding electoral fraud has increased, that allegations of frauds circulate on social media, and that research indicates that a significant portion of the Swedish population does not fully trust that elections are conducted in a correct manner. At the same time, there is a lack of studies examining the nature of electoral distrust and the prevalence of conspiratorial beliefs regarding Swedish elections. Hence, the purpose of this study is to investigate (a) the extent of belief in irregularities related to vote counting and ballot placement, (b) whether the proportion of those believing in such irregularities changes during an election campaign, and (c) the factors driving belief in conspiratorial claims of electoral fraud. The results of a panel study conducted during the 2022 election campaign indicate that the majority does not believe in conspiratorial claims of electoral fraud. However, there is a minority—characterized by a high degree of conspiracy thinking—who believes irregularities are common during Swedish elections. Furthermore, the results suggest that other explanatory factors for belief in electoral fraud include the use of right-wing alternative media and sympathy towards the Sweden Democrats.

Introduktion

En grundläggande förutsättning för att demokratin ska fungera och uppfattas som legitim är att valen genomförs på ett korrekt sätt, men också att medborgarna verkligen tror att så är fallet (Lundmark et al. 2020; Norris 2019). Perceptionerna är i sammanhanget minst lika viktiga som hur verkligheten *de*

Nora Theorin, Sofia Johansson, Jesper Strömbäck och Bengt Johansson är verksamma vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet; Henrik Oscarsson är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
E-post: nora.theorin@jmg.gu.se

facto är beskaffad. Det räcker inte med att valprocesserna genomförs korrekt om människor tror att det förekommer oegentligheter. En god illustration är situationen efter det amerikanska presidentvalet 2020. Trots att det inte finns några tecken på valfusk och att ansvariga myndigheter bedömer det som det säkraste valet i USA:s historia (Cybersecurity and Infrastructure Security Agency 2020), tror en majoritet av republikanernas anhängare på Donald Trumps upprepade lögnar om utbredd valfusk och att han egentligen vann valet (Greenberg 2022). Stödet för denna konspirationsteori bidrog också till angreppet på Kapitolium och försöket att stoppa ratificeringen av demokraternas Joe Biden som president (Berlinski et al. 2023).

För svensk del visar studier att val genomförs på ett korrekt och rättssäkert sätt. Även om det förekommer misstag, existerar det inte något systematiskt valfusk i Sverige (Valmyndigheten 2019, 2023). Samtidigt har antalet överklaganden ökat kraftigt sedan början av 2000-talet och på sociala medier och i alternativa högermedier återkommer påståenden om valfusk. Inför valet 2022 spred exempelvis ledande Sverigedemokrater – inklusive den nuvarande ordföranden i riksdagens justitieutskott Richard Jomshof – uppgifter om att valet skulle kunna avgöras genom valfusk (Funck & Lindkvist 2022). Dessa ogrundade påståenden spreds sedan vidare via sociala medier. Ur ett demokratiperspektiv kan spridande av falska påståenden om demokratins funktionssätt få allvarliga konsekvenser, eftersom rykten av den karaktären bland annat riskerar leda till en ökad misstro mot hela valprocessen och i förlängningen demokratins institutioner (Berlinski et al. 2023; Lyons & Workman 2022).

Ett tecken på att det finns misstro också mot den svenska valprocessen framgår av en studie där endast 58 procent sade sig lita helt på att valen i Sverige går rätt till (Johansson et al. 2022). Trots att siffrorna tyder på att det kan finnas en relativt utbredd misstro även i vårt land, finns det knappt någon mer omfattande forskning om vari misstron består eller hur stor andel av svenskar som faktiskt tror på falska påståenden om valfusk. Därmed vet vi också väldigt lite om vad som kan främja tron på konspiratoriska vanföreställningar om den svenska valprocessen.

Mot denna bakgrund syftar den här studien till att undersöka svenskarernas tro på konspiratoriska påståenden i samband med riksdagsvalet 2022. I förhållande till tidigare forskning bidrar den till att kartlägga (a) hur utbredd tron på oegentligheter vid rösträkningen och utplaceringen av valsedlarna verkligen är, (b) om andelen som tror på dessa konspiratoriska påståenden sjunker eller stiger under valrörelsens gång, samt (c) vilka faktorer som driver tron på konspiratoriska påståenden om valfusk. Mer specifikt fokuserar vi på faktorer som tidigare forskning visar kan ha särskild betydelse, som ideologisk självplacering, medieanvändning och konspiratorisk mentalitet (Enders et al. 2021; Johansson et al. 2022; Strömbäck et al. 2023).

Tron på konspiratoriska påståenden om valfusk: svenska förhållanden

Svenska val genomförs på ett korrekt sätt. När felaktigheter förekommit har de rättats till och i vissa fall har omval hållits. Från vänster till höger har det därför funnits en bred enighet om att svenska val går rätt till och att det inte förekommer något organiserat valfusk. Det har därför varit ovanligt att påståenden om fusk vid exempelvis rösträkningen överhuvudtaget fått någon vidare spridning i svensk offentlighet.

Samtidigt talar mycket för att situationen har förändrats under 2000-talet; inte minst det ökade antalet överklaganden vittnar om detta (Valmyndigheten 2019). En förklaring är framväxten och den ökade betydelsen av sociala och digitala medier, som gjort det mycket enklare att sprida kunskap och fakta men också falsk och missvisande information (Benkler et al. 2018; Miller et al. 2016; Strömbäck et al. 2022). Utvecklingen har försvagat de traditionella mediernas roll som grindvakter till offentligheten, vilka utifrån journalistiska principer granskar, verifierar och styr vilken information som når ut till allmänheten (Thorson & Wells 2016; Vos & Heinderyckx 2015). Inte minst visar forskning att politiskt alternativa medier, direkt eller indirekt via sociala medier, har blivit viktigare som både producenter och förstärkare av falsk och missvisande information (Benkler et al. 2018, 2020; McDowell-Naylor et al. 2021; Motta et al. 2020; Strömbäck, Boomgaarden et al. 2022; Wagnsson 2022). Detta gäller även felaktiga eller missvisande påståenden om valfusk (Nordevik 2022; Fernquist et al. 2018).

En viktig förklaring är att politiskt alternativa medier drivs av uttalat politiska agendor och strävar efter att fungera som motpoler till de traditionella nyhetskanalerna. Det gör man bland annat genom att medvetet lägga fram perspektiv och faktauppgifter som utmanar de dominerande diskurserna (Holt et al. 2019). De politiskt alternativa mediernas position kännetecknas därför av ett "uttalat oppositionsförhållande gentemot såväl det politiska som det mediala etablissemangen" (Holt 2016: 113). I Sverige har fenomenet i synnerhet förknippats med invandringskritiska medier, delvis som ett resultat av en växande högerpopulism (Holt 2016). Det är också högerorienterade grupper och högeralternativa medier som främst har kopplats till spridningen av felaktiga påståenden om valfusk (Fernquist et al. 2018). Som exempel spred flera svenska högeralternativmedier, däribland FriaTider och Samhällsnytt, en falsk nyhet om att en valobservatör från Danmark hade kritiserat den svenska valprocessen för dess utplacering av valsedlar vid riksdagsvalet 2018, vilket skulle ha missgynnat valhemligheten (Fernquist et al. 2018). Ett annat exempel är påståendet att kraschen av Valmyndighetens hemsida vid rösträkningen 2018 var en del av en större plan att manipulera valresultatet så att Sverigedemokraterna missgynnades. Händelsen diskuterades och spreds av sympatisörer till Sverigedemokraterna på sociala medier (Fernquist et al. 2018).

Eftersom påstående gällande oegentligheter vid rösträkningen och utplaceringen av valsedlar motsäger etablerade fakta om den svenska valprocessen insinuerar de, mer eller mindre explicit, att det förekommer *organiserat* valfusk i Sverige. Påståendena kan därför betecknas som konspiratoriska och besläktade med eller sprungna ur specifika konspirationsteorier. Kännetecknande för konspirationsteorier är att de förklarar händelser eller företeelser som ett resultat av att en grupp personer (konspiratörerna) ”agerar i hemlighet för egen vinning, mot allmänhetens bästa” (Uscinski et al. 2016: 58). De som pekas ut som konspiratörer är oftast eliten i bred mening (t ex journalister, politiker och forskare), men de utpekade kan också vara minoriteter som uppfattas som hotfulla (som judar) eller utländska aktörer (exempelvis Världsbanken). I regel påstås de som pekas ut ha för avsikt att orsaka någon form av skada som drabbar ”folket” (Uscinski et al. 2016; Douglas et al. 2019). Precis som andra teorier kan konspirationsteorier vara sanna men kännetecknande för många som tror på konspirationsteorier är att man framhårdar i sin tro, trots att bevis om motsatsen föreligger. Konspirationsteorier betraktas därför ofta som en form av desinformation (Miller et al. 2016) och de som tror på dem som kunskapsresistenta (Glüer & Wikforss 2022).

Eftersom tron på konspirationsteorier om valfusk på sikt riskerar att underminera förtroendet för val, institutioner och demokratiska normer (Albertson & Guiler 2020; Lyons & Workman 2022; Norris 2014), är det viktigt att undersöka hur utbredda sådana föreställningar är. Studier utförda i USA tyder också på att vanföreställningar om valfusk är ett relativt vanligt och stabilt fenomen (Enders et al. 2021; Norris et al. 2018; Edelson et al. 2017); runt 40 procent av befolkningen i USA har mellan åren 2012 och 2020 hävdad att någon typ av valfusk skulle kunna förekomma om deras kandidat inte vann (Enders et al. 2021). Det tycks dock ske temporära förskjutningar under själva valprocessens gång, där andelen som tror på valfusk tenderar att minska något när det står klart vem som vunnit (Edelson et al. 2017). Ett viktigt skäl är att tron på påståenden om valfusk efter valdagen delvis klingar av bland dem som sympatiserar med ”vinnarsidan”. Bristen på studier utförda utanför USA medför dock att vi inte vet om resultaten är giltiga i andra länder, t ex Sverige. Som ett första steg i analysen ska vi därför fördjupa oss i följande forskningsfrågor:

1. Hur stor andel av den svenska befolkningen tror att det är vanligt med oegentligheter i svenska val vid a) utplacering av valsedlar och b) och i samband med rösträkningen?
2. Ökar eller minskar andelen av den svenska befolkningen som tror att det är vanligt med oegentligheter i svenska val vid a) utplacering av valsedlar och b) rösträkningen under valrörelsen?
3. I vilka grupper är tro på att det är vanligt med oegentligheter i svenska val vid a) utplacering av valsedlar och b) rösträkningen mest utbredd?

Förklaringsfaktorer bakom tron på konspiratoriska påståenden om valfusk

Förutom att det är intressant att veta hur stor andel av svenskarna som tror på konspiratoriska påståenden om svenska val, i vilka grupper som det är mest utbrett och om uppfattningarna förändras över tid, dvs under valrörelsens gång, är en central fråga vad som kan förklara tron på sådana påståenden. Tidigare forskning om grunden för konspiratoriska påståenden mer allmänt nämner politisk ideologi, medieanvändning och konspiratorisk mentalitet som särskilt viktiga faktorer.

Politisk ideologi

Internationell forskning har visat att det finns kopplingar mellan individers ideologiska uppfattningar, särskilt ideologisk extremism (oavsett inriktning) och benägenheten att tro på konspirationsteorier (van Prooijen et al. 2015; Krouwel et al. 2017). Därtill pekar vissa studier på att personer som står längre till höger ideologiskt är mer benägna än andra att tro på konspirationsteorier (Imhoff et al. 2022; Walter & Drochon 2022; Van der Linden et al. 2021; Grzesiak-Feldman & Irzycka 2009), medan andra visar att de som står till vänster är mer konspirationsteorieriskt lagda (Krouwel et al. 2017). De motstridiga resultaten kan bero på att studierna har genomförts i olika länder vid olika tidpunkter, men också på innehållet i de konspirationsteorier som har undersökts. En rad undersökningar visar nämligen att personer som står till vänster politiskt är mer benägna att tro på sådana konspirationsteorier som pekar ut politiskt högerorienterade personer, organisationer och institutioner som ansvariga, och vice versa (Uscinski & Parent 2014). Dessutom har de studier som visar att ideologisk extremism har en positiv effekt på tro på konspirationsteorier framför allt utgått från konspirationsteorier som kan anses politiskt neutrala – det vill säga som inte pekar ut aktörer på vänster- eller högernsidan som konspiratörer. I Sverige såväl som i andra västliga demokratier har dock konspiratoriska påståenden om valfusk i huvudsak spridits av högerpopulistiska aktörer och högeralternativa medier (Fernquist et al. 2018). Det har betydelse eftersom människor ofta påverkas av de budskap om hur man bör tänka (*elite cues*) som förs fram av politiska aktörer och medier de sympatiserar med (Lyons & Workman 2022; Zaller 1992). Mot denna bakgrund förväntar vi oss ett *positivt samband mellan ideologisk självplacering till höger och att tro på konspiratoriska påståenden att det är vanligt att det sker oegentligheter i svenska val (H1)*.

Medieanvändning

En annan faktor som troligtvis har betydelse är människors medieanvändning. Medier är den viktigaste informationskällan när det gäller politik och samhälle (Shehata & Strömbäck 2014) och en rad studier visar att människors medieanvändning bland annat inverkar på vilka frågor de anser är viktiga och hur de uppfattar olika aspekter av verkligheten (Arendt & Mathes 2014; McCombs & Valenzuela 2020; Maurer 2014). Det går därför knappast att förstå människors uppfattningar om de demokratiska processerna utan att ta hänsyn till mediekonsumtionen.

I det här sammanhanget är distinktionen mellan traditionella nyhetsmedier och politiskt alternativa medier central. Eftersom de senare drivs av uttalat politiska agendor är det sannolikt att användningen av dem har ett positivt samband med tro på konspirationsteorier. Det gäller, som tidigare nämnts, framför allt högeralternativa medier. Inte bara tyder forskning på att det främst är dessa som sprider konspiratoriska påståenden om valfusk, utan studier visar också att den typ av medieanvändning som framför allt har samband med tro på konspirationsteorier är användningen av högeralternativa medier och sociala medier (Theocharis et al. 2021; Schemer et al. 2022; Hollander 2018; Jamieson and Albarracin 2020; Meirick 2013; Motta et al. 2020; Romer & Jamieson 2021; Strömbäck et al. 2023; Strömbäck 2023). Bland annat visar en studie av Theocharis et al. (2021) att användning av Facebook och Youtube var positivt relaterat till tro på konspirationsteorier om COVID-19. Därtill har användning av högeralternativa medier visat sig vara positivt relaterat till tron på konspirationsteorier om bland annat terrorattacken mot World Trade Centre och COVID-19 (Schemer et al. 2022; Hollander 2018; Jamieson & Albarracin 2020; Meirick, 2013; Motta et al. 2020; Romer & Jamieson 2021).

De få studier som har undersökt sambandet mellan medianvändning och tron på konspiratoriska påståenden om just valfusk har främst fokuserat på sociala medier. Bland annat visar en studie av Alvarez (2021) att konsumtion av politiska nyheter på Twitter var förknippat med en nedgång på över fem procent i väljarnas förtroende för rösträkningen, medan en studie av Enders et al. (2021) visar att användning av sociala medier bidrog, om än begränsat, till en ökad tro på att det skedde oegentligheter relaterat till poströstningen i det amerikanska presidentvalet. Det är samtidigt rimligt att tro att många av de konspiratoriska påståenden om valfusk som sprids via sociala medier härrör från högerpopulistiska aktörer och högeralternativa medier, eftersom dessa använder sig av sociala plattformar för att få större spridning av sitt material (Sandberg & Ihlebæk 2019). Utifrån detta förväntar vi oss att *det finns ett positivt samband mellan användning av högeralternativa medier och att tro på konspiratoriska påståenden om att det är vanligt att det sker oegentligheter i svenska val (H2).*

Gällande användningen av vänsteralternativa medier tyder tidigare forskning på att de har mindre betydelse generellt och att riktningen på dessa effekter påminner om effekterna av att använda traditionella nyhetsmedier (Shehata & Strömbäck 2022; Theorin & Strömbäck 2021). En förklaring kan vara att vänsteralternativa medier i högre grad än högeralternativa medier följer traditionella journalistiska normer och värderingar och därför är mindre alternativa och mindre politiska (Benkler et al. 2018). Just när det gäller sambandet mellan användning av vänsteralternativa medier och tron på konspiratoriska påståenden om valfusk finns det dock ingen tidigare forskning. Av det skälet formulerar vi följande forskningsfråga:

4. Vad är sambandet mellan att använda vänsteralternativa medier och att tro på konspiratoriska påståenden om att det är vanligt att det sker oegentligheten vid svenska val?

När det gäller traditionella nyhetsmedier tyder tidigare forskning på att det finns ett negativt samband mellan användning av dessa och att tro på olika konspirationsteorier (Hollander 2018; Strömbäck 2022; Strömbäck et al. 2023). En studie av Coffé (2017) visar även att konsumtion av traditionella nyhetsmedier som radio, nyhetstidningar och TV hade en positiv effekt på medborgarnas uppfattningar om valintegritet i länder med hög pressfrihet. Utifrån detta förväntar vi oss att *användning av traditionella nyhetsmedier har ett negativt samband med tro på konspiratoriska påståenden om att det sker oegentligheter vid svenska val (H3)*.

Konspiratorisk mentalitet

Ett återkommande resultat inom forskning om konspirationsteorier är att de som tror på en ofta tror på flera – och ibland till och med motstridiga – konspirationsteorier (Goertzel 1996; Wood et al. 2012). Detta har förklarats med att vissa människor har en starkare generell konspiratorisk läggning, eller mentalitet, än andra (Brotherton et al. 2013; Bruder et al. 2013; Douglas et al. 2019; Strömbäck 2022; Strömbäck et al. 2023; Sutton & Douglas, 2020; Swami et al. 2011; Uscinski 2019; Uscinski et al. 2016). Med det avses “en underliggande världsbild eller inställning, liknande politisk ideologi” som får individen att se ”händelser och omständigheter som en produkt av konspirationer” (Uscinski 2019: 50). Det är därför inte förvånande att forskning visar att det finns starka samband mellan en konspiratorisk mentalitet och tron på olika specifika konspirationsteorier (Cassese et al. 2020; Klofstad et al. 2019; Miller 2020), som t.ex. dem om valfusk (Enders et al. 2021; Edelson et al. 2017). Edelson et al. (2017) visar exempelvis att konspiratorisk mentalitet hade en stark effekt på idén om valfusk både före och efter presidentvalet i USA 2012. Resultaten får vidare stöd i en studie av Norris et al. (2020) som visar att misstanken om

valfusk i det amerikanska presidentvalet 2016 var positivt relaterat till tro på konspirationsteorier som *inte* var kopplade till själva valprocessen. Utifrån detta kan det förväntas att *det finns ett positivt samband mellan konspiratorisk mentalitet och tro på konspiratoriska påståenden om att det är vanligt att det sker oegentligheter vid svenska val (H4)*.

Metod

För att besvara frågeställningarna och testa hypoteserna ovan använder vi oss av data från kampanjpanelen 2022. Uppgifterna bygger på ett slumpmässigt urval där respondenterna rekryterades genom ett sannolikhetsurval uppdelat på kön, ålder och utbildning.¹ Urvalet är i stort representativt för den svenska befolkningen, även om äldre och högutbildade är något överrepresenterade.²

Panelundersökningen genomfördes i samarbete med SOM-institutet vid Göteborgs universitet, och bestod av tre vågor under perioden juni till och med oktober 2022. Mer specifikt genomfördes den första panelvågen före valrörelsen mellan den 16 juni och 8 augusti 2022 (mediansvarsdatum var den 17 juni), den andra under själva valrörelsen, 16 augusti–9 september (mediansvarsdatum var den 17 augusti) och den tredje direkt efter valet, mellan den 12 september och 13 oktober (mediansvarsdatum den 13 september). I analyserna nedan används svaren från de 1654 respondenter som deltog i samtliga tre panelvågor. Därigenom kan vi följa förändringar över tid på individnivå.

Mått

Beroende variabel. För att mäta tro på konspiratoriska påståenden om svenska val användes frågan: ”I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden om svenska val?” De påståenden som respondenterna fick ta ställning till var: ”Det är vanligt med oegentligheter när rösterna räknas” och ”Det är vanligt med oegentligheter när valseklarna placeras ut i vallokaler”. Vi definierar dessa som konspiratoriska eftersom ”oegentligheter” implicerar fusk; uttrycket ”det är vanligt” implicerar dessutom att det finns någon eller några grupper – i det här fallet konspiratörer – som ligger bakom valfusk. Med det sagt bör det

1 När det gäller den första panelvågen gick enkäten ut till 4100 respondenter varav 2327 valde att slutföra enkäten. Den andra enkäten skickades ut till 4014 respondenter där 2079 slutförde den. Slutligen skickades den tredje enkäten ut till 3964 respondenter varav 1975 valde att slutföra den. Sammantaget slutförde 1654 personer alla tre enkäter, vilket utgör 40,3 procent av dem som initialt bjöds in att delta.

2 År 2021 var medelåldern 42 år i Sverige. 50 procent var kvinnor och 50 procent var män. År 2020 hade 16 procent av den vuxna befolkningen avslutat grundskolan, 42 procent gymnasiet och 39 procent hade en eftergymnasial utbildning. Uppgift om utbildningsnivå saknas för 3 procent. Bland Kampanjpanelens respondenter var medelåldern 49 år. Precis som i befolkningen var 50 procent kvinnor och 50 procent män. 4 procent hade avslutat grundskolan, 33 procent gymnasiet och 63 procent hade en eftergymnasial utbildning.

också poängteras att "vanligt" inte nödvändigtvis betyder att det rör sig om ett *organiserat beteende*: teoretiskt kan det tänkas att en mängd sins emellan okoordinerade individer ligger bakom oegentligheterna, även om det kanske inte är så troligt. Svartalternativen går mellan 1 (*instämmer inte alls*) till 7 (*instämmer helt*). Baserat på dessa två påståenden konstruerades ett additivt index som fångar upp tro på konspiratoriska påståenden om valfusk vid röst-räkningen såväl som utplaceringen av valsedlar (Cronbach's Alpha: Våg 1 = 0,81, våg 2 = 0,81, våg 3 = 0,83). Skalan på indexet ändrades från 2–14 till att gå från 0–1, där ett högre värde indikerar en starkare tro på konspiratoriska påståenden om valfusk.

Oberoende variabler. För att undersöka betydelsen av partisympati ställde vi frågan: "Vilket av följande partier tycker du bäst om?" För att mäta ideologi användes frågan: "Det talas ibland om att politiska åsikter kan placeras på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?". Svartalternativen var *klart till vänster, något till vänster, varken till vänster eller höger, något till höger* och *klart till höger*. Skälet till att vi har valt att använda oss av vänster-högerskalan är att människors politiska preferenser tenderar att vara strukturerade längs denna skala. Bland annat visar forskning att människors sociala preferenser (exempelvis inställning till flyktingmottagande) såväl som deras ekonomiska preferenser (exempelvis inställning till privatisering) är avgörande för deras ideologi, men också att dessa två dimensioner är starkt sammanlänkade och att vänster-högerskalan fångar in dem båda (Feldman 2013; Jost 2013).

För att undersöka användning av traditionella medier fokuserar vi på nyhetsmedierna i public service. Orsaken är att public service kan beskrivas som det mest framträdande och konventionella, traditionella mediet i Sverige (Shehata & Strömbäck 2022). Användning av public service undersöktes genom att fråga respondenterna hur många dagar under en typisk vecka de – oavsett plattform – tar del av de två största nyhetsprogrammen, Rapport och/eller Aktuellt i SVT. Svartalternativen var *7 gånger i veckan, 6 gånger i veckan, 5 gånger i veckan, 4 gånger i veckan, 3 gånger i veckan, 2 gånger i veckan, 1 gång i veckan* och *mer sällan*. För att mäta användning av högeralternativa och vänsteralternativa medier använder vi oss av frågan: "Under en typisk vecka, hur ofta använder du följande typer av medier (oavsett format)?" Respondenterna fick ange sin användning av 1) "Högeralternativa medier (exempelvis Samhällsnytt, Nyheter Idag, Fria Tider)" och 2) "Vänsteralternativa medier (exempelvis ETC, Flamman, Arbetaren)". Svartalternativen var återigen *7 gånger i veckan, 6 gånger i veckan, 5 gånger i veckan, 4 gånger i veckan, 3 gånger i veckan, 2 gånger i veckan, 1 gång i veckan* och *mer sällan*.

För att mäta förekomsten av konspiratorisk mentalitet ställdes respondenterna inför fyra olika påståenden som implicerar någon form av konspiration, utan att specificera exakt vari dessa består (Bruder et al. 2013; Imhoff et al.

2022; Strömbäck 2022). Påståendena som respondenterna fick ta ställning till var: ”Många viktiga saker händer i världen som allmänheten aldrig får någon information om”, ”Den officiella versionen av händelser som ges av myndigheter döljer ofta sanningen”, ”Forskare redovisar ofta bara resultat som stödjer deras förutbestämda uppfattningar”, och ”Det finns hemliga organisationer som i hög grad påverkar politiska beslut”. Svarsskalan gick från 1 (*instämmer inte alls*) till 7 (*instämmer helt*). Utifrån dessa konstruerades ett additivt index som mäter konspiratorisk mentalitet (Cronbach’s Alpha: Våg 1 = 0,80, våg 2 = 0,81, våg 3 = 0,83). Skalan kodades om så att den går från 0–1, där ett högre värde indikerar högre grad av konspiratorisk mentalitet.

Analysmetoder

För att först undersöka hur stor andel som tror på konspiratoriska påståenden om oegentligheter i det svenska valet och hur andelen förändrades under valrörelsens gång, används deskriptiv statistik. Närmare bestämt nyttjar vi data från samtliga tre panelvågor för att studera utvecklingen under valrörelsen, medan vi fokuserar på den tredje panelvågen för att undersöka tron på konspiratoriska påståenden bland olika grupper.³

För att undersöka frågorna och testa hypoteserna kring betydelsen av ideologi, användning av medier samt konspiratorisk mentalitet genomförs multipla regressionsanalyser där det eftersläpande värdet (eng. *lagged*) på den beroende variabeln inkluderas som kontrollvariabel. Analysstrategin möjliggör undersökningar av *förändringar* över tid och därmed olika faktorerers betydelse för att förklara sådana förändringar (Finkel 1995). Det bör dock noteras att inkludering av det eftersläpande värdet på en beroende variabel kan trycka undan effekter av oberoende variabler genom att kontrollera för de oberoende variabelnarnas relation till den beroende variabeln från en tidigare panelvåg (Achen 2000). Därför kompletterades analyserna, där det eftersläpande värdet på den beroende variabeln ingick, med en ytterligare analys där den eftersläpande beroende variabeln exkluderades.

Eftersom påståendet om oegentligheter vid rösträkningen kan framstå som mer konspiratoriskt än påståendet om oegentligheter vid utplacandet av röstsedlar, genomfördes även ett robusthetstest. I detta användes bara påståendet om oegentligheter när rösterna räknas som beroende variabel i samtliga regressionsanalyser; detta i stället för indexet som också inkluderar påståendet att det är vanligt med oegentligheter när röstsedlarna placeras ut.

3 Undantagen är kön, ålder, utbildning och ideologi. För att undersöka dessa faktorer användes data från den första panelvågen då frågorna inte ställdes i den sista panelvågen. Då det var relativt kort tid mellan undersökningstillfällena, och dessa faktorer är stabila, bedöms detta dock vara oproblemiskt.

Resultat

De första forskningsfrågorna handlar om hur stor andel som tror att det är vanligt med oegentligheter i svenska val vid a) utplacering av valsedlar och b) rösträkningen, och om andelen ökade eller minskade under valrörelsens gång. Resultaten redovisas i tabell 1 och 2. Som framgår tog en majoritet (54–58 procent) helt avstånd från påståendet att det förekommer oegentligheter vid rösträkningen, medan en tydlig minoritet (40–42 procent) tog helt avstånd från att det förekommer oegentligheter vid utplaceringen av valsedlarna. Med andra ord är det fler som instämmer i att det är vanligt med oegentligheter när valsedlarna placeras ut än när rösterna räknas. Exakt var gränsen ska dras för att man ska anses tro på de båda påståendena kan diskuteras, men med tanke på att frågorna gällde hur ”vanligt” det är med oegentligheter är det noterbart att cirka 7–9 respektive drygt 10 procent anser att det är vanligt med oegentligheter när rösterna räknas respektive när valsedlarna placeras ut.⁴ Värt att notera är att det inte sker några större förändringar över tid. I de fortsatta analyserna kommer vi därför fokusera på skillnaderna mellan olika grupper.

Tabell 1. Uppfattningar om oegentligheter vid rösträkning, juni–oktober 2022 (procent)

”Det är vanligt med oegentligheter när rösterna räknas”	Instämmer inte alls	Instämmer helt					Summa procent	Balansmått	
		2	3	4	5	6			
16 juni–8 augusti	58	23	6	7	3	2	2	101	-80
16 augusti–9 september	58	22	6	7	5	2	2	102	-77
12 september–13 oktober	54	26	6	7	4	2	1	100	-79

Kommentar: Procenttalen är avrundade till hela tal. Balansmättet avser andelen som angivit positiva svar minus andelen som angivit negativa svar. Mittenalternativet (4) är exkluderat från balansmättet. Antal svarande var den 16 juni–8 augusti (första panelvågen) 1644, den 16 augusti–9 september (den andra panelvågen) 1643 och den 12 september–13 oktober (den tredje panelvågen) 1646.

Tabell 2. Uppfattningar om oegentligheter vid utplacering av valsedlarna, juni–oktober 2022 (procent)

”Det är vanligt med oegentligheter när valsedlarna placeras ut i vallokalerna”	Instämmer inte alls	Instämmer helt					Summa procent	Balansmått	
		2	3	4	5	6			
16 juni–8 augusti	41	29	10	9	5	3	3	100	-69
16 augusti–9 september	40	28	10	10	7	3	3	101	-65
12 september–13 oktober	42	28	9	9	6	3	3	100	-67

Kommentar: Procenttalen är avrundade till hela tal. Balansmättet avser andelen som angivit positiva svar minus andelen som angivit negativa svar. Antal svarande var den 16 juni–8 augusti (första panelvågen) 1634, den 16 augusti–9 september (den andra panelvågen) 1629 och den 12 september–13 oktober (den tredje panelvågen) 1631.

4 Vi syftar här på andelen som angett någon av svarsalternativen 5, 6 och 7.

Trots att de flesta ansåg att oegentligheter inte är vanligt förekommande, visar resultaten att det fanns en inte obetydlig minoritet som säger sig tro på konspiratoriska påståenden om den svenska valprocessen. Denna föreställning är dock inte lika utbredd i samtliga grupper, vilket framgår av tabellerna 3 och 4. I tabellerna redovisas medelvärdet för respektive grupp, där ett högre medelvärde indikerar en starkare tro på valfusk. Till att börja med visar resultaten att yngre personer är något mer benägna att tro på konspiratoriska påståenden om svenska val jämfört med äldre. Vidare tror kvinnor att det är mer vanligt förekommande med valfusk vid utplacering av valseklarna jämfört med män. Av tabellerna framgår också att respondenter med gymnasieutbildning är något mer benägna att hålla med om de konspiratoriska påståendena än respondenter med grundskoleutbildning och eftergymnasial utbildning. Det kan förefalla förvånande att de med gymnasial utbildning är mer benägna att hålla med om påståendena än de med grundskoleutbildning, då högre utbildning generellt är förknippat med lägre grad av tro på konspirationsteorier (Strömbäck et al. 2022). En förklaring kan vara att många av respondenterna som enbart hade en grundskoleutbildning var äldre personer, och som framgår av tabell 3 och tabell 4 är den äldsta åldersgruppen mindre benägen att hålla med om konspiratoriska påståendena om svenska val.

När det gäller ideologi och partisympati visar resultaten att respondenter som står klart till höger politiskt och som sympatiserar med Moderaterna, Kristdemokraterna och – framför allt – Sverigedemokraterna, är betydligt mer benägna att hålla med om påståendena jämfört med respondenter som står klart till vänster ideologiskt eller som sympatiserar med något av de övriga partierna. De som varken står till vänster eller höger är något mer benägna att hålla med om påståendena jämfört med dem som står till vänster men å andra sidan något mindre benägna att hålla med jämfört med dem som står till höger. Dessutom visar resultaten att de som använder högeralternativa medier minst en dag i veckan i högre utsträckning håller med om de konspiratoriska påståendena jämfört med de personer som tittar på Rapport och/eller Aktuellt i SVT och de som använder vänsteralternativa medier. Vidare visar tabellerna att de som aldrig eller sällan använder vänsteralternativa medier och SVT är något mer benägna att hålla med om påståendena jämfört med personer som användare dessa medier minst en gång i veckan. Tvärtom är de som aldrig eller sällan använder högeralternativa medier *mindre* benägna att hålla med om de konspiratoriska påståendena jämfört med dem som använder högeralternativa medier minste en dag i veckan.

Till sist framgår det av tabell 3 respektive 4 att de som har starkare konspiratorisk mentalitet också i högre grad håller med om de konspiratoriska påståendena jämfört med personer med mindre uttalad konspiratorisk mentalitet.

Tabell 3. Tro på konspiratoriskt påstående om valfusk vid rösträkning, september-oktober 2022 (medelvärden)

"Det är vanligt med oegentligheter när rösterna räknas"	Medelvärde	Antal svarande
Alla svarande	1,94 (0,34)	1 646
Kön		
Kvinna	1,91 (0,05)	832
Man	1,96 (0,05)	814
Ålder		
Under 30 år	2,38 (0,15)	101
30–39 år	2,10 (0,10)	200
40–49 år	2,02 (0,09)	248
50–59 år	2,05 (0,08)	307
60–69 år	1,79 (0,07)	377
70 år eller äldre	1,75 (0,06)	413
Utbildning		
Grundskola	2,10 (0,17)	68
Gymnasium	2,25 (0,07)	537
Eftergymnasial	1,77 (0,04)	1 037
Partisynpati		
Vänsterpartiet	1,52 (0,08)	170
Miljöpartiet	1,38 (0,84)	106
Socialdemokraterna	1,62 (0,05)	492
Centerpartiet	1,59 (0,11)	118
Liberalerna	1,48 (0,97)	98
Moderaterna	1,97 (0,08)	262
Kristdemokraterna	2,50 (0,16)	91
Sverigedemokraterna	3,10 (0,12)	227
Ideologi		
Klart till vänster	1,56 (0,75)	228
Varken till vänster eller höger	2,06 (0,08)	316
Klart till höger	2,59 (0,11)	245
Medieanvändning		
Rapport och/eller Aktuellt i SVT	1,85 (0,04)	1 359
Högeralternativa medier	2,94 (0,14)	160
Vänsteralternativa medier	1,84 (0,10)	158
Icke/sällan-användare av Rapport och/eller Aktuellt i SVT	2,37 (0,10)	266
Icke/sällan-användare av högeralternativa medier	1,83 (0,03)	1446
Icke/sällan-användare av vänsteralternativa medier	1,94 (0,04)	1449
Konspiratorisk mentalitet		
Låg grad	1,19 (0,04)	345
Medelgrad	2,54 (0,10)	235
Hög grad	3,88 (0,29)	56

Kommentar: Standardavvikelse inom parenteser. Den beroende variabeln mäts på en skala från 1 (instämmer inte alls) till 7 (instämmer helt). Medieanvändning: Respondenter som använder sig av public service/högeralternativa medier/vänsteralternativa medier minst en dag/vecka är inkluderade. "Icke/sällan-användare" har uppgett att de använder mediet mer sällan än en dag/vecka.

Tabell 4. Tro på konspiratoriskt påstående om valfusk vid utplacering av valsedlar, september–oktober 2022 (medelvärden)

"Det är vanligt med oegentligheter när valsedlarna placeras ut i vallokalerna"	Medelvärde	Antal svarande
Alla svarande	2,28 (0,39)	1 631
Kön		
Kvinna	2,37 (0,05)	826
Man	2,18 (0,52)	805
Ålder		
Under 30 år	2,49 (0,16)	101
30–39 år	2,46 (0,11)	200
40–49 år	2,43 (0,10)	246
50–59 år	2,40 (0,10)	305
60–69 år	2,19 (0,78)	369
70 år eller äldre	2,03 (0,07)	410
Utbildning		
Grundskola	2,41 (0,18)	68
Gymnasium	2,63 (0,08)	530
Eftergymnasial	2,09 (0,04)	1 029
Partisympati		
Vänsterpartiet	1,81 (0,09)	167
Miljöpartiet	1,51 (0,09)	106
Socialdemokraterna	1,83 (0,05)	486
Centerpartiet	1,75 (0,10)	117
Liberalerna	1,95 (0,13)	99
Moderaterna	2,42 (0,09)	259
Kristdemokraterna	3,12 (0,19)	91
Sverigedemokraterna	3,70 (0,13)	224
Ideologi		
Klart till vänster	1,76 (0,08)	224
Varken till vänster eller höger	2,39 (0,09)	314
Klart till höger	3,38 (0,13)	240
Medieanvändning		
Rapport och/eller Aktuellt i SVT	2,20 (0,04)	1 347
Högeralternativa medier	3,79 (0,15)	157
Vänsteralternativa medier	2,13 (0,12)	157
Icke/sällan-användare av Rapport och/eller Aktuellt i SVT	2,67 (0,11)	264
Icke/sällan-användare av högeralternativa medier	2,12 (0,04)	1 434
Icke/sällan-användare av vänsteralternativa medier	2,29 (0,04)	1 436
Konspiratorisk mentalitet		
Låg grad	1,38 (0,04)	342
Medelgrad	2,97 (0,11)	234
Hög grad	4,04 (0,31)	55

Kommentar: Standardavvikelse inom parenteser. Den beroende variabeln mäts på en skala från 1 (instämmer inte alls) till 7 (instämmer helt). Medieanvändning: Respondenter som använder sig av public service/högeralternativa medier/vänsteralternativa medier minst en dag/vecka är inkluderade. "Icke/sällan-användare" har uppgett att de använder mediet mer sällan än en dag/vecka.

EFFEKTER AV OLIKA FAKTORER PÅ TRO PÅ KONSPIRATORISKA PÅSTÅENDEN OM VALFUSK

Så här långt visar resultaten att tron på konspiratoriska påståenden om svenska val är mer utbredd i vissa grupper än andra, och att det inte skedde några betydande förändringar över tid. Att det finns samband är dock inte liktydigt med att det finns orsakssamband. Frågan är därför vad som orsakar eller bidrar till att vissa människor mer än andra tror på konspiratoriska påståenden om svenska val.

För att undersöka detta har vi gjort ett antal multipla regressionsanalyser där vi kontrollerar för värdet på den beroende variabeln vid föregående undersökningstillfälle. Det innebär att analyserna visar vilken betydelse de olika faktorerna, vid kontroll för andra faktorer, har för *förändringar* av tron på konspiratoriska påståenden om den svenska valprocessen. Resultaten redovisas i tabell 5 och fokuserar på förändringar mellan våg 2 (under valrörelsen) och våg 3 (efter valrörelsen).

Till att börja med kan vi konstatera att den viktigaste förklaringsfaktorn för tron på konspiratoriska påståenden om valfusk är vilken uppfattning respondenterna hade i panelvåg 2. Det är inte särskilt förvånande med tanke på den höga grad av stabilitet som präglade respondenternas uppfattningar under hela undersökningsperioden. Vidare visar modell 1 att kvinnor – jämfört med män – samt de som sympatiserade med Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna – jämfört med Socialdemokraterna som utgör referenskategori – blev mer benägna att tro på de konspiratoriska påståendena om valfusk.

När ideologi inkluderas i modell 2 kvarstår de signifikanta effekterna av kön samt sympati med Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna, medan effekten av att sympatisera med Moderaterna blir icke-signifikant. Vidare visar modellen att respondenterna i åldern 70 år eller äldre var *mindre* benägna att tro på valfusk. Däremot finns det ingen signifikant effekt av ideologi. Det kan bero på att effekten av ideologi fångas upp av partisympatierna. När medieanvändning inkluderas i modell 3 kvarstår de signifikanta effekterna av kön och partisympati, medan effekten av ålder blir icke-signifikant. Dessutom visar resultaten att användning av högeralternativa medier är förknippat med att utveckla en starkare tro på konspiratoriska påståenden om oegentligheter vid svenska val.

Modell 4 är den fullständiga modellen som även inkluderar konspiratorisk mentalitet. Resultaten visar att en sådan mentalitet har den enskilt starkaste effekten på ökad tro på konspiratoriska påståenden om oegentligheter vid svenska val. Med det sagt kvarstår de signifikanta effekterna av användning av högeralternativa medier, sympati med Sverigedemokraterna och kön. Samtidigt blir den negativa effekten av att vara 70 år eller äldre återigen signifikant. Det ska sägas att effektstorlekarna är relativt små, med undantag för effekten av

konspiratorisk mentalitet. I det här sammanhanget är det dock viktigt att komma ihåg att undersökningsperioden var kort och att tron på konspiratoriska påståenden präglades av stabilitet, vilket gör att det ändå är anmärkningsvärt att effekter överhuvudtaget kunnat identifieras.

Tabell 5. Effekter av olika förklaringsfaktorer på tron på konspiratoriska påståenden om valfusk – panelvåg 2 till 3 (OLS)

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
Tro på konspiratoriska påståenden om valfusk i våg 2	0,62 [‡] (0,02)	0,62 [‡] (0,02)	0,60 [‡] (0,02)	0,53 [‡] (0,02)
Kön (referensgrupp: man)				
Kvinna	0,62 [‡] (0,02)	0,62 [‡] (0,02)	0,60 [‡] (0,02)	0,53 [‡] (0,02)
Ålder (referensgrupp: under 30)				
30–39 år	0,01 (0,02)	0,01 (0,02)	-0,00 (0,02)	0,01 (0,02)
40–49 år	-0,00 (0,02)	-0,00 (0,02)	-0,01 (0,02)	-0,01 (0,02)
50–59 år	-0,01 (0,02)	-0,01 (0,02)	-0,02 (0,02)	-0,02 (0,02)
60–69 år	-0,03 (0,02)	-0,03 (0,02)	-0,02 (0,02)	-0,03 (0,18)
70 år eller äldre	0,04 (0,02)	-0,04* (0,02)	-0,02 (0,02)	-0,04* (0,019)
Utbildning (referensgrupp: grundskola)				
Gymnasium	-0,00 (0,02)	-0,00 (0,02)	0,00 (0,02)	0,01 (0,02)
Eftergymnasial	-0,03 (0,02)	-0,03 (0,02)	-0,03 (0,02)	-0,02 (0,02)
Partisympati (referensgrupp: Socialdemokraterna)				
Vänsterpartiet	-0,01 (0,01)	-0,01 (0,07)	-0,01 (0,02)	-0,01 (0,02)
Miljöpartiet	-0,03 (0,02)	-0,03 (0,02)	-0,04 (0,02)	-0,03 (0,02)
Centerpartiet	-0,00 (0,02)	-0,00 (0,02)	-0,00 (0,02)	0,00 (0,017)
Liberalerna	-0,00 (0,02)	-0,00 (0,02)	-0,00 (0,02)	-0,00 (0,02)
Moderaterna	0,03* (0,01)	0,02 (0,02)	0,02 (0,02)	0,02 (0,02)
Kristdemokraterna	0,05 [†] (0,02)	0,05* (0,02)	0,05* (0,02)	0,04 (0,02)
Sverigedemokraterna	0,07 [‡] (0,01)	0,07 [‡] (0,02)	0,05 [†] (0,02)	0,04* (0,02)
Ideologi		0,00 (0,01)	0,00 (0,01)	0,00 (0,01)
Medieanvändning				
Rapport och/eller Aktuellt i SVT			-0,00 (0,00)	-0,00 (0,00)
Högeralternativa medier			0,01 [‡] (0,00)	0,01 [‡] (0,003)
Vänsteralternativa medier			0,00 (0,00)	0,002 (0,00)
Konspiratorisk mentalitet				0,15 [‡] (0,02)
Förklarad varians	0,53	0,53	0,54	0,56
Antal svar	1 436	1 436	1 436	1 436

Kommentar: *p < .05. †p < .01. ‡p < .001. Standardfel inom parenteser. Den beroende variabeln mäts på en skala från 0–1 där ett högre värde indikerar en starkare perception om att valfusk är vanligt förekommande. För att analysera förändringar i tro inkluderades det eftersläpande värdet på den beroende variabeln som en kontrollvariabel. Användning av SVT, höger- och vänsteralternativa medier mäts båda på en skala från 1–8 där ett högre värde indikerar större användning. Konspiratoriskt tankesätt mäts på en skala från 0–1 där ett högre värde indikerar högre grad av konspiratoriskt tankesätt. Ideologi mäts på en skala från 1 till 5 (1 = klart till vänster, 5 = klart till höger). Övriga oberoende variabler är dikotoma.

För att sammanfatta resultaten ger de stöd åt två av våra hypoteser: att det finns ett positivt samband mellan användning av högeralternativa medier (H₂) samt konspiratorisk mentalitet (H₄) och benägenheten att tro på konspiratoriska påståenden om valfusk i samband med svenska val. Däremot får våra andra två hypoteser *inte* stöd. Mer specifikt gäller detta hypotesen om att det finns ett positivt samband mellan ideologisk självplacering till höger och tron på konspiratoriska påståenden om valfusk (H₁) och hypotesen om att användning av traditionella nyhetsmedier (H₃) är förknippat med *mindre* benägenhet att tro på konspiratoriska påståenden om valfusk. Den faktor som har störst betydelse är konspiratorisk mentalitet, men även med kontroll för det kvarstår effekten av användning av högeralternativa medier.

För att testa robustheten av resultaten genomfördes även samma multipla analyser som ovan men med data från våg 1 och våg 2. Resultaten finns i tabell A1. Resultatet att konspiratorisk mentalitet har den starkaste effekten kvarstår. Samtidigt blir den positiva effekten av att använda högeralternativa medier icke-signifikant, vilket försvagar stödet för hypotes 2. Däremot framkommer en negativ (om än svag) effekt av att titta på Rapport och/eller Aktuellt i tabell A1, vilket ligger i linje med hypotes 3. Dessutom visar tabell A1 att respondenterna som stod till höger tenderade att utveckla en starkare tro på valfusk, vilket stödjer hypotes 1.

Som ytterligare robusthetstest undersökte vi också om resultaten förändras om vi enbart använder påståendet att det är vanligt med oegentligheter när rösterna räknas som beroende variabel i stället för indexet, som även inkluderar påståendet att det är vanligt med oegentligheter när valsedlarna placeras ut. Det påverkade dock inte stödet för våra hypoteser.

Till sist kompletterades analyserna med en komplett regressionsmodell – motsvarande modell 4 i tabell 5 – med en analys där det eftersläpande värdet på den beroende variabeln exkluderades. Resultaten från denna analys finns i tabell A2 och visar en negativ signifikant effekt av att titta på Rapport och/eller Aktuellt och av att vara 50–69 år. Samtidigt blir den positiva effekten av att sympatisera med Kristdemokraterna signifikant.

Sammanfattningsvis stärker robusthetstesterna stödet för hypoteserna om ideologi (H₁) samt användning av traditionella medier (H₃), samtidigt som effekten av konspiratorisk mentalitet (H₄) håller i alla analyser. Hypotesen om att användning av högeralternativa medier är förknippat med att utveckla en starkare tro på valfusk (H₂) försvagas däremot något, då det inte gick att identifiera någon signifikant effekt mellan våg 1 och våg 2.

Sammanfattning och slutsatser

Utgångspunkten för den här studien var att en helt central del av demokratin är fria och rättvisa val, men också att det inte räcker med att valen genomförs

på ett korrekt sätt. Medborgarna måste också ha förtroende för att valprocessen går rätt till för att den ska uppfattas som legitim (Lundmark et al. 2020; Norris 2019). Om det finns en misstro mot valprocessen i stabila demokratier som Sverige, trots att det inte finns några belägg för systematiskt valfusk, är det självklart djupt problematiskt.

Mot den bakgrunden var det övergripande syftet med den här studien att undersöka svenskarnas tro på konspiratoriska påståenden i samband med riksdagsvalet 2022. Våra resultat visar bland annat att tilltron till det svenska valsystemet är både högt och relativt stabilt, inte minst i jämförelse med vad som gäller i USA. De allra flesta anser att det är ovanligt att det förekommer oegentligheter, mest i fråga om rösträkning men även i fråga om placering av valsedlar i vallokaler. Trots det finns det en inte obetydlig minoritet, i princip oförändrad under valrörelsen, som tror att fusk ofta förekommer. De som tillhör denna minoritet har vissa karaktärsdrag: de är yngre, har oftare bara gymnasieutbildning, använder högeralternativa medier i större utsträckning än exempelvis public service, och lutar ideologiskt åt höger med partisympatier för Kristdemokraterna, Moderaterna och framför allt Sverigedemokraterna. Dessutom har de en starkare konspiratorisk mentalitet. Med andra ord, de har en högre generell benägenhet att tro att världen styrs av konspirationer.

Resultaten tyder också på att det finns viss dynamik under valrörelsen, där både användandet av högeralternativa medier och en konspiratorisk mentalitet förstärker tron på konspiratoriska påståenden om valfusk. Detta ligger i linje med våra hypoteser. Det sistnämnda har rimligen att göra med att det sprids och publiceras en stor mängd kampanjnyheter i olika mediekanaler under valrörelsen, vilket riskerar att aktivera och mobilisera dem som redan har en tendens att tro på konspirationsteorier. Vår hypotes om ett positivt samband mellan ideologisk självplacering och tro på konspiratoriska påståenden om valfusk fick dock inte stöd. Det främsta skälet är troligen att effekten fångas upp av partisympati, där resultaten visar ett positivt samband mellan att sympatisera med Sverigedemokraterna och att tro på konspiratoriska påståenden om valfusk. Resultaten verifierar i stort sett det forskare har funnit i andra länder gällande faktorer bakom tro på konspirationsteorier (se exempelvis Theocharis et al. 2021; Hollander 2018; Walter & Drochon 2022, Miller 2020).

Mer specifikt drivs tron på konspiratoriska påståenden om valfusk av samverkande orsaker som har att göra med vilken informationsmiljö man befinner sig i och vilken syn på världen man har. Centralt är att även om vi inte ser så stora förändringar under valrörelsen, finns det möjligen spiraler av konspiratorisk tro som växer sig starkare beroende på vilka medier man tar del av och, inte minst, om man är benägen att tro på konspirationsteorier över lag.

Viktigt är samtidigt att notera att det finns skäl att tro att de samband vi ser i analysen är svagare än vad de hade varit om valresultatet blivit ett annat och om ledande politiker aktivt hade spridit teorier om valfusk efter valdagen (Lyons

& Workman 2022). Som tidigare nämnts byggdes det upp en beredskap för en historia om det ”stulna valet” även i Sverige (Funck & Lindkvist 2022). När högerblocket vann behövdes inte denna berättelse. Trots detta, i linje med våra hypoteser, visar resultaten att tro på konspiratoriska påståenden om valfusk förstärktes bland dem som använde sig av högeralternativa medier. Detta är anmärkningsvärt i ljuset av tidigare forskning, som visar att tro på konspiratoriska påståenden om valfusk tenderar att minska bland de som sympatiserar med vinnarsidan (Edelson et al. 2017; se även Lundmark & Weissenbilder i detta specialnummer) och understryker vilken kraft dessa perceptioner kan ha. De som tog del av vänsteralternativa medier verkar inte ha påverkats till att i högre grad tro på valfusk, trots att vänstersidan förlorade valet. I den mån tro på valfusk förekommer i Sverige, grundas den främst i att ha en stark konspiratorisk mentalitet, sympatisera i första hand med Sverigedemokraterna och att använda högeralternativa medier. Detta tyder på att det finns en mottaglighet för att tro på konspiratoriska påståenden om svenska val om sådana skulle få större spridning och nyttjas för att nå politiska syften.

Det finns dock vissa begränsningar i studien som bör uppmärksammas. En sådan innefattar vår beroende variabel. Trots att frågan som användes implicerar ett organiserat fusk frågar den inte explicit ifall det förekom någon konspiration i samband med valet. Skälet är att så kallad social önskvärdhets-bias riskerar leda till att människor, trots att de instämmer i påståenden om att det förekommer konspirationer, inte svarar ärligt eftersom termerna konspirationsteori och konspirationsteoretiker är negativt laddade (Smallpage et al. 2022). Trots det bör framtida forskning mäta tro på systematiskt fusk genom att inkludera mer explicita påståenden om att oegentligheterna är systematiska, organiserade och planerade.

Därtill undersöker vi inte en viktig del av mediemiljön där konspirationsteorier frodas: sociala medier. Sociala medier är en central kanal för att sprida konspirationer och interagerar med både traditionella och alternativa medier i en väv av kommunikation som formar åsikter och verklighetsuppfattningar. Framtida studier bör klargöra hur olika nyhetsrepertoarer, i vilka sociala medier kombineras med andra mediekanaler, påverkar tron på konspirationer om valfusk.

Det bör också nämnas att det finns alternativa sätt att operationalisera ideologi på. Exempelvis skulle framtida studier kunna använda sig av ett mer mångfacetterat mått som fångar in den sociala dimensionen (exempelvis attityder i invandringsfrågan) såväl som den ekonomiska dimensionen (exempelvis attityder till ekonomisk omfördelning). Detta skulle vara fördelaktigt eftersom människors ideologi avgörs av deras sociala preferenser såväl som deras ekonomiska preferenser (Feldman 2013). Som tidigare nämnts tenderar dock dimensionerna att vara sammanlänkade (Jost et al. 2003; Feldman 2013), vilket försvarar valet att använda den endimensionella vänster-högerskalan.

Till sist bör det noteras att vi rimligen underskattar andelen som tror på konspiratoriska påståenden om svenska val. Detta eftersom urvalet innehåller en större andel personer med hög utbildning och hög inkomst, vilka tenderar att vara mindre mottagliga för konspirationsteorier (se exempelvis Walter & Drochon 2022; Strömbäck et al. 2022). Problemet med tro på konspiratoriska påståenden om den svenska valprocessen är därför troligen större än vad våra resultat visar.

Referenser

- Achen, Christopher H., 2001. "Why lagged dependent variables can suppress the explanatory power of other independent variables", *Ann Arbor* 1001, s. 48106-1248.
- Albertson, Bethany & Guiler, Kimberly, 2020. "Conspiracy theories, election rigging, and support for democratic norms", *Research & Politics* 7(3), 2053168020959859.
- Andrefß, Hans-Jürgen, Golsch, Katrin & Schmidt, Alexander W., 2013. *Applied panel data analysis for economic and social surveys*. Springer Science & Business Media.
- Arendt, Florian & Matthes, Jörg, 2014. "Cognitive Effects of Political Mass Media", s. 547-568 i Reinemann, Carsten (red.), *Political Communication*. Berlin: De Gruyter.
- Alvarez, R. Michael, Cao, Jian & Li, Yimeng, 2021. "Voting experiences, perceptions of fraud, and voter confidence", *Social Science Quarterly* 102(4), s. 1225-1238.
- Benkler, Yochai, Robert, Faris & Hal, Roberts, 2018. *Network propaganda: Manipulation, disinformation, and radicalization in American politics*. Oxford University Press.
- Benkler, Yochai m.fl., 2020. "Mail-in voter fraud: Anatomy of a disinformation campaign", *Berkman Center Research Publication* 2020-6.
- Berinski, Nicolas m.fl., 2023. "The effects of unsubstantiated claims of voter fraud on confidence in elections", *Journal of Experimental Political Science* 10, s. 34-49.
- Brotherton, Robert, French, Christopher C. & Pickering, Alan D., 2013. "Measuring belief in conspiracy theories: The generic conspiracist beliefs scale", *Frontiers in Psychology* 279, s. 1-15.
- Bruder, Martin m.fl., 2013. "Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire", *Frontiers in Psychology* 4 (225), s. 1-15.
- Cassese, Erin C., Farhart, Christina E. & Miller, Joanne M., 2020. "Gender differences in COVID-19 conspiracy theory beliefs", *Politics & Gender* 16(4), s. 1009-1018.
- Coffé, Hilde, 2017. "Citizens' media use and the accuracy of their perceptions of electoral integrity", *International Political Science Review* 38(3), s. 281-297.
- Collischon, Matthias & Eberl, Andreas, 2020. "Let's talk about fixed effects: Let's talk about all the good things and the bad things", *KZfSS Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 72(2), s. 289-299.
- Cybersecurity and Infrastructure Security Agency, 2020. "Joint Statement from Elections Infrastructure Government Coordinating Council & the Election Infrastructure Sector Coordinating Executive Committees", 12 November.
- Douglas, Karen M. m.fl., 2019. "Understanding conspiracy theories", *Political Psychology* 40, s. 3-35.

- Enders, Adam M. m.fl., 2021. "The 2020 presidential election and beliefs about fraud: Continuity or change?", *Electoral Studies* 72, 102366.
- Edelson, Jack m.fl., 2017. "The effect of conspiratorial thinking and motivated reasoning on belief in election fraud", *Political Research Quarterly* 70(4), s. 933-946.
- Feldman, Stanley, 2013. "Political Ideology", s. 591-626 i Leonie, Huddy, Sears, David O. & Levy, Jack S. (red.), *The Oxford Handbook of Political Psychology*, andra upplagan, Oxford University Press.
- Kaati, Lisa & Amendra, Shrestha, 2023. "Digitala diskussioner och de svenska valen 2022" Totalförsvarets forskningsinstitut. Tillgänglig på <https://www.foi.se/ovrigt/sokresultat.html?query=Digitala%20diskussioner%20om%20genomf%C3%B6randet%20av%20riksdagsvalet%202018%20&submitButton=S%C3%B6k>.
- Finkel, Steven E., 2008. "Linear panel analysis", s. 475-504 i Menard, Scott (red.), *Handbook of longitudinal research: Design, measurement, and analysis*. Research. Elsevier Press.
- Finkel, Steven E., 1995. *Causal Analysis with Panel Data*. Sage, Thousand Oaks.
- Funck, Marcus. A. & Lindkvist, Hugo, 2022. "SD-topp får kritisk efter påståenden om valsabotage: 'Problemiskt'", *Dagens Nyheter*, 6 september. Tillgänglig på <https://www.dn.se/sverige/sd-topp-far-kritik-efter-pastaenden-om-valsabotage-problemiskt/>.
- Glüer, Kathrin & Wikforss, Åsa, 2022. "What is knowledge resistance?", s. 29-48 i Strömbäck, Jesper, Wikforss, Åsa, Glüer, Kathrin, Lindholm, Torun & Oscarsson, Henrik (red.), *Knowledge resistance in high-choice information environments*. London: Routledge.
- Greenberg, Jon, 2022. "Most Republicans still falsely believe Trump's stolen election claims. Here are some reasons why", *PolitiFact*, 14 juni. Tillgänglig på <https://www.politifact.com/article/2022/jun/14/most-republicans-falsely-believe-trumps-stolen-ele/>.
- Grzesiak-Feldman, Monika & Irzycka, Monika, 2009. "Right-wing authoritarianism and conspiracy thinking in a Polish sample", *Psychological Reports* 105(2), s. 389-393.
- Hollander, Barry A., 2018. "Partisanship, individual differences, and news media exposure as predictors of conspiracy beliefs", *Journalism & Mass Communication Quarterly* 95(3), s. 691-713.
- Holt, Kristoffer, 2016. "‘Alternativmedier’?: En intervjustudie om mediekritik och mediemisstro", s. 113-149 i Truedson, Lars (red.), *Migrationen i medierna – men det får en väl inte prata om?* Institutet för mediestudier.
- Holt, Kristoffer, 2022. *Right-wing alternative media*. Routledge.
- Imhoff, Roland m.fl., 2022. "Conspiracy mentality and political orientation across 26 countries", *Nature Human Behaviour* 6(3), s. 392-403.
- Jamieson, Kathleen Hall & Dolores, Albarracín, 2020. "The relation between media consumption and misinformation at the outset of the SARS-CoV-2 pandemic in the US", *The Harvard Kennedy School Misinformation Review* 1(2), s. 1-22.
- Johansson, Bengt, Strömbäck, Jesper, Johansson, Sofia & Cassel, Felix, 2022. *Sårbarhet för informationspåverkan*. JMG, Göteborgs universitet.
- Jost, John T. m.fl., 2003. "Political conservatism as motivated social cognition.", *Psychological Bulletin* 129(3), s. 339-375.

- Klofstad, Casey A. m.fl., 2019. "What drives people to believe in Zika conspiracy theories", *Palgrave Communications* 5(1), s. 1-8.
- Krouwel, Andre m.fl., 2017. "Does extreme political ideology predict conspiracy beliefs, economic evaluations and political trust? Evidence from Sweden", *Journal of Social and Political Psychology* 5(2), s. 435-462.
- Lundmark, Sebastian, Oscarsson, Henrik & Weissenbilder, Marcus, 2020. "Confidence in an election authority and satisfaction with democracy: Evidence from a quasi-natural experiment of a failed election in Sweden", *Electoral Studies* 67, s. 1-10.
- Lyons, Benjamin A. & Workman, Kaitlyn S., 2022. "Research note: Explicit voter fraud conspiracy cues increase belief among co-partisans but have broader spillover effects on confidence in elections", *Harvard Kennedy School Misinformation Review* 3(3), s. 1-10.
- Maurer, Marcus, 2014. "Attitudinal effects in political communication", s. 591-608 i Reinemann, Carsten (red.), *Political Communication*. De Gruyter.
- McCombs, Maxwell & Valenzuela, Sebastian. 2020. *Setting the agenda: Mass media and public opinion*, tredje upplagan. Polity Press.
- McDowell-Naylor, Declan, Cushion, Stephen & Thomas, Richard, 2021. "A typology of alternative online political media in the United Kingdom: A longitudinal content analysis (2015-2018)", *Journalism* 24(1), s. 41-61.
- Meirick, Patrick C., 2013. "Motivated misperception? Party, education, partisan news, and belief in 'death panels'", *Journalism & Mass Communication Quarterly* 90(1), s. 39-57.
- Miller, Joanne M., 2020. "Psychological, political, and situational factors combine to boost COVID-19 conspiracy theory beliefs", *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique* 53(2), s. 327-334.
- Miller, Joanne M., Saunders, Kyle L. & Farhart, Christina E., 2016. "Conspiracy endorsement as motivated reasoning: The moderating roles of political knowledge and trust", *American Journal of Political Science* 60(4), s. 824-844.
- Motta, Matt, Stecula, Dominik & Farhart, Christina E., 2020. "How right-leaning media coverage of COVID-19 facilitated the spread of misinformation in the early stages of the pandemic in the US", *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique* 53(2), s. 335-342.
- Nordevik, Alice, 2022. "Falska rykten om valfusk allt vanligare", *Svenska Dagbladet*, 29 augusti. Tillgänglig på <https://www.svd.se/a/Rr37wJ/falska-rykten-om-valfusk-allt-vanligare>.
- Norris, Pippa, 2019. "Do perceptions of electoral malpractice undermine democratic satisfaction? The US in comparative perspective", *International Political Science Review* 40(1), s. 5-22.
- Romer, Daniel & Jamieson, Kathleen H., 2021. "Conspiratorial thinking, selective exposure to conservative media, and response to COVID-19 in the US", *Social Science & Medicine* 291, 114480.
- Sandberg, Linn A.C & Ihlebæk, Karoline A., 2019. "Start Sharing the News: Exploring the Link Between Right-wing Alternative Media and Social Media During the Swedish 2018 Election", *Statsvetenskaplig tidskrift* 121(3).
- Schemer, Christian m.fl., 2022. "Political information use and its relationship to beliefs in conspiracy theories among the German public", *Journalism & Mass Communication Quarterly* 99(4), s. 908-929.

- Shehata, Adam & Strömbäck, Jesper, 2014. "Mediation of political realities: Media as crucial sources of information", s. 93-113 i Esser, Frank & Strömbäck, Jesper (red.), *Mediatization of politics: Understanding the transformation of Western democracies*. London: Palgrave Macmillan UK.
- Shehata, Adam & Strömbäck, Jesper, 2022. "Media Use and Societal Perceptions: The Dual Role of Media Trust", *Media and Communication* 10(3), s. 146-157.
- Smallpage, Steven M. m.fl., 2023. "The impact of social desirability bias on conspiracy belief measurement across cultures", *Political Science Research and Methods* 11(3), s. 555-569.
- Strömbäck, Jesper, 2022. "Konspiratorisk läggning hos svenska folket", s. 73-86 i Andersson, Ulrika, Oscarsson, Henrik, Rönnerstrand, Björn & Theorin, Nora (red.), *Du sköra nya värld*. SOM-institutet.
- Strömbäck, Jesper, 2023. "Tendensen att misstro officiella sanningar: konspiratorisk mentalitet hos svenska folket", s. 389-405 i Andersson, Ulrika, Öhberg, Patrik, Carlander, Anders, Martinsson, Johan & Theorin, Nora (red.), *Ovisshetens tid*. SOM-institutet.
- Strömbäck, Jesper m.fl., 2022. "From low-choice to high-choice media environments: Implications for knowledge resistance", s. 49-68 i Strömbäck, Jesper, Wikforss, Åsa, Glüer, Kahtrin, Lindholm, Torun & Oscarsson, Henrik (red.), *Knowledge resistance in high-choice information environments*. London: Routledge.
- Strömbäck, Jesper m.fl., 2023. "Conspiracy thinking and the role of media use: Exploring the antecedents of conspiratorial predispositions", *European Journal of Communication*, 38(3), s. 255-271.
- Sutton, Robbie M. & Douglas, Karen M., 2014. "Examining the monological nature of conspiracy theories", s. 254-272 i van Prooijen, Jan-Willem & van Lange, Paul. A.M. (red.), *Power, politics, and paranoia: Why people are suspicious of their leaders*. Cambridge University Press.
- Sutton, Robbie M. & Douglas, Karen M., 2020. "Conspiracy theories and the conspiracy mindset: Implications for political ideology", *Current Opinion in Behavioral Sciences* 34, s. 118-122.
- Swami, Viren m.fl., 2011 "Conspiracist ideation in Britain and Austria: Evidence of a monological belief system and associations between individual psychological differences and real-world and fictitious conspiracy theories", *British Journal of Psychology* 102(3), s. 443-463.
- Theocharis, Yannis m.fl., 2021. "Does the platform matter? Social media and COVID-19 conspiracy theory beliefs in 17 countries", *New media & society*, tidig digital utgåva.
- Thorson, Kjerstin & Wells, Chris, 2016. "Curated flows: A framework for mapping media exposure in the digital age", *Communication Theory* 26(3), s. 309-329.
- Vos, Timothy & Heinderyckx, François (red.), 2015. *Gatekeeping in transition*. Routledge.
- Uscinski, Joseph E. & Parent, Joseph M., 2014. *American conspiracy theories*. Oxford University Press.
- Uscinski, Joseph E., Klofstad, Casey & Atkinson, Matthew D., 2016. "What drives conspiratorial beliefs? The role of informational cues and predispositions", *Political Research Quarterly* 69(1), s. 57-71.
- Uscinski, Joseph E., 2019. "What is a conspiracy theory?", s. 47-52 i Joseph E. Uscinski (red.), *Conspiracy Theories and the People who Believe Them*. Oxford University Press.

- Valmyndigheten, 2019. *Erfarenheter från valen 2018*. Stockholm: Valmyndigheten. (www.val.se).
- Van der Linden, Sander m.fl., 2021. "The paranoid style in American politics revisited: An ideological asymmetry in conspiratorial thinking", *Political Psychology* 42(1), s. 23-51.
- Van Prooijen, Jan-Willem, Krouwel, André P.M. & Pollet, Thomas V., 2015. "Political extremism predicts belief in conspiracy theories", *Social psychological and personality science* 6(5), s. 570-578.
- Wagnsson, Charlotte, 2022. "The paperboys of Russian messaging: RT/Sputnik audiences as vehicles for malign information influence", *Information, communication & society*, tidig digital utgåva.
- Walter, Annemarie S. & Drochon, Hugo, 2022. "Conspiracy thinking in Europe and America: A comparative study", *Political Studies* 70(2), s. 483-501.
- Wang, Haiyan & van Prooijen, Jan-Willem, 2022. "Stolen elections: How conspiracy beliefs during the 2020 American presidential elections changed over time", *Applied Cognitive Psychology* 37(2), s. 277-289.
- Wilson, David C. & Brewer, Paul R., 2013. "The foundations of public opinion on voter ID laws: Political predispositions, racial resentment, and information effects", *Public Opinion Quarterly* 77(4), s. 962-984.
- Wellman, Elizabeth, Iams, Hyde, Susan D. & Hall, Thad E., 2018. "Does fraud trump partisanship? The impact of contentious elections on voter confidence", *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 28(3), s. 330-348.
- Zaller, John. R., 1992. *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge University Press.

Appendix

Tabell A1. Effekter av olika faktorer på tro på konspiratoriska påståenden om valfusk – panelvåg 1 till 2 (OLS)

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
Tro på konspiratoriska påståenden om valfusk i våg 1	0,62 [‡] (0,02)	0,61 [‡] (0,02)	0,61 [‡] (0,02)	0,54 [‡] (0,02)
Kön (referensgrupp: man)				
Kvinna	0,01 (0,01)	0,01 (0,01)	0,01 (0,01)	0,00 (0,01)
Ålder (referensgrupp: under 30)				
30–39 år	-0,03 (0,02)	-0,04 (0,02)	-0,03 (0,02)	-0,03 (0,02)
40–49 år	-0,03 (0,02)	-0,03 (0,02)	-0,03 (0,02)	-0,03 (0,02)
50–59 år	-0,03 (0,02)	-0,03 (0,02)	-0,03 (0,02)	-0,03 (0,02)
60–69 år	-0,04* (0,02)	-0,04* (0,02)	-0,03 (0,02)	-0,04* (0,02)
70 år eller äldre	-0,04* (0,2)	-0,04* (0,02)	-0,03 (0,02)	-0,04* (0,02)
Utbildning (referensgrupp: grundskola)				
Gymnasium	0,03 (0,02)	0,03 (0,02)	0,03 (0,02)	0,04 (0,02)
Eftergymnasial	0,01 (0,02)	0,01 (0,02)	0,01 (0,02)	0,02 (0,02)
Partisympti (referensgrupp: Socialdemokraterna)				
Vänsterpartiet	0,00 (0,01)	0,02 (0,02)	0,02 (0,02)	0,02 (0,02)
Miljöpartiet	-0,00 (0,02)	0,00 (0,02)	-0,00 (0,02)	0,01 (0,02)
Centerpartiet	-0,01 (0,02)	-0,04* (0,02)	-0,04* (0,02)	-0,03 (0,02)
Liberalerna	0,03 (0,02)	-0,01 (0,02)	-0,01 (0,02)	-0,01 (0,02)
Moderaterna	0,04 [†] (0,01)	-0,01 (0,02)	-0,01 (0,02)	-0,02 (0,02)
Kristdemokraterna	0,12 [‡] (0,02)	0,08 [‡] (0,02)	0,08 [‡] (0,02)	0,06 [†] (0,02)
Sverigedemokraterna	0,12 [‡] (0,02)	0,08 [‡] (0,02)	0,07 [‡] (0,02)	0,07 [‡] (0,02)
Ideologi		0,02 [‡]	0,02 [‡] (0,01)	0,02 [‡] (0,01)
Medieanvändning				
Rapport och/eller Aktuell i SVT			-0,00* (0,00)	-0,00* (0,00)
Högeralternativa medier			0,000 (0,00)	0,00 (0,00)
Vänsteralternativa medier			0,00 (0,00)	-0,00 (0,00)
Konspiratorisk mentalitet				0,14 [‡] (0,02)
Förklarad varians	0,55	0,55	0,55	0,55
Antal svar	1 424	1 424	1 424	1 424

Kommentar: *p < .05. †p < .01. ‡p < .001. Standardfel inom parenteser. Tabellen visar effekterna av de oberoende variablerna från våg 1 på tro på konspiratoriska påståenden om valfusk i våg 2 inkluderat en eftersläpande (lagged) variabel för att kontrollera för värden på beroende variabeln i föregående våg. Den beroende variabeln mäts på en skala från 0–1 där ett högre värde indikerar en starkare perception om att valfusk är vanligt förekommande. För att analysera förändringar i tro inkluderades det eftersläpande värdet på den beroende variabeln som en kontrollvariabel. Användning av SVT, höger- och vänsteralternativa medier mäts båda på en skala från 1–8 där ett högre värde indikerar större användning. Konspiratoriskt tankesätt mäts på en skala från 0–1 där ett högre värde indikerar högre grad av konspiratoriskt tankesätt. Ideologi mäts på en skala från 1 till 5 (1 = klart till vänster, 5 = klart till höger). Övriga oberoende variabler är dikotoma.

Tabell A2. Effekter av olika förklaringsfaktorer på tro på tro på konspiratoriska påståenden om valfusk – panelvåg 2 till 3 (OLS utan laggad beroende variabel)

Kön	
<i>(referensgrupp: man)</i>	
Kvinna	0,03 [†] (0,01)
Ålder	
<i>(referensgrupp: under 30)</i>	
30–39 år	-0,01 (0,02)
40–49 år	-0,04 (0,02)
50–59 år	-0,06 [†] (0,02)
60–69 år	-0,07 [†] (0,02)
70 år eller äldre	-0,10* (0,02)
Utbildning	
<i>(referensgrupp: grundskola)</i>	
Gymnasium	0,01 (0,03)
Eftergymnasial	-0,03 (0,03)
Partisympati	
<i>(referensgrupp: Socialdemokraterna)</i>	
Vänsterpartiet	0,00 (0,02)
Miljöpartiet	-0,03 (0,02)
Centerpartiet	-0,00 (0,02)
Liberalerna	-0,01 (0,02)
Moderaterna	0,03 (0,02)
Kristdemokraterna	0,08 [‡] (0,02)
Sverigedemokraterna	0,11 [‡] (0,02)
Ideologi	
	0,01 (0,01)
Medieanvändning	
Rapport och/eller Aktuellt i SVT	-0,01* (0,00)
Högeralternativa medier	0,03 [‡] (0,00)
Vänsteralternativa medier	0,01 (0,01)
Konspiratorisk mentalitet	
	0,35 [‡] (0,02)
Förklarad varians	0,38
Antal svar	1 436

Kommentar: * $p < .05$. [†] $p < .01$. [‡] $p < .001$. Standardfel inom parenteser. Tabellen visar effekterna av de oberoende variablerna från våg 2 på tro på konspiratoriska påståenden om valfusk i våg 3 exkluderat det eftersläpande värdet på beroende variabeln. Den beroende variabeln mäts på en skala från 0–1 där ett högre värde indikerar en starkare perception om att valfusk är vanligt förekommande. Användning av SVT, höger- och vänsteralternativa medier mäts båda på en skala från 1–8 där ett högre värde indikerar större användning. Konspiratoriskt tankesätt mäts på en skala från 0–1 där ett högre värde indikerar högre grad av konspiratoriskt tankesätt. Ideologi mäts på en skala från 1 till 5 (1 = klart till vänster, 5 = klart till höger). Övriga oberoende variabler är dikotoma.

Election losers or society's losers?

How election result ambiguity can impact the relationship between feelings of control and perceptions of election fairness

Nicholas Sorak & Stephen Dawson

Abstract

Democratic elections around the world are increasingly marred by citizen skepticism regarding the fairness of their conduct. A growing body of research has established that the perceptions of elections are often influenced by the outcome of the election and partisanship. However, little attention has been paid to individual psychological factors such as feelings of low control, which have previously been linked to a greater inclination to endorse conspiracy theories. We investigate the impact of individual feelings of control and their interaction with election results using post-election surveys from the British 'Brexit' referendum of 2016 and the Swedish general election of 2018. Results suggest a robust relationship between feelings of low control and perceptions of electoral unfairness. While election victory can in some cases mitigate this effect, it appears only to be the case when election results – and the winners and losers – are clear.

Introduction

One of the key aspects of a functioning democracy is faith in electoral processes. Citizen perceptions of election fairness are not just important for the legitimacy of the process, but they also have far-reaching effects on political participation (Birch 2010; Carreras & Irepoglu 2013) and satisfaction with democracy (Fortin-Rittberger et al. 2018; Norris 2019). However, even in institutionalized liberal democracies such as Sweden, recent years have witnessed several instances

Nicholas Sorak och Stephen Dawson är verksamma vid QoG Institute, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

E-post: nicholas.sorak@gu.se; stephen.dawson@gu.se

of allegations and accusations of misconduct during campaigns and elections (Valmyndigheten 2015).

Often, the extent of the negative assessments of elections is not entirely reflective of reality. Evidence from the Swedish Comparative Study of Electoral Systems (CSES) post-election survey in 2018 shows that only 56% of respondents fully endorsed that Swedish elections were carried out in a fair way. While it is reassuring that more than half of the Swedish public have strong faith in the electoral system, nearly one in five respondents expressed moderate to strong doubts about electoral integrity. Yet according to the expert assessment-based Perceptions of Electoral Integrity (PEI) Index, Swedish elections continue to be ranked among the cleanest in the world. Similar skepticism is found in the United Kingdom, where over half the respondents of the British Election Study (BES) conducted following the 2016 Brexit referendum expressed moderate to strong doubts about the integrity of the process.

And while there were undoubtedly ways in which the conduct of these elections could have been improved from an administrative perspective, the extent of some of the negativity in citizen perceptions of fairness often tends to be disproportionate to the extent of actual foul play. A developing field of research has positioned suspicions about the integrity of elections among a broader set of conspiratorial beliefs that tap into an individual's need to make sense of the world and feel a sense of control (e.g. Abalakina-Paap et al. 1999; Bruder et al. 2013; Edelson et al. 2017). When individuals lack this sense of control, they are more susceptible to such unsubstantiated beliefs. Other developments in work considering the determinants of election perceptions have argued that one of the biggest factors in public assessments of elections is the result. In short, a predominantly US-centric vein of research has found consistent evidence of the so-called winner-loser 'gap', whereby election winners hold better ex post assessments of elections than losers, who look to the integrity of the process as an explanation of electoral defeat (Sances & Stewart 2015; Sinclair et al. 2018; Levy 2021; see also Lundmark & Weissenbilder in this volume).

Yet in many contexts, what constitutes a 'winner' or 'loser' is not always easy to define. In systems such as those where much of this research is conducted, the supporters of each party will inevitably find themselves on either side of the dividing line as winners or losers. However, when electoral stakes are more diffused and victory is subject to a series of post-election negotiations – as is the case in most multiparty democracies around the world – the winner-loser gap is murky and the election result that can condition citizen perceptions is ambiguous.

Given these factors, can it be that an individual's sense of personal control influences perceptions of elections? In this paper, we address this question, demonstrating that low feelings of control are related to more negative perceptions of election fairness, but election victory can mitigate this effect.

Furthermore, our findings suggest that this reduction is itself subject to the clarity of the election result. In elections where the result is clear-cut, and winners and losers are clearly identifiable, the effect of low feelings of control is expected to be contingent on electoral defeat. When the election result is ambiguous, the effect of low feelings of control is more similar across “winning” and “losing” groups and is subject to how these groups are defined. We find support for our expectations using post-election survey data in the context of the Swedish general election of 2018 and the UK referendum on EU membership in 2016. These results suggest that feelings of low control can affect perceptions of procedural fairness but have a stronger impact in systems with clear winner-loser outcomes.

Perceptions of electoral integrity

Citizen perceptions of elections can vary considerably in democracies. Perhaps the most well-established explanation of these perceptions is based on studies which argue that citizens infer a general perception of how the election has been conducted overall from their own experiences in the contemporaneous or previous voting processes. If an individual turns up to the ballot station and has a negative experience – such as being refused the ability to vote due to not being registered correctly – they are likely to view the election in a negative light. Similarly, if their experience with registering and voting is problem-free, they are likely to have positive reflections on the entire process. Upon aggregation, the experiential perspective implies that perceptions of election fairness are at least in part based on lived experiences of elections and their institutions.

The most influential factor associated with electoral quality tends to be regime type, although elections typically serve a very different function in autocracies vis-à-vis liberal democracies. In more democratic contexts, electoral quality is typically associated with the political independence of key media and judicial institutions (Birch & Van Ham 2017), electoral rules (Lehoucq & Kolev 2015; Ruiz-Rufino 2018), and electoral competition (Dawson 2022). While the range and magnitude of election-related problems is smaller, several studies have nevertheless identified ways in which the integrity of elections is compromised. Ultimately, the majority of these relate to administrative capacity or the quality of administration during the various phases of the election rather than any ill-intent (James 2012; Clark 2017; Lundmark et al. 2020). Several studies also discuss problematic incentives that exist with regard to electoral administration and political neutrality, for example (Alvarez & Hall 2006; Mozaffar & Schedler 2002).

Yet the conduct of elections and how they are perceived by citizens are not necessarily one and the same thing. Recent years have witnessed several high-profile examples of widespread and public accusations of election tampering.

However, negative public perceptions are often not reflected in the assessments of experts and election observers (Garnett & James 2021). Several different approaches have been taken to measure electoral integrity. Due to the clandestine nature of the dark side of elections, measures of election quality often rely on expert assessments. This is the approach taken by the majority of studies that consider the quality of elections in democratizing and autocratic contexts, or in cases of large-scale cross-national comparisons. In democratic contexts, an increasingly used indicator is based on the assessments of election administrators, who have extensive first-hand experience of election procedures to an arguably even greater extent than the public or experts (Karp et al. 2018).

The nature of the gaps between these measures raises the crucial question of what drives perceptions of election fairness. In line with the experiential perspective referred to above, there is some evidence that citizens base their electoral perceptions partially on administrative performance (Bowler et al. 2015). However, there is more evidence to suggest when and why these perceptions diverge. In a study conducted in Austria, for example, Partheymüller et al. (2022) found election workers to have significantly greater confidence in elections than the public. When comparing the perceptions between the public, election officials, and experts across countries, Garnett and James (2021) note a much more consistent association between the latter two. Specifically, public perceptions differed from expert and election officials' assessments precisely in questions with more partisan relevance such as suspected media bias in favor of the government, or whether opposition candidates were prevented from running.

The idea that political identities such as partisan affiliation can condition perceptions of elections relates to two further explanations in addition to one's own experience. First, communicative explanations contend that citizens are influenced by others to believe that elections were conducted well or poorly. This can come from one or several sources, including family and friends from their own experiences or what they may have heard from elsewhere. Political elites may also broadcast their opinions about the conduct of an election, with losing candidates in particular having the opportunity to either accept defeat or cry foul. Indeed, referencing minor instances of 'second-order' integrity issues – such as small-scale maladministration or human error (Norris 2013) – often exaggerates the scale of problems in elections in the eyes of the public (Minnite 2010). Aside from undermining the legitimacy of elections in the eyes of many, this also deepens the gap between popular perceptions of electoral conduct and reality.

The way in which individuals process this information in many ways relates to psychological explanations of these perceptions. A growing literature contends with the ways citizens perceive and process politically relevant information, and how the political congeniality of this information and its sources can affect their attitudes and behaviors. In the context of elections, multiple studies

have provided evidence that expectations about the outcome of the election are largely driven by partisan bias (Dolan & Holbrook 2001).

Following the election, perceptions of the fairness of the process are said to be largely shaped by its outcome (Levy 2021). When the party that an individual supports comes out on top, their evaluation of the process improves. Similarly, election losers have a greater tendency or willingness to attribute the result to administrative error or misconduct (Sinclair et al. 2018). The effect of winning or losing an election on an individual's attitudes toward democracy and their own state has also been shown to consolidate and strengthen over time (Sances & Stewart 2015; Daniller & Mutz 2019). The strength of the effect of winning an election is such that in the context of the 2016 US presidential election it reduced the effect of elite messaging, in which Trump and other Republicans had preemptively alleged electoral fraud in anticipation of a potential loss.

While winner-loser effects dominate the debate of perceptions of electoral integrity particularly in the US case, several studies have gone beyond this factor to ask what other characteristics or psychological factors can explain perceptions of elections. Beliefs about election fraud have been found to correlate with anti-social personality traits and conspiratorial thinking, for example (Edelson et al. 2017). Mistrust in elections is also shared by those with populist values (Norris et al. 2020). One study that develops upon the winner-loser gap is the work of Flesken and Hartl (2018), who use cross-national survey data to show that it is rather those with anti-authoritarian values who often accentuate the winner-loser gap by reading up more on electoral processes and then processing this information in a politically biased way. It therefore appears that the winner-loser gap – although predominant in the field – tells only part of the story when explaining perceptions of electoral integrity.

Election perceptions and feelings of control

We contend that when individuals perceive heightened levels of electoral misconduct in environments where there is little-to-no evidence to support these beliefs, they resemble what we will call unsubstantiated political beliefs. Unsubstantiated beliefs (also called epistemically suspect or unwarranted beliefs) are beliefs that are not supported by available evidence or science (and their claims sometimes cannot be tested at all), covering a multitude of issues, often categorized as conspiracy, pseudoscientific, or supernatural beliefs (e.g., Šrol et al. 2021; Lobato et al. 2014). Despite perceptions that these beliefs are limited to the fringe of society, they are relatively common and global, although this varies depending on country, context, and type of belief (e.g., Walter & Drochon 2022). This prevalence is further underscored by the fact that these estimates are typically gathered through the measurement of clearly defined structured beliefs, leaving much less understood about the degree to which

people are prone to less-defined unsubstantiated beliefs that may underlie these more formal beliefs.

Seeking to explain why people turn to conspiratorial thinking, Douglas et al. (2017) provide evidence that these kinds of unsubstantiated beliefs satisfy epistemic, existential, and social motives. Of particular interest to our study are epistemic and existential motives, which address desires to understand the world and the human need for control, respectively. Our theoretical model takes this as a point of departure, framed within the large body of work that has demonstrated the fundamental importance for people to feel a sense of control over their lives (e.g., Rotter 1966; Sullivan & Lewis 2003). While feeling greater control over our lives increases our sense of happiness (Larson 1989), losing control leads to both more negative feelings and a reduction of positive ones (Kaufman et al. 2019), and even influencing how we experience physical pain (Vanceleef & Peters 2011). A sense of reduced control can result from a variety of life events, including health problems and existential worries (Newheiser et al. 2011), environmental factors and interpersonal struggles (Newcomb & Harlow 1986), and shifting societal norms and our position within social structures (Wheeler 2021). However, while a clear pattern of struggles has been identified that often fuels feelings of reduced control, this sense can also originate from our personality (Declerck et al. 2006; Xin et al. 2017).

Whatever the cause, the physical and emotional discomfort that arises from a lack of control drives us toward compensation strategies that provide relief. While each person and experience differ, motivating a variety of means for coping, experimental studies have demonstrated that increased perception of illusory patterns is a common compensatory mechanism that arises from feelings of low control (e.g., Brotherton & French 2014; Whitson & Galinsky 2008). These illusory patterns can manifest in a range of ways, from perceiving non-existent patterns in the stock market to seeing conspiracies where none exist (Ibid.). These patterns serve to create reassuring narratives that make sense of the individual's environment, reestablishing or explaining our perceived degree of personal control.

Exogenous explanations are especially appealing, as they create an understanding of the world that shifts the cause of problems away from the individual (Goertzel 1994). Additionally, when faced with feeling reduced influence in their lives, people often seek simple explanations for complex problems (Kossowska & Bukowski 2015; van Prooijen & Douglas 2017). The narratives that best satisfy these needs are those that can be applied broadly to a range of factors that influence feelings of control while also shifting the locus of responsibility elsewhere. This explains, for example, the appeal of conspiratorial themes that researchers have identified, which consistently feature powerful people manipulating the levers of society in secretive ways for their own personal gain.

In the case of elections, unsubstantiated beliefs offer a similar simple narrative for understanding the complexities of the world that serves as a challenge to the legitimacy of inputs to the system, the very institutions related to individual access to power and a convenient explanation for feelings of low control. Belief that elections are conducted unfairly or fraudulently is at its core a narrative in which the mechanisms that allow a person to help shape the structure and course of society are denied to them and are instead perceived to be manipulated by others who are in positions of power to do so. While the tangible consequences of elections can at times be difficult to assess, elections nonetheless determine who controls certain elements of society and often result in shifts in a wide range of socioeconomic factors, ultimately influencing how much individual control people feel. Critical perceptions of elections thereby offer an effective and efficient explanatory route through which a person can account for difficult circumstances while simultaneously shifting the locus of control to an external source, satisfying both the epistemic and existential motives behind these beliefs.

Structured allegations of electoral misconduct are indeed a feature of some prominent and formal conspiracy theories, such as those pushed by Donald Trump and other elites in the wake of the 2020 US presidential election. These baseless beliefs ultimately contributed to a group of his supporters violently storming the US Capitol building in an attempt to overturn the results of what was otherwise an election revealed to have few technical problems, even after a series of post-election audits. While a multitude of factors contributed to these perceptions and actions, many of those individuals who espoused these false narratives explicitly linked these unsubstantiated perceptions to their feelings of control, exclaiming that they needed to “take back” their country and that the election had been “stolen” from them. This case offers a clear demonstration of potentially serious consequences of conspiratorial narratives tied to both feelings of control and the perception of elections, but not all related beliefs manifest in such extreme ways.

These beliefs may also manifest as statements or perceptions that elections are ‘unfair’ or ‘rigged’ or a sense that votes are not counted ‘properly,’ without clear detail about what exactly this means or which individuals are responsible (see Theorin et al. in this volume for evidence linking related perceptions with conspiracy thinking in Sweden).¹ Unsubstantiated beliefs in the form of height-

1 The boundaries that delineate which beliefs are warranted and those which are not shift with context. For example, using generic conspiracy belief scales poses challenges in post-Communist countries where endorsement of claims that the government was involved in secret surveillance and oppression measures may not be conspiratorial thinking but rather accurately based on lived experience (Mikušková, 2017). In countries where electoral misconduct is pervasive and brazen, perceptions that elections are conducted fairly would be unsubstantiated and not reflective of reality. Likewise, in settings such as Sweden where the available evidence instead demonstrates that elections are conducted freely and fairly, heightened perceptions of electoral unfairness are similarly unsubstantiated.

ened perceptions of electoral misconduct could therefore satisfy the epistemic and existential needs that arise when our sense of control feels challenged, while potentially offering the additional benefit of reduced social cost and stigma that is demonstrated to come with endorsement of more detailed conspiracy theories (Lantian et al. 2018; van Prooijen & Van Vugt 2018). The broad nature of these perceptions could also help to avoid the evidentiary burdens that may come with more detailed narratives, such as needing to defend stories describing who specifically committed the alleged election fraud and how they went about it.

Building on the evidence presented above, we propose our first hypothesis:

H1: Individuals who report feeling less control over their lives perceive elections to be conducted more unfairly.

Yet elections do have results, which create winners and losers, not all of whom could ultimately deem an election unfair. The US insurrection serves as a good illustration of the argument by Uscinski & Parent (2014) that “conspiracy theories are for losers.” By this, they mean that conspiratorial beliefs offer a comfort for individuals who represent the segments of society that are losing or being left out. Consistent with the findings about factors that reduce feelings of control, other work has demonstrated that those people who are on the (perceived or real) losing side of society – whether facing tougher economic conditions, feeling socially powerless, or even literally losing elections – are those people most likely to be drawn in by the explanatory power of these unsubstantiated beliefs, which provide a lens through which to understand their struggles (Abalakina-Paap et al. 1999; Freeman & Bentall 2017; Hofstadter 1966). From this we derive our second hypothesis:

H2: The effect of feelings of control on perceptions of electoral conduct is reduced by winning elections, with the perceptions of election losers more influenced by feelings of low control.

However, the beneficial impact of winning on feelings of control and subsequent perceptions may be contingent upon the certainty and clarity of that victory, influenced by several psychological factors. First, in situations with non-binary electoral outcomes where voters cannot firmly situate themselves on the winning side or where post-electoral negotiations drag on, uncertainty is higher. Feelings of uncertainty are linked with a reduced sense of control and similarly drive compensatory unsubstantiated perceptions aimed at making sense of the world (van Prooijen 2016; van Prooijen & Jostmann 2013; Whitson et al. 2015). Second, winners in these situations (especially those who feel low individual control) may face a disconnect between their sense of presumed victory and their recognition of election results that seem impossibly close, continue to shift, or will likely result in some dissatisfactory sharing of power.

Ambivalence such as this, which is also associated with uncertainty, increases unsubstantiated beliefs as people struggle to reconcile strong contradictory attitudes they hold toward a situation (van Harrevald et al. 2014). Third, these circumstances drive an epistemic need for cognitive closure, which also increases endorsement of unsubstantiated beliefs (Marchlewska et al. 2018). Finally, the nature of unsubstantiated beliefs is one of adaptability. Holding one unsubstantiated belief increases the likelihood that you hold others and that those beliefs are related (Wood et al. 2012). Individuals also demonstrate the ability to hold contradictory unsubstantiated beliefs simultaneously due to a less-distinct shared core belief that drives them (Ibid.). Together, these traits allow opportunities for narrative flexibility in the face of conflicting evidence. This collection of psychological factors creates conditions where even being on the winning side of an election can allow for beliefs that call into question the legitimacy of that very outcome, such as an ambiguous post-election period when feelings of uncertainty and ambivalence are salient. On these grounds, we suggest our third hypothesis:

H3: The effect of winning elections is decreased when election results are ambiguous and winners and losers are not clear.

We thus predict that in settings with relatively high levels of electoral integrity, feelings of low control stimulate perceptions of electoral unfairness, and that this effect is more pronounced for individuals who lose an election or feel uncertain of results. Our proposed mechanism complements existing research that seeks to understand the conditions that drive political perceptions. Previous work has demonstrated that many of the same factors that influence both feelings of control and unsubstantiated beliefs are similarly related to more negative assessments of elections, including economic struggles (Birch 2008), education (Ibid.), partisanship (Sances & Stewart 2015), and political interest (McCann & Dominguez 1998). Building upon established findings regarding election perceptions, we suggest that there is a bridge between these separate bodies of work, one that expands our understanding of psychological mechanisms that influence these perceptions. We thus aim to demonstrate that while some critical assessments of elections are accurate, for some individuals heightened perceptions of misconduct are in part caused by narrative-seeking processes driven by feelings of low control.

Case selection

We test the above hypotheses using survey data from two settings. First, we analyze a case with an election in which there was no ambiguity regarding the winners and losers: the UK referendum on EU membership in 2016. The referendum – which was widely expected to be a victory for the remain

campaign – was eventually decided by a margin of 51.9% to 48.1% in favor of the leave campaign, equating to a difference of over a million votes. Due to the binary nature of the result (leave or remain), the outcome and policy direction that resulted from the referendum was immediately clear once the votes were tallied. This allows for testing of our first two hypotheses under conditions where winner-loser effects are most expected and easiest to observe.

We then retest these hypotheses, focusing on the Swedish general election of September 2018. Due to the tendency of Swedish elections to produce multi-party governments that are subject to a considerable degree of negotiation and bargaining prior to any coalition agreements, election results are often ambiguous prior to government formation. 2018 is a particularly acute example of this kind of post-election uncertainty, and the government coalition consisting of Socialdemokraterna, Miljöpartiet, Centerpartiet and Liberalerna was eventually agreed upon several months after the election in January 2019. While these parties may be considered the winners in one respect, the party that achieved the largest share – Socialdemokraterna – in fact lost vote share and parliamentary seats relative to the previous election and recorded their poorest results since 1911. In contrast, 2018 saw the rise of the populist radical right Sverigedemokraterna, who achieved a record high number of votes and seats in parliament. In the wake of the election, commentators debated the extent to which each party performed well or poorly relative to expectations, and who the winners of the election really were. There was therefore considerable ambiguity regarding the outcome, providing a setting that allows examination of our third hypothesis.

Besides the variation in the ambiguity of results, the similarities between the Swedish and British cases makes their comparison valid and useful for several reasons. Perhaps most notably, both countries are established institutionalized liberal democracies and have similarly clean and contested elections, as demonstrated by similar scores of around 0.9 in V-Dem's Clean Election Index in recent decades. At the same time, both countries experience similar issues regarding the conduct of their elections, and both have considerable internal variation in terms of how fair elections are perceived to be. Furthermore, despite these similarities, the relative breadth of choice in parties in Swedish elections and the rare nature of referendum elections in Sweden that could offer unambiguous binary outcomes underscores the value of examining this issue in an international comparative context.

Measurements

The data for the British case comes from the British Election Study (BES) Internet Panel (Fieldhouse et al. 2016). Specifically, we take data from Wave 9, which was conducted in the month following the UK referendum on EU membership which took place on June 23, 2016. For the Swedish case, the data

comes from the 2018 Swedish CSES election survey (Andersson et al. 2021). This survey was conducted as part of that year's wave of Swedish National Election Study's (SNES) surveys conducted throughout Sweden for every election on a range of opinions, attitudes, and personal details. The data in this wave was collected following the Swedish election on September 9, 2018, from September to November. Important to note for this study is that this survey was conducted prior to the formation of government in January 2019, after several months of negotiations between parties.

PERCEPTIONS OF ELECTION FAIRNESS

We measure how respondents perceive the fairness of electoral conduct using two questions that refer specifically to the election that respondents have just witnessed. In the British case, we utilize a question that asks, on a scale from 1-5, "how fairly do you think the EU referendum was conducted?" Likewise, in the Swedish case the outcome measure comes from a question that asks respondents to place the conduct of the Swedish national election on a scale of fairness from 1-5. Both scales are adapted such that higher scores indicate more unfair perceptions. Importantly, these items frame the issue of fairness in the context of *electoral conduct*, minimizing the risk that respondents give answers based on other aspects of the election.

FEELINGS OF CONTROL

To measure feelings of personal control, we rely on a question asked in both surveys that taps directly into this feeling. Specifically, the question asks respondents the extent to which they agree (on a scale from 1-5) with the statement that "many times I feel that I have little influence over the things that happen to me." This scale is reversed and matched across samples so that higher scores indicate a greater lack of personal control.

This item was developed for Rotter's internal-external control scale (1966), measuring whether individuals place the locus of control over their lives within themselves or externally. Since the development of the scale, this item has reliably measured how much personal control people feel (Lange & Tiggemann 1981) and higher scores on this item are linked with conspiracy thinking (Kofta et al. 2020; Whitson et al. 2019).

CONTROL VARIABLES

We include control variables that could influence feelings of control as well as perceptions of electoral fairness. Standard demographic variables control for age, education, gender, and marital status, while a measure of income controls for economic factors. These factors all directly impact the control a person feels over their life, influencing what opportunities are available to them and to what degree they can self-determine, even in advanced democracies. Previous

research has also consistently demonstrated an influence of these factors on political attitudes, including assessments of elections.

We also include level of political interest as a control variable, as this likely has a strong influence over how aware respondents are of election issues, the parties involved, and how elections are conducted, including the relative fairness of elections in their country. There is, however, the possibility that political interest could be influenced by feelings of control. We include this variable due to its high relevance to election perceptions, although it may lead to more conservative estimates for the effect of feelings of control.

Additionally, an individual's political alignment could affect both feelings of control and perceptions of electoral fairness. At the time of the surveys, Sweden had a left-leaning government while Britain had a right-leaning one. A respondent's political alignment within these environments could affect the degree to which they feel their interests are represented in government, thus influencing their sense of control. Furthermore, while the election results in neither case were strictly split along left-right lines, they nonetheless showed trends along this dimension relevant to the factors examined here. The Swedish results suggested a left-leaning governing coalition would again emerge, while those voting to leave the EU in the Brexit referendum were more likely to be on the political right than left, creating potential for a respondent's political alignment to influence perceptions of these election outcomes. Also relevant to these perceptions, previous research has found that unsubstantiated beliefs are more common among those on the right side of the political spectrum (e.g., Enders & Smallpage 2018; Oliver & Wood 2014), as well as the political extremes (Krouwel et al. 2017; van Prooijen et al. 2015). We therefore control for where respondents place themselves from left to right along the political spectrum.

ELECTION OUTCOMES

A key aspect of our empirical investigation concerns how the relationship between an individual's feeling of control and perceptions of elections can be conditioned by the result of that election (and where individuals find themselves relative to that). We therefore introduce election results relative to how one voted as moderating variables in the relationship. While this moderation effect is easy to estimate in the British case, we use multiple approaches in the ambiguous Swedish case.

The first variable breaks voters down into two sides: 'winners' and 'losers', using the eventual party support blocs as a proxy. On the winning side, we included those respondents who voted for the Red-Green bloc that won the most Riksdag seats in the election: Socialdemokraterna (S) and Miljöpartiet (MP) – the presumed (and eventual) ruling parties – as well as Vänsterpartiet (V). We also included Centerpartiet (C) and Liberalerna (L), who had made clear their unwillingness to form a right-leaning coalition that included

Sverigedemokraterna (SD) and had instead signaled their support of a Red-Green government. V, C, and L also all increased their number of Riksdag seats. On the losing side, we included Moderaterna (M), Kristdemokraterna (KD), and SD, the blocs that came in second and third in total Riksdag seats in the election. Furthermore, this election saw the center-right bloc Alliance fall apart and both M and KD lose seats in the Riksdag. Together, M, KD, and SD would attempt to secure the prime minister position for Moderat Ulf Kristersson in the election aftermath, but it seemed clear that they did not have a path toward forming a government. We did not include respondents who voted for parties other than these, including Feministiskt initiativ, as none of these parties won seats in the Riksdag and together made up only 0.89% of the total number of respondents. We also did not include respondents who voted blank or chose not to answer who they voted for.

The second moderating variable breaks down into what we call *losing-winners* (V), *winners* (S, MP, C, and L), *losers* (M and KD), and *winning-losers* (SD). The *winners* are comprised of voters for those parties who became the ruling coalition and supporting parties, which was a likely outcome of the election based on messaging during the campaigns and immediately following the election. V is classified a *losing-winner* because they secured a sizable percentage of the electorate and were on the “winning” side but were excluded from the governing coalition in the previous election and were likely to be excluded again, which was indeed what happened. They ultimately abstained rather than vote for Socialdemokrat Stefan Löfven as prime minister yet were nonetheless part of the winning Red-Green bloc and held some influence. M and KD were the *losers* in the election in that they could not secure the support of C and L to form a right-leaning government. And SD fall into what we call the *winning-loser* category as they were on the losing side and were not brought into discussions about forming a government, yet they emerged as a clear winner in terms of growth. The 2018 election marked their third consecutive term holding seats in the Riksdag, after winning seats for the first time in 2010, as well as becoming the third-largest party in Sweden behind only S and M.

Results

This section presents the results of tests of three hypotheses regarding the relationship between individual feelings of control, perceptions of election fairness, and electoral outcomes. A series of OLS regression analyses test the direct effects of feelings of personal control on perceptions of the fairness of electoral conduct (H1), as well as indirect effects based on the outcome of the election and how individuals voted (H2). We then introduce the Swedish case to investigate how election result ambiguity (or a lack therefore) can affect this relationship (H3).

THE UK REFERENDUM ON EU MEMBERSHIP 2016

The first arm of the analysis considers how feelings of control contribute to perceptions of election fairness in a context where the result was unambiguous: the Brexit referendum. Being an election ‘winner’ is more easily defined in this case as corresponding to whether an individual reported voting either “leave” or “remain” in the referendum. Those who reported having not voted are excluded from the analysis.

Table 1. Regression analysis using British Election Study (BES) Data

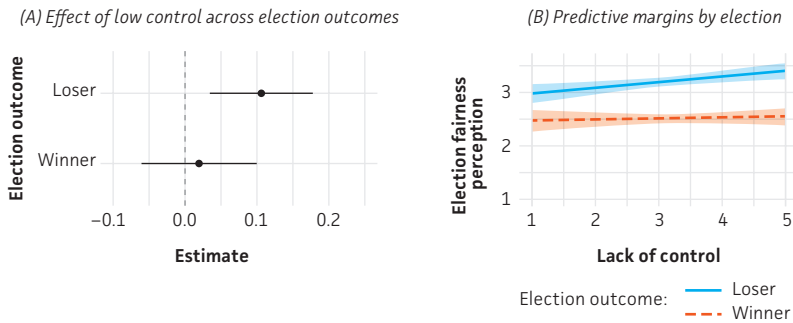
	<i>DV: Election perceived to be conducted unfairly</i>		
	(1)	(2)	(3)
Lack of control	.073 (.027) [‡]	.068 (.027) [†]	.106 (.037) [‡]
Election win	-.806 (.054) [‡]	-.702 (.062) [‡]	-.419 (.189) [†]
Lack of control* election win			-.087 (.054)
<i>Controls</i>			
Age		.0004 (.002)	.0004 (.002)
Education		-.019 (.022)	-.02 (.022)
Female		-.021 (.056)	-.021 (.056)
Married		.001 (.011)	.001 (.011)
Income		.01 (.008)	.01 (.008)
Political interest		.035 (.015) [†]	.035 (.015) [†]
Left/right placement		-.063 (.012) [‡]	-.062 (.012) [‡]
Constant	3.030 (.095) [‡]	3.047 (.238) [‡]	2.923 (.25) [‡]
R ²	.074	.084	.085
N	2826	2826	2826

Notes: Positive values indicate more unfair perceptions of elections. Standard errors in parentheses. * p<0.05, † p<0.01, ‡ p<0.001 In Table 1,

Models 1 and 2 demonstrate a statistically significant positive direct effect of low feelings of personal control on the belief that elections are conducted unfairly, even when controlling for how the individual voted in the referendum, providing support for H1. The result remains consistent across these two models when demographic and other individual-level controls are introduced, suggesting robustness to the association. To probe this further and test H2, model 3 introduces an interaction term that assesses the effect of feelings of control for both Brexit winners and losers. The results of this analysis are illustrated in Figure 1, which shows that this overall positive effect appears to be driven primarily by referendum losers (those who voted to remain). As predicted by H2, winning an election helps to reduce the effect of low feelings of control on perceptions of electoral fairness. While it may be the result of random statistical noise, Panel

A in Figure 1 suggests that even these clear winners showed a tendency toward perceiving the election as being conducted unfairly when feeling reduced control.

Figure 1. Marginal and predicted effects of referendum vote on the relationship between feelings of low control and perceptions of electoral unfairness. The Y-axis in Panel B indicates perceived election fairness on a scale from 1 (most fair) to 5 (most unfair)

However, given that both perceptions of election fairness and feelings of control were measured ex post, it is plausible that both could be the result of the election result. To allay such fears, we run a robustness test (Appendix A1) which regresses ex post perceptions of election fairness on a measure of feelings of control collected in the BES panel wave prior to the election (wave 8). The results of this test indicate that both winners' and losers' feelings of control shifted slightly toward the extremes post-referendum, suggesting that winning helps mitigate this effect or reduces the feeling of low control, losing increases these a bit, but the relationship is largely robust and exists independent of the referendum results, further supporting both H1 and H2.

THE SWEDISH GENERAL ELECTION 2018

We then turn to H3 by introducing a case of a more ambiguous election outcome: Sweden in 2018. In Table 2, we replicate the above analysis using data from the Swedish National Election Study. This analysis uses the same survey questions for focal variables, as well as the same battery of controls. We replicate this approach using two different specifications of election "winners" for models 4-6 and models 7-9, which are elaborated below.

The results presented in models 4-5 are very similar to those in the British case: low feelings of control are consistently associated with perceptions of electoral unfairness, again supporting H1. The direct effect of the election result is also in the same direction, such that winners view elections more positively, providing additional support for H2. Consistent with previous research on unsubstantiated beliefs (e.g., Oliver & Wood 2014), we also find that lower education, lower income, and greater political interest increase beliefs that the election was conducted unfairly.

Table 2. Regression analysis using Swedish National Election Study (SNES) Data

	<i>DV: Election perceived to be conducted unfairly</i>		
	(4)	(5)	(6)
Lack of control	.101 (.016) [‡]	.075 (.016) [‡]	.119 (.025) [‡]
<i>Election result</i>			
(Support ruling coalition)	-.391 (.036) [‡]	-.341 (.045) [‡]	-.120 (.106)
Winner [S + MP + C + L]			
Loser [M + KD]			
Outsider [SD]			
<i>Interactions</i>			
Lack of control* Election result			-.073 (.032) [†]
Lack of control*Winner			
Lack of control*Loser			
Lack of control*Outsider			
<i>Controls</i>			
Age		-.012 (.001) [‡]	-.012 (.001) [‡]
Education		-.077 (.011) [‡]	-.077 (.011) [‡]
Female		.114 (.035) [‡]	.113 (.035) [‡]
Married		.050 (.044)	.051 (.044)
Income		-.048 (.007) [‡]	-.048 (.007) [‡]
Political interest		.067 (.023) [†]	.066 (.025) [‡]
Left/right placement		.016 (.008) [*]	.016 (.008) [*]
Constant	1.580 (.58) [‡]	2.55 (.13) [‡]	2.422 (.141)
R ²	.06	.131	.133
N	2730	2730	2730

DV: Election perceived to be conducted unfairly

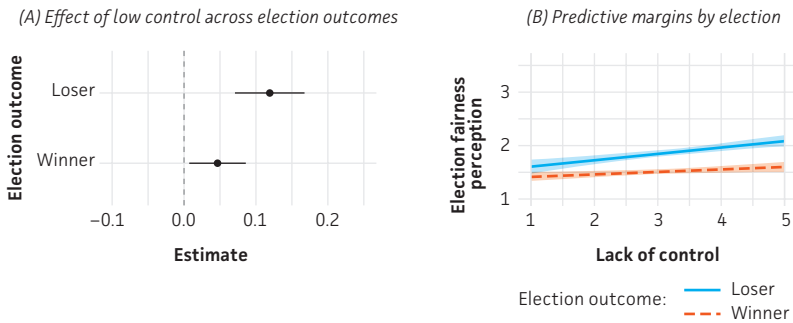
	(7)	(8)	(9)
Lack of control	.079 (.015) [‡]	.064 (.015) [‡]	.101 (.048) [†]
<i>Election result</i>			
(Support ruling coalition)			
Winner [S + MP + C + L]	-.164 (.059) [‡]	-.134 (.063) [†]	.054 (.175)
Loser [M + KD]	-.032 (.064)	-.058 (.079)	.045 (.195)
Outsider [SD]	.839 (.072) [‡]	.762 (.086) [‡]	.719 (.22) [‡]
<i>Interactions</i>			
Lack of control* Election result			
Lack of control*Winner			-.061 (.052)
Lack of control*Loser			-.032 (.056)
Lack of control*Outsider			.011 (.061)
<i>Controls</i>			
Age		-.012 (.001) [‡]	-.012 (.001) [‡]
Education		-.059 (.011) [‡]	-.06 (.011) [‡]
Female		.134 (.034) [‡]	.132 (.034) [‡]
Married		.044 (.042)	.046 (.042)
Income		-.039 (.007) [‡]	-.039 (.007) [‡]
Political interest		.038 (.024)	.038 (.024)
Left/right placement		.023 (.009) [‡]	.023 (.009) [‡]
Constant	1.389 (.073) [‡]	2.259 (.126) [‡]	2.147 (.193) [‡]
R ²	.133	.193	.194
N	2730	2730	2730

Notes: Positive values indicate more unfair perceptions of elections. The reference category for election outcomes in models 7-9 is Vänsterpartiet. Standard errors in parentheses.

* p<0.05, † p<0.01, ‡ p<0.001

Figure 2 presents the results of the first interaction model (model 6), comparing the effect of supporting the winning coalition on the relationship between feelings of control and perceptions of the election. While the effect of low feelings of control on election perceptions for winners is less than half that for losers, supporting H2, the effect nonetheless remains positive and significant for both winners and losers in this ambiguous setting, in line with our predictions from H3. Even those voters who have “won” the election but feel low personal control still exhibit a propensity to believe that the election was conducted unfairly. Panel B in Figure 2, however, demonstrates that there is a clear difference between these two groups when it comes to relative ratings of electoral fairness. Winners clearly perceive the election to be fairer than losers.

Figure 2. Marginal and predicted effects of party bloc support on the relationship between feelings of low control and perceptions of electoral unfairness. The Y-axis in Panel B indicates perceived election fairness on a scale from 1 (most fair) to 5 (most unfair)

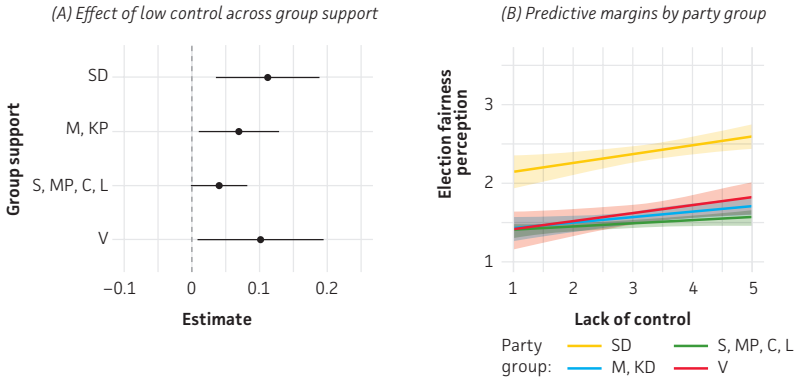
Models 7-9 in Table 2 present results for an alternative operationalization of election “winners.” We take this approach for several reasons. First, it is likely that both V and SD voters’ perceptions to be influenced by the exclusion of those parties from possible governing coalitions not just following this election, but also the previous one. Splitting those parties allows for both measuring the effect of low control on these outsider respondents, but also how effects then change for the remaining parties in the winner and loser blocs. Second, these outsider populist parties represent the cultural extremes of the political spectrum (V leaning furthest to the left, while SD leans furthest to the right), which likely contributes to their feelings of control. Furthermore, previous research has demonstrated that individuals who lie on the extreme ends of the political spectrum are more susceptible to conspiratorial thinking, driven by factors such as a similar epistemology shared by both extreme political views and conspiracy theories (Sunstein & Vermeule, 2008; Swami et al., 2013), belief in simple solutions to complex problems that is similarly offered in the range of unsubstantiated beliefs (van Prooijen et al., 2015), and the tendency for both

populist and conspiracy discourses to target the establishment (Castanho Silva et al. 2017). These previous findings suggest that these groups of respondents may be more prone to unsubstantiated perceptions about electoral unfairness, although this effect is more prevalent on the right side of the spectrum (Krouwel et al. 2017; van Prooijen et al. 2015).

Figure 3 presents the results of the interaction model with this four-category variable. In Panel A, we see that the average effect of personal control on perceptions of electoral conduct is significant and strongest among respondents supporting these outside parties, yet this effect is still observed in the remaining more mainstream blocs, supporting H1. Consistent with H2, having supported the winning coalition appears to reduce the effect of feeling low control, but the tendency for low-control winners to perceive unfairness remains, a pattern observed across all models for both cases. While a pattern in these blocs emerges and supports our hypotheses, the wide confidence intervals nonetheless demonstrate that there is considerable variation in this effect within blocs and overlap between them.

Figure 3. Marginal and predicted effects of party bloc support on the relationship between feelings of low control and perceptions of electoral unfairness. The Y-axis in Panel B indicates perceived election fairness on a scale from 1 (most fair) to 5 (most unfair).

Panel B in Figure 3, however, offers a clearer picture of election perceptions by bloc, relative to one another. SD voters perceived the conduct of the election as significantly less fair. While an increasing sense of control over their lives pushed respondents in all other blocs toward varying (yet statistically similar) perceptions of misconduct, consistent with H1, the average perception for high-control respondents was virtually identical across these groups. Yet for individuals supporting SD, even the average high-control respondent perceived higher levels of electoral misconduct than the average low-control respondent supporting any other parties, including V. The average low-control SD voter leaned toward the moderate electoral misconduct perception score

of 3, nearly one point higher than all other groups. Furthermore, more than 13% of respondents supporting SD fully endorsed the belief that the conduct of the election was unfair, a higher rate than any other bloc. Given the level of electoral integrity in Sweden, scores in these ranges are clearly at odds with the overwhelming body of evidence.

These results are consistent with the other findings on these beliefs. Individuals on the fringes of the political spectrum feel less personal control and demonstrate an increased susceptibility to unsubstantiated beliefs (Uscinksi & Parent 2014; Walter & Drochon 2022). But this susceptibility is asymmetric and individuals on the right side of the spectrum engage in more conspiracy thinking, for example (Enders & Smallpage 2018; Oliver & Wood 2014). Additionally, having authoritarian attitudes (Dyrendal et al. 2021) and rejecting the political system (Walter & Drochon 2022) increases unsubstantiated beliefs, characteristics more common with SD voters (Oskarson & Demker 2015). The data unfortunately does not allow for clearer answers to some of these questions. This could be a matter of self-selection, where people who feel less control and those who endorse other unsubstantiated beliefs are drawn to SD. Perhaps the messaging SD uses taps into these beliefs and feelings, something that they engaged in during the 2022 campaign, though was less prevalent in 2018.

As a robustness check and to analyze the effect of various voting blocs in more detail, Appendix A2 presents the results of two alternative operationalizations of election winners and losers. First, these respondents are broken down into five voting blocs, allowing us to observe any potential differences between respondents who supported SD and MP compared to those who supported C and L. Ideologically, these blocs are quite different on many issues. Furthermore, some C and L voters likely would have preferred that those parties instead aligned with the right-leaning parties to form a government. Yet the results are largely consistent with the previous analysis and demonstrate that feeling less control in one's life leads voters of all party blocs – both winners and losers – to trend toward believing the election was not conducted fairly. In the second test, we judge respondents to be an election 'winner' if they voted for a party that had a net gain of parliamentary seats relative to the previous election, regardless of whether they became part of the governing coalition. In this formulation, the effect of low feelings of control is stronger rather in the case of election winners, who consist of the supporters of all smaller parties (minus MP) as well as the *Sverigedemokraterna*.

Conclusions

While a large body of work has identified certain factors that influence political perceptions, much less attention has been paid to psychological roots of these perceptions. The aim of this paper was to bridge these separate bodies

of work as well as expand the understanding of unsubstantiated beliefs in order to bring more clarity to this broader subject. We hypothesize that feelings of control influence perceptions of electoral fairness, but this effect can be reduced by electoral victory and certainty. We situate this work outside the US-centric settings that have shaped much of our current understanding in these separate bodies of research, investigating this matter in the contexts of the British 'Brexit' referendum and the 2018 Swedish election.

More specifically, we test three hypotheses and our findings overall support these. We find a robust effect of low feelings of control on perceptions of election fairness, confirming H1. The effect of this sense of control on these perceptions, though, is to some extent reduced by an individual's side winning the election, providing modest support for H2. However, the effect of winning was limited in the case where election results were not absolutely clear, as predicted by H3.

This study therefore offers several contributions. The results demonstrate the importance of continued investigation into the roots of political perceptions and provides evidence that feelings of personal control may be another mechanism driving them. We also extend the work on unsubstantiated beliefs and their foundations to political beliefs and perceptions that may reflect the core of more structured unsubstantiated narratives in the political realm. This extension also offers insights into factors that may condition winner-loser effects, which can ultimately contribute to better understanding and anticipating behaviors in the wake of contested electoral battles. Moreover, this study shows the importance of giving careful consideration to how we conceive of winners and losers in multi-party systems, which has considerable implications for the investigation of winner-loser gaps regarding various aspects of political attitudes and behavior.

The results from the Swedish case are also consistent with prior research demonstrating a propensity for those on the right end of the spectrum – particularly at the extremes – to endorse conspiratorial beliefs. While both the right and left extremes of the political spectrum in Sweden demonstrated a stronger relationship between feelings of low control and unsubstantiated perceptions of electoral conduct, those supporting SD had significantly more critical and unrealistic perceptions. This finding is consistent with other work in this volume, which demonstrates that SD voters were prone to conspiracy thinking about the conduct of the 2022 election (Theorin et al.) and were more critical of election authorities (Lundmark & Weissenbilder). However, our finding was limited to the Swedish case. Furthermore, the election results in the Swedish case were more clearly drawn along left-right political lines than the British case, which could have contributed to some of these relationships on the right side of the spectrum. More definitive conclusions cannot be drawn from this analysis, leaving questions for future research about whether this

stark contrast in perceptions of the election is due to specific voter characteristics, party and elite messaging, or numerous others contributing factors. The results nonetheless highlight the importance of continued work focused on disentangling the relationship between far-right ideology and unsubstantiated beliefs, particularly considering recent incidents of similar voters in a number of countries actively and sometimes violently contesting the results of elections.

However, our results should not be overstated. While the patterns observed here fit our expectations and are supported by related research in a number of fields, these results concern two specific cases. The results could be a product of an unexpected result, particularly in the UK case. The results may also be a product of the longer-term losing context, rather than these specific elections. Furthermore, while the variation in ambiguity between these cases offered a means for exploring H₃, we were not able to formally test this hypothesis.

Future work should address other factors that may influence the relationship between these feelings of control and perceptions of elections. While our findings are robust, there are cases where the observed relationships could have alternative explanations. Perhaps some individuals report “unfair conduct” due to perceived structural imbalances, such as media bias or uneven coverage time, rather than issues with electoral integrity or voter fraud. This effect is likely minimized in Sweden, where there are relatively good protections that maintain roughly equal time in media, including representation during electoral debates. Nonetheless, further study is warranted.

These feelings of control can be a target of political actors, which further demonstrates the relevance of these results as well as the importance of accounting for information environments in future work. Both the Brexit campaign and ongoing SD campaigns made use of messaging that specifically targeted feelings of control. The Leave campaign’s narrative focused heavily on how citizens needed to reclaim control of their lives from the EU and take back their country, while SD has had a similar focus on how the country has been taken away from the people of Sweden. In light of our findings, targeting these feelings likely worked to these actors’ advantages. However, while messaging targeted feelings of control, these groups did not and have not made systematic use of more explicit conspiratorial narratives that promote ideas about electoral fraud as was the case in the US example. While this is a positive sign that political parties and figures in both the UK and Sweden did not explicitly turn to this kind of messaging in those elections, we cannot assume that a willingness to do so is nonexistent. In both these cases, the groups using language targeting feelings of control emerged as real or perceived winners in their respective campaigns. Given the effectiveness of this rhetoric in mobilizing supporters to political action in the US case, actors in other settings may choose to exploit this vulnerability in the future. Indeed, several *Sverigedemokraterna*

party members have invoked the specter of electoral fraud (Söderström 2021). Considering the serious consequences of heightened perceptions of electoral unfairness, this warrants further investigation as individuals feeling they are not in control of their lives are likely vulnerable targets of mis- and disinformation from other entities as well, including foreign actors.

The positive takeaway from these results is that the effects measured in these two cases are modest. While it is troubling that substantial portions of these populations feel they have little control over their lives, this has not resulted in remarkably high perceptions of electoral unfairness. Nonetheless, this effect is still distinct in settings where elections are conducted very openly and seemingly fairly, where elections are made accessible to the entirety of the public, and where election fraud has not been raised in the political discourse. While most political parties and elites in these countries have not explicitly promoted these perceptions, this could change in the future. Greater understanding of this issue would not only provide insights into other factors exacerbating these beliefs, but also allow for the development of strategies to address the loss of control experienced by parts of the population.

References

- Abalakina-Paap, Marina, Stephan, Walter G., Craig, Traci & Gregory, W. Larry, 1999. "Beliefs in conspiracies", *Political Psychology*, 20(3), s. 637-647.
- Alvarez, R. Michael & Hall, Thad E., 2006. "Controlling democracy: the principal-agent problems in election administration", *Policy Studies Journal* 34(4), s. 491-510.
- Andersson, Dennis, Hedberg, Per, Svensson, Richard & Oscarsson, Henrik, 2021. *Svensk valundersökning 2018 – CSES versionen*. Available at: <https://doi.org/10.5878/p9eq-2883>.
- Birch, Sarah, 2010. "Perceptions of electoral fairness and voter turnout", *Comparative political studies* 43(12), s.1601-1622.
- Birch, Sarah & Van Ham, Carolien, 2017. "Getting away with foul play? The importance of formal and informal oversight institutions for electoral integrity", *European Journal of Political Research* 56(3), s. 487-511.
- Bowler, Shaun, Brunell, Thomas, Donovan, Todd & Gronke, Paul, 2015. "Election administration and perceptions of fair elections", *Electoral Studies* 38, s. 1-9.
- Brotherton, Robert & French, Christopher C., 2014. "Belief in conspiracy theories and susceptibility to the conjunction fallacy", *Applied Cognitive Psychology* 28(2), s. 238-248.
- Bruder, Martin, Haffke, Peter, Neave, Nick, Nouripanah, Nina & Imhoff, Roland, 2013. "Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire", *Frontiers in psychology* 4, s. 225.
- Carreras, Miguel & İrepoğlu, Yasemin, 2013. "Trust in elections, vote buying, and turnout in Latin America", *Electoral Studies* 32(4), s. 609-619.
- Castanho Silva, B., Vegetti, F. & Littvay, L., 2017. "The elite is up to something: Exploring the relation between populism and belief in conspiracy theories", *Swiss political science review* 23(4), s. 423-443.

- Clark, Alistair, 2017. "Identifying the determinants of electoral integrity and administration in advanced democracies: the case of Britain", *European Political Science Review* 9(3), s. 471-492.
- Daniller, Andrew M. & Mutz, Diana C., 2019. "The dynamics of electoral integrity: A three-election panel study", *Public Opinion Quarterly* 83(1), s. 46-67.
- Dawson, Stephen, 2022. "Electoral fraud and the paradox of political competition", *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 32(4), s. 793-812.
- Declerck, Carolyn H., Boone, Christophe & De Brabander, Bert, 2006. "On feeling in control: A biological theory for individual differences in control perception", *Brain and cognition* 62(2), s. 143-176.
- Dolan, Kathleen A. & Holbrook, Thomas M., 2001. "Knowing versus Caring: The Role of Affect and Cognition in Political Perceptions", *Political Psychology* 22(1), s. 27-44.
- Dyrendal, Asbjørn, Kennair, Leif Edward Ottesen & Bendixen, Mons, 2021. "Predictors of belief in conspiracy theory: The role of individual differences in schizotypal traits, paranormal beliefs, social dominance orientation, right wing authoritarianism and conspiracy mentality", *Personality and individual differences* 173, s. 110645.
- Edelson, Jack, Alduncin, Alexander, Krewson, Christopher, Sieja, James A. & Uscinski, Joseph E., 2017. "The effect of conspiratorial thinking and motivated reasoning on belief in election fraud", *Political Research Quarterly* 70(4), s. 933-946.
- Fieldhouse, Ed, Green, Jane, Evans, Geoff, Schmitt, Hermann, van der Eijk, Cees, Mellon, Jonathan & Prosser, Christopher, 2016. British Election Study Internet Panel Wave 9. Available at: <https://www.britishelectionstudy.com/data-object/wave-9-of-the-2014-2017-british-election-study-internet-panel-2016-eu-referendum-study-post-election-survey>.
- Flesken, Anaïd & Hartl, Jakob, 2018. "Party support, values, and perceptions of electoral integrity", *Political Psychology* 39(3), s. 707-724.
- Fortin-Rittberger, Jessica, Harfst, Philipp & Dingler, Sarah C., 2017. "The costs of electoral fraud: establishing the link between electoral integrity, winning an election, and satisfaction with democracy", *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 27(3), s. 350-368.
- Freeman, Daniel & Bentall, Richard P., 2017. "The concomitants of conspiracy concerns", *Social psychiatry and psychiatric epidemiology* 52, s. 595-604.
- Garnett, Holly Ann & James, Toby S., 2021. "Measuring electoral integrity: using practitioner knowledge to assess elections", *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 31(3), s. 348-367.
- Goertzel, Ted, 1994. "Belief in conspiracy theories", *Political Psychology*, s. 731-742.
- Hofstadter, Richard, 1966. *The paranoid style and other essays*. New York: Knopf.
- James, Toby, 2012. *Elite Statecraft and Election Administration: Bending the Rules of the Game?* Springer.
- Karp, Jeffrey A., Nai, Alessandro & Norris, Pippa, 2018. "Dial 'F' for fraud: Explaining citizens suspicions about elections", *Electoral Studies* 53, s. 11-19.
- Kaufmann, Martina, Goetz, Thomas, Lipnevich, Anastasiya A. & Pekrun, Reinhard, 2019. "Do positive illusions of control foster happiness?", *Emotion* 19(6), s. 1014.
- Kofta, Mirosław, Soral, Wiktor & Bilewicz, Michał, 2020. "What breeds conspiracy antisemitism? The role of political uncontrollability and uncertainty in the belief in Jewish conspiracy", *Journal of Personality and Social Psychology* 118(5), s. 900.
- Krouwel, Andre, Kutiyski, Yordan, van Prooijen, Jan-Willem, Martinsson, Johan & Markstedt, Elias, 2017. "Does Extreme Political Ideology Predict Conspiracy Beliefs, Economic Evaluations and Political Trust? Evidence From Sweden", *Journal of Social and Political Psychology* 5(2), s. 435-462.

- Lange, Robert V. & Tiggemann, Marika, 1981. "Dimensionality and reliability of the Rotter IE locus of control scale", *Journal of Personality Assessment* 45(4), s. 398-406.
- Lantian, Anthony, Muller, Dominique, Nurra, Cécile, Klein, Olivier, Berjot, Sophie & Pantazi, Myrto, 2018. "Stigmatized beliefs: Conspiracy theories, anticipated negative evaluation of the self, and fear of social exclusion", *European journal of social psychology* 48(7), s. 939-954.
- Larson, Reed, 1989. "Is feeling "in control" related to happiness in daily life?", *Psychological Reports* 64(3), s. 775-784.
- Lehoucq, Fabrice & Kolev, Kiril, 2015. "Varying the un-variable: Social structure, electoral formulae, and election quality", *Political Research Quarterly* 68(2), s. 240-252.
- Levy, Morris, 2021. "Winning cures everything? Beliefs about voter fraud, voter confidence, and the 2016 election", *Electoral Studies* 74, s. 102156.
- Lobato, Emilio, Mendoza, Jorge, Sims, Valerie & Chin, Matthew, 2014. "Examining the relationship between conspiracy theories, paranormal beliefs, and pseudoscience acceptance among a university population", *Applied Cognitive Psychology* 28(5), s. 617-625.
- Lundmark, Sebastian, Oscarsson, Henrik & Weissenbilder, Marcus, 2020. "Confidence in an election authority and satisfaction with democracy: Evidence from a quasi-natural experiment of a failed election in Sweden", *Electoral Studies* 67, s. 102216.
- Marchlewska, Marta, Cichocka, Aleksandra & Kossowska, Małgorzata, 2018. "Addicted to answers: Need for cognitive closure and the endorsement of conspiracy beliefs", *European journal of social psychology* 48(2), s. 109-117.
- McCann, James A. & Dominguez, Jorge I, 1998. "Mexicans react to electoral fraud and political corruption: an assessment of public opinion and voting behavior", *Electoral studies* 17(4), s. 483-503.
- Minnite, Lorraine C., 2010. *The myth of voter fraud*. Ithaca: Cornell University Press.
- Mozaffar, Shaheen & Schedler, Andreas, 2002. "The comparative study of electoral governance-introduction", *International Political Science Review* 23(1), s. 5-27.
- Newcomb, Michael D. & Harlow, Lisa L., 1986. "Life events and substance use among adolescents: Mediating effects of perceived loss of control and meaninglessness in life", *Journal of personality and social psychology* 51(3), s. 564.
- Newheiser, Anna-Kaisa, Farias, Miguel & Tausch, Nicole, 2011. "The functional nature of conspiracy beliefs: Examining the underpinnings of belief in the Da Vinci Code conspiracy", *Personality and Individual Differences* 51(8), s. 1007-1011.
- Norris, Pippa, 2013. "The new research agenda studying electoral integrity", *Electoral Studies* 32(4), s. 563-575.
- Norris, Pippa, 2019. "Do perceptions of electoral malpractice undermine democratic satisfaction? The US in comparative perspective", *International Political Science Review* 40(1), s. 5-22.
- Norris, Pippa, Garnett, Holly Ann & Grömping, Max, 2020. "The paranoid style of American elections: explaining perceptions of electoral integrity in an age of populism", *Journal of elections, public opinion and parties* 30(1), s. 105-125.
- Oskarson, Maria & Demker, Maria, 2015. "Room for realignment: The working-class sympathy for Sweden Democrats", *Government and Opposition* 50(4), s. 629-651.
- Partheymueller, Julia, Müller, Wolfgang C., Rabitsch, Armin, Lidauer, Michael & Grohma, Paul, 2022. "Participation in the administration of elections and perceptions of electoral integrity", *Electoral Studies* 77, s. 102474.

- Rotter, Julian B., 1966. "Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement", *Psychological Monographs: General and Applied* 80(1), s. 609.
- Ruiz-Rufino, Rubén, 2018. "When do electoral institutions trigger electoral misconduct?", *Democratization* 25(2), s. 331-350.
- Sances, Michael W. & Stewart III, Charles, 2015. "Partisanship and confidence in the vote count: Evidence from US national elections since 2000", *Electoral Studies* 40, s. 176-188.
- Sinclair, Betsy, Smith, Steven S. & Tucker, Patrick D., 2018. "'It's largely a rigged system': Voter confidence and the winner effect in 2016", *Political Research Quarterly* 71(4), s. 854-868.
- Sullivan, Margaret W. & Lewis, Michael, 2003. "Contextual determinants of anger and other negative expressions in young infants", *Developmental psychology* 39(4), s. 693.
- Sunstein, C. R. & Vermeule, A., 2009. Conspiracy theories: Causes and cures", *Journal of Political Philosophy*, 17, 202-227.
- Swami, V., Pietschnig, J., Tran, U. S., Nader, I. W., Stieger, S. & Voracek, M., 2013. "Lunar lies: The impact of informational framing and individual differences in shaping conspiracist beliefs about the moon landings", *Applied Cognitive Psychology* 27, s. 71-80.
- Šrol, Jakub, Ballová Mikušková, Eva & Čavojová, Vladimíra, 2021. "When we are worried, what are we thinking? Anxiety, lack of control, and conspiracy beliefs amidst the COVID-19 pandemic", *Applied cognitive psychology* 35(3), s. 720-729.
- Söderström, Jan, 2021. "SD drev på teorin om valfusk 2018", *Aktuellt i politiken*, 27 januari. Available at: <https://aip.nu/sd-drev-pa-teorin-om-valfusk-2018/>.
- Uscinski, Joseph E. & Parent, Joseph M., 2014. *American conspiracy theories*. Oxford: Oxford University Press.
- Valmyndigheten, 2015. *Erfarenheter från valen 2014-2015*. Available at: <https://www.val.se/download/18.3a04b3171610911ae1db/1516277444801/Rapport%202015%201.pdf>.
- Vancleef, Linda MG & Peters, Madelon L., 2011. "The influence of perceived control and self-efficacy on the sensory evaluation of experimentally induced pain", *Journal of behavior therapy and experimental psychiatry* 42(4), s. 511-517.
- Van Harreveld, Frenk, Rutjens, Bastiaan T., Schneider, Iris K., Nohlen, Hannah U. & Keskinis, Konstantinos, 2014. "In doubt and disorderly: Ambivalence promotes compensatory perceptions of order", *Journal of Experimental Psychology: General* 143(4), s. 1666.
- van Prooijen, Jan-Willem, 2016. "Sometimes inclusion breeds suspicion: Self-uncertainty and belongingness predict belief in conspiracy theories", *European journal of social psychology* 46(3), s. 267-279.
- Van Prooijen, Jan-Willem & Douglas, Karen M., 2017. "Conspiracy theories as part of history: The role of societal crisis situations", *Memory studies* 10(3), s. 323-333.
- van Prooijen, Jan-Willem & Jostmann, Nils B., 2013. "Belief in conspiracy theories: The influence of uncertainty and perceived morality", *European Journal of Social Psychology* 43(1), s. 109-115.
- van Prooijen Jan-Willem, Krouwel, André PM & Pollet, Thomas V, 2015. "Political Extremism Predicts Belief in Conspiracy Theories", *Social Psychological and Personality Science* 6(5), s. 570-578.
- van Prooijen, Jan-Willem & Van Vugt, Mark, 2018. "Conspiracy theories: Evolved functions and psychological mechanisms", *Perspectives on psychological science* 13(6), s. 770-788.

- Wheeler, Evangeline A., 2021. "How Belief in Conspiracy Theories Addresses Some Basic Human Needs", *The Psychology of Political Behavior in a Time of Change*, s. 263-276.
- Whitson, Jennifer A., Galinsky, Adam D. & Kay, Aaron, 2015. "The emotional roots of conspiratorial perceptions, system justification, and belief in the paranormal", *Journal of Experimental Social Psychology* 56, s. 89-95.
- Whitson, Jennifer A., Kim, Joongseo, Wang, Cynthia S., Menon, Tanya & Webster, Rian D., 2019. "Regulatory focus and conspiratorial perceptions: The importance of personal control", *Personality and Social Psychology Bulletin* 45(1), s. 3-15.
- Wood, Michael J., Douglas, Karen M. & Sutton, Robbie M., 2012. "Dead and alive: Beliefs in contradictory conspiracy theories", *Social psychological and personality science* 3(6), s. 767-773.
- Xin, Yuanyuan, Wu, Jianhui, Yao, Zhuxi, Guan, Qing, Aleman, André & Luo, Yuejia, 2017. "The relationship between personality and the response to acute psychological stress", *Scientific reports* 7(1), s. 16906.

Appendix A1.

BES Analysis with pre-election influence measure

DV: Election perceived to be conducted unfairly

	(1)	(2)	(3)
Lack of control	0.059 (.014) [‡]	0.053 (.014) [†]	0.074 (.019) [‡]
Election win	-0.881 (.027) [‡]	-0.749 (.031) [‡]	-0.589 (.01) [‡]
Lack of control* election win			-0.047 (.028)
<i>Controls</i>			
Age		0.002 (.001) [†]	0.002 (.001) [†]
Education		-0.005 (.011)	-0.005 (.011)
Female		0.02 (.028)	0.02 (.028)
Married		-0.005 (.006)	-0.005 (.006)
Income		0.001 (.004)	0.001 (.004)
Political interest		0.042 (.007) [‡]	0.042 (.007) [‡]
Left/right placement		-0.074 (.006) [‡]	-0.074 (.006) [‡]
Constant	3.105 (.05) [‡]	2.997 (.117) [‡]	2.922 (.125) [‡]
R ²	0.086	0.102	0.102
N	10,992	10,992	10,992

Notes: Positive values indicate more unfair perceptions of elections. Standard errors in parentheses. * p<0.05, † p<0.01, ‡ p<0.001

Appendix A2. Analysis of alternative operationalizations of winner/loser groups in Sweden 2018

MEASUREMENT

A third moderating variable breaks apart the winning group, so we have five groups that represent the general party blocs from before the election: V; S and MP; C and L; M and KD; and SD. This allows us to step away from the winner/loser perspective and instead look more closely at how ideology and partisanship might influence the relationship between feelings of control and election perceptions. Fourth, we estimate election winners simply as those who support parties that improved their election results relative to the election in 2014. Specifically, we split parties into two groups: those who made net gains in terms of parliamentary seats (V, C, L, KD, SD), and those who made net losses (S, MP, M).

Figure A2a. Marginal and predicted effects of party bloc support on the relationship between feelings of low control and perceptions of electoral unfairness. The Y-axis in Panel B indicates perceived election fairness on a scale from 1 (most fair) to 5 (most unfair)

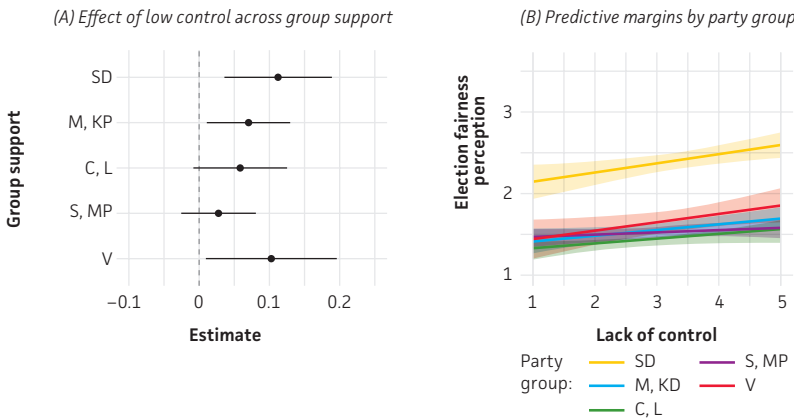
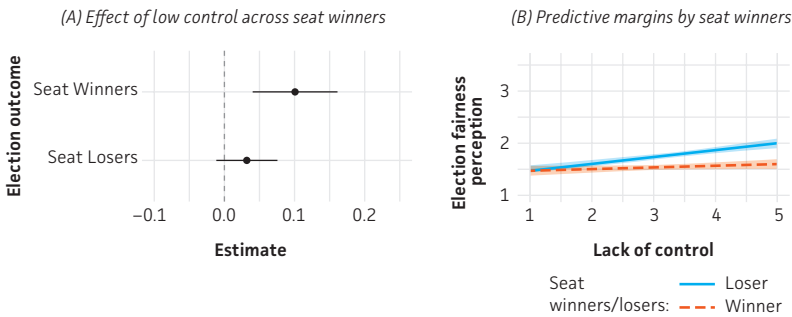

Figure A2b. Marginal and predicted effects party bloc support on the relationship between feelings of low control and perceptions of electoral unfairness, based on net seat gain (winners) or loss (losers). The Y-axis in Panel B indicates perceived election fairness on a scale from 1 (most fair) to 5 (most unfair)

RESULTS

Consistent with Panel A in Figure 3, the effect of feelings of control on perceptions of election fairness for both the Socialdemokraterna and Miljöpartiet voter bloc and the Centerpartiet and Liberalerna voter bloc – the actual winners of the election and the parties that supported them – fell below significance. The S&MP bloc shows a slightly weaker marginal effect relative to the analysis where these parties were grouped together, while the C&L bloc shows a slightly stronger marginal effect, which again fit our expectations. However, the decreasing sample sizes for the two groups likely contributes to the widening of confidence intervals.

Other than these small changes, results for the other voter blocs remain the same. As with the other analyses, despite effects for the winning blocs not being significant, voters across the spectrum – winner and losers – appear predisposed toward negative beliefs about the election when they feel low control. Figure A2b in particular demonstrates the importance of how we perceive election winners and losers in more ambiguous contexts. When this determination is based on net seat gains/losses rather than government formation (which may be particularly relevant to voters), we rather see an effect opposite of that in the British case: low feelings of control are associated with more unfair election perceptions among election winners rather than losers.

In i värmen?

Vinnare- och förlorareffekter och förtroendet för Valmyndigheten

Marcus Weissenbilder & Sebastian Lundmark

In from the cold? Winner-loser effects and confidence in the Election Authority

Research on winner-loser effects has demonstrated the consequences voting for a winning or losing party have on evaluations of democracy: Voting for the winners makes voters more positive toward democracy and the electoral process while voting for the losers makes them more negative. However, in the literature, less attention has been devoted to a possible winner-loser effect on confidence in the institutions responsible for the conduct of elections. In the following study, we bridge this gap by exploring how confidence in Sweden's Election Authority changed among voters of winning and losing parties. The analyses indicated that, despite the high institutional trust and system support in Sweden, voters lost confidence in the Election Authority if their party lost and gained confidence if their party won. This effect was strongest among voters of the Sweden Democrats. Overall, Sweden Democratic voters gained the most confidence after the 2022 election, probably attributable to the Sweden Democrats shedding their pariah status and invited to real government influence in 2022.

Inledning

Grundläggande för demokratiska val är att resultatet av dem innebär att vissa partier vinner och andra förlorar. I parlamentariska flerpartisystem kommer, när alla röster väl har räknats, ett eller flera partier att bilda regering och styra med det mandat som grundar sig i rösterna från valet. Inom statsvetenskapen har forskning visat att väljare reagerar olika beroende på om de röstat på ett vinnande eller förlorande parti, eller om de röstat på ett parti som tillhör en vinnande eller förlorande koalition. De väljare som "förlorade" valet accepterar inte nödvändigtvis valutfallet med bibehållet förtroende för demokratin och

Sebastian Lundmark och Marcus Weissenbilder är verksamma vid SOM-institutet, Göteborgs universitet.
E-post: sebastian.lundmark@som.gu.se; marcus.weissenbilder@som.gu.se

dess institutioner. Istället finns tydliga tendenser till att valets ”förlorare” tappar i förtroende för partier och parlamentet och för demokratins sätt att fungera. I jämförelse syns motsatt effekt hos väljare som röstat på valets vinnarpartier. Vinnarväljare tenderar att vara nöjdare och hyser större förtroende för valsystemet och uppfattar i högre grad att valet har genomförts korrekt. Denna effekt brukar i statsvetenskapen kallas *vinnare- och förlorareffekten* (Anderson 2001; Gärtner m.fl. 2020).

I Sverige organiseras demokratiska val av Valmyndigheten. Tidigare studier har visat att Valmyndigheten åtnjuter ett mycket stort förtroende hos sympatisörer till nästan samtliga partier, med Sverigedemokraterna (SD) som undantag (Holmberg & Weissenbilder 2023). Överlag finns i Sverige ett stabilt stöd för demokratin och hur val genomförs, vilket gör att SD:s väljare, med sitt betydligt lägre förtroende, avviker från huvudmönstret (Öhberg 2020; Holmberg & Weissenbilder 2023).

Detta tros bero på att SD, trots stora framgångar i flera på varandra följande val och med ett ökande antal mandat i riksdagen som följd, hela tiden har stått utanför ett direkt inflytande över den förda regeringspolitiken. Orsaken är att samtliga övriga partier i riksdagen isolerat SD till ett pariparti. På grund av denna paristatus ledde SD:s valframgångar under 2010-talet varken till regeringsmakten eller till ställningen som vinnare av valet.

Under perioden 2018–2022 verkade dock SD:s paristämpel blekna. Moderaterna (M), Kristdemokraterna (KD) och i viss mån även Liberalerna (L) öppnade inför valet 2022 upp för möjligheten att bilda regering med SD som stödparti (Bolin m.fl. 2022). Efter valet 2022 ökade SD sina mandat i riksdagen samt fick för första gången ingå i regeringsunderlaget och fick, i och med det så kallade Tidöavtalet, även direkt inflytande över flera områden i politiken (SVT 2022). SD:s väljare kunde då, utifrån aspekten ”förd politik av regeringen”, för första gången tydligt betrakta sig som vinnare av ett nationellt val i Sverige.

Under de senaste decennierna har partier som liknar SD i andra europeiska länder också blivit valvinnare (Zaslove 2012), men den forskning som bedrivits om sådana högerpopulistiska paripartier har ofta lagt fokus på förd politik (Akkerman & De Lange 2012; Zaslove 2012) snarare än på effekterna på partiernas väljare av valvinster och processen att gå från paria till etablerat parti. Ett undantag är Harteveld med kollegor (2021), som visade att inkludering av högerpopulistiska partier i regerande koalitioner i västeuropeiska länder som Italien, Österrike och Finland ledde till att anhängare till dessa partier fick ökat förtroende för demokratin.

I följande studie undersöks om väljares förtroende för valmyndigheter påverkades av valvinster och förluster samt om SD:s väljare med sitt lägre politiska förtroende påverkades mer än andra partiets väljare av att till slut få komma in i den partipolitiska värmen. Enligt det teoretiska ramverket om vinnare- och förlorareffekter bör nämligen SD:s väljare börja känna ett ökat

förtroende för bland annat valets förrättare och den ansvariga myndigheten (Valmyndigheten) efter att partiet för första gången kunnat se sig som tydlig vinnare av ett nationellt val. Teorin om vinnare- och förlorareffekter visar att vinnare av val utgår ifrån att deras föredragna politik kommer att bli verklighet och att samhället då ska utvecklas i en riktning de anser vara lämplig. Om SD:s väljare genom valvinsten 2022 närmade sig den övriga svenska väljarkåren i sitt stöd för den demokratiska processen kan detta leda till en starkare och vitalare svensk demokrati.

Vetenskapligt utgör de svenska riksdagsvalen 2018 och 2022 därför ett utmärkt, för att inte säga unikt, tillfälle att studera vad som händer när väljare av ett parti som tidigare varit isolerat av övriga partier vinner ett val och går från paria till etablissemang. Så vitt vi vet har liknande fall ännu inte studerats i forskningen om förtroendet för myndigheter ansvariga för organiserandet av demokratiska val.

Artikeln börjar med en översikt av litteraturen om förtroendet för myndigheter och det demokratiska systemet. Vi går igenom vad den hittillsvarande forskningen kunnat säga om vinnare- och förlorareffekter och deras potentiella smittoeffekter på systemförtroendet. Sedan presenteras kort den svenska politiska kontexten under valåren 2018 och 2022 och de data och analysmetoder som artikeln bygger sina slutsatser på. Vi prövar sedan om vinnare- och förlorareffekter kan observeras när det gäller graden av förtroende för Valmyndigheten, och skattar effekterna hos pariapartiväljare av att komma in i den partipolitiska värmen. Avslutningsvis diskuterar vi implikationerna av resultaten.

Förtroende för val och valmyndigheter

Myndighetsförtroende är välstuderat inom statsvetenskapen. Även i Sverige, ett land som ofta klassas som ett höglitarland sett till förtroendet för myndigheter, har forskningen ackumulerat stora mängder kunskap om utvecklingen av förtroende och mekanismerna bakom detta förtroende (Holmberg & Weibull 2020; Rothstein & Stolle 2008). Flera svenska myndigheter har studerats, men mindre uppmärksamhet har ägnats åt Valmyndigheten (se dock Lundmark, Oscarsson & Weissenbilder 2020; Holmberg & Weissenbilder 2023). Den svenska valmyndigheten är ytterst ansvarig för genomförandet av allmänna val och folkomröstningar, bland annat genom att ta fram röstlängder och valsedlar och utveckla de IT-system som är nödvändiga för att kunna genomföra valet och räkna rösterna (Valmyndigheten 2022). Myndigheten genomför det mesta av sitt arbete i samarbete med regionala och kommunala aktörer som hänvisats till att genomföra de praktiska uppgifterna, som att ordna vallokaler och räkna röster (Valmyndigheten 2022). Även om andra inblandade gör mycket av det operativa arbetet som medborgarna möter i sina vallokaler, är

Valmyndigheten den synliga och centrala aktören och är en av de myndigheter som medborgarna känner till i störst utsträckning och har mest förtroende för (Holmberg & Weissenbilder 2023). Trots dess centrala ställning i valprocessen har Valmyndigheten varit förbisedd vid analyser av myndighetsförtroende och i studier av förtroendet för demokratin och hur val går till i Sverige. Detta gäller inte minst studier av vinnare- och förlorareffekter.

Internationellt har alltmer uppmärksamhet ägnats åt valmyndigheters prestationer (Norris 2019; Partheymüller 2022) och hur medborgarnas förtroende för valmyndigheter i sin tur påverkar en rad faktorer kopplade till hur val utvärderas av medborgarna (Atkeson & Saunders 2007; James m.fl. 2019; Mauk 2020). Bland de faktorer som har undersökts är för det första medborgares bedömningar av valmyndigheters grad av neutralitet. Forskningen visar att uppfattningar om neutralitet leder till att val ses som mer tillförlitliga (Frank & Coma 2017). För det andra bidrar valmyndigheters självständighet i förhållande till politiken till högre förtroende för det demokratiska systemet överlag (Birch 2008). För det tredje kan väljares kunskaper om valsyste­met och valmyndigheternas arbete öka tilltron till valresultatet (Alvarez, Hall & Llewellyn 2008).

Synen på den svenska Valmyndigheten har även visat sig ha en direkt koppling till stödet för demokratin, där ökat förtroende för myndighetens arbete lett till en ökad nöjdhet med demokratin (Lundmark, Oscarsson & Weissenbilder 2020). Lundmark och kollegor (2020) visade att när Valmyndigheten misslyckades med sin uppgift att korrekt genomföra ett val – som var fallet med regionvalet i Västra Götaland 2010 – reagerade väljarna med ett minskat förtroende för myndigheten och i förlängningen en minskad nöjdhet med demokratin.

En sådan direkt koppling visar på den potentiella betydelsen av valmyndigheters agerande för medborgarnas tillit till val som institution samt deras stöd för det demokratiska systemet överlag. Men så vitt vi vet har vinnare- och förlorareffekter på denna typ av myndighetsutvärdering ännu inte studerats.

Vinnare och förlorare

Medborgarnas uppfattningar att val genomförts på ett tillförlitligt sätt och att röster räknats på ett korrekt sätt är inte enbart en spegling av det faktiska genomförandet av ett val. Ett val som genomförs i enlighet med föreskriven ordning kan visserligen förväntas leda till ett generellt sett högre förtroende för själva valresultatet och ett starkt stöd för demokratin som institution. Men studier har samtidigt visat att ett sådant högre förtroende inte nödvändigtvis gäller för alla delar av befolkningen (Van der Meer & Steenvoorden 2018). Istället finns det ofta skillnader mellan valets vinnare och förlorare, bl.a. i hur de ser på hur valet genomförts (Anderson m.fl. 2005; Esaiasson 2011). Väljare,

som vinner val, förväntar sig en förd regeringspolitik som ligger i linje med de egna preferenserna under kommande mandatperiod; de tenderar också att ge högre betyg åt valens genomförande än väljare vars partier är förlorare (Gärtner m.fl. 2020). Dessutom har tidigare forskning funnit att anhängare till styrande partier visar signifikant högre förtroende både för regeringen och sättet det politiska och demokratiska systemet fungerar (Anderson 2001). Ett stort antal studier har påvisat att väljare som röstat på den vinnande sidan uppvisar ett ökat förtroende för demokratin, dess institutioner och politiken i största allmänhet, medan väljare på den förlorande sidan ger uttryck för motsatt uppfattning. Detta fenomen har studerats i ett antal länder och är numera en mer eller mindre vedertagen "sanning" inom statsvetenskapen (Andersson & Tverdova 2001; Craig m.fl. 2006; Moehler 2009).

Utöver att valvinster har befunnits leda till ett ökat förtroende för det demokratiska systemet har studier även visat att väljare på den vinnande sidan blir mer övertygade om att politiken fungerar väl (Clarke & Acock 1989) och att valet genomförts rättvist (Birch 2008). Inte minst har valvinster visats leda till ett allmänt större förtroende för politiska partier, domstolar och parlament (Singh & Blais 2011).

Den exakta orsaken till varför förlorarpartiernas väljare känner minskat förtroende för demokratin och dess institutioner och varför vinnare reagerar på motsatt sätt är fortfarande omdebatterad. I sin enklaste form beskrivs missnöjet som bottnande i den negativa känslan av förlust (Williams m.fl. 2021). Folk gillar att vinna och ogillar att förlora (Williams m.fl. 2021) och förluster kan framkalla ilska, nedstämdhet och andra negativa känslor (Andersson m.fl. 2005), som i sin tur visat sig smitta av sig på förtroendet för valresultatet (Tilley & Hobolt 2023). Även det faktum att vinnarna av ett val har en möjlighet att genomföra sin föredragna politik påverkar uppfattningarna om valets legitimitet betydligt (Anderson m.fl. 2005).

Flera artiklar på området har även understrukt att vinnare- och förlorareffekten skiljer sig åt mellan olika parlamentariska valsystem, där majoritetsval genererar endast en vinnargrupp per valdistrikt – en kandidat eller ett parti får representera hela distriktet, medan proportionella valsystem ökar möjligheten för flera vinnargrupper bland väljarna genom att flera kandidater eller partier kan representera ett distrikt (Farrer & Zingher 2019). Vinnare- och förlorareffekten har dock visat sig starkast i proportionella valsystem i västra Europa (Farrer & Zingher 2019). En högre kvalitet och tydlig opartiskhet i de offentliga institutionernas utförande av sina arbetsuppgifter (jmf. den statsvetenskapliga termen *Quality of Government*) har dock visat sig dämpa vinnare- och förlorareffekternas inverkan på stödet för det politiska systemet (Dahlberg & Linde 2016). Betydande könsskillnader har också visat sig ha modererande effekt, då betydelsen av att vinna var betydligt svagare hos kvinnor än hos män (Williams m.fl. 2021).

Singh med kollegor (2012) visade även att de som röstade på partier som ingick i regeringen uppvisade högre tillfredsställelse med hur valet genomförts än de som röstade på partier som hamnade utanför den nya regeringen. Delgado (2016) analyserade styrkan på effekten för partier som varit del av regeringen tidigare och partier som aldrig varit del av en regering och fann att effekten var betydligt starkare bland väljare av vinnande partier som aldrig tidigare varit i regeringsställning.

Sammantaget finns det alltså en rad olika faktorer som tycks påverka hur intensiv effekten av att vinna och förlora val är i demokratiska system. Väljare av partier som för första gången vinner ett val bör se en större effekt (Delgado 2016), men samtidigt modererat av huruvida väljaren i sig är t.ex. man eller kvinna (Williams m.fl. 2021) och av institutionella faktorer och det demokratiska systemets uppbyggnad (Farrer & Zingher 2019).

I analyserna som presenteras i denna artikel kommer dock fokus att ligga på att studera vinnare- och förlorareffekten bland väljare av partier som vinner regeringsinflytande snarare än på potentiella, ytterligare modererande effekter av institutionella faktorer eller systemets uppbyggnad.

Högerpopulism och institutionsförtroende

I följande stycken används begreppet högerpopulism för att benämna en rad olika partier på europeisk nivå, inklusive det svenska partiet SD. Flera begrepp används i forskningen för att beskriva partier som SD, så som populisterna, högerradikala och högerpopulister. En viss konsensus har dock under senare år vuxit fram kring att tillämpa begreppet "högerpopulism" för att beskriva dessa partier, men med reservationen att de berörda partierna, i jämförelse med till exempel gröna partier, inte nödvändigtvis skulle använda detta begrepp för att beskriva sig själva (Mudde 2007). Samtliga av de högerpopulistiska partierna delar dock tre huvudsakliga egenskaper; nativism, auktoritarism och populism (Mudde 2007). *Nativism* utgår i detta sammanhang ifrån en kombination av nationalism och xenofobi. *Auktoritarism* är baserat på en lutning åt konvention, konformism och ett försvar av etablerade auktoriteter i samhället, snarare än samhällelig förändring och omvärdering i värdemässiga frågor. *Populism* refererar till en tro på att samhället är uppdelat i två grupper, "det rena folket" och "den korrupta eliten" (Mudde 2007). Även om politiken uttrycks på olika sätt och leder till varierande policy, kan de högerpopulistiska partierna anses tillhöra samma partifamilj. I Europaparlamentet gör flera av den här typen av partier även gemensam sak och sitter i partigruppen "Europeiska konservativa och reformister" (McDonnell & Werner 2018), där även polska *Lag och Rättvisa*, italienska *Italiens bröder* och spanska *Vox* ingår. Denna grupp av högerpartier lägger bland annat stor vikt vid frågor om nationell suveränitet, invandring och medlemsstaters gränsskydd (ECR 2023).

Bland högerpopulistiska partier i Europa har det lägre förtroendet för institutioner och det demokratiska systemet länge lyfts fram som en viktig förklaring till deras väljarstöd, där individer med ett lägre institutionsförtroende och lägre tillit ofta visat sig samlas kring högerpopulistiska ståndpunkter (Fieschi & Heywood 2004; Oscarsson & Holmberg 2016).

I många europeiska länder har det under de senaste två decennierna uppmätts ett allmänt sjunkande förtroende för institutioner, vilket resulterat i spekulationer om att just detta banat väg för framgångarna för högerpopulistiska partier på kontinenten (Mudde 2013). Studier inom detta område har även visat att högerpopulistiska partier inte enbart har en samlande och mobiliserande effekt på väljare som redan känner lägre förtroende och tillit utan även leder till ett allmänt minskande förtroende och tillit bland de övriga sympatisörerna till dessa partier.

Genom att exponera sina väljare för en populistisk ideologi som öppet kritiserar de styrande samhällseliterna ökar väljarnas misstro ytterligare; politiskt missnöje blir därmed både ett resultat av och en orsak till stödet för populistiska partier (Hooghe & Dassonneville 2016; Rooduijn, van der Brug & de Lange 2016).

Den svenska kontexten

Sett till förtroendet för det demokratiska systemet och dess institutioner har Sverige länge utmärkt sig som ett ”höglitarland”, det vill säga ett land där en betydande majoritet av medborgarna anser att myndigheter utför sitt arbete väl samt att det går att lita på myndigheternas oberoende och neutralitet (Holmberg & Weissenbilder 2022). SD:s väljare har dock stuckit ut: deras väljarkår präglas i hög grad av lägre förtroende för både myndigheter, det politiska systemet i allmänhet (Öhberg 2020) och för medier och deras rapportering (Andersson 2020). SD har under många år visserligen uppnått framgångar i nationella, regionala, och lokala val (Öhberg 2020), men det är först efter 2022 års val som partiet blivit en de facto del av regeringsunderlaget och nu går att betrakta som en valvinnare. Även om SD inte blev vinnare i den klassiska bemärkelsen att de ingick i den sittande regeringen betydde Tidöavtalets detaljerade bestämmelser att SD fick ett tydligt inflytande på utformningen av regeringens kommande politik och därmed reellt sett blev en vinnare av valet. Inte minst har tidigare studier visat att anhängare till partier, som ökar sin andel av rösterna i valet och dessutom sitt antal mandat i parlamentet, gärna betraktar sig själva som valvinnare (Stiers, Daoust & Blais 2018).

Utfallet av – och förutsättningarna för – de två riksdagsval som studeras i denna artikel, 2018 samt 2022, skiljer sig åt i en rad avseenden. Resultatet av valet 2018 ledde till en regeringsbildningsprocess som tog 134 dagar, att jämföra med det tidigare rekordet på 25 dagar (Teorell m.fl. 2018). Anledningarna till den utdragna processen var flera, bland annat att den tidigare *Alliansen*

(bestående av M, C, L och KD) nu var splittrad i frågor om flyktingar, invandring och integration, men också att SD, som ökat sitt väljarstöd betydligt och blivit närmast jämnstora med M (Teorell m.fl. 2018), fortfarande var isolerat av övriga partier. I slutändan krävdes en överenskommelse mellan S och MP och med C och L som stödpartier, det så kallade *Januariavtalet*, för att S och MP skulle kunna bilda regering (Wicklén & Larsson 2019). Under hela hösten 2018 fanns det därmed ingen tydlig vinnare av valet sett till frågan om vem som skulle kunna bilda regering. SD hade gått tydligt framåt i valet, inte minst mandatmässigt, men SD:s företrädare, liksom deras väljare, kunde på grund av det politiska klimatet vara i det närmaste säkra på att tillbringa ytterligare fyra år i den politiska kylan, utan direkt inflytande över regeringen och dess politik.

Under mandatperioden 2018–2022 öppnade dock M och KD, och senare även L, upp för samarbete med SD. Utgångsläget för en regeringsbildning efter valet 2022 skilde sig därför betydligt från valet 2018. Den tidigare isoleringen och pariställningen som SD haft luckrades upp alltmer och en uttalad förhoppning fanns bland M och KD om att både L och SD skulle stötta en borgerlig regering vid en eventuell valvinst. SD-väljare kunde därmed inte enbart skönja möjligheten av ytterligare valframgångar och därmed fler mandat i riksdagen, utan också för första gången räkna med ett verkligt inflytande över regeringspolitiken (Bolin m.fl. 2022; Hellström 2022). Efter valet 2022 stod SD alltså inte enbart som en vinnare i mandat räknat (Bolin m.fl. 2022) utan lyckades genom förhandlingen av det så kallade Tidöavtalet (som innebar att M, KD, och L bildade regering) även flytta fram sina positioner inom viktiga områden i svensk politik, samt för första gången få flera presidieposter i Riksdagens utskott (SVT 2022). Visserligen stod SD fortsatt utanför den direkt regeringsmakten men kunde se sig som vinnare både sett till valresultatet och till utsikterna att för första gången fungera som ett tydligt stödparti till den regerande koalitionen.

SD är som högerpopulistiskt parti visserligen inte unikt i att gå från paria till regeringsunderlag. Under de senaste 25 åren har liknande fenomen kunnat observeras i ett antal europeiska länder. I såväl Österrike, Schweiz och Italien som i Danmark, Norge och Nederländerna har högerpopulistiska partier varit antingen en direkt del av en regering eller ingått i regeringsunderlaget som stödparti (Zaslove 2012). Mycket av litteraturen på detta område har undersökt hur väl partierna lyckats när de varit valvinnare sett till genomförande av policy och utfallen i efterföljande val (Akkerman & De Lange 2012; Zaslove 2012), samt om framgångar för högerpopulistiska partier lett till lägre förtroende för institutioner som det nationella parlamentet och neutrala institutioner som domstolar, liksom för det politiska systemet som helhet, och det även bland samtliga medborgare (Harteveld m.fl. 2021; Larsen 2022).

Denna litteratur har visserligen visat att högerpopulistiska partiers framgångar i val inte lett till en erosion av det allmänna förtroendet för institutionerna (Larsen 2022), men mindre uppmärksamhet har ägnats åt

den viktiga frågan hur högerpopulistiska partiers väljare själva förändras i sin syn på valmyndigheter. Flera studier har under de senaste åren visat att när högerpopulistiska partier inkluderas i regeringar och regeringssamarbeten leder detta faktiskt till ett högre förtroende för det politiska systemet bland de egna väljarna (Harteveld m.fl. 2021; Mauk 2020). En möjlig förklaring är att högerpopulistiska partier tvingas överge delar av sin kritiska retorik gällande det politiska systemet när de stödjer den sittande regeringen (Kolczyńska 2022). Om detta gäller även över tid, samt om valvinst för högerpopulistiska partier påverkar förtroendet för enskilda myndigheter, är dock ännu oklart (Mauk 2020). Däremot verkar det vara så att åtminstone på kort sikt dämpar regeringsansvaret den negativa syn på demokratin och det demokratiska systemet, som högerpopulistiska partier i oppositionsställning annars odlar och frammanar bland sina supportrar (Haugsgjerd 2019).

Utöver frågan om det finns vinnare- och förlorareffekter när det gäller förtroendet för Valmyndigheten i Sverige återstår därför att undersöka om SD:s väljare förändrade sitt förtroende för Valmyndigheten när de, från att ha erövrat flera mandat 2018 men med oförändrad paristatus, i valet 2022 gick till att bli en tydlig vinnare med regeringsinflytande.

Hypoteserna

Utifrån resonemanget ovan och det teoretiska ramverket om vinnare- och förlorareffekter, kommer vi att utvärdera tre explorativa hypoteser. Varken hypoteserna, kodningen av variablerna, eller analyserna har förregistrerats och bör därför ses som endast explorativa och inte konfirmerande (Nosek m.fl. 2019; Lundmark m.fl. 2023). När *regeringsmakt* omnämns i resten av den här uppsatsen syftar vi på att ett parti antingen ingår i regeringen eller har funktionen av stödparti.

H1: Väljare som röstar på ett parti som får regeringsmakt kan få högre förtroende för Valmyndigheten medan väljare som röstat på ett parti som blir utan regeringsmakt kan få lägre förtroende för Valmyndigheten.

H2: Väljare som röstar på ett parti som för första gången får regeringsmakt kan öka sitt förtroende för Valmyndigheten mer än väljare som röstat på ett annat parti med regeringsmakt.

Material

För att utforska hypoteserna följdes individer över tid i SOM-institutets *Medborgarpanel*. Panelen har funnits sedan 2010 och består till stor del av självrekryterade panelmedlemmar som framförallt rekryterats genom

väljarkompasser i Aftonbladet, genom annonser i tidningar, och genom att panelmedlemmar fått bjuda in vänner och bekanta att gå med i panelen. De flesta av panelmedlemmarna deltog var tredje månad i en omnibusenkät som innehöll flera olika studier från olika samverkande forskare. Ett suburval av Medborgarpanelens panelmedlemmar ($N = 7\ 086$, juni 2018) fick panelfrågor där de svarade på frågor om förtroende för institutioner, nyhetsmedier, politiker, vänster-högerideologi, mellanmänsklig tillit, samt vad de röstade på i det senaste riksdagsvalet och om de ångrade sitt val av parti.

Förtroende för Valmyndigheten mättes vid fem tillfällen: i juni 2018, i december 2018, i maj 2022, i september 2022 (direkt efter riksdagsvalet), och i december 2022. Vi kan följa hur förtroendet för Valmyndigheten förändrades under valåren och om förtroendet påverkades på olika sätt för väljare som röstat på ett vinnande eller förlorande parti. Totalt redogjorde 1 449 panelmedlemmar både för sitt förtroende för Valmyndigheten och vilket parti de röstade på i alla fem panelsteg, vilket ger totalt 7 222 observationer att analysera.

Att studera individer över tid är särskilt fördelaktigt när målet är att utvärdera hur utfall (i detta fall valvinst eller förlust) påverkar förändring inom individer. Sådana panelstudier möjliggör en starkare kontroll för observerade och icke-observerade tidskonstanta faktorer (Wooldridge 2009). Jämfört med tvärsnittsstudier, där förändringar mellan grupper studeras (se Craig m.fl. 2006; Anderson & Tverdova 2001), har panelundersökningar en bättre förutsättning att identifiera potentiella kausala förändringar inom individer orsakade av externa chocker (t.ex. valvinst); vi kan därför bättre uppskatta hur stor vinnare- och förlorareffekten är inom individer och i specifika väljargrupper. Det gäller såväl väljare som byter parti mellan två val som väljare som är lojala mot samma parti i två på varandra följande riksdagsval.

Mått

Förtroende för Valmyndigheten. Panelmedlemmarna redogjorde för sina uppfattningar gällande frågan “Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete: Valmyndigheten” i en batteritypsfråga med fem svarsalternativ, presenterade vertikalt från vänster till höger i följande ordning: “mycket stort förtroende” (kodat 100), “ganska stort förtroende” (kodat 75), “varken stort eller litet förtroende” (kodat 50), “ganska litet förtroende” (kodat 25), och “mycket litet förtroende” (kodat 0).

Panelvåg. Dummyvariabler för panelstegen juni 2018, december 2018, maj 2022, september 2022, och december 2022 skapades.

Partival. Panelmedlemmar som svarade att de röstade i riksdagsvalet rapporterade “Vilket parti röstade du på i riksdagsvalet i år?” med tolv alternativ presenterade vertikalt från högst upp till längst ner i följande ordning: “Vänsterpartiet”,

“Socialdemokraterna”, ”Centerpartiet”, “Liberalerna”, “Moderaterna”, “Kristdemokraterna”, “Miljöpartiet”, “Sverigedemokraterna”, “annat parti”, “Jag röstade blankt”, “Minns inte”, “Vill ej svara”. Dummyvariabler för alla partier skapades och panelmedlemmar som svarade “Jag röstade blankt”, “Minns inte”, och “Vill ej svara” kodades bort. Både för riksdagsvalet 2018 och 2022 rapporterade panelmedlemmarna sitt partival i septemberomgången av panelen, där båda panelstegen skickades ut till panelmedlemmarna dagarna efter att valen ägt rum.

Röstade på vinnarparti. En dummyvariabel skapades där panelmedlemmar som rapporterade att de röstat på ett parti som vann i valet 2018 (S, MP och V) eller i valet 2022 (M, KD, L och SD) kodades 1 och 0 om man röstat på ett parti som kom in i Riksdagen men som förlorade.

Stabilt partival. En dummyvariabel skapades där panelmedlemmar som rapporterade att de röstat på samma parti i valen 2018 och 2022 kodades 1 och panelmedlemmar som rapporterade att de röstade på olika partier 2018 och 2022 kodades 0.

Förutom de beroende och oberoende variablerna, mättes åtta kovariater i de fem panelstegen: *vänster-högerideologi*, *förtroende för svenska myndigheter*, *förtroende för svenska medier*, *förtroende för svenska politiker*, *kön*, *ålder*, *utbildning* och *inkomst*. Vänster-högerideologi, förtroende för svenska myndigheter, förtroende för svenska medier, förtroende för svenska politiker kodades om till att variera mellan 0 (lågt förtroende/långt till vänster) och 1 (høgt förtroende/långt till höger). Övriga variabler kodades in i dummykategorier.

Analysplan

För att undersöka vilken påverkan valförlust och valvinst hade på individers förtroende för Valmyndigheten räknades parametrarna för en så kallad *Random Effects*-regression ut som predicerade förtroende för Valmyndigheten med panelsteg, partival, interaktionen mellan panelsteg och partival, vänster-högerideologi, förtroende för svenska myndigheter, förtroende för svenska medier, förtroende för svenska politiker, kön, ålder, utbildning, och inkomst med klusterrobusta standardfel nästlade inom individer, se ekvation 1 nedan.

$$\text{Förtroende för Valmyndigheten}_{ij} = \text{Panelvåg}_{ij} + \text{Dummies Partival}_{ij} + \text{Panelvåg} * \text{Dummies Partival}_{ij} + \text{Kovariater}_{ij} + \alpha_i + (\mu_i + \varepsilon_{ij}) \quad (1)$$

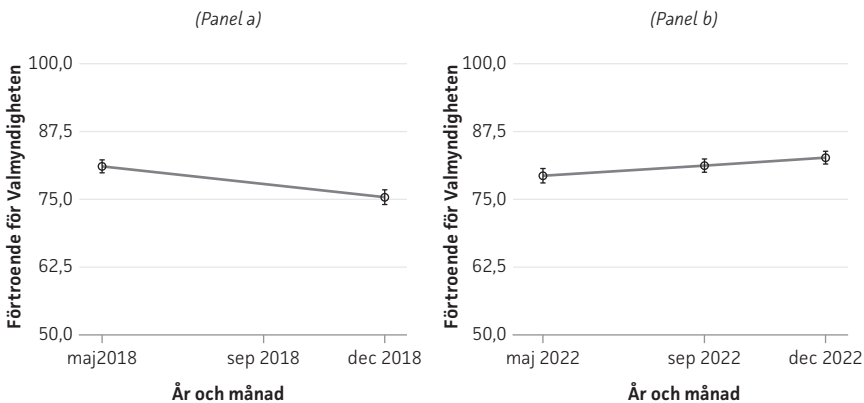
Parametrarna beräknades för två olika modeller, en med data från valet 2022 (panelsteg maj 2022, september 2022 och december 2022) och en modell med data för valet 2018 (panelsteg juni 2018 och december 2018).

Resultat

FÖRTROENDE FÖR VALMYNDIGHETEN GENOM VALÅREN 2018 OCH 2022

Under valåret 2018 sjönk förtroendet för Valmyndigheten bland väljarna i panelen från juni 2018 ($M_{\text{Juni 2018}} = 81,02$, $SE = 0,61$) till december 2018 ($M_{\text{December 2018}} = 75,33$, $SE = 0,69$) ($b = -2,86$, $SE_{\text{robusta}} = 0,27$, $p < ,001$, $N_{\text{observationer}} = 2\,892$, $N_{\text{individer}} = 1\,449$) (se figur 1, panel a). Förtroendetappet under 2018 berodde sannolikt på partiernas misslyckande att bilda regering efter valet då en ny regering först utseddes 21 januari 2019. Med andra ord, i december 2018 var alla väljare i panelen fortfarande potentiella förlorare, vilket kan ha lett till det minskade förtroendet för den myndighet som är ansvarig för att genomföra valen i Sverige. Inför valåret 2022 hade dock förtroendet återhämtat sig och var nästan uppe på nivåerna före valet 2018 ($M_{\text{Juni 2018}} = 81,02$, $SE = 0,61$; $M_{\text{Maj 2022}} = 79,29$, $SE = 0,68$; $b = -0,11$, $SE = 0,04$, $p = ,003$, $N_{\text{observationer}} = 3\,497$, $N_{\text{individer}} = 1\,754$). Under valåret 2022, genom valrörelsen fram till regeringsbildningen, ökade panelens förtroende för Valmyndigheten ($M_{\text{Maj 2022}} = 79,29$, $SE = 0,68$; $M_{\text{September 2022}} = 81,15$, $SE = 0,62$; $M_{\text{December 2022}} = 82,63$, $SE = 0,60$) med en statistiskt signifikant linjär ökning ($b = 1,66$, $SE_{\text{robusta}} = 0,28$, $p < ,001$, $N_{\text{observationer}} = 4\,330$, $N_{\text{individer}} = 1\,449$) (se figur 1, panel b).

Figur 1. Medelvärden för panelmedlemmarnas förtroende för Valmyndigheten under valåren 2018 (panel a) och 2022 (panel b)

VINNARE- OCH FÖRLORAREFFEKTER PÅ FÖRTROENDET FÖR VALMYNDIGHETEN

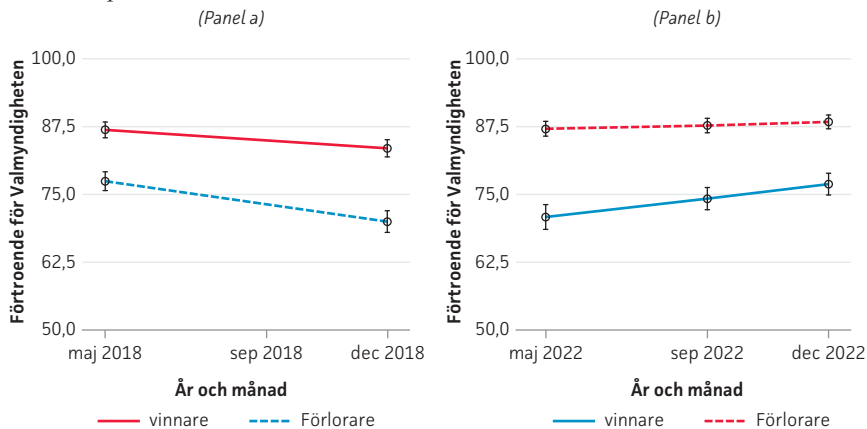
Trots att förtroendet för Valmyndigheten i allmänhet sjönk bland väljarna i panelen under valet 2018 fanns ändå tydliga vinnare- och förlorareffekter (se figur 2, panel a). Väljare i panelen som röstade på ett vinnarparti (S, MP, och V) tappade mindre förtroende för Valmyndigheten ($b_{\text{December 2018} \cdot \text{Vinnarparti}} = 4,65$, $SE_{\text{robusta}} = 1,12$, $p < ,001$, $N_{\text{observationer}} = 2\,678$, $N_{\text{individer}} = 1\,344$) än de som röstade

på ett förlorarparti (M, KD, C, L, och SD), och detta kontrollerat för deras förtroende för politiker, förtroende för myndigheter i allmänhet, vänster-högerideologi, ålder, kön, inkomst, och utbildning (se tabell A1).

Ett ännu tydligare stöd för den explorativa hypotesen är vinnareffekten under valet 2022 mellan maj 2022 och december 2022 (se figur 2, panel b), där väljare i panelen som röstade på ett vinnarparti (M, KD, L, och SD) ökade i sitt förtroende för Valmyndigheten ($b_{\text{December 2022} * \text{Vinnarparti}} = 2,81$, $SE_{\text{robusta}} = 1,25$, $p = ,025$, $N_{\text{observationer}} = 4\ 035$, $N_{\text{individer}} = 1\ 355$) (se tabell A1). En liknande ökning, men ännu ej statistiskt signifikant, uppmättes mellan maj och direkt efter valet i september 2022 ($b_{\text{September 2022} * \text{Vinnarparti}} = 2,22$, $SE_{\text{robusta}} = 1,38$, $p = ,107$, $N_{\text{observationer}} = 4\ 035$, $N_{\text{individer}} = 1\ 355$).

Figur 2. Medelvärden för panelmedlemmarnas förtroende för Valmyndigheten uppdelat på att rösta på ett vinnar- eller förlorarparti under valåret 2018 (panel a) och 2022 (panel b)

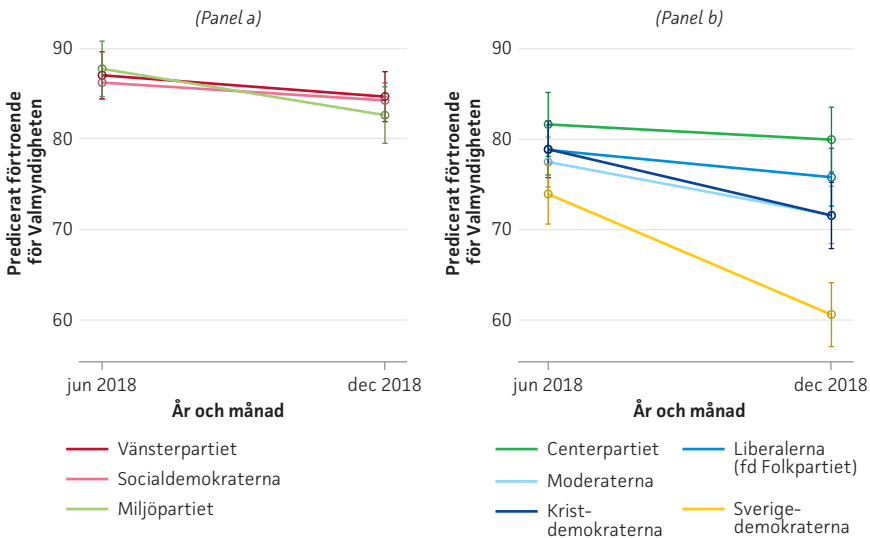
VINNARE- OCH FÖRLORAREFFEKTER BLAND PARIAPARTIER FÖR FÖRTROENDET FÖR VALMYNDIGHETEN VALÅRET 2018

Efter valet 2018 stod SD för en av de större valframgångarna då partiet gick från 12,9 procent under 2014 års riksdagsval till 17,5 procent av rösterna år 2022. Men trots denna framgång sjönk förtroendet för Valmyndigheten (statistiskt signifikant) mer bland panelmedlemmarna som röstade på SD jämfört de andra panelmedlemmarna ($b_{\text{December 2018} * \text{Sverigedemokraterna}} = -9,59$, $SE_{\text{robusta}} = 1,92$, $p < ,001$, $N_{\text{observationer}} = 2\ 753$, $N_{\text{individer}} = 1\ 382$), och detta under kontroll för deras förtroende för politiker, förtroende för myndigheter i allmänhet, vänster-högerideologi, ålder, kön, inkomst, och utbildning (se tabell A2). Valframgångarna till trots var det tydligt att SD inte skulle få vara med i någon regeringsbildning, samtidigt som alla andra partier fick vara med i samtalen i hur mandatfördelningen skulle bana väg för en regering som kunde släppas fram av Riksdagen. Det verkar troligt att utfrysningen av SD från regeringsbildningsprocessen var

den pådrivande faktorn till att SD:s väljare i panelen tappade mer förtroende för Valmyndigheten än övriga panelmedlemmar.

Förtroendet för Valmyndigheten sjönk även snabbare för SD-väljarna i panelen än M-väljarnas ($b_{\text{December 2018} * \text{Sverigedemokraterna}} = -7,51$, $SE_{\text{robusta}} = 2,41$, $p = ,002$, $N_{\text{observationer}} = 2\,753$, $N_{\text{individer}} = 1\,382$), och detta trots att M tappade från 23,3 procent av rösterna i Riksdagsvalet 2014 till 19,8 procent i Riksdagsvalet 2018 och sedermera inte fick vara med i regeringsbildningen (se figur 3). Men i linje med förväntningarna beträffande vinnare- och förlorareffekter, minskade M-väljare i panelen sitt förtroende för Valmyndigheten i jämförelse med de förmodade valvinnarna Socialdemokraterna (S) ($b_{\text{December 2018} * \text{Moderaterna}} = 3,90$, $SE_{\text{robusta}} = 1,84$, $p = ,03$, $N_{\text{observationer}} = 2\,753$, $N_{\text{individer}} = 1\,382$), detta trots att en ny regering ännu ej var på plats vid tiden för mätningen. Så trots en allmän, nedåtgående trend i förtroende för Valmyndigheten även bland vinnarna (se figur 3, panel a), förstärktes den negativa effekten bland förlorarpartierna (se figur 3, panel b).

Figur 3. Predicerade medelvärden från random effects regression av panelmedlemmarnas förtroende för Valmyndigheten mellan vinnarna (panel a) och förlorarna (panel b)

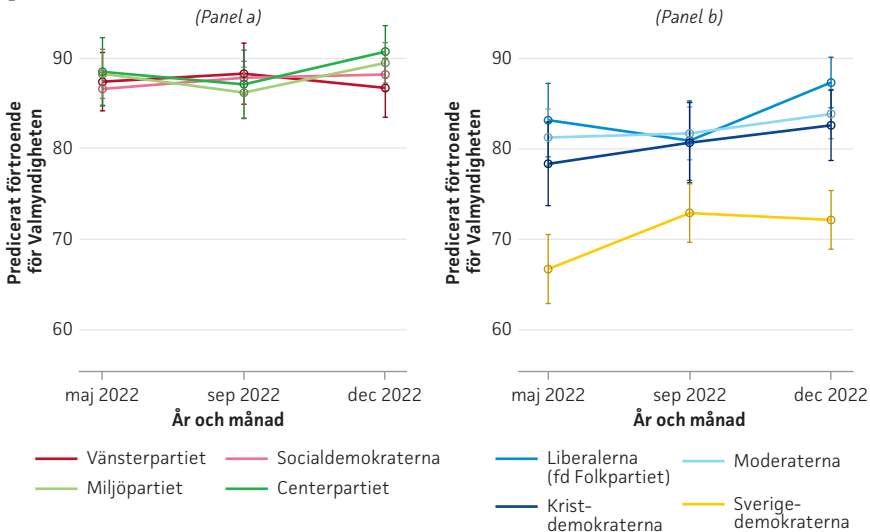

VINNARE- OCH FÖRLORAREFFEKTER BLAND PARIAPARTIER FÖR FÖRTROENDET FÖR VALMYNDIGHETEN VALÅRET 2022

Under valet 2022 var det politiska landskapet för SD väldigt annorlunda jämfört med tidigare. Redan före valet hade både M och KD bjudit in SD som potentiell samarbetspartner inför en regeringsbildning. Efter valet kunde M, KD, och L bilda en högerregering med stöd och inflytande av SD. Likt valet 2018 ökade SD sin andel av rösterna, nu från 17,5% till 20,5%, men denna gång med skillnaden att partiet inte längre var utestängt från en potentiell regeringsbildning.

Denna förändring märktes tydligt bland SD:s väljare i panelen. Mellan maj 2022 till precis efter valet i september 2022 ökade SD-väljarnas förtroende för Valmyndigheten jämfört de andra panelmedlemmarna ($b_{\text{September 2022} * \text{Sverigedemokraterna}} = 5,96$, $SE_{\text{robusta}} = 2,05$, $p = ,004$, $N_{\text{observationer}} = 4\ 116$, $N_{\text{individer}} = 1382$). Mellan valet och efter regeringsbildningen stabiliserade SD-väljarna sig på sin nya nivå av Valmyndighetsförtroende ($b_{\text{December 2022} * \text{Sverigedemokraterna}} = -2,59$, $SE_{\text{robusta}} = 1,69$, $p = ,13$, $N_{\text{observationer}} = 4\ 116$, $N_{\text{individer}} = 1\ 382$), och fick alltså inte den förväntade extra vinnareffekten av att även få ha inflytande på regeringsbildningen. Måhända att ministerposter hade krävts för SD-väljarna skulle uppvisa en ytterligare vinnareffekt mellan september och december. Förtroendet för Valmyndigheten ökade snabbare för SD-väljarna i panelen än M-väljarnas ($b_{\text{September 2022} * \text{Sverigedemokraterna}} = 5,75$, $SE_{\text{robusta}} = 2,72$, $p = ,035$, $N_{\text{observationer}} = 4\ 116$, $N_{\text{individer}} = 1\ 382$) (se figur 4). Men motsatt den förväntade effekten ökade de övriga vinnarna (M-, KD-, och L-väljare) inte mer i förtroende jämfört förlorarna S (se figur 4 samt tabell A3).

Figur 4. Predicerade medelvärden från random effects regression av panelmedlemmarnas förtroende för Valmyndigheten mellan förlorarna (panel a) och vinnarna (panel b)

VAR SD:S VINNAREFFEKT STARKARE BLAND STABILA VÄLJARE?

Analyserna visar att vinnareffekten endast återfanns bland de väljare som röstade på SD både i valet 2018 och 2022 (se tabell A4). Bland dem som röstat på SD både som paria och som vinnare ökade förtroendet för Valmyndigheten mellan maj 2022 till efter valet i september 2022 mer än för de stabila M-väljarna ($b_{\text{September 2022} * \text{Sverigedemokraterna}} = 6,36$, $SE_{\text{robusta}} = 3,21$, $p = ,048$, $N_{\text{observationer}} = 2\ 735$, $N_{\text{individer}} = 918$), medan samma effekt inte återfanns bland dem

som bytte till SD till valet 2022 ($b_{\text{September 2022} * \text{Sverigedemokraterna}} = 2,24, SE_{\text{robusta}} = 5,34, p = ,675, N_{\text{observationer}} = 1\ 381, N_{\text{individer}} = 464$). Vinnareffekten verkade alltså vara beroende på att en väljare röstade på SD som ett pariparti som sedan välkomnats in i värmen. Även en motsvarande förlorareffekt uppmättes bland MPs stabila väljare, där MP-väljare tappade mer i förtroende för Valmyndigheten jämfört M-väljare ($b_{\text{December 2022} * \text{Miljöpartiet}} = 5,86, SE_{\text{robusta}} = 2,92, p = ,045, N_{\text{observationer}} = 2\ 735, N_{\text{individer}} = 918$).

Slutsatser

I den här artikeln har en ny möjlig utfallsvariabel för studiet av vinnare- och förlorareffekter analyserats: förtroendet för Valmyndigheten. Genom panelstudier av förändringen av förtroendet för den svenska valmyndigheten fann vi att förtroendet påverkades av resultaten vid två nationella riksdagsval i Sverige. Analyserna visade att förtroendet för Valmyndigheten sjönk bland samtliga väljare under och efter valet 2018, något som sannolikt hade att göra med den för Sverige ovanliga situationen att en ny regering inte kunde bildas förrän efter 134 dagar. I samband med valet 2022 syntes inte samma negativa trend, vilket vi tillskrev den relativt snabbare regeringsbildning som då följde.

I linje med förväntningarna om vinnare- och förlorareffekter tappade väljare som röstade på ett förlorarparti 2018 mer i förtroende för Valmyndigheten än vad vinnarväljarna gjorde. Den mer negativa utvärderingen av Valmyndigheten 2018 var som starkast bland SD:s väljare. Vid valet 2022 uppmättes ingen förändring bland väljare som röstade på förlorarparter medan vinnarpartiernas väljare denna gång ökade sitt förtroende för Valmyndigheten. Ytterligare analyser visade att det även var SD:s väljare som stärkte sitt förtroende för Valmyndigheten mest efter valet 2022.

I de data som analyserats gick det tydligt att skönja ett empiriskt stöd för både vinnare- och förlorarpåståendet i fråga om förtroendet för Valmyndigheten. Dessa effekter uppmättes trots att rapporter om valfusk eller valögentligheter uteblev under valrörelserna 2018 och 2022. Tidigare internationella studier har påvisat vinnare- och förlorareffekter på nöjdhet med demokratin och på hur valprocessen betraktas. Denna artikel lägger till "förtroendet för Valmyndigheten" till den typ av smittoeffekter som påverkas av vinnare- och förlorareffekter.

Även i ett land som Sverige, som sticker ut internationellt med sitt höga förtroende för institutioner och valprocesser, spiller vinnare- och förlorareffekter – möjligen något orättvist – över även på utvärderingen av svenska valinstitutioner och svensk valprocess. Tidigare studier har visat att förtroendet för valmyndigheter påverkas av om myndigheterna faktiskt lyckas med sin uppgift (se Lundmark m.fl. 2020), men det ter sig också som att detta förtroende kan påverkas på ett systematiskt sätt av faktorer som ligger utanför Valmyndighetens

kontroll, som t.ex. att väljare röstat på ett förlorande parti. I framtida studier bör därför analyser av hur valfusk eller valoegentligheters inverkar på förtroendet för valmyndigheter ske med hänsyn till vinnare- och förlorareffekter.

Det är dock viktigt att beakta att studien som presenterats här endast bör ses som explorativ och inte som ett strikt konfirmerande av de två hypoteserna. Dessutom baserades data på ett självselekerat urval av väljare, det vill säga de som var panelmedlemmar i SOM-institutets *Medborgarpanel*. Framtida studier bör åtgärda dessa begränsningar genom att förregistrera hypoteser, kodning av variabler, och analysplaner på paneldata som genererats från slumpmässiga urval av svenska väljare. Genom sådana förregistrerade analyser skulle resultaten här kunna bekräftas alternativt avvisas som typ-I fel (falska positiva resultat) orsakade av bristfälliga data eller som hypotesgenererande efter att resultaten tagits fram (för ett empiriskt exempel på just ett sådant typ-I fel, se Lundmark m.fl. 2023). Fram tills att sådana studier har genomförts är vår slutsats just nu att vinnar- och förlorareffekter på förtroende för Valmyndigheten verkar finnas och effekterna verkar vara starkast bland SD:s väljare.

SD:s väljare har tidigare ansetts hysa det allra lägsta förtroendet för svenska institutioner och visat sig minst nöjda med vårt demokratiska styrelseskick. SD-väljarnas låga förtroende för Valmyndigheten kom även fram i våra data. Möjligen är det just det låga förtroende för systemet som gjorde SD-väljarnas förtroende mer påverkbart än andra väljares. SD:s väljare reagerade allra mest negativt på att förlora ett val och därefter allra mest positivt på att vinna det efterföljande valet. En annan förklaring till den starkare positiva effekten, och som för tillfället är vår favorittolkning, är att effekten uppstod av att SD för första gången under valet 2022 bjöds in i värmen och på det sättet fick ett faktiskt inflytande över regeringspolitiken. Att gå från att vara ute i kylan till in i värmen kan vara det som fick SD:s väljare att reagera så starkt positivt i sin värdering av den svenska valmyndigheten. Om en sådan förklaring står sig, borde SD-väljarnas förtroende för valmyndigheten stabiliseras så länge SD-politikerna inte på nytt drabbas av pariastämpel i Riksdagen. En sådan hypotes väcker även följande fråga: vad händer med ett parti – som tidigare utmärkt sig som ett missnöjesparti med väljare med lågt institutionsförtroende – får väljare med institutionsförtroende på samma nivåer som andra etablerade partier? Vi hoppas att framtida forskning intresserar sig för detta.

Referenser

- Akkerman, T. & De Lange, S. L., 2012. "Radical Right Parties in Office: Incumbency Records and the Electoral Cost of Governing", *Government and Opposition* 47(4), s. 574-596.
- Alvarez, R. M., Hall, T. E. & Llewellyn, M. H., 2008. "Are Americans confident their ballots are counted?", *The Journal of Politics* 70(3), s. 754-766.
- Anderson, C. J. & LoTempio, A. J., 2002. "Winning, losing and political trust in America", *British Journal of Political Science* 32(2), s. 335-351.
- Anderson, C. J. & Tverdova, Y. V., 2001. "Winners, losers, and attitudes about government in contemporary democracies", *International Political Science Review* 22(4), s. 321-338.
- Anderson, C. J., Blais, A., Bowler, S., Donovan, T. & Listhaug, O., 2005. *Losers' consent: Elections and democratic legitimacy*. Oxford: OUP.
- Atkeson, L. R. & Saunders, K. L., 2007. "The effect of election administration on voter confidence: A local matter?", *PS: Political Science & Politics* 40(4), s. 655-660.
- Birch, S., 2008. "Electoral institutions and popular confidence in electoral processes: A cross-national analysis", *Electoral studies* 27(2), s. 305-320.
- Bolin, N., Falasca, K., Grusell, M. & Nord, L., 2022. *Snabbtänkt 2.0 22: Reflektioner från valet 2022 av ledande forskare*. Mittuniversitetet, Demicom.
- Clarke, H. D. & Acock, A. C., 1989. "National elections and political attitudes: The case of political efficacy", *British Journal of Political Science* 19(4), s. 551-562.
- Craig, S. C., Martinez, M. D., Gainous, J. & Kane, J. G., 2006. "Winners, losers, and election context: Voter responses to the 2000 presidential election", *Political Research Quarterly* 59(4), s. 579-592.
- Dahlberg, S. & Linde, J., 2016. "Losing happily? The mitigating effect of democracy and quality of government on the winner-loser gap in political support", *International Journal of Public Administration* 39(9), s. 652-664.
- ECR, 2023. *Who we are*. ECR group, tillgänglig på <https://ecrgroup.eu/ecr>, citerad 2023-05-15.
- Esaiasson, P., 2011. "Electoral losers revisited – How citizens react to defeat at the ballot box", *Electoral Studies* 30(1), s. 102-113.
- Frank, R. W. & Coma, F. M., 2017. "How election dynamics shape perceptions of electoral integrity", *Electoral Studies* 48, s. 153-165.
- Gärtner, L., Gavras, K. & Schoen, H., 2020. "What tips the scales? Disentangling the mechanisms underlying post-electoral gains and losses in democratic support", *Electoral Studies* 67, s. 102-210.
- Harteveld, E., Kokkonen, A., Linde, J. & Dahlberg, S., 2021. "A tough trade-off? The asymmetrical impact of populist radical right inclusion on satisfaction with democracy and government", *European Political Science Review* 13(1), s. 113-133.
- Haugsgjerd, A., 2019. "Moderation or radicalisation? How executive power affects right-wing populists' satisfaction with democracy", *Electoral Studies* 57, s. 31-45.
- Hellström, J., 2022. "Regeringsbildning i ett polariserat politiskt landskap", s. 89 i Bolin, N., Falasca, K., Grusell, M. & Nord, L. (red.), *Snabbtänkt 2.0 22: Reflektioner från valet 2022 av ledande forskare*. Mittuniversitetet, Demicom.
- Holmberg, S. & Weibull, L., 2020. *Institutionsförtroende bygger samhällen*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, S. & Weissenbilder, M., 2022. *Svenska folket betygsätter offentlig förvaltning*. SOM-rapport 2022:15. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Holmberg, S. & Weissenbilder, M., 2023. *Svenska folket betygsätter myndighetssverige*, s. 353-358 i Andersson, U., Öhberg, P., Carlander, A., Martinsson, J. & Theorin, N. (red.), *Ovisshetens tid*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Hooghe, M. & Dassonneville, R., 2018. "A spiral of distrust: A panel study on the relation between political distrust and protest voting in Belgium", *Government and Opposition* 53(1), s. 104-130.
- James, T. S., Garnett, H. A., Loeber, L. & Van Ham, C., 2019. "Electoral management and the organisational determinants of electoral integrity: Introduction", *International Political Science Review* 40(3), s. 295-312.
- Kolczyńska, M., 2022. "The winner takes all the trust: populism, democracy, and winner-loser gaps in political trust in Central and Southern Europe", *Journal of Contemporary European Studies*, s. 1-14.
- Larsen, M. H., 2023. "Once they are seated: the impact of radical right parties' political representation on attitudes of trust and solidarity", *European Political Science Review* 15(1), s. 57-74.
- Lundmark, S., Oscarsson, H. & Weissenbilder, M., 2020. "Confidence in an election authority and satisfaction with democracy: Evidence from a quasi-natural experiment of a failed election in Sweden", *Electoral Studies* 67, s. 102-216.
- Lundmark, S., Protzko, J. & Weissenbilder, M., 2023. "The need for public opinion and survey methodology research to embrace preregistration and replication, exemplified by a team's failure to replicate their own findings on visual cues in grid-type questions", *International Journal of Public Opinion Research* 35(1), s. 1-15.
- Mauk, M., 2020. "Rebuilding Trust in Broken Systems? Populist Party Success and Citizens' Trust in Democratic Institutions", *Politics and Governance* 8(3), s. 45-58.
- Mauk, M., 2020. "Electoral integrity matters: how electoral process conditions the relationship between political losing and political trust", *Quality & Quantity*, s. 1-20.
- McDonnell, D. & Werner, A., 2018. "Respectable radicals: Why some radical right parties in the European Parliament forsake policy congruence", *Journal of European Public Policy* 25(5), s. 747-763.
- Moehler, D. C., 2009. "Critical citizens and submissive subjects: Election losers and winners in Africa", *British Journal of Political Science* 39(2), s. 345-366.
- Mudde, C., 2007. *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge: Cambridge university press.
- Mudde, C., 2013. "Three decades of populist radical right parties in Western Europe: So what?", *European Journal of Political Research* 52(1), s. 1-19.
- Norris, P., 2019. "Do perceptions of electoral malpractice undermine democratic satisfaction? The US in comparative perspective", *International Political Science Review* 40(1), s. 5-22.
- Nosek, B. A., Beck, E. D., Campbell, L., Flake, J. K., Hardwicke, T. E., Mellor, D. T., van't Veer, A. E. & Vazire, S., 2019. "Preregistration Is Hard, And Worthwhile", *Trends in Cognitive Sciences* 23(10), s. 815-818.
- Oscarsson, H. & Holmberg, S., 2016. *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Rooduijn, M., Van Der Brug, W. & De Lange, S. L., 2016. "Expressing or fuelling discontent? The relationship between populist voting and political discontent", *Electoral studies* 43, s. 32-40.
- Partheymüller, J., Müller, W. C., Rabitsch, A., Lidauer, M. & Grohma, P., 2022. "Participation in the administration of elections and perceptions of electoral integrity", *Electoral Studies* 77, s. 102-474.

- Singh, S., Lago, I. & Blais, A., 2011. "Winning and competitiveness as determinants of political support", *Social Science Quarterly* 92(3), s. 695-709.
- Stiers, D., Daoust, J. F. & Blais, A., 2018. "What makes people believe that their party won the election?", *Electoral Studies* 55, s. 21-29.
- SVT, 2022. *Allt du behöver veta om Tidöavtalet*, tillgänglig på <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/allt-du-behover-veta-om-tidoavtalet>, citerad 2023-02-24.
- Teorell, J., Bäck, H., Hellström, J. & Lindvall, J., 2020. *134 dagar: om regeringsbildningen efter valet 2018*. Göteborg: Makadam.
- Tilley, J. & Hobolt, S. B., 2023. "Losers' consent and emotions in the aftermath of the Brexit referendum", *West European Politics*, s. 1-19.
- Valmyndigheten, 2022. *Valmyndighetens roll och ansvar*, tillgänglig på <https://www.val.se/om-oss/valadministrationen/valmyndigheter.html>, citerad 2022-11-29.
- Van der Meer, T. W. & Steenvoorden, E. H., 2018. "Going back to the well: A panel study into the election boost of political support among electoral winners and losers", *Electoral Studies* 55, s. 40-53.
- Wicklén, J. & Larsson, T., 2019. "Stefan Löfven: Jag är redo att låta mig nomineras till statsminister", tillgänglig på: <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/stefan-lofven-jag-ar-redo-att-lata-mig-nomineras-till-statsminister>, citerad 2023-02-20.
- Williams, N. S., Snipes, A. & Singh, S. P., 2021. "Gender differences in the impact of electoral victory on satisfaction with democracy", *Electoral Studies* 69, s. 102-205.

Appendix

Tabell A1. Förändring över tid i förtroende för Valmyndigheten under valåren 2018 och 2022

	Valåret 2018		Valåret 2022	
	Inga kovariat	Kovariater	Inga kovariat	Kovariater
<i>Datum för datainsamling</i>				
December 2018	-7,36 [‡] (0,84)	-7,20 [‡] (0,84)		
September 2022			0,47 (0,75)	0,17 (0,76)
December 2022			1,12 (0,71)	1,26 [*] (0,73)
<i>Vinnare i valet</i>				
Vinnare 2018	9,60 [‡] (1,18)	1,09 (1,48)		
Vinnare 2022			-16,35 [‡] (1,39)	-7,91 [‡] (1,54)
<i>Interaktion</i>				
December 2018 x Vinnare 2018	4,26 [‡] (1,09)	4,65 [‡] (1,12)		
September 2022 x Vinnare 2022			2,97 [*] (1,35)	2,22 (1,38)
December 2022 x Vinnare 2022			4,99 [‡] (1,21)	2,81 [*] (1,25)
<i>Kovariater</i>				
Förtroende för politiker		21,92 [‡] (2,18)		15,51 [‡] (1,91)
Förtroende för svenska myndigheter i allmänhet		26,91 [‡] (2,34)		26,14 [‡] (2,21)
Vänster-Högerideologi		-6,98 [*] (3,05)		-2,82 (2,51)
Ålder		-0,30 (3,21)		-6,67 [*] (3,01)
Utbildning		8,67 [‡] (2,24)		6,60 [‡] (2,00)
Månadsinkomst före skatt, personlig		7,62 [‡] (2,22)		7,18 [‡] (2,14)
Kvinna		-4,38 [‡] (0,97)		-0,14 (0,93)
Konstant	77,42 [‡] (0,91)	48,57 [‡] (4,12)	87,22 [‡] (0,71)	56,63 [‡] (3,42)
Observationer	2 678	2 678	4 035	4 035

Noter. Ostandardiserade regressionskoefficienter från fyra Random Effects regressionsekvationer med klusterrobusta standardfel i parenteser och observationer nästlade i individer. Bara panelmedlemmar som svarade på förtroende för Valmyndigheten i alla fem panelstegen och som rapporterade vad de röstade på i Riksdagsvalet 2018 och 2022 är inkluderade i analysen. Alla kontrollvariabler är normaliserade till att variera mellan 0 och 1. *p < .1 ^{*}p < .05 [†]p < .01 [‡]p < .001.

Tabell A2. Förändring över tid i förtroende för Valmyndigheten under valåret 2018

	Sverigedemokratväljare jämfört alla andra väljare		Alla partiväljare jämfört moderatväljare	
	Inga kovariat	Kovariater	Inga kovariat	Kovariater
<i>Datum för datainsamling</i>				
December 2018	-4,02 [‡] (0,56)	-3,75 [‡] (0,57)	-6,36 [‡] (1,58)	-5,87 [‡] (1,56)
<i>Partisynpati</i>				
SD	-17,95 [‡] (2,14)	-4,15* (1,88)	-12,19 [‡] (2,61)	-3,55 (2,26)
V			7,57 [‡] (2,16)	3,02 (2,62)
S			8,42 [‡] (1,90)	2,20 (2,09)
C			8,98 [‡] (2,40)	4,17 [†] (2,28)
L			7,15 [†] (2,24)	1,33 (1,96)
KD			1,70 (2,53)	1,42 (2,12)
MP			11,43 [‡] (2,27)	3,73 (2,42)
Annat parti			-10,63 [†] (5,59)	-1,36 (5,01)
<i>Interaktion mellan datum för datainsamling och partisynpati</i>				
December 2018 x SD	-9,67 [‡] (1,90)	-9,59 [‡] (1,92)	-7,33 [†] (2,41)	-7,51 [†] (2,41)
December 2018 x V			3,34 (2,07)	3,50 [†] (2,12)
December 2018 x S			3,51 [†] (1,83)	3,90* (1,84)
December 2018 x C			4,92* (2,49)	4,18 [†] (2,45)
December 2018 x L			2,93 (2,37)	2,85 (2,38)
December 2018 x KD			0,11 (2,51)	-1,48 (2,48)
December 2018 x MP			2,23 (2,33)	0,75 (2,31)
December 2018 x Annat parti			-2,23 (4,67)	-2,26 (4,50)
<i>Kovariater</i>				
Förtroende för politiker		19,31 [‡] (2,15)		18,20 [‡] (2,15)
Förtroende för svenska myndigheter i allmänhet		26,74 [‡] (2,34)		26,36 [‡] (2,30)
Vänster-högerideologi		-9,19 [‡] (2,02)		-5,01 (3,26)
Ålder		0,06 (3,12)		0,75 (3,21)
Utbildning		6,85 [†] (2,22)		6,94 [†] (2,24)
Månadsinkomst före skatt, personlig		7,99 [‡] (2,16)		8,35 [‡] (2,16)
Kvinna		-4,85 [‡] (0,97)		-5,11 [‡] (0,98)
Konstant	84,15 [‡] (0,60)	53,12 [‡] (3,53)	78,39 [‡] (1,60)	49,37 [‡] (4,65)
Observationer	2 753	2 753	2 753	2 753

Noter. Ostandardiserade regressions koefficienter från fyra Random Effects regressionsekvationer med klusterrobusta standardfel i parenteser och observationer nästlade i individer. Bara panelmedlemmar som svarade på förtroende för Valmyndigheten i alla fem panelstegen och som rapporterade vad de röstade på i Riksdagsvalet 2018 och 2022 är inkluderade i analysen. Alla kontrollvariabler är normaliserade till att variera mellan 0 och 1. * $p < .1$ † $p < .05$ ‡ $p < .001$.

Tabell A3. Förändring över tid i förtroende för Valmyndigheten under valåret 2022

	Sverigedemokratväljare jämfört alla andra väljare		Alla partiväljare jämfört moderatväljare	
	Inga kovariat	Kovariater	Inga kovariat	Kovariater
<i>Datum för datainsamling</i>				
September 2022	0,73 (0,66)	0,15 (0,68)	0,85 (1,84)	0,46 (1,92)
December 2022	2,43 [‡] (0,63)	1,89 [†] (0,65)	3,73* (1,84)	2,60 (1,83)
<i>Partisympti</i>				
SD	-26,06 [‡] (2,27)	-14,53 [‡] (2,11)	-21,49 [‡] (2,78)	-14,57 [‡] (2,52)
V			6,92 [†] (2,47)	2,39 (2,78)
S			6,79 [‡] (2,00)	1,58 (2,20)
C			9,76 [‡] (2,57)	3,47 (2,48)
L			3,41 (2,81)	1,92 (2,64)
KD			-5,50* (3,09)	-2,92 (2,86)
MP			10,61 [‡] (2,20)	3,25 (2,44)
Annat parti			-25,53 [‡] (5,93)	-17,05 [‡] (5,12)
<i>Interaktion mellan datum för datainsamling och partisympti</i>				
September 2022 x SD	6,65 [‡] (2,01)	5,97 [†] (2,05)	6,52* (2,65)	5,75* (2,72)
December 2022 x SD	5,34 [‡] (1,61)	3,38* (1,67)	4,04* (2,36)	2,84 (2,38)
September 2022 x V			0,87 (2,34)	0,43 (2,44)
December 2022 x V			-4,06 (2,53)	-3,29 (2,55)
September 2022 x S			0,42 (2,19)	0,78 (2,24)
December 2022 x S			-2,40 (2,14)	-1,00 (2,15)
September 2022 x C			-2,35 (2,63)	-1,84 (2,72)
December 2022 x C			-1,41 (2,49)	-0,37 (2,50)
September 2022 x L			-1,54 (3,30)	-2,73 (3,37)
December 2022 x L			2,02 (2,93)	1,57 (2,99)
September 2022 x KD			2,64 (3,59)	1,89 (3,67)
December 2022 x KD			3,54 (3,33)	1,66 (3,44)
September 2022 x MP			-2,08 (2,48)	-2,52 (2,56)
December 2022 x MP			-2,69 (2,26)	-1,39 (2,31)
September 2022 x Annat parti			2,85 (3,64)	1,22 (3,67)
December 2022 x Annat parti			-0,03 (4,29)	-0,02 (4,60)
<i>Kovariater</i>				
Förtroende för politiker		15,36 [‡] (1,91)		13,87 [‡] (1,91)
Förtroende för svenska myndigheter		25,97 [‡] (2,14)		25,27 [‡] (2,15)
Vänster-höger ideologi		-7,05 [‡] (1,90)		-4,24 (2,94)
Ålder		-6,49* (2,91)		-7,85 [†] (2,99)
Utbildning		4,05* (1,98)		4,40* (2,02)
Månadsinkomst före skatt, personlig		7,28 [‡] (2,01)		6,60 [†] (2,04)
Kvinna		-0,05 (0,91)		-0,29 (0,91)
Konstant	83,80 [‡] (0,64)	59,13 [‡] (3,27)	79,24 [‡] (1,71)	59,08 [‡] (4,22)
Observationer	4 116	4 116	4 116	4 116

Noter. Ostandardiserade regressions koefficienter från fyra Random Effects regressionsekvationer med klusterrobusta standardfel i parenteser och observationer nästlade i individer. Bara panelmedlemmar som svarade på förtroende för Valmyndigheten i alla fem panelstegen och som rapporterade vad de röstade på i Riksdagsvalet 2018 och 2022 är inkluderade i analysen. Alla kontrollvariabler är normaliserade till att variera mellan 0 och 1. *p < .1 †p < .05 ‡p < .001.

Tabell A4. Förändring över tid i förtroende för Valmyndigheten bland stabila väljare och väljare som bytt parti mellan valen 2018 och 2022

	Väljare	
	Partibytare mellan 2018 och 2022	Stabila väljare 2018 och 2022
<i>Datum för datainsamling</i>		
September 2022	-2,08 (3,15)	1,64 (2,40)
December 2022	-2,19 (3,11)	4,78* (2,25)
<i>Partisynpati</i>		
SD	-8,73* (4,44)	-16,28 [‡] (3,07)
V	0,15 (5,32)	5,32 (3,68)
S	-4,29 (3,22)	5,16* (3,01)
C	1,11 (3,43)	5,36 (3,42)
L	-3,45 (4,01)	7,34* (3,21)
KD	-0,09 (4,12)	-4,23 (3,78)
MP	-1,16 (3,51)	6,66* (3,33)
Annat parti	-16,93* (7,18)	-18,33* (7,24)
<i>Interaktion mellan datum för datainsamling och partisynpati</i>		
September 2022 x SD	2,24 (5,34)	6,36* (3,21)
December 2022 x SD	5,69 (4,37)	1,37 (2,84)
September 2022 x V	2,94 (4,51)	-0,74 (2,93)
December 2022 x V	-0,83 (5,39)	-5,04* (2,98)
September 2022 x S	7,01* (3,78)	-1,95 (2,78)
December 2022 x S	5,18 (3,76)	-3,80 (2,61)
September 2022 x C	0,06 (3,97)	-2,51 (3,74)
December 2022 x C	4,17 (3,88)	-2,36 (3,35)
September 2022 x L	2,53 (5,29)	-7,09* (4,26)
December 2022 x L	9,91* (4,66)	-4,57 (3,85)
September 2022 x KD	0,34 (5,67)	3,14 (4,76)
December 2022 x KD	1,96 (5,74)	2,13 (4,27)
September 2022 x MP	1,78 (3,74)	-5,83 (3,71)
December 2022 x MP	5,38 (3,73)	-5,86* (2,92)
September 2022 x Annat parti	6,09 (6,17)	-2,38 (4,15)
December 2022 x Annat parti	-0,59 (6,01)	2,71 (6,70)

	Väljare	
	Partibytare mellan 2018 och 2022	Stabila väljare 2018 och 2022
<i>Kovariater</i>		
Förtroende för politiker	12,94 [‡] (3,01)	13,45 [‡] (2,43)
Förtroende för svenska myndigheter i allmänhet	28,07 [‡] (3,48)	24,07 [‡] (2,73)
Vänster-höger ideologi	-8,45* (4,23)	-1,01 (4,08)
Ålder	-12,98 [†] (4,31)	-4,65 (4,02)
Utbildning	7,64* (3,48)	3,08 (2,45)
Månadsinkomst före skatt, personlig	9,73 [†] (2,96)	4,82 [†] (2,74)
Kvinna	-0,88 (1,52)	-0,16 (1,14)
Konstant	61,58 [‡] (6,20)	56,55 [‡] (5,69)
Observationer	1 381	2 735

Noter. Ostandardiserade regressions koefficienter från två Random Effects regressionsekvationer med kluster-robusta standardfel i parenteser och observationer nästlade i individer. Bara panelmedlemmar som svarade på förtroende för Valmyndigheten i alla fem panelstegen och som rapporterade vad de röstade på i Riksdagsvalet 2018 och 2022 är inkluderade i analysen. Alla kontrollvariabler är normaliserade till att variera mellan 0 och 1.
*p < .1 *p < .05 †p < .01 ‡p < .001.

Uppsatser

Stäng gränserna, öppna gränserna!

Gränsregionala samarbetsorganisationers reaktioner på gränskontroller och gränsstängningar i Europa¹

Sara Svensson

Close the borders, open the borders! The reaction of cross-border cooperation organizations to border controls and border restrictions in Europe

The article investigates how local cross-border cooperation organizations reacted to re-bordering policies since 2015, with focus on the re-bordering related to the migration of 2015 and the onset of the Covid-19 pandemic in 2020. The article compares the reaction of cross-border cooperation organizations at three European borders, using a typology of resistance, support and acceptance. The findings demonstrate how local actors were constrained by complex geopolitical and national interest narratives, and that local responses could take a variety of formats. The article suggests that further research should focus on understanding political-administrative relations within multi-level systems to explain this variety.

Inledning

För europeiska kommuner och regioner belägna vid eller nära nationella gränser har det under de senaste årtiondena blivit mer regel än undantag att vara medlem i någon form av gränsregionalt samverkansorgan. Den holländsk-tyska organisationen EuRegio, grundad 1958, räknas som pionjär och numera finns det minst en organisation vid så gott som alla landbaserade gränser, och även längs många maritima gränser (Scott 1993; Perkmann 2003; Svensson 2013b).

¹ Detta forskningsprojekt möjliggjordes genom ett forskningsstipendium vid Robert Schuman Centre for Advanced Studies vid European University Institute i Florens, Italien. Tack till forskarkollegor där och hemma för givande samtal, samt till intervjupersoner som generöst gav av sin tid för att tala om de gränsöverskridande organisationerna i deras respektive region.

Sara Svensson är verksam vid Akademin för lärande, humaniora och samhälle, Högskolan i Halmstad.
E-post: sara.svensson@hh.se

Från början sågs de ofta med misstro av nationella beslutsfattare. När kommuner och regioner hade kontakter med utländska motsvarigheter uppfattades det som ett slags ”para-diplomati”, något som skulle vara förbehållet den statliga nivån (Aldecoa & Keating 1999). Bland annat Europarådet, Nordiska ministerrådet och Europeiska unionen arbetade för att förändra den inställningen, som så småningom gick över i acceptans och därefter till något som även skulle bejakas och främjas. Särskild betydelse hade Europarådets Madrid-konvention som kom 1980 (Wassenberg 2017), införandet av stödformer genom de europeiska strukturfonderna under sent 80-tal, och upprättandet av den juridiska formen EGTC (European Grouping of Territorial Cooperation) under 00-talet (Medve-Balint & Svensson 2013; Engl 2016; Evrard 2016).

De senaste åren har dock inneburit flera bakslag för gränsregionalt samarbete. Den omfattande och delvis oreglerade flyktingtillströmningen 2015 ledde till att sju EU-länder återinförde ID-kontroller vid minst en av sina landgränser (Gülzau 2021) och Covid-19 ledde till gränsstängningar i en omfattning som inte ägt rum i Europa i fredstid (Brunet-Jailly & Carpenter 2020; Medeiros m.fl. 2021). Även kampen mot terrorism och internationell kriminalitet har påverkat gränsområden. Eftersom syftet med gränsregionala samarbetsorganisationer är att underlätta rörlighet över gränser, vilket i sin tur ska leda till ”fred och välförstånd”, kan gränsregionala samarbetsorganisationer förväntas agera högljutt och kraftfullt mot den här typen av åtgärder. Samtidigt är de inbäddade i komplexa nätverk för styrning på flera nivåer (Jerneck & Gidlund 2000), och de är ofta beroende av den goda viljan hos nationella beslutsfattare i de inblandade länderna för att nå sina mål inom olika politikområden. Dessutom kan det i organisationernas styrelseorgan finnas folkvalda politiker från partier som förespråkar hårdare gränskontroller. Det skulle kunna innebära att de i stället accepterar och anpassar sig till den nya verkligheten, eller till och med stödjer den. Att få mer kunskap om hur dessa organisationer hanterat kriser är viktigt för att bättre kunna förstå gränsregionala styrningsmekanismer, och för att kunna få en fingervisning om vilken typ av integration som kan förväntas i europeiska gränsregioner framöver.

Den här artikeln bidrar till denna forskningsagenda genom att fokusera på hur lokala gränsöverskridande organisationer, inrättade för att främja samarbete i gränsregioner, reagerade på de stora utmaningar som flyktingkrisen 2015 och pandemin 2020–2021 innebar. Ställde de sig bakom idén om öppna gränser genom att protestera mot nationella regeringars beslut att till exempel återinföra ID-kontroller vid Schengengränserna eller att helt stänga gränser? Eller accepterade de, eller till och med stödde, regeringens politik? Framställningen disponeras enligt följande. Först redovisas nuvarande kunskapsläge och de teoretiska förväntningarna i nästkommande avsnitt, följt av en redogörelse för val av fall och analysmetoder samt metodologiska begränsningar. Den empiriska delen består av två avsnitt: ett som kort presenterar de undersökta

gränsområdena och gränsöverskridande organisationerna och ett som med hjälp av det analytiska ramverkets typologi går igenom reaktionerna. Detta följs av en diskussion om hur studiens resultat kan förklaras och i det sammanhanget behovet av nya teoretiska modeller.

Framväxten av gränsregionala samverkansorgan i Europa: teoretiskt ramverk och metod

Gränsregionala samverkansorgan arbetar med frågor inom en rad områden så som miljö, näringslivsutveckling, infrastruktursamarbeten och turism, och det sammanlagda antalet i Europa uppgår till minst 150 (Svensson 2013a). I ett Europa sargat av två krig sågs gränsöverskridande samarbete främja en utveckling mot fredliga relationer och ekonomiskt välstånd (Wastl-Walter 2011). Senare, efter kommunismens fall och öppningen av Östeuropa, kom gränsöverskridande samverkan att ligga väl i linje med den globala diskursiva betoningen på "en gränslös värld" (Ohmae 1995).

Inom den globala gränsforskningen får europeiska gränsregioner stort utrymme² och exempelvis Association of European Border Regions visar upp europeiska organisationer som modeller för andra delar av världen. Från Norden har finska kulturgeografer fått internationellt erkännande för etnografisk forskning om identitetsskapande i gränslandskap och betydelsen av mentala gränser (Prokkola, Zimmerbauer & Jakola 2015; Laine 2016; Paasi & Prokkola 2008; Paasi m.fl. 2019), ett forskningsområde som även den svenska kulturgeografen Thomas Lundén bidragit till (t.ex. Lundén 2006). Vidare visade den ekonomiske geografen Gunnar Törnqvist tidigt på både komplikationer (Batten & Törnqvist 1990) och möjligheter för lärande (Maskell & Törnqvist 1999) i gränsöverskridande nätverk, ofta med Öresundsregionen som exempel. Statsvetaren Magnus Jerneck har bidragit med flera studier om såväl kommuner och regioners som gränsregioners del i europeiska nätverk och roll inom flernivåsystem (Gidlund & Jerneck 2000; Jerneck & Gidlund 2001; Jerneck 2007) och Sara Svensson har i internationella forskningsstudier påpekat vilken roll Nordiska rådet har för gränsregionalt samarbete i Skandinavien och Finland (2013b).

De faktorer som drivit fram europeisk, gränsöverskridande samverkan och vad den har haft för konsekvenser har undersökts ur olika teoretiska och disciplinära perspektiv (till exempel van Houtum 2000; Wastl-Walter 2011; Brunet-Jailly 2011; Nadalutti & Kallschauer 2019; Cooper & Tinning 2020), men just flernivåperspektivet (Marks 1993:392, 402–40; Hooghe & Marks 2001), har

2 Även om organisationen Association for Borderlands Studies grundades i USA så fokuserar runt hälften av bidragen som skickas till dess tidskrift *Journal of Borderlands Studies* numera på europeiska gränsområden.

varit särskilt vanligt. För att förstå de gränsöverskridande samverkansorganen har särskilt distinktionen mellan två typer av flernivåarrangemang – typ I och typ II (Hooghe & Marks 2003) – varit användbara. Typ I ”describes system-wide governing arrangements in which the dispersion of authority is restricted to a limited number of clearly defined, non-overlapping jurisdictions at a limited number of territorial levels, each of which has responsibility for a ‘bundle’ of functions”. (Bache 2012:630). Typ II däremot ”describes governing arrangements in which the jurisdiction of authority is task-specific, where jurisdictions operate at numerous territorial levels and may be overlapping” (Bache 2012:630). Den komplexa styrningen i gränsregioner anses allmänt tillhöra Typ II (se till exempel Medeiros 2020:151).

Bland politiker och tjänstemän verksamma på EU-nivå och i de regionala och lokala samverkansorganen har funnits starka uppfattningar om att det är värdefullt att arbeta för att öppna upp gränser, dels fysiskt, dels genom riva ner de ”mentala” gränserna för medborgare i gränslandet genom olika typer av ”brobyggande” aktiviteter (Huggins 2018; Wassenberg 2020). Samtidigt har det europeiska integrationsprojektet i praktiken kännetecknats av parallell *de-bordering* och *re-bordering*, det vill säga processer som avskaffar respektive skapar gränser. Medan hinder för rörlighet över de inre gränserna har avlägsnats, har de yttre gränserna befästs, vilket gett upphov till uttrycket ”Fästning Europa” (Varwick & Lang 2007; Dimitrova 2008; Celata m.fl. 2017). Det är exempelvis slående hur EU har använt utrikes- och biståndspolitiska medel riktade mot EU:s angränsande länder (inom den europeiska grannskapspolitiken) på två olika sätt: dels för att bygga gränser genom att stärka den fysiska infrastrukturen kring gränser genom exempelvis förbättrade tekniska system, dels för att främja fler mänskliga kontakter över samma – befästa – gränser (Demidov & Svensson 2013). Det nya under de senaste turbulenta åren är hur denna spänning har intensifierats även vid EU:s inre gränser i allmänhet, och inom Schengenområdet i synnerhet.

Troligen var många aktörer inom lokala gränsregionala samverkansorgan oförberedda på denna utveckling, men vi har ingen samlad kunskap om hur de reagerat och med vilka konsekvenser. Att veta hur lokala och regionala aktörer hanterade och reagerade på kriserna är viktigt för att bättre kunna förstå både potential och begränsningar för utvecklingen av framtida gränsöverskridande styrningsmekanismer inom så väl regionpolitiken som grannskapspolitiken.

De forskare som är verksamma inom detta område har börjat att empiriskt utforska skeendena i de europeiska gränsområdena. Historikern Birte Wassenberg skriver om hur Schengenkrisen 2015 ledde till att idealet om ett Europa utan gränser kom att ifrågasättas och att säkerhet hamnade i fokus:

The EU Member States were no longer interested in the border as a place of economic flow and exchange, where barriers have to

be abolished, but rather as a line of protection where the control function prevails against threats to internal security (Wassenberg 2020:36).

Med utgångspunkt i fallstudier från norra Europa beskrev även kulturgeografen Eeva-Kaisa Prokkola hur säkerhet blev huvudfrågan under migrationsområdet vid svensk-finska gränsen (2018) och historikern Martin Klatt visade på liknande skeenden vid den dansk-tyska gränsen (2020).

Coronakrisen 2020 ledde till ytterligare ifrågasättande av idealet om ett gränslöst Europa. I artikeln "The Covid-19 crisis: the end of a borderless Europe" redogör sociologen Elżbieta Opiłowska för en textanalys av sociala och traditionella medier vid tysk-polska gränsen och visar på hur två narrativ dominerat: dels ett skapat av lokala eliter fokuserat på hur öppna gränser i sig har ett egenvärde för en europeiska gemenskapen, dels ett narrativ dominerat av negativa personliga konsekvenser för individer till följd av gränserna. Artikeln mynnade ut ett upprop för mer forskning om huruvida krisen kommer att leda till djupare integration eller till förstärkta nationalistiska tendenser (Opiłowska 2021). Redan i juni 2020 studerade Medeiros m.fl. effekterna av vad de kallade "covidfencing"³ (Medeiros m.fl. 2021), facktidskriften *Borders in Globalization Review* publicerade en samling artiklar i december 2020 (Brunet-Jailly & Carpenter 2020) och forskare inom migration, social rättvisa och säkerhetsisering förutsåg långtgående konsekvenser för såväl boende i gränsregioner som för möjligheten till rörlighet och utbyte över gränser (Casglia 2021; Renner, Miggelbrink, Beurskens & Zitterbart 2022; Radils, Pinos & Ptak 2021). Nationella minoriteter i gränsområden utgör en särskild grupp; studier av exempelvis de nationella minoriteterna i dansk-tyska schleswigområdet (de tysktalande i Danmark och de dansktalande i Tyskland) har visat hur de påverkades negativt av coronastängningarna och upplevde sig marginaliserade av beslutsfattare i huvudstäderna, men också att många ändå stödde de politiska beslut som fattades (Tarvet & Klatt 2023).

När det gäller de gränsregionala samarbetsorganisationernas reaktion på kriserna – av särskilt intresse för statsvetare – så finns två studier av hur gränsregionala samverkansorgan vid österrikiska gränsen reagerade på migrationskrisen. I den tyrolska regionen vid österrikisk-italienska gränsen kunde en viss roll för gränsregioner påvisas när det gäller att medla mellan länderna och att erbjuda fora för diskussion om problem (Engl & Withaler 2020). Vid den österrikisk-tyska gränsen påvisades däremot få reaktioner och fokus på andra frågor hos de sex samverkansorganen verksamma där (Svensson 2022). Så vitt författaren till denna artikel känner till så finns än så länge bara två publicerade artiklar gällande denna typ av effekter till följd av coronakrisen. Opiolas och

3 Begreppet har sedan tagits upp av exempelvis Novotný (2022) gällande effekten på arbetspendling.

Böhms undersökning av polsk-tjeckiska och polsk-tyska gränsregioner visade att de varit aktiva och protesterat, men att det i huvudsak rört tekniska frågor som exempelvis introduktion av ett speciellt ID-kort för gränspendlare (Opiola & Böhm 2022). Böhms genomgång av rapporter och skildringar från fransk-tyska, tysk-polska och polsk-tjeckiska gränsområden (Böhm 2021) vittnar om delvis handfallna organisationer som inte förmått nå fram till nationella beslutsfattare.⁴

För att förstå hur gränsöverskridande organisationer och deras representanter hanterat och reagerat på kriserna kan deras agerande kopplas till tidigare nämnda begreppen *de-bordering* och *re-bordering* samt även till det som Durran och Perin (2019) kallat *a-bordering*, vilket omfattar såväl ambivalens som passivitet i förhållande till gränsers betydelse. Med utgångspunkt från denna indelning kan gränsöverskridande organisationer och deras företrädare teoretiskt sett reagera på följande sätt:

1. aktivt *motsätta* sig nationella beslut rörande exempelvis ID-kontroller och gränsdragningar;
2. aktivt *stödja* de åtgärder för stärkta gränser som införts av nationella regeringar;
3. passivt *acceptera* gränsen som något givet och påtvingat ”uppifrån”.

Studien syftar till att besvara vilka av dessa alternativ som främst prioriterades av gränsorganisationerna.

Undersökningen består av kvalitativa fallstudier av lokala gränsöverskridande samarbetsorganisationer i tre europeiska gränsområden, som var och en representerar en typ av gräns och därmed sammanhängande möjligheter – och svårigheter – för samverkan. Den *svensk-danska* gränsen vid Öresund har gynnats av överenskommelsen om att kunna resa utan pass för nordiska medborgare sedan 1954 och har (åtminstone tidigare) varit känt som ett föredöme för gränsregionalt samarbete (Hospers 2006), men besväras av olikartad, nationell lagstiftning på en mängd områden. Samarbetet vid den *österrikisk-tyska* gränsen tog fart efter Österrikes anslutning till EU 1995 men gynnades redan tidigare av språklig och kulturell likhet. Slutligen representerar fallstudien om de *ungersk-rumänsk-serbiska och ungersk-kroatiska-slovenska* gränserna ett komplext förflutet inklusive frågor om etniska minoriteter, hårda språkgränser, störningarna som orsakades av Balkankrigen på 1990-talet, samt flyktingproblematik. Därutöver står Serbien utanför EU; dess gräns är därmed extern gräns för EU, samtidigt som Kroatien är ett EU-land men inte medlem i Schengen och

4 Artikeln är också typisk för en viss del normativ forskning som velat främja öppna gränser. ”The community of cross-border co-operation stakeholders as well as *border scholars might have failed in explaining the benefits of cross-border co-operation* and maintaining a permanent communication with the decision-makers at national levels” (Böhm 2021: 3, min kursivering).

Slovenien är både ett EU-land och med i Schengensamarbetet. Sammantaget ger denna maximumvariationsstrategi (Flyvbjerg 2003: 194) att vi får ett halvsvårt, ett lätt respektive ett svårt fall för gränsöverskridande samverkan.

I analysen används författarens tidigare studier (till exempel Svensson 2013a; Svensson & Ockskay 2015, Svensson 2020) och personlig kännedom och samtal med representanter för gränssamarbete. Därutöver används för analysen 13 intervjuer med aktörer involverade i det gränsregionala samarbetet, 8 intervjuer med representanter för gränssamarbeten i södra Ungern,⁵ och e-post-korrespondens med de sex organisationerna vid den österrikisk-tyska gränsen, samt en systematisk textanalys av organisationernas webbplatser.

Analys av texter och intervjuutskrifter, inklusive kodning enligt typologin, gjordes med stöd av det kvalitativa mjukvaruprogrammet AtlasTi. En del av materialet har tidigare redogjorts för i Svensson 2020 och 2022, men har inte tidigare analyserats i ett sammanhang.

Två kriser, tre gränsregioner

Under femårsperioden januari 2015 och december 2019 beslutade EU:s medlemsstater och andra parter i Schengenavtalet 86 gånger om ”tillfälligt återinförande av gränskontroll vid inre gränser” (Europeiska kommissionen 2019). Det är fem gånger fler notifikationer om gränskontroller än under de föregående fem åren, då det förekom endast 17 anmälningar.⁶ De skäl som länderna uppgav för Europeiska kommissionen ändrades också, från förhöjd säkerhet för planerade specifika händelser, som ett G7-toppmöte eller ett NATO-möte, till mera allmänna och i tid ospecificerade hot mot säkerheten. Åtgärderna kopplades ofta ihop med migration. Exempelvis hänvisades under 2015, 2016 och 2017 till ”continuous big influx of persons seeking international protection” (Sverige, Österrike, Österrike, Ungern) och ”unexpected migratory flow” (Danmark). Även mot slutet av femårsperioden, före pandemins utbrott, fanns direkta hänvisningar till migration kvar bland de mer allmänna formuleringarna om hot mot nationell säkerhet. Tyskland hänvisade till exempel till ”migration and security policy” för perioden 12 maj till 12 november 2019 och till ”secondary movements of refugees” för perioden direkt därefter. Även Österrike, Norge och Danmark hänvisade till ”secondary migrant movement” (Europeiska kommissionen 2019). Den dramatiska ökningen av gränsstängningar i kombination med motiveringarna av desamma visar att det var flyktingsituationen 2015 som låg bakom.

5 Intervjuerna gjordes under 2020. På grund av coronapandemin genomfördes de flesta intervjuerna online.

6 EU-länder är fria att införa tillfälliga gränskontroller men måste meddela Europeiska kommissionen när de gör så och varför.

När Covid-19 började spridas våren 2020 hade länder som officiellt slagit vakt om öppna (europeiska) gränser därför redan erfarenhet av en aktiv – och samtidigt mer restriktiv – gränspolitik. Effekterna av Coronakrisen blev dock betydligt mer dramatiska och omfattande; det handlade inte längre om ID-kontroller med långsammare gränstrafik som följd, utan om långtgående krav på karantän och test och i många fall förbud för icke-EU-medborgare att över huvud taget få passera gränsen (Medeiros m.fl. 2021; Gülzau 2021). Även antalet stängningar ökade då flera länder i Europa som inte tidigare hade berörts av flyktingkrisen valde att använda detta drastiska instrument: under två år, från mars 2020 till mars 2022, framfördes 199 notifikationer om gränsstängning (Europeiska kommissionen 2022).

Beslut om gränsrestriktioner och gränsstängningar fattas av nationella beslutsfattare. Nedan presenteras översiktligt vad dessa beslut innebar i praktiken för de tre gränsregionerna. Analysen av hur de gränsöverskridande samarbetsorganisationerna reagerade presenteras i efterföljande avsnitt.

SVENSK-DANSKA GRÄNSEN OCH GREATER COPENHAGEN

I Europa har Öresundssamarbetet setts som ett föredöme när det gäller gränsöverskridande samarbete, och har exempelvis visats fram av Europeiska kommissionen (Hospers 2006) och OECD (Jerneck 2007). Öresundsbron blev efter invigningen 2000 en symbol för skandinavisk samarbetsanda, detta trots att den mötts av en hel del motstånd på grund av befarade miljökonsekvenser och åtminstone i Sverige blivit en politisk uppslitande fråga som bland annat ledde till centerledaren Olof Johanssons avgång som minister 1994. Samtidigt var förhoppningarna om regionförstoring och därmed tillhörande ekonomisk tillväxt stora (Jerneck 2007; Olesen & Metzger 2016).

Gränsöverskridande samarbete har under åren skett genom olika typer av kommittéer och organisationer inom olika samhällssektorer, med ett tidvis fragmentiserat politiskt ledarskap (Jerneck 2007). Av de politiska samarbetsorganen var Öresundskommittén den viktigaste från dess grundande 1993 och fram till 2016, då den stöptes om till Greater Copenhagen and Scania Committee (Svensson 2020). Organisationen kopplar samman politik och förvaltning i fyra regioner och 85 kommuner och strävar efter att främja regional och ekonomisk utveckling på hållbara grunder för en sammanlagd befolkning på 4,3 miljoner människor.

Skapandet av Greater Copenhagen-organisationen skedde dock med vad de inblandade politikerna och tjänstepersonerna beskriver som sämsta möjliga timing (Svensson 2020). Förberedelserna ägde rum under sommaren och hösten 2015 då mer än en miljon flyktingar tog sig in i Europa under vad som till stor del uppfattades som oordnade förhållanden. Många av dem hade Sverige som slutmål. Den svenska regeringen upprätthöll till en början ett relativt generöst asylsystem, men gjorde i november 2015 en politisk helomvändning

och införde strikta gränskontroller, tillsammans med andra åtgärder för att avskräcka flyktingar att ta sig norrut (Scarpa & Schierup 2018).

Restiden mellan Malmö och Köpenhamn fördubblades under de första månaderna efter införandet av gränskontroller, vilket blev ett hinder i vardagen för dem som hade bestämt sig för att förverkliga visionen om ett integrerat gränsöverskridande storstadsområde genom att bo på ena sidan av gränsen och arbeta på den andra. Under 2017 införde Danmark gränskontroller med angivande av den högre brottsligheten i Sverige som skäl för kontroll. Den allvarligaste störningen av samarbetet kom dock under pandemin 2020 då svenskar förbjöds att resa till Danmark (med undantag för vissa särskilda skäl). Detta gjorde gränstrafik så gott som omöjlig i den riktningen. I slutet av 2020 införde Sverige liknande åtgärder mot danska medborgare.

DEN ÖSTERRIKISK-TYSKA GRÄNSEN OCH DESS EU-REGIOS

Den österrikisk-tyska gränsen är en inre EU-gräns mellan två länder som båda är med i Schengen. Kulturellt och språkligt finns många likheter mellan regionerna på var sida gränsen och flödet av människor och gods är omfattande. Inför eller strax efter Österrikes inträde i Europeiska unionen 1995 bildades sex gränsöverskridande samarbetsorganisationer, kallade EU-regios: Bayerischer Wald-Bohmerwald 1993/94, Inn-Salzach 1994, Salzburg-Berchtesgadener Land-Traunstein 1995, Via Salina 1997, Zugspitze-Wetterstein 1998 och Inntal-Chiemsee-Kaisergebirge-Mangfalltal 1998. Alla sex är fortfarande verksamma och aktiva partners i EU:s strukturella fonder för gränssamarbete (Interreg).

Både Österrike och Tyskland är ekonomiskt välmående länder med utvecklat socialt skyddsnät och har därför stor attraktionskraft för migranter och flyktingar. Tysklands förbundskansler Angela Merkels berömda ord ”vi kan göra det” (*wir schaffen das*) gjorde också Tyskland till en symbol för en välkomnande politik under migrationsåret 2015, men detta välkomnande varade inte länge. Tyskland införde gränskontroller mot Österrike hösten 2015, samtidigt som Österrike införde kontroller vid sina östra och södra gränser.

I september 2015 meddelade Österrike och Tyskland EU-kommissionen att man skulle återinföra gränskontroller på grund av ”stor tillströmning av personer som söker internationellt skydd” (Europeiska kommissionen 2019: 7). I praktiken innebar det att Österrike införde gränskontroller vid sina södra gränser mot Slovenien, Italien, liksom mot Ungern och Slovakien i öster, medan Tyskland fokuserade på sin södra gräns mot Österrike. Från och med då och fram till coronakrisen startade våren 2020 fortsatte båda länderna att förlänga kontrollerna, vanligtvis med den maximala sexmånadersperioden som är tillåten i Schengenfördraget. Dessutom återinförde Bayern från 2018 en gränspolisenhet för att övervaka sina gränser, trots att gränsskydd är en federal uppgift, vilket ledde till diskussioner och en rättslig process (Bayrischer Verfassungsgerichtshof 2020). Under coronapandemin kunde medborgare i

båda länderna passera fritt, men under vintern 2020/2021 infördes tio dagars obligatorisk karantän för resenärer från Tyskland som ville resa in i Österrike (Auswartiges Amt 2021), liksom obligatorisk registrering och krav på negativa tester, osv. Vissa undantag för vanliga pendlare var möjliga (WKO 2021).

UNGERNS SÖDRA GRÄNSOMRÅDEN

Ungerns nuvarande gränser härrör från fredsfördragen efter första världskriget, men gränsregionerna har påverkats betydligt av att flera grannländer bildats eller ombildats senare än så. Sovjetunionens sammanbrott, kommunismens fall samt Balkankrigen på 1990-talet gjorde att Ungern idag gränsar till sju länder. Vid tiden för de två kriserna (2015 och 2020) hade dessa sju gränser mycket olika karaktär. Slovakien, Österrike och Slovenien var och är medlemmar i både Europeiska unionen och Schengen. Rumänien och Kroatien var EU-medlemmar men inte med Schengen. Serbien stod utanför EU, men hade kandidatstatus, medan Ukraina stod utanför men deltog i samarbete inom ramen för den europeiska grannskapspolitiken.⁷

Längs den södra gränsen återfinns flera gränsöverskridande samarbetsorganisationer. Ofta överlappar de varandra territoriellt, eftersom vissa enbart är kommunala sammanslutningar medan andra har regioner som medlemmar. Dessutom kan en kommun eller region vara medlem i mer än en organisation. DKMT Euroregion grundades på 1990-talet, likaså det som senare skulle bli BTC EGTS – båda med medlemmar i Ungern, Serbien och Rumänien. Mura EGTS är verksam vid den ungersk-kroatiska gränsen, medan Muraba EGTS täcker in delar av ungerskt, kroatiskt och slovenskt territorium (Svensson & Ocskay 2015).

Gränsregionerna blev högaktuella under sommaren 2015, då allt fler flyktingar passerade framför allt den serbiska-ungerska gränsen på väg vidare mot Österrike och andra nordeuropeiska länder. Den ungerska regeringen svarade med fientlig retorik och politiska åtgärder och försökte förhindra både inresa och ytterligare rörelse mot Österrike. Ett stängsel uppfördes längs gränsen mot Serbien och Kroatien. I internationella medier kallades det för en ”mur”, vilket hos många gav associationer till både järnridån under kommunismen och den amerikanska debatten om uppförandet av en mur (”wall”) mot Mexiko. Bilder på flyktingar som ”fastnat” vid järnvägsstation Keleti i Budapest fick också stor spridning i olika medier. Som svar på kritiken hävdade Ungern att landet fullgjorde sina skyldigheter som EU-medlemsland genom att skydda EU:s yttre gräns. En del forskare tolkade detta som att områden kring gränser av politiker medvetet gjordes till en plats för ”skådespel”, i syfte att dra uppmärksamheten

7 I skrivande stund (januari 2023) har Kroatien anslutits till Schengenområdet och Ukraina fått kandidatstatus. Det senare skedde som en solidaritetsyttring efter den ryska invasionen av Ukraina 2022.

från annan politik (Cantat 2020). Även den serbiska regeringen kunde utnyttja händelserna vid gränsen för inhemska politiska ändamål (Korte 2022).

Situationen under 2020 under coronapandemin var på många sätt annorlunda. Gränsbyggandet var denna gång inte till för att välja bort de "främmande" och "oönskade" från andra världsdelar, utan genom att införa strikta inrese-regler göra det svårt eller omöjligt för nästan alla att få passera. Eftersom det bor en betydande ungersk minoritet i den serbiska regionen Vojvodina och även en mindre ungersk minoritet i Kroatien innebar gränsstängningarna, utöver påverkan på jobbpendling, för många att de inte kunde träffa familj och vänner.

Reaktioner på gränskontroller och gränsstängningar

Vi går nu över till vad som kännetecknar attityden och beteendet hos de undersökta samarbetsorganisationerna i dessa tre olika gränsområden med avseende på hårdnande gränser. Avsnittet är indelat i underavsnitt som följer det analytiska ramverkets uppdelning i *motstånd*, *stöd* och *acceptans*.

MOTSTÅND

Denna analyskategori innebär att en gränsregional samarbetsorganisation och dess lokala och regionala aktörer framför tydliga protester mot den hårdnande gränspolitiken, och att de kan kanalisera den kritik mot hårdare gränspolitiken som eventuellt finns i befolkningen. Analyskategorin innefattar också ändringar av den löpande verksamheten, i den meningen att projekt och evenemang utformas med hänsyn till den specifika gränssituationen.

Motstånd påvisades i analysen tydligast vid den svensk-danska gränsen. Greater Copenhagen agerade aktivt – både som organisation och genom sina medlemskommuner och regioner – för att visa upp de negativa konsekvenser som uppstod till följd av de beslut som fattats av de danska och svenska regeringarna. Aktiviteten riktades främst mot nationella beslutsfattare, med mindre inslag av opinionsbildning riktad mot andra samhällsaktörer eller allmänhet. Verksamheten i form av projekt och evenemang ändrades dock inte.

Greater Copenhagen skickade brev till statsministrarna och ansvariga ministrarna i båda länderna, där det betonades att gränsstängningar är "allvarliga hinder för fortsatt ekonomisk tillväxt i regionen", att "Sydsverige och östra Danmark är djupt beroende av varandra" och att "fri rörlighet för att konkurrera med andra globala metropoler" är av stor vikt (brev till Sveriges statsminister Stefan Löfven och Danmarks statsminister Mette Fredriksen, 5 juni 2020). Lokala och regionala politiker i Greater Copenhagens styrelse försökte också nå fram till nationella beslutsfattare. De gjorde detta dels genom egna direkta kommunikationskanaler (förvaltning och politiska partier), dels genom media.

Vi hade två nyckelbudskap. Det första var att vi principiellt var emot gränskontroller eftersom de är ett hinder för en region. Det andra var att om det nu nödvändigtvis ska göras kontroller måste du göra det så enkelt som möjligt. Det var vår främsta rekommendation till den danska och den svenska regeringen (Regional politiker, östra Danmark, 2020-08-17).

Diskussionen centrerades väldigt mycket kring att vi skulle skriva till respektive regering och argumentera för varför dessa var dåliga lösningar. Men alla visste att våra möjligheter var ... begränsade, och att det var politiskt. Det var ett förskräckligt år för gränsregionens utveckling. [Intervjuare: Var alla överens om detta?] Jag hörde inte någon som inte höll med. Både från privata sektorn och från politiker (Kommunal tjänsteperson, Danmark, 2020-08-24).

Under intervjuerna betonade flera intervjupersoner, såväl politiska företrädare som tjänstepersoner, hur omtumlande de föregående åren hade varit:

Vi har haft ett passförbund sedan 1954 men sedan 2015 har gränsen stängts [begränsats] av tre olika anledningar. Det har berott på flyktingar, det har berott på kriminalitet 2017 och nu 2020 på grund av ett virus. Vi kan inte bara som standard stänga gränsen mitt i en fungerande arbetsmarknad bara för att det råder en internationell kris? (Regional tjänsteperson, Sydsverige, 2020-07-01).

Jag är otroligt kritisk till denna utveckling; det skrämmer mig faktiskt. Jag tycker att de nordiska öppna gränserna ska vara orörda. De nordiska staterna måste lära sig att samarbeta på ett sätt så att de hanterar den här typen av problem genom samarbete i stället för genom att stänga gränser (Regionpolitiker, södra Sverige, 2020-07-12).

I de andra två undersökta gränsregionerna var motstånd sällsynt. Bland de sex organisationerna vid den österrikisk-tyska gränsen fanns i samband med migrationskrisen bara ett tydligt exempel, nämligen kravet på avlägsnande av ID-kontroller. Ett sådant krav framfördes i ett yttrande som krävde en förbättring av den övergripande situationen gällande trafikinfrastruktur, och man ansåg att ID-kontrollerna vid den österrikisk-tyska gränsen var en del av problemet.

Medan gränskontroller vid de nationella gränserna kan vara en lösning för specifika kortsiktiga problem, strider långvariga

stationära gränskontroller mot andan i den gemensamma europeiska gränsregionen och leder till betydande olägenheter och begränsningar i vardagslivet för invånarna. Dessa [kontroller] är endast acceptabla som en övergångsåtgärd tills det finns ett effektivt skydd vid Europas yttre gränser (Yttrande av EuRegio Inntal, 2018-08-01).

Vid den ungerska gränsen till Serbien och Kroatien finns inget dokumenterat motstånd mot det gränsstaket som byggdes 2015. En intervjuperson angav visserligen att vederbörande privat hade en uppfattning om att stängslet var ineffektivt och stred mot målen för den europeiska turismutveckling som gränsregionen fått infrastrukturmedel för, men sa samtidigt att det inte gick att yttra denna åsikt offentligt på grund av risken att stöta sig med den nationella regeringen och därmed förlora stöd till den lokala förvaltningen. Likaså protesterades inte heller mot gränsstängningarna i sig.

Det de olika gränssamarbetsorganisationerna verksamma vid de ungerska gränserna gjorde i vissa fall var att försöka uppnå undantag för vissa grupper, som exempelvis lantbrukare som brukar åkermark på båda sidor gränsen. I sina kontakter med en avdelning på ungerska utrikesdepartementet med ansvar för bidrag till gränsregioner kunde de ta upp lokala gränshinder och hoppas på att avdelningens representanter skulle ta det vidare till andra departement och/eller till samtalspartners i Serbien och Kroatien. Man kunde till exempel kontakta en avdelning på utrikesministeriet som vanligtvis arbetar med gränsorganisationerna för att uppmärksamma de lokala problemen i hopp om att medarbetarna på den aktuella avdelningen skulle ta upp dessa frågor med berörda avdelningar inom ministeriet – eller med andra ministerier. Gränsorganisationerna lyfte i intervjuer också fram solidaritet och humanitära insatser, till exempel distribution av medicin och skyddsutrustning över gränsen under Covid-19. Humanitära insatser för flyktingar kom dock aldrig ifråga.

Vissa politiker inom gränsregionerna använde sig också av privata partipolitiska kanaler, det vill säga de talade med bekanta partikamrater. Det ska här nämnas att gränsorganisationerna i dessa sydungerska gränsregioner utför ett långsiktigt arbete för att få till fler gränspassager och utöka de tider som gränspassagerna är öppna.⁸ Detta arbete uppgavs inte påverkas av vare sig migrationskris eller Covid-19 utan pågick parallellt inom andra arbetsspår.

8 Denna artikel behandlar inte effekterna av Rysslands invasion av Ukraina, men det ska noteras att denna nya geopolitiska kris inneburit konsekvenser inte bara för gränstrafiken mot Ukraina men även mot Rumänien genom att trafikmängden och därmed kötider ökat vid den gränsen.

STÖD

Kategorin *stöd* är motsatsen till motstånd och innebär att gränssamarbetsorganisationen och dess lokala och regionala aktörer uttrycker sig positivt om hårdnande gränser och efterlyser politiska åtgärder som byggande av hindrande infrastruktur (staket, murar), införande av hårdare kontroller vid gränsövergångar, patrulleringar av gränsområden, eller bestämmelser som begränsar inresande. Det innebär vidare att gränssamarbetsorganisationen på olika sätt driver opinion för en sådan hårdare politik eller lämnar sådana förslag till politiker. Men om motstånd var relativt sällsynt förekommande i det analyserade materialet, så var det ännu mer sällsynt att lokala eller regionala aktörer uttryckligen sade sig stödja gränsbyggande.

De enda indikationer som skulle kunna tolkas i den riktningen är det som skedde vid de sydungerska gränsområdena. Till exempel, på frågan om vad stängslet fått för konsekvenser, beskrev en anställd vid en gränsoverskridande samarbetsorganisation det som något allmänt positivt:

Folk tycker definitivt att [staketet] är en bra sak, och jag tror också att vi vant oss vid att det finns där. Under de senaste månaderna har man återigen kunnat se att migranterna försöker ta sig över här vid den här delen av gränsen, så detta [staketet] var utan tvekan en nödvändig sak. Det ger skydd och säkerhet för oss här i direkt närhet av gränsen (Anställd, organisation för gränsoverskridande samarbete, 2020-03-05).

Enligt tjänstepersonen vid en annan ungersk gräns har stängslet varit irrelevant ur gränsoverskridande samarbets synpunkt. Samtidigt angav intervjupersonen indirekt stöd för politik som syftar till att stävja irreguljär migration genom att i sitt svar hänvisa till flyktingars, i intervjupersonens uppfattning, olämpliga beteenden.

Migrationssituationen [och stängslet] betydde ingenting alls för oss, eftersom man kan passera gränsen normalt när som helst. [Intervjuare: Hade organisationen någon åsikt om staketet när det byggdes?] Ja, vilken åsikt menar du att den borde ha haft? På tal om det, min egen uppfattning är att när jag till exempel åker utomlands så passerar jag alltid gränsen vid gränsövergångarna och inte på åkrarna, så jag förstår inte problemet. Folk är fria att passera gränsen, men det ska då vara vid gränsövergångarna (Anställd, organisation för gränsoverskridande samarbete, 2020-03-09).

Även aktivt lobbyarbete för utökad skydd förekom, både i kontakter med den ungerska regeringen och vid åtminstone ett tillfälle direkt riktat mot Europeiska unionen.

När det gäller migration är Europeiska unionen döv. Det var ganska intressant när 5 000 migranter korsade [stadens namn] varje dag och vi skickade ett brev [i stadens namn] till Europeiska kommissionen om att något måste göras [...] som vi inte kommer att kunna bära så här mycket längre. Du kunde inte ha ett normalt liv. Vi fick inget svar (Kommunalpolitiker och representant för en gränsöverskridande samarbetsorganisation, 2020-03-05).

Den senare händelsen visar också på hur de lokala och regionala politiker som ingår i gränsorganisationen omväxlande väljer att agera i den gränsregionala organisationens respektive enskilda kommunens/regionens namn. I detta fall hade det enligt den ungerske kommunalpolitikern varit svårt att göra uttalandet å gränsorganisationens vägnar på grund av svårigheter att få med de rumänska kommunerna (som påverkades mindre av flyktingsituationen).

Noterbart är att ingen av de intervjuade från det gränsöverskridande samarbetet angav att de såg någon paradoxalt i att vara så att säga för och emot gränser samtidigt. Den enda intervjun där ett sådant perspektiv kom upp var med en expert och konsult inom gränsöverskridande samarbete:

Det är en situation som har två sidor. Det finns kommuner som är medlemmar i de (gränsöverskridande samarbetsorganisationerna) som påverkades mycket av av massinvandringen. De var mitt i flödet av människor, vilket orsakade mycket spänningar. Du vet. En kommun har en borgmästare vars uppgift det är att skydda befolkningens egendom. Det ligger i inom hans befogenheter och uppgifter, och han måste göra något, och samtidigt är dessa borgmästare representanter i den gränsöverskridande strukturen, där gränser ska öppnas (Expert för gränsöverskridande samarbete, 2020-03-02).

Även om dessa fall av stöd kunde hittas i analysen av intervjuer vid den sydongerska gränsen, bör det noteras att de var ett marginellt fenomen, och det fanns inga dokument av opinionsdrivande verksamhet av detta slag.

ACCEPTANS

Den tredje analyskategorin innefattar passivitet i förhållande till ändrad gränspolitik; det var den dominerande reaktionen hos gränsöverskridande organisationer i både den tysk-österrikiska och de sydongerska gränsområdena, bortsett från de undantag som nämnts ovan. Detta trots de olägenheter som de förstärkta gränserna kunnat innebära för organisationernas verksamhet och planer, samt för invånarna inom deras områden. I praktiken betydde det att gränsorganisationerna inte gjorde några innehållsliga eller programmatiska ändringar av sin verksamhet.

Vid den österrikisk-tyska gränsen ledde de nya gränskontrollerna 2015 inte till någon markant aktivitet hos gränsorganisationerna. En analys av de österrikisk-tyska EU-Regios webbplatser visade att både den så kallade "flyktingkrisen" 2015 och de förändrade förhållandena vid gränserna knappt nämndes. Om en framtida historiker bara hade tillgång till dessa dokument och ingen annan information om vad som hände i Europa under 2015 skulle han eller hon lätt ha kunnat dra slutsatsen att det var en tid dominerad av frågor om Alpernas räddningstjänst, entreprenörsskapssatsningar och ungdomstävlingar (Svensson 2022).

När det gäller gränsstängningarna till följd av pandemin, fanns det däremot många hänvisningar till Covid-19 på organisationernas webbsida, eftersom det påverkade organisationen, dess verksamhet och invånarna på ett mycket djupare plan än gränsrestriktionerna 2015. Men det mesta som nämns föll i kategorierna av antingen organisatoriska förändringar på grund av generella låsningar och gränsstängningar (t.ex. att flytta evenemang online) eller information till invånarna om regler (t.ex. om en kommande gränsstängning eller gränsöppning), mestadels i form av copy-paste avsnitt från andra informationskällor. När det gäller att uttrycka missnöje eller rikta specifika önskemål gentemot nationella beslutsfattare hittades bara ett tydligt exempel, ett brev skrivet av EuRegio Inntal där man uppmanade nationella beslutsfattare att lätta på restriktionerna över julen 2020 för att underlätta för boende i gränsregionen att träffas. Vissa nyheter anspelade också på tal och handlingar som signalerade allmän samhörighet med begreppet öppna gränser: en EuRegio höll ett evenemang på sommaren där färgade stenar placerades över bron för att visa sammanhållning och ömsesidigt beroende (EuRegio Inn-Salzach) och en annan uppgav att "detta är en svår tid, men det har också visat att vår framtid inte ligger i splittring från varandra, utan i samhörighet i partnerskap" (EuRegio Bayerischer Wald).

Vid de sydungerska gränsområdena fortgick samarbetsprojekten som normalt under flyktingkrisen. Även om det förekom lobbyarbete för undantag för vissa specifika grupper (*motstånd*) och uppskattning av den förda hårdare politiken (*stöd*), så uppgav de flesta att gränspolitiken helt enkelt inte var något de hade engagerat sig i. En intervjuperson förklarade varför organisationen aldrig yttrade sig officiellt om uppförandet av ett stängsel mot Serbien och Kroatien med hänvisning till att det inte hade någon praktisk betydelse för gränsregionens invånare.

Vi hade inga dåliga erfarenheter av det, eftersom gränsen var öppen för oss, för pendlarna, för studenterna. Så inom det gränsöverskridande samarbetet så var [staketet] inte dåligt. [Intervjuare: Så menar att det inte gjorde någon skillnad?] Nej, för det var gratis att passera gränsen, och folk, experter och

arbetare har aldrig använt den ”gröna gränsen” [skrattande referens till att ta sig över åkrar]. De korsar bara gränsen den officiella vägen genom gränspassagestationerna, så det hade ingen effekt på organisationen (Anställd, gränsorganisation vid ungersk-serbisk-rumänska gränsen, 2020-07-27).

Under Covid-19 gjorde organisationerna visserligen drastiska ändringar i sina arbetsrutiner på så sätt att medarbetarna kunde arbeta hemifrån och att man undvek fysiska möten mellan aktörer från var sida gränsen.

Så klart, gemensamma evenemang blev det stopp för, men när det gällde planering och partnerskap så fungerade det ganska bra tack vare modern teknologi: mejl, telefon, videokonferenser ... Projekten kunde fortsätta även om vissa saker fick skjutas upp, men vi kan ta upp dem nu. Så jag tror att vi har det bakom oss, förutom att de mänskliga kontakterna tog skada (Anställd, organisation för gränsöverskridande samarbete, Ungern-Rumänien-Serbien, 2020-03-05).

Hemarbete och viss form av hjälpaktivitet över gränsen fick uppmärksamhet, men man avhöll sig från att skriva petitioner eller arrangera aktiviteter med invånare som visade solidaritet över gränsen.

Även i svensk-danska Öresundsregionen återfanns tankar om acceptans och passivitet, men då inte i relation till gränsorganisationernas reaktioner (fokuset för denna artikel) utan med hänvisning till att befolkningen möjligen inte delade de lokalt styrandes motstånd mot gränskontroller och gränstängningar.

Vi är skandinaver, så till syvende och sist har vi accepterat. Du kan inte argumentera bort en dansk gränspolis. Du kan inte argumentera att han ska släppa igenom dig. Det har inte varit några protester. Det har varit mycket protester i västvärlden, men det har inte att göra med coronan. Det känns som om Europa har köpt de ganska drakoniska åtgärderna (Tjänsteman, organisation för gränssamverkan, 2020-06-26).

Under corona-våren var det väldigt tyst. Var mycket i debatten om att öppna upp mot Tyskland, men väldigt tyst om Skåne och turismen. Var kanske ett brev till ministern. Det var ingen i den nationella debatten som ställde sig upp och sa att det är viktigt (Tjänsteman, svensk kommun, 2020-06-24).

Nya regler och restriktioner uppfattades ofta som något icke-påverkbart, något påtvingat ”uppifrån”. En expert med mer än tjugo års erfarenhet av gränsöverskridande samarbete i Central- och Östeuropa uttryckte det så här:

Det är en absurd situation. Men jag tror att de [gränsorganisationerna] lyckades lösa det ganska bra. De behandlar inte frågor på nationell nivå (Expert och konsult för gränsöverskridande samarbete, Ungern, 2020-03-03).

Flera intervjupersoner ansåg att "det här är en nationell fråga", vilket tyder på att lokala aktörer inte trodde att de hade mandat att uttala sig mot hårdare gränser som sådana.

Intervjuare: Hade [gränsöverskridande organisation] någon åsikt om staketet?

Nej, staketet var aldrig ett ämne för diskussion. Absolut inte officiellt, men i alla fall kom det inte ens upp (Anställd, organisation för gränsöverskridande samarbete, Ungern-Kroatien, 2020-03-09).

Jämte denna syn på gränspolitik som "inte vår sak", uttrycktes också i två intervjuer att motstånd skulle kunna leda till minskad del av nationella satsningar. En intervjuperson som tidigare hade varit engagerad i en gränsöverskridande organisation i rollen som borgmästare betonade vikten av att hålla sig väl med den ungerska regeringen på nationell nivå och fick medhåll av organisationens anställda direkt.

Nu kan jag säga det när jag inte är borgmästare. Om jag skulle ha sagt det offentligt, hade vår kommun inte fått ett öre i bidrag. [Intervjuare: Och offentligt sas det alltså ingenting, vare sig i din roll som borgmästare eller för gränsregionens räkning?] Nej, då hade vi ännu inte dag sett [förverkligandet av ett projekt som gränsregionen arbetade med] (F.d. politisk representant, gränsöverskridande organisation, Ungern-Kroatien, 2020-03-06).

Självklart. Man behöver verkligen inte den konfrontation. Det ville man inte ha (Anställd, gränsöverskridande organisation, Ungern-Kroatien, 2020-03-06).

Passiv acceptans kan alltså kombineras med privata negativa åsikter om den förda, hårda gränspolitiken.

Ja, jag hade en åsikt, och jag har en åsikt nu också (skrattar). Jag skulle vilja ta en bild av det och skicka till Bryssel [hur absurd det ser ut ...] det irriterar en att titta på det så jag vet inte vad (Före detta politisk representant, gränsöverskridande organisation, Ungern-Kroatien, 2020-03-06).

Slutligen motiverades passiviteten med att staketet inte hade någon reell negativ effekt eller att medborgare inte reagerat negativt.

Staketet var inte ett hinder för oss (Politiskt representant, organisation för gränsöverskridande samarbete, Ungern-Serbien, 2020-03-05).

Det kom inte några klagomål från byborna sedan vi löste problemet med lantbrukare som inte fick korsa gränsen (Före detta politisk representant, gränsöverskridande organisation, Ungern-Kroatien, 2020-03-06).

Sammantaget vilar alltså detta handlingsmönster främst på en syn på gränspolitik som något bortom lokala och regionala aktörers påverkanssfär, i kombination med antingen rädsla för att rubba den strikt hierarkiska flernivåordningen eller ett perspektiv på utformningen av gränspolitiken som relativt oviktig för organisationernas vardagsarbete, i form av till exempel teknokratisk projektgenomförande.

Diskussion av studiens resultat

Ovanstående analys visar att gränsorganisationer i de österrikisk-tyska och ungersk-serbiska/ungersk-kroatiska gränsområdena i de flesta fall passivt accepterade de nya verklighetsförhållandena för deras verksamheter efter migrationsvågen 2015 och under coronapandemin. I den dansk-svenska gränregionen var motstånd dock det dominerande reaktionsmönstret. Med tanke på begränsningarna i denna studie skulle det vara för tidigt att dra långtgående slutsatser när det gäller de mekanismer som förklarar dessa olikheter. Några tänkbara förklaringsfaktorer diskuteras dock här som en grund för nya hypoteser för framtida forskning (George & Bennet 2005).

Under det tidiga 00-talet hävdades ofta att en säkerhetsisering lett till ett Europa som slutit sig inåt, med de yttre gränserna som ett försvarsvverk mot omvärlden (Casas-Cortes, Cobarrubias & Pickles 2013), något som förenklade gränssamarbete vid de inre gränserna och försvårade det vid det yttre. Men även om detta skulle kunna förväntas avspeglas i reaktionerna mot hårdare gränser, så syntes det i denna studie inga skillnader mellan gränsorganisationer belägna vid Schengen gränser och icke-Schengen gränser, och mellan EU:s interna och externa gränser. Under flyktingkrisen var de svensk-danska aktörerna mer högljudda än de tysk-österrikiska, även om båda gränserna är Schengen gränser i välintegrerade europeiska gränsområden. Vid de södra ungerska gränserna kunde skillnader inte upptäckas mellan aktörer som gränsade till EU-länder (Kroatien, Slovenien, Rumänien) och icke-EU-landet Serbien, och det rådde ingen skillnad mellan Schengenlandet Slovenien och de övriga som inte var

med i Schengen. Om detta skulle stämma vid en studie som inkluderade organisationer vid fler gränser, så skulle det kunna tyda på att den säkerhetsisering av samtliga gränser som observerades under pandemin (Radils, Pinos & Ptak 2021) påbörjades redan tidigare och har gjort inre gränsregioner mer lika de yttre.

Det studerade materialet väcker också frågor om effekter på förhållandet till hårdnande gränser varierar beroende på typ av kris. Ursprungligen gällde denna studie gränsregionala samarbetsorganisationers reaktioner på gränspolitik under och efter flyktingkrisen,⁹ men när coronakrisen uppstod mitt under insamlingen av material blev det omöjligt att inte också diskutera denna nya kris. Som forskare med kännedom sedan tidigare om de undersökta regionerna låg det nära till hands att förvänta sig att de gränsregioner som varit tysta under migrationskrisen skulle vara beredda att agera mer kraftfullt när det gällde ett politikområde (hälso- och sjukvård/folkhälsa) som under lång tid varit mindre politiserat och polariserande än migration.¹⁰ Folkhälsa är också ett område där experter och vetenskap har större roll än när det gäller migrationspolitik.

Denna förväntan uppfylldes dock inte. I den svensk-danska gränsregionen uppfattade tvärtom intervjupersonerna coronapandemin som starkt politiserad, främst på grund av skillnaderna i strategier mellan de två länderna. Danmark införde en relativt strikt nedstängning, medan Sverige valde en strategi baserad mer på frivillig anpassning till rekommendationer (Nylén 2021). Intervjupersoner påpekade också viktiga skillnader i politiska stilar. Statsministern och ansvariga ministrar dominerade kommunikationen i Danmark, medan svenskar i högre grad samlades runt Folkhälsomyndigheten, som arrangerade och ledde de mest sedda presskonferenserna (Nord 2021). Även om dessa skillnader kan tyckas irrelevanta för gränsregionalt samarbete, uppfattade intervjupersoner det som att de skapade och/eller förstärkte tidigare stereotyper kring ”den andra sidan”, vilket skadade tilliten och förtroendet inom gränsregionen.

När det gäller protester mot införd politik verkade därför politikområdets *initiala* grad av politisering och polarisering inte medföra någon skillnad; lokala och regionala ledare tycks i lika hög grad ha ansett att de beslutade åtgärderna skadade gränsarbetet. I den österrikiska-tyska gränsregionen fanns

9 Författaren erhöll ett gästforskarstipendium för detta ändamål vid European University Institute i Florens, Italien, under 2019/2020.

10 Med politisering och polarisering avses här att européer i samtliga eurobarometer-undersökningar sedan 2014 – förutom vintern 2020/2021 – sett invandring som en viktigare fråga än hälso- och sjukvård (Eurobarometer 2022) och att affektiv polarisering ofta kopplats till migrationsdebatten medan pandemin, åtminstone inledningsvis, ledde till att medborgare i Europa slöt upp bakom sina regeringar oavsett partifärg (Renström Bäck & Carroll, 2022; Bettarelli & Van Haute, 2022). Och medan forskningen framstår som enig i att affektiv polarisering i relation till Covid-19 har ökat stort i USA, så är bilden från Europa mer splittrad (Kerr, Panagopoulos & van der Linden 2021; Jungkunz 2021; Kuhlmann & Franzke 2022; Dieminger, Kamenshchikova, Hoebe & Horstman 2022; Ares, Bürgisser & Häusermann 2021).

mer information på organisationernas hemsidor om Covid-19, men inte några spår av aktivitet riktad specifikt mot beslutsfattare. Det går också att jämföra med de tidigare nämnda studierna av österrikisk-tyska gränsregionen under migrationskrisen (Withaler & Engl 2020) och olika polska gränsområden samt tysk-franska gränsen under covid-19 (Opiola & Böhm 2022; Böhm 2021), där det förekom protester, som dock i hög grad var tekniska och många gånger utan framgång när det gällde att påverka nationella beslut. Vid den ungerska södra gränsen kan visserligen lokala och regionala aktörer ha känt sig friare att uttrycka åsikter om strategin för virusmitta, men det ledde inte till en sådan dramatisk förändring i attityder och beteenden att det kan utläsas ur det analyserade materialet.

Slutligen är det värt att nämna att det flernivåperspektiv på gränsorganisationer som nämndes inledningsvis oftast har använts för att förklara i vilken grad gränsöverskridande samverkansorgan har kapacitet att faktiskt påverka gränsregioner. Särskild vikt har lagts vid de speciella svårigheter som uppstår när federala system möter enhetsstater, eller där decentraliserade system möter centraliserade system, vilket gör att de kommuner och regioner som ingår i samarbetet har olika befogenheter som dessutom varierar mellan olika samhällssektorer som till exempel utbildning, arbetsmarknad och infrastruktur. Detta fokus på författningsform och juridiska skillnader, något som även är tydligt i uppdelningen mellan flernivåarrangemang av Typ 1 och Typ 2 ovan (Hooghe & Marks 2003), kan dock dölja betydelsen av såväl politisk-administrativ kultur som politiska relationer mellan representanter för de olika nivåerna. För att förstå de gränsöverskridande samverkansorganens reaktioner på hårdare gränspolitik, något som riktar sig mot kärnan i organisationernas existensberättigande – en nationell gräns – behövs därför fokus i vidare forskning vridas i den riktningen.

Där borde också ingå en analys av vilken roll förekomsten av auktoritär politik och avdemokratisering i vissa europeiska länder har för utvecklingen inom gränsregioner och det gränsregionala samarbetet (Svensson 2021).

Sammanfattning

Denna uppsats har redogjort för hur lokala och regionala gränsöverskridande samarbetsorganisationer reagerade på hårdare gränspolitik till följd av två olika kriser, flyktingkrisen 2015 och coronapandemin 2020. Tre fallstudier visade att lokala och regionala handlingar varierar stort. Emedan företrädare för Öresundssamarbetet tydligt, vid upprepade tillfällen, och på olika sätt protesterade mot den politik som skapat hinder för det gränsregionala arbetet, så var företrädare för såväl tysk-österrikiska som ungersk-rumänsk-serbiska och ungersk-kroatiska organisationer mer passiva. Vid de ungersk-serbiska och ungersk-kroatiska gränserna återfanns även visst stöd för kravet på hårdare

gränser. Dessa fallstudier i kombination med det fåtal liknande studier som redovisats ovan (Engl & Wisthaler 2020; Opiola & Böhm 2022; Böhm 2023) visar att den tidiga synen på gränsregionala organisationer som instrumentella och drivande i utvecklingen mot ett öppet och mer gränslöst Europa behöver nyanseras. Gränspolitik är i stället något som gränsregioner förefaller välja hur de förhåller sig till. Studiens resultat pekar också mot att det främst behövs mer forskning som sätter in de gränsregionala samverkansorganen i ett flernivåperspektiv, men med särskilt fokus på dels relationen mellan lokal och nationell (parti)politik, dels hur politisk-administrativ kultur kopplad till demokratisk utveckling påverkar deras manöverutrymme. En större jämförande studie över tid borde kunna inkludera fler områden och ett längre tidsperspektiv för att förstå hur Europas många kriser (Rhodes 2021) påverkar dynamiken inom gränsområdena, även om just denna begränsade studie inte kunde påvisa någon skillnad i utfall beroende på vilken typ av kris som initierade gränskontrollerna. Resultaten av sådan forskning är av vikt för de beslutsfattare som vill stödja utvecklingen av Europas många gränsområden, exempelvis genom det europeiska regionalpolitiska stödet.

Litteraturförteckning

- Aldecoa, Francisco & Keating, Michael (red.), 1999. *Paradiplomacy in Action. The Foreign Relations of Subnational Governments*. London: Routledge.
- Ares, Macarena, Bürgisser, Reto & Häusermann, Silja, 2021. "Attitudinal polarization towards the redistributive role of the state in the wake of the COVID-19 crisis", *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 31(sup1), s. 41–55.
- Auswärtiges Amt, 2021. "Österreich: Reise- und Sicherheitshinweise (COVID-19-bedingte Reisewarnung)", tillgänglig på www.auswaertiges-amt.de/de/ReiseUndSicherheit/oesterreichsicherheit/210962, citerad 2021-01-19.
- Bache, Ian, 2012. "Multi-level Governance in the European Union", s. 628–641 i Levi-Faur, David (red.), *The Oxford Handbook of Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Batten, David & Törnqvist, Gunnar, 1990. "Multilevel network barriers", *The Annals of Regional Science* 24(4), s. 271–287.
- Bayrischer Verfassungsgerichtshof, 2020. "Wiedererrichtung der Bayerischen Grenzpolizei (Art. 5 POG) verfassungsgemäß, Zuweisung von grenzpolizeilichen Befugnissen (Art. 29 PAG) verfassungswidrig", tillgänglig på <https://www.bayern.verfassungsgerichtshof.de/media/images/bayverfgh/10-viii-19u.a.-pressemitteilung-entscheidung.pdf>, citerad 2022-07-28.
- Bettarelli, Luca & Van Haute, Emelie, 2022. "Affective polarization and coalition preferences in times of pandemic", *Frontiers in Political Science* 4.
- Böhm, Hynek, 2021. "Five Roles of Cross-border Cooperation Against Re-bordering", *Journal of Borderlands Studies* 38(3), s. 487–506.
- Brunet-Jailly, Emmanuel, 2011. "Special Section: Borders, Borderlands and Theory: An Introduction", *Geopolitics* 16(1), s. 1–6.

- Brunet-Jailly, Emmanuel & Carpenter, Michael J., 2020. "Introduction to the Special Issue: Borderlands in the Era of COVID-19", *Borders in Globalization Review* 2(1), s. 7–11.
- Cantat, Céline, 2020. "Governing Migrants and Refugees in Hungary: Politics of Spectacle, Negligence and Solidarity in a Securitising State", s. 183–199 i Hinger, Sophie & Schweitzer, Reinhard (red.), *Politics of (Dis)Integration*. IMISCOE Research Series. Springer, Cham.
- Casaglia, Anna, 2021. "Borders and Mobility Injustice in the Context of the Covid-19 Pandemic", *Journal of Borderlands Studies* 36(4), s. 695–703.
- Casas-Cortes, Maribel, Cobarrubias, Sebastian & Pickles, John, 2013. "Re-bordering the neighbourhood: Europe's emerging geographies of non-accession integration", *European Urban and Regional Studies* 20(1), s. 37–58.
- Celata, Filippo, Coletti, Rafaella & Stocchiero, Andrea, 2017. "Neighborhood Policy, Cross-Border Cooperation and the Re-Bordering of the Italy-Tunisia Frontier", *Journal of Borderlands Studies* 32(3), s. 379–93.
- Cooper, Anthony & Tinning, Soren, 2020. *Debating and Defining borders: Philosophical and Theoretical Perspectives*. London: Routledge.
- Demidov, Andrey & Svensson, Sara, 2013. "Local cross-border cooperation at the European Union's external border: The meaning of local in the European Neighbourhood Policy", *Regions & Cohesion* 3(2), s. 22–46.
- Dimitrovova, Bohdana, 2008. "Re-Making of Europe's Borders Through the European Neighbourhood Policy", *Journal of Borderlands Studies* 23(1), s. 53–68.
- Engl, Alice & Wisthaler, Verena, 2020. "Stress Test for the Policy-Making Capability of Cross-Border Spaces? Refugees and Asylum Seekers in the Euroregion Tyrol-South Tyrol-Trentino", *Journal of Borderlands Studies* 35(3), s. 467–485.
- Engl, Alice, 2016. "Bridging Borders through Institution-Building: The EGTC as a Facilitator of Institutional Integration in Cross-Border Regions", *Regional & Federal Studies* 26(2), s. 143–69.
- Eurobarometer 2022. Tillgänglig på <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2215>.
- Europeiska kommissionen, 2019. Member States' notifications of the temporary reintroduction of border control at internal borders pursuant to Article 25 et seq. of the Schengen Borders Code. Tillgänglig på Europeiska kommissionens hemsida, <https://home-affairs.ec.europa.eu>.
- Europeiska kommissionen, 2022. Member States' notifications of the temporary reintroduction of border control at internal borders pursuant to Article 25 et seq. of the Schengen Borders Code. Tillgänglig på Europeiska kommissionens hemsida, <https://home-affairs.ec.europa.eu>.
- Evrard, Estelle, 2016. "The European Grouping of Territorial Cooperation (EGTC): Towards a Supraregional Scale of Governance in the Greater Region SaarLorLux?", *Geopolitics* 21(3), s. 513–537.
- Flyvbjerg, Bent, 2003. "Fem missförstånd om fallstudieforskning", *Statsvetenskaplig tidskrift* 106(3), s. 185–206.
- George, Alexander L. & Bennett, Andrew, 2005. *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. MIT Press.
- Gidlund, Janerik & Jerneck, Magnus (red.), 2000. *Local and Regional Governance in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Gülzau, Fabian, 2021. "A 'New Normal' for the Schengen Area. When, Where and Why Member States Reintroduce Temporary Border Controls?", *Journal of Borderlands Studies*, publicerad online 17 november 2021.

- Hooghe, Liesbet & Marks, Gary, 2001. *Multi-Level Governance and European Integration*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Hooghe Liesbet & Marks, Gary, 2003. "Unravelling the central state, but how? Types of multi-level governance", *American Political Science Review* 97(2), s. 233–243.
- Hospers, Gert-Jan, 2006. "Borders, bridges and branding: The transformation of the Öresund region into an imagined space", *European Planning Studies* 14(8), s. 1015–33.
- Huggins, Christopher, 2018. "Subnational transnational networking and the continuing process of local-level Europeanization", *European Urban and Regional Studies* 25(2), s. 206–227.
- Jerneck, Magnus & Gidlund, Janerik, 2001. *Komplex flernivådemokrati*. Malmö: Liber.
- Jerneck, Magnus, 2007. "Det gränsregionala ledarskapets problem", s. 221–245 i Nilsson, Sanders & Stubbergaard (red.), *Öresundsgränser: Rörelser, möten och visioner i tid och rum*. Göteborg, Stockholm: Makadam förlag.
- Jungkunz, Sebastian, 2021. "Political Polarization During the COVID-19 Pandemic", *Frontiers in Political Science* 3. DOI: 10.3389/fpos.2021.622512.
- Kerr, John, Panagopoulos, Costas & van der Linden, Sander, 2021. "Political polarization on COVID-19 pandemic response in the United States", *Personality and Individual Differences* 179. DOI: 10.1016/j.paid.2021.110892.
- Klatt, Martin, 2020. "The So-Called 2015 Migration Crisis and Euroscepticism in Border Regions: Facing Re-Bordering Trends in the Danish–German Borderlands", *Geopolitics* 5(3), s. 567–586.
- Knippenberg, Hans, 2004. "The Maas–Rhine Euroregion: A Laboratory for European Integration", *Geopolitics* 9(3), s. 608–626.
- Korte, Kristina, 2022. "'Who Is the Animal in the Zoo?' Fencing In and Fencing Out at the Hungarian–Serbian Border. A Qualitative Case Study", *Journal of Borderlands Studies* 37(3), s. 453–474.
- Kramsch, Thomas Oliver & Dimitrova, Bohdana, 2008. "T. H. Marshall at the Limit: Hiding out in Maas–Rhein Euregio", *Space and Polity* 12(1), s. 31–46.
- Kuhlmann, Sabina & Franzke, Jochen, 2022. "Multi-level responses to COVID-19: crisis coordination in Germany from an intergovernmental perspective", *Local Government Studies* 48(2), s. 312–334.
- Laine, Jussi P., 2016. "The Multiscalar Production of Borders", *Geopolitics* 21(3), s. 465–482.
- Lundén, Thomas, 2006. *Crossing the Border: Boundary Relations in a Changing Europe*. Eslöv: Gondolin.
- Marks, Gary, 1993. "Structural Policy and Multilevel Governance in the EC", s. 391–410 i Cafruny, Alan W. & Rosenthal, Glenda (red.), *The State of the European Community: The Maastricht Debates and Beyond*. London: Longman.
- Maskell, Peter & Törnqvist, Gunnar, 1999. *Building a Cross-Border Learning Region*. Copenhagen Business School Press.
- Medeiros, Eduardo, 2020. "The EGTC as a tool for multi-level governance", s. 145–168 i Ocskay, Gyula (red.), *15 years of the EGTCs: Lessons learnt and future perspectives*. Budapest: Central European Service for Cross-border Initiatives.
- Medeiros, Eduardo, Guillermo Ramírez, Martín, Ocskay, Gyula & Peyrony, Jean, 2021. "Covidfencing effects on cross-border deterritorialism: the case of Europe", *European Planning Studies* 29(5), s. 962–982.
- Medve–Bálint, Gergő & Svensson, Sara, 2013. "Diversity and Development: Policy Entrepreneurship of Euroregional Initiatives in Central and Eastern Europe", *Journal of Borderlands Studies* 28(1), s. 15–31.

- Nadalutti, Elisabetta & Kallascheuer, Otto (red.), 2019. *Region-Making and Cross-Border Cooperation*. London: Routledge.
- Nord, Lars, 2021. "Och så en fråga till Anders Tegnell...Journalistisk kritik vid de myndighetsgemensamma presskonferenserna med anledning av covid-19", *Statsvetenskaplig tidskrift* 123(5), s. 269–284.
- Nylén, Lars, 2021. "Påbud och efterlevnad. En fråga om effektiv kriskommunikation", *Statsvetenskaplig tidskrift* 123(5), s. 223–240.
- Ohmae, Kenichi, 1995. *The End of the Nation State*. New York: Free Press.
- Olesen, Kristian & Metzger, Jonathan, 2016. "The Region Is Dead, Long Live the Region: The Øresund Region 15 Years after the Bridge", s. 67–83 i Albrechts, Louis, Balducci, Alessandro & Hillier, Jean (red.), *Situated Practices of Strategic Planning: An International Perspective*. London: Routledge.
- Opiłowska, Elżbieta, 2021. "The Covid-19 crisis: the end of a borderless Europe?", *European Societies* 23(sup1), s. 589–600.
- Opiola, Wojciech & Böhm, Hynek, 2022. "Euroregions as political actors: managing border policies in the time of Covid-19 in Polish borderlands", *Territory, Politics, Governance* 10(6), s. 896–916.
- Novotný, Lukáš, 2022. "Effects of 'Covidfencing' on cross-border commuting: a case of Czech-German borderland", *European Planning Studies* 30(4), s. 590–607.
- Paasi Anssi, Prokkola, Eeva-Kaisa, Saarinen, Jarko & Zimmerbauer, Kaj (red.), 2019. *Borderless worlds for whom? Ethics, moralities and mobilities*. London: Routledge.
- Paasi, Anssi & Prokkola, Eeva-Kaisa, 2008. "Territorial Dynamics, Cross-border Work and Everyday Life in the Finnish-Swedish Border Area", *Space & polity* 12(1), s. 13–29.
- Perkmann, Marcus, 2003. "Cross-Border Regions in Europe: Significance and Drivers of Regional Cross-Border Co-Operation", *European Urban and Regional Studies* 10(2), s. 153–171.
- Prokkola, Eeva-Kaisa, 2018. "Geopolitics of border securitization: sovereignty, nationalism and solidarity in asylum reception in Finland", *Geopolitics* 25(4), s. 867–886.
- Prokkola, Eeva-Kaisa, Zimmerbauer, Kai & Jakola, Frederika, 2015. "Performance of regional identity in the implementation of European cross-border initiatives", *European Urban and Regional Studies* 22(1), s. 104–117.
- Radil, Steven M., Castan Pinos, Jaume & Ptak, Thomas, 2021. "Borders resurgent: towards a post-Covid-19 global border regime?", *Space and Polity* 25(1), s. 132–140.
- Renner, Nona, Miggelbrink, Judith, Beurskens, Kristine & Zitterbart, Antonia, 2022. "Schengen Borders as Lines that Continue to Separate? Media Representations of Pandemic Dimensions of Insecurity in Eastern German Border Regions to Poland", *Journal of Borderlands Studies* 37(4), s. 825–846.
- Renström, Emma, Bäck, Hanna, & Carroll, Royce, 2022. "Protecting the Ingroup? Authoritarianism, Immigration Attitudes, and Affective Polarization", *Frontiers in Political Science* 4.
- Rhodes, Martin, 2021. "'Failing forward': a critique in light of covid-19", *Journal of European Public Policy* 28(10), s. 1537–1554.
- Scarpa, Simone & Schierup, Carl-Ulrik, 2018. "Who Undermines the Welfare State? Austerity-Dogmatism and the U-Turn in Swedish Asylum Policy", *Social Inclusion* 6(1), s. 199–207.
- Scott, James W., 1993. "The Institutionalization of Transboundary Cooperation in Europe: Recent Development on the German-Dutch Border", *Journal of Borderlands Studies* 8(1), s. 39–66.

- Stoklosa, Katarina, 2015. "Border Regions as Laboratories of European Integration", s. 16–31 i Opilowska, Elzbieta & Roose, Jochen (red.), *Microcosm of European Integration: The German-Polish Border Regions in Transformation*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co.
- Svensson, Sara & Ocskay, Gyula, 2015. *Overview of the EGTCs around Hungary*. Budapest: Central European Service for Crossborder Integration.
- Svensson, Sara, 2013a. *Social capital and governance in European Borderlands*. Budapest: Central University Thesis Collection.
- Svensson, Sara, 2013b. "Forget the policy gap: why local governments really decide to take part in cross-border cooperation initiatives in Europe", *Eurasian Geography and Economics* 54(4), s. 409–422.
- Svensson, Sara, 2020. "Challenges to further up-take of the EGTC tool – a policy science approach to the critical moment of creation", s. 81–102 i Ocskay, Gyula (red.), *15 years of the European Grouping of Territorial Cooperation: Lessons learnt and future perspectives*. Budapest: Central European Service for Cross-border Initiatives.
- Svensson, Sara, 2021. "Perspective on Sub-national Governance of Crossborder Regions: Democratic Governance in Anti-democratic Times?", *Frontiers in Political Science* 3.
- Svensson, Sara, 2022. "Resistance or Acceptance? The Voice of Local Cross-Border Organizations in Times of Re-Bordering", *Journal of Borderlands Studies* 37(3), s. 493–512.
- Tarvet, Ruairidh & Klatt, Martin, 2021. "The impact of the Corona crisis on borderland living in the Danish-German border region with a special focus on the two national minorities", *National Identities* 25(1), s. 35–52.
- Ulrich, Peter, 2020. "The EGTC, transformative and innovative governance and national boundaries", s. 169–198 i Ocskay, Gyula (red.), *15 years of the EGTCs: Lessons learnt and future perspectives*. Budapest. Central European Service for Cross-border Initiatives.
- Van Houtum, Henk, 2000. "European Geographical Research on Borders and Border Regions", *Journal of Borderlands Studies* 15(1), s. 57–83.
- Varwick, Johannes & Lang, Olaf Kai, 2007. *European Neighbourhood Policy: Challenges for the EU-Policy Towards the New Neighbours*. Stuttgart: Barbara Budrich.
- Wassenberg, Birte, 2020. "The Schengen Crisis and the End of the 'Myth' of Europe Without Borders", *Borders in Globalization Review* 1(2), s. 30–39.
- Wassenberg, Birte, 2017. "Secondary foreign policy as a peace-building tool: A European model? The contribution of cross-border cooperation to reconciliation and stability in Europe", *Regional & Federal Studies* 27(3), s. 219–237.
- Wastl-Walter, Doris (red.), 2011. *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Farnham, England; Burlington, VT: Ashgate Publishing.
- WKO, 2021. *Coronavirus: Situation in Deutschland* (Corona virus: Situation in Germany). Tillgänglig på <https://www.wko.at/service/aussenwirtschaft/coronavirus-situation-in-deutschland.html>.

Konsekvenser om etik- prövningskrav inte uppfylls

Komplex och svåröverskådligt samspel mellan olika regelverk¹

Vilhelm Persson, William Bülow, Mats Johansson & Lena Wahlberg

1. Inledning

I Sverige är det förbjudet att bedriva viss forskning om denna inte först har godkänts vid en etikprövning. Det är endast Etikprövningsmyndigheten eller, efter överklagande, Överklagandenämnden för etikprövning (nedan Önep), som kan ge ett sådant godkännande. Detta framgår av lagen (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor (nedan EPL). Forskning kan ske i strid med förbudet genom att erforderlig prövning aldrig skett, att ansökan om forskningen avslagits eller att forskningen (i relevant mening) skiljt sig från det som angivits i en godkänd ansökan. Att forskare bryter mot lagen kan förstås bero på medvetna val, men kan också orsakas av olika slags missuppfattningar. Om någon bryter mot förbudet kan flera olika konsekvenser uppkomma, vilket diskuteras i denna artikel.

EPL och tillämpningen av lagen har under senare tid varit föremål för omfattande debatt och kritik. Det har till och med gått så långt att ett uppprop med krav på förändring fått stöd av närmare 2 500 forskare (*Dagens Nyheter* 2023). Utbildningsministern har också aviserat en översyn av delar av lagen (Utbildningsdepartementet 2023).² Debatten har haft stor spännvidd och rört allt från

- 1 Artikeln utgör ett resultat från forskningsprojektet "Sila mygg och svälja kameler? En ändamålsenlig etikprövning av humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning", vilket är finansierat av Vetenskapsrådet och har som syfte att undersöka det svenska systemet för etikprövning. Projektet har godkänts vid etikprövning, dnr 2022-03004-01.
- 2 Samtidigt som korrektur för denna artikel skulle lämnas beslutade Regeringskansliet att tillsätta en utredning avseende undantag från kravet på etikgodkännande för viss forskning och regleringen av tillsyn i etikprövningslagen (Regeringskansliet 2023). Utredningen ska vara klar senast den 30 september 2024. Vi har inte haft möjlighet att undersöka om direktiven till utredningen kan påverka innehållet i artikeln.

Vilhelm Persson och Lena Wahlberg är verksamma vid Juridiska fakulteten, Lunds universitet; William Bülow är verksam Centrum för forsknings- & bioetik (CRB), Uppsala universitet; Mats Johansson är verksam vid Medicinsk etik, Institutionen för kliniska vetenskaper, Lund, Lunds universitet.
E-post: vilhelm.persson@jur.lu.se

utformningen av ansökningsblanketten till den akademiska friheten. En aspekt som har uppmärksammats både i utprovet och av utbildningsministern är de sanktioner och andra konsekvenser som kan drabba forskare som bryter mot kravet på etikgodkännande. Det är den aspekten som står i fokus för denna artikel.

För att det ska vara möjligt att bedöma regelverkets rimlighet och diskutera lämpliga ändringar behövs en sammanhållen bild av de möjliga rättsliga konsekvenserna av att bryta mot etikprovningsslagen. Som framgår nedan regleras emellertid konsekvenser av brott mot EPL i flera olika författningar, som delvis har tillkommit vid olika tidpunkter och för olika ändamål. Någon sammanhållen bild av regleringen har inte tidigare presenterats.

Denna artikel är traditionellt rättsvetenskaplig i den meningen att syftet i första hand är att identifiera och systematisera de rättsliga konsekvenser som enligt gällande rätt följer av brott mot EPL. Analysen förlitar sig därmed huvudsakligen på svenska rättskällor.³ Även relationen till mer informella konsekvenser uppmärksammas emellertid kort i artikeln eftersom dessa utgör en viktig bakgrund till regleringen och även i någon mån kan påverka regelutlämpningen. Det skulle däremot föra alltför långt att i detta sammanhang göra en empirisk undersökning av de olika slags konsekvenserna av regelutlämpningen. Att gå på djupet med det hade dessutom varit svårt eftersom det tillgängliga materialet än så länge är mycket begränsat. Syftet är därför begränsat till att ge en översikt över olika slags konsekvenser och samspelet mellan dem i ett rättsvetenskapligt perspektiv. I ljuset av den debatt som pågår om etikprovningssystemet tror vi emellertid att översikten också är av intresse för forskare inom statsvetenskap och andra vetenskapliga discipliner.

Samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning står i fokus för artikeln, men regleringen som behandlas är generellt tillämplig även vid annan slags forskning, även medicinsk. Bestämmelser som primärt gäller för medicinsk forskning berörs dock inte i denna artikel.⁴

En återkommande referenspunkt i artikeln är lagen (2019:504) om ansvar för god forskningssed och prövning av oredlighet i forskning (nedan oredlighetslagen). I ett övergripande perspektiv reglerar den lagen och EPL näraliggande frågor, men lagarna skiljer sig åt på flera sätt, vilket gör jämförelser intressanta. Regleringen av oredlighet har dessutom indirekt relevans för hur forskning utan erforderligt tillstånd kan hanteras på lärosätetsnivå. Det bör emellertid framhållas att tillämpningsområdena för de båda lagarna i princip är uppdelade (se vidare avsnitt 2.2).

Artikeln är upplagd på följande sätt. Först behandlas reglering och aktörer på nationell nivå (avsnitt 2). Den nationella nivån kompletteras av reglering

3 För diskussion om traditionell rättsvetenskaplig metod, samt om så kallade rättskällor, se till exempel Kleinman 2018 och Dahlman 2019.

4 Hit hör bland annat forskning som regleras av lagen (2002:297) om biobanker i hälso- och sjukvården m.m., djurskyddslagen (1988:534) och lagen (2018:1091) med kompletterande bestämmelser om etisk granskning till EU:s förordning om kliniska prövningar av humanläkemedel.

och organ på lärosätetsnivå (avsnitt 3). Vid sidan av dessa kan även andra intressenter besluta om mer informella konsekvenser (avsnitt 4). Efter redogörelsen för de konsekvenser som kan uppkomma diskuteras koordineringen av de olika regelverken (avsnitt 5). Slutligen ges några avslutande kommentarer (avsnitt 6).

2. Nationell nivå

De grundläggande reglerna om etikprövning finns i EPL (avsnitt 2.1). Som nämndes i inledningen används oredlighetslagen i denna artikel som referenspunkt vid diskussioner om EPL. Reglerna om oredlighet har även indirekt relevans för hur forskning utan erforderligt tillstånd kan hanteras på lärosätetsnivå och de bör därför också presenteras här (avsnitt 2.2). Vid sidan om dessa två lagar som generellt reglerar forskningsverksamhet, finns andra bestämmelser som rör mer specifika delar av forskningen. Särskilt relevant för humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning är dataskyddsregleringen (avsnitt 2.3).

2.1 ETIKPRÖVNINGSLAGEN

EPL syftar till att skydda forskningspersoner och respekten för människovärdet vid forskning (1 §). Det är för att uppnå detta syfte som lagen ställer upp ett krav på att ansöka om etikprövning innan viss forskning påbörjas (6 §). Kravet gäller för det första behandling av två olika kategorier av personuppgifter som berörs i EU:s allmänna dataskyddsförordning⁵ (nedan GDPR) (3 §). Den första kategorin är personuppgifter som avslöjar ras eller etniskt ursprung, politiska åsikter, religiös eller filosofisk övertygelse eller medlemskap i fackförening och behandling av genetiska uppgifter, biometriska uppgifter för att entydigt identifiera en fysisk person, uppgifter om hälsa eller uppgifter om en fysisk persons sexualliv eller sexuella läggning (artikel 9.1 i GDPR). Den andra kategorin är personuppgifter om lagöverträdelser som innefattar brott, domar i brottmål, straffprocessuella tvångsmedel eller administrativa frihetsberövanden (jfr artikel 10 i GDPR). För det andra omfattar skyldigheten till etikprövning forskning som innebär fysiska ingrepp eller ”utförs enligt en metod som syftar till att påverka forskningspersonen fysiskt eller psykiskt eller som innebär en uppenbar risk att skada forskningspersonen fysiskt eller psykiskt” (4 §).⁶

5 Europaparlamentets och rådets förordning (EU) 2016/679 av den 27 april 2016 om skydd för fysiska personer med avseende på behandling av personuppgifter och om det fria flödet av sådana uppgifter och om upphävande av direktiv 95/46/EG (allmän dataskyddsförordning).

6 För fullständighetens skull kan nämnas att tillståndsplikten även omfattar forskning som avser studier på biologiskt material som tagits från en levande människa och kan härledas till denna, forskning som innebär fysiska ingrepp på avlidna, och forskning som avser studier på biologiskt material som tagits för medicinskt ändamål från en avliden människa och kan härledas till denna, låt vara att dessa bestämmelser sällan lär vara tillämpliga på sådan forskning som står i fokus för denna artikel. I 4 a och 4 b §§ EPL finns även undantag för viss slags medicinsk forskning. För diskussion avseende tillämpningsområdet för EPL se t.ex. Danielson & Bennich-Björkman 2022; Tengland & Hermerén 2021; Wästerfors 2019; Rynning 2009.

EPL riktar sig till alla slags forskningshuvudmän, dvs. såväl statliga myndigheter som fysiska eller juridiska personer i vars verksamhet forskningen utförs (2 §), men tillämpas enbart på forskning som utförs i Sverige (5 §). Etikprövningsmyndigheten får dessutom lämna rådgivande yttranden över forskning och studentarbeten som inte omfattas av EPL (jfr angående rådgivande yttranden 4 a och b §§ förordningen [2003:615] om etikprövning av forskning som avser människor).

Etikprövningsmyndigheten kan inte godkänna forskning som redan har utförts. Om ett tillståndspliktigt projekt har påbörjats utan godkännande är det alltså inte möjligt att i efterhand hantera detta, utan enbart de delar av projekt som ännu inte genomförts kan godkännas (prop. 2018/19:165: 33 f.).

Önep har tillsyn över efterlevnaden av lagen och eventuella villkor som har meddelats i samband med godkännande vid etikprövning (34 § EPL). Nämnden får meddela de förelägganden och förbud som behövs för att EPL ska följas och dessa får också förenas med vite (35 §). Av lagförarbetena framgår inte tydligt när det är tänkt att sådana förelägganden och förbud ska komma i fråga (prop. 2002/03:50: 166 f.). De förefaller i praktiken ha använts mycket sparsamt av Önep, vilket i och för sig kan hänga samman med att tillsynen tidigare var begränsad (jfr Johansson 2017). Nämnden (då benämnd Centrala etikprövningsnämnden) beslöt emellertid i minst ett fall om ett föreläggande när forskare hade avvikit från villkor som ställts vid etikprövning men det inte hade skett med uppsåt att överträda EPL (Centrala etikprövningsnämnden 2012). Önep:s beslut om föreläggande kan överklagas till allmän förvaltningsdomstol, men nämndens övriga beslut i tillsynsärenden kan inte överklagas (37 § EPL).

Det är brottsligt att inte följa EPL. Den som uppsåtligt eller grovt oaktsamt bedriver forskning i strid med lagen kan dömas till böter eller fängelse i upp till två år (38 § EPL). Önep är skyldig att göra en åtalsanmälan, om det finns skäligen misstanke om sådant brott (35 § EPL).

Av de beslut som lagts ut på Önep:s webbplats framgår att nämnden i skrivande stund har gjort åtalsanmälan i tjugoen tillsynsärenden sedan nämnden den 1 januari 2020 fick fullt tillsynsansvar över EPL. Den senaste åtalsanmälan gjordes i maj 2022, vilket måhända tyder på att tillsynsverksamheten haft en annan inriktning det senaste året. Nästan alla anmälningar hänger på något sätt samman med behandling av personuppgifter. Till stor del rör det sig om att forskare har behandlat sådana uppgifter utan föregående ansökan om etikprövning (t.ex. Önep 2021a). Även andra avsteg förekommer emellertid, såsom att forskare har rekryterat mer än dubbelt så många forskningspersoner som angetts i ansökan (Önep 2021b) eller att innehållet i information till forskningspersonerna har avvikit från villkor som Etikprövningsmyndigheten har ställt upp (bl.a. Önep 2021c).

Åtalsanmälningarna har bidragit till den omfattande debatten om etikprövningssystemet (t.ex. Skarsgård 2022a; Eriksson, Åkerman & Johansson

2022; Almqvist & Hultin 2022). Bland andra kanslichefen för Önep har i sin tur efterlyst ett rättsligt utrymme att i stället för åtalsanmälan kunna rikta kritik vid lindrigare avvikelser från lagen (Svidén 2022, jfr Skarsgård 2022b). Utbildningsministern har också slagit fast att kravet på åtalsanmälan ska ses över (Utbildningsdepartementet 2023). Vi återkommer till denna fråga i avsnitt 6 nedan.

Primärt är det de enskilda forskarna som är straffrättsligt ansvariga (jfr prop. 2018/19:165: 54 f.), trots att det är forskningshuvudmännen som ska ansöka om etikprövning (23 § EPL). Samma påföljder kan i och för sig också riktas mot forskningshuvudmän i vars verksamhet det utförs forskning i strid med EPL. Det förutsätter dock att forskningshuvudmännen inte har vidtagit skäligen åtgärder för att förebygga att sådan forskning utförs (38 § EPL, jfr 6 §). Forskningshuvudmän är i allmänhet juridiska personer, medan straffrättsliga påföljder bygger på att det finns fysiska personer som kan ställas till ansvar. Utgångspunkten är att det är de högsta representanterna för verksamheten som är straffrättsligt ansvariga men ansvaret kan delegeras (prop. 2018/19:165: 57 f.).

Det är åklagare som beslutar om eventuellt åtal för brott mot EPL. Åklagaren kan bara göra det om hon eller han på objektiva grunder kan förvänta sig en fällande dom. För en sådan dom krävs att domstolen finner det ställt utom rimligt tvivel att brottet har begåtts (20 kap. 6 § och 35 kap. 1 § rättegångsbalken; Fitger m.fl. 2022). I detta sammanhang kan nämnas att det har väckts frågor om EPL:s förenlighet med rättighetsskyddet i svenska grundlagar och Europakonventionen (Cameron 2019; Persson 2015), vilket domstolarna också behöver hantera vid en rättegång. Hittills har åklagarna i praktiken varit återhållsamma (jfr Önep 2023: 4 f.). Endast ett åtal förefaller ha väckts med anledning av EPL. Detta rörde medicinsk forskning och den åtalade forskaren friades av tingsrätten (Uppsala tingsrätt 2023).

Även preskriptionsregler kan utgöra hinder mot åtal. Detta blev tydligt i samband med transplantationerna av syntetiska luftstrupar vid Karolinska universitetssjukhuset 2011–2013. Förundersökningen om brott mot etikprövningslagen fick i det fallet läggas ned eftersom åtal inte hann väckas innan brotten preskriberades (Västerorts åklagarkammare i Stockholm 2015). Preskriptionstiden var vid den tiden endast två år, vilket hängde samman med att maximistraflet för brott mot etikprövningslagen var fängelse i 6 månader. Genom en lagändring den 1 januari 2020 höjdes maximistraflet till två år, med följderna att även preskriptionstiden ökade till fem år (35 kap 1 § brottsbalken). Den främsta motiveringen till straffskärpningen tycks dock ha varit att det dåvarande maximistraflet om 6 månader inte ansågs täcka allvarlighetsgraden hos de grävsta brotten mot etikprövningslagen (prop. 2018/19:165: 54).

När Önep gör en åtalsanmälan får det förmodligen uppfattas som kritik mot berörda forskare. Det är emellertid svårt för forskarna att få till stånd en rättslig

prövning av grunderna för kritiken, särskilt om åtal inte väcks. Möjligen kan det ibland vara möjligt vid processer på forskningshuvudmannanivå (se nedan avsnitt 3).

2.2 OREDLIGHET I FORSKNING

Att forska utan erforderliga tillstånd kan innebära en avvikelse från god forskningssed. Hanteringen av sådana avvikelser regleras i oredlighetslagen. Av den framgår att avvikelser från EPL, liksom de flesta andra avvikelser ska hanteras av forskningshuvudmännen (se vidare avsnitt 3.1). I någon mån kan emellertid frågor om etikprövning uppkomma på nationell nivå och forskningshuvudmännens åtgärder måste också ses i ljuset av prövningen på nationell nivå. Därför ges här en översikt över den nationella prövningen av oredlighet i forskning.

Begreppet oredlighet i forskning är i oredlighetslagen begränsat till ”en allvarlig avvikelse från god forskningssed i form av fabricering, förfalskning eller plagiering som begås med uppsåt eller av grov oaktsamhet vid planering, genomförande eller rapportering av forskning” (2 § oredlighetslagen). Det inkluderar alltså inte forskning som genomförs utan etikprövning eller i strid med villkor som givits i samband med etikprövning. Det är inte heller Önep utan en annan nämnd, Nämnden för prövning av oredlighet i forskning (nedan Npof), som prövar frågor om oredlighet i forskning (7 § oredlighetslagen). En annan skillnad jämfört med EPL är att oredligheten inte är straffsanktionerad, utan förutsätts hanteras på andra – i oredlighetslagen ospecificerade – sätt av forskningshuvudmannen och övriga intressenter (”berörda forskningsfinansiärer, myndigheter, vetenskapliga tidskrifter och andra berörda” [14 § oredlighetslagen]). Dessa ska informeras om oredligheten och forskningshuvudmannen har även en skyldighet att återrapportera vilka åtgärder som har vidtagits (13 och 14 §§ oredlighetslagen). Propositionen inför lagen tycks utgå från att forskningshuvudmannen kommer att vilja vidta arbetsrättsliga åtgärder⁷ (prop. 2018/19:58: 69 ff.).

Vid införandet av lagen och systemet för prövning av oredlighet framförde remissinstanser att också forskning i strid med reglerna om etikprövning borde ses som oredlighet.⁸ Även regeringen såg visserligen brott mot EPL som ett avsteg från god forskningssed (jfr prop. 2018/19:58: 51). Regeringen ville emellertid hålla en tydlig skiljelinje mellan vilka frågor som prövas i de olika nämnderna, på samma sätt som i förhållande till andra myndigheter som kan behöva ge tillstånd innan forskning, såsom Läkemiddelsverket, Datainspektionen eller

7 Se vidare nedan avsnitt 3.2.

8 I propositionen nämns att följande instanser framfört sådana åsikter: Uppsala universitet, Göteborgs universitet, Linköpings universitet, Örebro universitet, Chalmers tekniska högskola AB, Jönköpings läns landsting, dekanerna vid Sveriges medicinska fakulteter och Regionala etikprövningsnämnden i Linköping (prop. 2018/19:58: 47).

regionala djurförsöksetiska nämnder (prop. 2018/19:58: 48). Datainspektionen heter numera Integritetsskyddsmyndigheten (nedan IMY).

I ett avseende kan Npof emellertid indirekt komma in på frågor om etikprövning. Nämndens föregångare, Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden, kom nämligen fram till att det kunde vara oredlighet i lagens mening om en forskare i en publikation felaktigt uppger att hon eller han har etikprövat forskning. Så kan vara fallet om en forskare har förfalskat ett godkännande (Expertgruppen 2017). Inget tyder på att Npof skulle ha någon annan inställning.

2.3 EU:S ALLMÄNNA DATASKYDDSFÖRORDNING

Som framgick i föregående avsnitt finns, förutom forskningshuvudmannen, flera myndigheter som antas ha intresse av att bli informerade om någon har gjort sig skyldig till oredlighet i forskning. Exakt vilka myndigheter som avses preciseras inte i propositionen till oredlighetslagen. Tidigare i propositionen nämns emellertid att inför forskning kan olika slags tillstånd behöva sökas från "t.ex. Läkemedelsverket, Datainspektionen [numera IMY] eller regional djurförsöksetisk nämnd" (prop. 2018/19:58: 48, jfr 92 f.).

På motsvarande sätt kan dessa myndigheter också tänkas vara intresserade av avvikelser från EPL. Av de uppräknade myndigheterna är IMY den som är mest relevant för humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. Därför kommer också fokus här ligga på IMY:s verksamhet, och särskilt på GDPR. GDPR är tillämplig på behandling som är automatiserad eller del av register (artikel 2). Det innebär i och för sig att tillämpningsområdet är mycket vidsträckt, men exempelvis omfattas inte anteckningar på papper av GDPR (till skillnad från EPL).

Som ovan (avsnitt 2.1) framgick, sammanfaller regleringen av vilka slags personuppgifter som omfattas av kravet på etikprövning till stor del med bestämmelser i GDPR. Etikprövning krävs inför behandling av sådana särskilda kategorier av personuppgifter som regleras i artikel 9, och sådana uppgifter om brott som regleras i artikel 10. Regleringen i de olika artiklarna skiljer sig åt något, men inte på ett sätt som påverkar slutsatserna i denna artikel. Artiklarna har båda som utgångspunkt att det inte ska vara tillåtet att behandla sådana uppgifter som nämns i artiklarna. Det gäller all slags verksamhet, både offentlig och privat, men det finns en hel del undantag. Bland annat kan undantag göras för behandling för vetenskapliga forskningsändamål i enlighet med nationell rätt om det där anges lämpliga åtgärder för att säkerställa de registrerades rättigheter och intressen (artikel 9.2 j). EPL har som syfte att utgöra en sådan lämplig skyddsåtgärd (prop. 2017/18:298: 97 ff.; SOU 2017:50: 332 ff.).

GDPR är inte på samma sätt som EPL knuten till forskning som utförs i Sverige. Personuppgiftbehandling som sker i andra EU-länder omfattas, liksom

i allmänhet även svenska forskningshuvudmäns behandling utanför EU:s gränser (artikel 3).

Mot denna bakgrund kan alltså etikprövning i många forskningssammanhang ses som en förutsättning för att behandling av känsliga personuppgifter ska få ske. Om personuppgifter behandlas utan att EPL följs kan laglig grund för behandlingen saknas. Det kan medföra sanktionsavgifter för de personuppgiftsansvariga, alltså typiskt sett forskningshuvudmännen. Till skillnad från avseende EPL riktas alltså sanktionerna inte mot enskilda forskare, även om de gjort misstag eller felbedömningar (IMY 2023). Sanktionsavgifterna kan avse betydande belopp, låt vara att de är lägre för myndigheter än för privata forskningshuvudmän (jfr artikel 83 GRPR och 6 kap. lagen [2018:218] med kompletterande bestämmelser till EU:s dataskyddsförordning). Om IMY beslutar om sanktionsavgift kan det beslutet överklagas till förvaltningsdomstol (7 kap. 3 § lagen med kompletterande bestämmelser till EU:s dataskyddsförordning).

3. Forskningshuvudmannanivå

Lärosäten och andra forskningshuvudmän har i egenskap av arbetsgivare generellt sett stora möjligheter att instruera sina anställda hur de ska agera inom ramen för sina anställningar samt vidta åtgärder om instruktionerna inte efterlevs. EPL kräver också uttryckligen att forskningshuvudmännen ska vidta åtgärder för att förebygga att forskning i den egna verksamheten utförs i strid med lagen (6 §). I linje med detta slås i oredlighetslagen fast att forskningshuvudmännen har det övergripande ansvaret för att forskningen utförs i enlighet med god forskningssed (5 §).

Inom ramen för detta kan forskningshuvudmän på olika sätt reglera hur de vill att de anställda ska agera i förhållande till EPL:s krav. Exempelvis kan forskningshuvudmännen kräva att de anställda ansöker om etikprövning – och får rådgivande yttranden – i fler fall än vad som strikt sett krävs enligt EPL.

Vad gäller de forskningshuvudmän som är universitet eller högskolor framhålls i högskolelagen (1992:1434) att de ska värna vetenskapens trovärdighet och god forskningssed (1 kap. 3 a §). I högskoleförordningen (1993:100) anges att högskolor ska se till att medarbetare kan få råd och stöd i frågor om god forskningssed och avvikelser från sådan sed (1 kap. 16 §).

Såväl EPL som regleringen av universitets och högskolors verksamhet medför alltså skyldigheter för forskningshuvudmän att förmå och hjälpa sina anställda att följa EPL. Om en forskare trots allt inte följer EPL uppkommer frågan vilka sanktioner lärosätet kan rikta mot forskaren för att uppnå bättre efterlevnad framöver. Olika regelverk kan härvid komma i fråga. Nedan behandlas regler om avvikelser från god forskningssed (avsnitt 3.1), andra arbetsrättsliga åtgärder (avsnitt 3.2) och särskilda konsekvenser för doktorander (avsnitt 3.3).

3.1 ANDRA AVVIKELSER FRÅN GOD FORSKNINGSSSED ÄN OREDLIGHET I FORSKNING

Ovan (avsnitt 2.2) framgick att brott mot EPL inte i sig omfattas av begreppet oredlighet i forskning i svensk rätt, trots att regeringen har sett det som en avvikelse från god forskningssed. Enligt högskoleförordningen ska universitet och högskolor inrätta system för att pröva andra misstänkta avvikelser från god forskningssed än de som ska prövas på nationell nivå (1 kap. 17 § högskoleförordningen). Sådana avvikelser från god forskningssed som inte ska prövas av Npof ska alltså hanteras av lärosätena. De forskningshuvudmän som inte är universitet eller högskolor omfattas inte av denna reglering, utan får hantera avvikelser från god forskningssed på andra sätt, exempelvis genom att vidta sådana arbetsrättsliga åtgärder som behandlas nedan (avsnitt 3.2).

Mot denna bakgrund uppkommer frågan om forskningshuvudmän ska vidta åtgärder mot forskare som bryter mot EPL. En möjlighet skulle kunna vara att lärosätena – i likhet med Npof – helt låter Önep ta hand om frågor om brott mot EPL.

I sin vägledning för hanteringen av misstankar om avvikelser från god forskningssed har SUHF noterat att en del av det som räknas som sådana avvikelser regleras i andra författningar och faller under allmänt åtal eller annan myndighets tillsyn. Att erforderliga etiska tillstånd för forskning inte har inhämtats nämns som ett exempel. ”I sådana fall bör ärendet i denna del överlämnas till den ansvariga tillsynsmyndigheten för vidare undersökning. Om det efter tillsynsmyndighetens utredning kvarstår misstanke om att avvikelser från god forskningssed skett kan detta föranleda vidare hantering och utredning vid lärosätet eller NPOF” (SUHF 2020: 6).

Det förefaller troligt att lärosäten – i linje med SUHF:s rekommendation – i första hand anmäler misstankar om brott mot EPL till Önep, om inte någon annan person redan anmält saken till nämnden, och låter bli att vidta åtgärder innan den nämnden fattat beslut. Lärosätena kan emellertid i ett senare skede komma att hantera misstankarna. Så kan vara fallet om Önep anmält en forskare till åtal men åtal inte väckts eller det inte blivit någon fällande dom, eller om Önep konstaterat en avvikelse från EPL men inte anmält till åtal.

I praktiken förekommer det att lärosäten prövar frågor om brott mot EPL som avvikelser från god forskningssed (Npof 2023: 60 och 62 samt Npof 2022: 65 f.). Lärosätens reglering av avvikelse från god forskningssed kan också vara formulerade på ett sätt som omfattar fel avseende etikprövning. Sålunda nämns i Lunds universitets riktlinjer som exempel på en sådan avvikelse ”att utföra forskning utan eller i strid mot erforderliga tillstånd” (Lunds universitet 2020).

SUHF rekommenderar att uppgiften att hantera misstankar om avvikelser från god forskningssed anförtros ett särskilt organ, en nämnd, kommitté eller dylikt. I detta organ bör finnas representanter för de forskningsområden som

berörs. Det bör också ges tillgång till juridisk expertis och sakkunskap rörande frågor om god forskningssed (SUHF 2020: 6).

3.2 ARBETSRÄTSLIGA ÅTGÄRDER

Även om forskningshuvudmannen inte behandlar bristande efterlevnad av EPL som avvikelser från god forskningssed kan brott mot huvudmännens interna regler sanktioneras som andra avsteg från de regler som gäller på arbetsplatsen. Forskningshuvudmannens verksamhet kan riskera att skadas av att medarbetare inte följer EPL. Forskare som inte ansöker om etikprövning kan i så fall anses missköta sina arbetsuppgifter. Enligt lagen (1982:80) om anställningsskydd finns vissa möjligheter att vidta åtgärder mot arbetstagare som missköter sig, varav de skarpaste sanktionerna är uppsägning och avsked (7 och 18 §§).

För statliga forskningshuvudmän, bland annat majoriteten av universiteten och högskolorna, finns ytterligare reglering. Enligt lagen (1994:260) om offentlig anställning kan disciplinpåföljd meddelas om en arbetstagare uppsåtligt eller av oaktsamhet åsidosätter sina skyldigheter i anställningen. Påföljd får emellertid inte meddelas om felet med hänsyn till samtliga omständigheter är ringa (14 §). Den disciplinpåföljd som kan meddelas är varning eller löneavdrag (15 §). Om en myndighet har skälig misstanke om att någon i sin anställning har begått brott har myndigheten en generell skyldighet att anmäla detta till åtal om brottet kan antas föranleda någon annan påföljd än böter (22 §). Förmodligen skulle det krävas ett ovanligt allvarligt brott mot EPL för att det skulle bli aktuellt med fängelsestraff. Sådant straff finns emellertid med i straffskalan, så om en statlig forskningshuvudman finner det troligt att fängelse kommer att utdömas är den alltså skyldig att anmäla till åtal (jfr Pfeifer 2019).

Av 2 kap. 15 § högskoleförordningen och 25 § myndighetsförordningen (2007:515) följer att det är en personalansvarsnämnd som prövar frågor om skiljande från anställning på grund av personliga förhållanden, disciplinansvar, åtalsanmälan och avstängning. Vad gäller professorer är det dock Statens ansvarsnämnd som prövar frågor om disciplinansvar, åtalsanmälan och avskedande (4 kap. 16 § högskoleförordningen och 34 § lagen om offentlig anställning).

3.3 SÄRSKILT OM DOKTORANDER

Doktorander omfattas av de ovannämnda reglerna, liksom andra forskare. Doktorander bedriver emellertid även forskarstudier, vilket medför att de har en delvis särpräglad situation. Det finns anledning att här behandla den i ett särskilt avsnitt.

I förhållande till den ovannämnda regleringen medför doktorandernas ställning som forskarstuderande bland annat att de i princip inte på egen hand kan få någon ansökan om etikprövning godkänd. Antingen får handledarna vara de som står för ansökan, eller så måste handledarna bifoga intyg

om att de kommer att ha aktiv tillsyn över doktorandprojekten (jfr 11 § EPL; prop. 2002/03:50: 100). Det förefaller rimligt att ställningen som studerande också påverkar utkrävandet av ansvar om forskning bedrivs i strid med EPL, så att doktoranden som regel inte åläggs lika stort ansvar som de mer seniora forskarna.⁹

Regleringen av forskarstudier innebär emellertid också att doktoranderna kan behöva förhålla sig till särskilda krav som ställs upp för att få forskarexamen. Redan i den examensordning som är bifogad till högskoleförordningen anges bland annat att "[f]ör doktorsexamen ska doktoranden [...] visa intellektuell självständighet och vetenskaplig redlighet samt förmåga att göra forskningsetiska bedömningar". Ytterligare krav i samma riktning kan därutöver ställas upp i studieplaner och liknande dokument på lärosätetsnivå.

Det kan ifrågasättas om forskning i strid med EPL uppfyller sådana krav. Om kraven för utbildningen inte uppfylls ska doktoranden inte få någon examen. Därför kan uppkomma en komplicerad situation om avhandlingen bygger på material som tagits fram eller bearbetats utan erforderlig etikprövning. Å ena sidan kan forskningen uppfattas som så etiskt problematisk att den inte bör få ligga till grund för en examen. Å andra sidan kan hävdas att det är först i slutet av utbildningen som kraven i examensordningen behöver uppfyllas och att det därför inte ska fästas avgörande vikt vid etikprövning som i princip ska genomföras innan forskarutbildningen inleds. Det kan hävdas att doktoranden bör ges möjlighet att – i linje med omprov vid annan missad examination – i något senare skede visa att hon eller han trots allt har tillräcklig vetenskaplig redlighet och förmåga att göra forskningsetiska bedömningar (jfr även nedan avsnitt 4.2 angående tillbakadragande av publikationer). Även om doktorander ges möjlighet att senare under forskarstudierna reparera fel avseende etikprövning, kvarstår givetvis ett stort ansvar för handledarna.

Särskilt om brister i förhållande till etikprövning framkommer sent i ett avhandlingsprojekt försätts doktoranden i praktiken i en svår situation. Rimligtvis bör eventuella kompletteringar hanteras före disputationen. Betygsnämnden anser sig förmodligen ha svårt att ta ställning till avhandlingen innan dess förhållande till EPL är klarlagt, vilket medför att disputationen kan behöva skjutas upp.

Det blir de organ inom lärosätena som har hand om examinationen inom forskarutbildningen som prövar vilka följder som brister i förhållande

9 Önep har framhållit att det vilar ett stort ansvar på handledaren att kontrollera och tillse att etikprövning kommer till stånd, låt vara att Önep sedan i sitt beslut att anmäla till åtal inte gjorde någon uttrycklig skillnad mellan doktoranden och handledarna (Önep 2021a). En ledamot av också skiljaktig och framhöll bland annat de allvarliga konsekvenser som kunde drabba doktoranden. Åtgärder som företogs på lärosätetsnivå förefaller också ha varit inriktade på handledarna och på att stötta snarare än att straffa doktoranden (Örebro universitet 2022).

till EPL ska medföra. Beslut om examination kan inte överklagas (jfr 12 kap. högskoleförordningen).

Slutligen kan påminnas om att disciplinära åtgärder får vidtas mot studenter som försöker vilseleda vid bedömningar av studieprestationer (10 kap. 1 § högskoleförordningen). Därför kan lärosätens disciplinnämnder i princip besluta om varning eller avstängning av doktorander som lämnar vilseledande uppgifter om etikprövning (jfr 10 kap. 2 och 3 §§ högskoleförordningen). Besluten kan överklagas till allmän förvaltningsdomstol (jfr 12 kap. 3 § högskoleförordningen). Det är emellertid svårt att se när sådant vilseledande i praktiken skulle kunna förekomma.

4. Andra intressenter

Förutom forskningshuvudmannen och andra myndigheter förutsätts det, som ovan framgått (avsnitt 2.2), finnas andra intressenter som antas vilja bli informerade om det har begåtts oredlighet i forskning. Enligt oredlighetslagen ska forskningshuvudmannen snarast informera forskningsfinansiärer, vetenskapliga tidskrifter och ”andra berörda” om Npof kommit fram till att det förekommit oredlighet eller vissa andra allvarliga avvikelser från god forskningssed (14 §). Det ska också ges information om att beslutet kan komma att överklagas. Sådana intressenter kan på motsvarande sätt vilja reagera på avvikelser från EPL. Nedan diskuteras först åtgärder som kan vidtas av finansiärer (avsnitt 4.1). Tidskrifter och förlag kan antas ha samma intressen och de behandlas därför här tillsammans (avsnitt 4.2). Därefter uppmärksammas vissa andra berörda (avsnitt 4.3).

Det kan vara många olika slags organ som beslutar om sådana här mer eller mindre informella åtgärder. Vissa – framför allt forskningsfinansiärer som Vetenskapsrådet (nedan VR) – är svenska myndigheter vilka ska följa förvaltningslagen (2017:900) när de fattar beslut (jfr JO 2019/20 s. 599). I linje med detta kan åtminstone en del av de besluten förmodligen överklagas till förvaltningsdomstol. Andra organ är privaträttsliga och kan fatta beslut i betydligt friare former. I den mån besluten rör avtalsförhållanden eller krav på skadestånd kan de ofta prövas av allmän domstol inom ramen för en civilrättslig process. Sådana processer är emellertid typiskt sett mer kostsamma och därmed mer riskabla än överklaganden till förvaltningsdomstol. Det kan också mycket väl vara så att en del av de organ som beslutar om åtgärder inte finns i Sverige, vilket kan komplicera rättsläget ytterligare.

4.1 FORSKNINGSFINANSIÄRER

I propositionen inför oredlighetslagen förutsätts att finansiärer vill ta ställning till om avslöjanden om oredlighet i forskning innebär att avtal har brutits och till hur finansieringen av projekt i fråga påverkas (prop. 2018/19:58: 92 f.).

Motsvarande frågor kan uppkomma om erforderligt etikgodkännande saknas. Varje forskningsfinansiär ställer upp sina egna krav för anslag och har sina egna administrativa rutiner. Hanteringen av brister avseende etikprövning kan därför skilja mycket mellan olika finansiärer. De statliga svenska forskningsråden VR, Formas och Forte samt EU:s Horizon Europe-program är stora forskningsfinansiärer och har anslagsvillkor som är tydligt tillgängliga på deras webbplatser. Dessa villkor ska därför fungera som utgångspunkt för diskussionerna här.

Krav på etikprövning uppmärksammas redan i samband med ansökan om forskningsanslag. Att redogöra för etiska överväganden är obligatoriskt vid ansökan om projektbidrag hos alla de undersökta forskningsfinansiärerna. I informationen inför ansökningar till VR påminns också om att EPL medför att viss forskning bara får genomföras om den har godkänts vid en etikprövning (VR 2022).

I VR:s bidragsvillkor anges bland annat att sökanden ska "säkerställa att de tillstånd och godkännanden som krävs finns innan forskningen påbörjas. Det kan bland annat vara fråga om tillstånd från Läkemedelsverket eller godkännande från Etikprövningsmyndigheten eller djurförsöksetisk nämnd" (VR 2023 punkt 2.4). Liknande villkor ställs upp av Forte (2020 punkt 3.3) och – något mindre precist – av Formas (2022 punkt 2.3). I modellavtalet för Horizon Europe-anslag anges mer generellt att nödvändig etikprövning måste genomföras innan forskningsaktiviteterna i fråga påbörjas (Europeiska kommissionen 2022 annex 5). Med stöd av dessa villkor är det tänkbart att forskningsfinansiärerna vill avstå från att påbörja utbetalningar av bidrag om EPL:s krav på etikprövning inte följs.

Utbetalningar som redan har påbörjats kan också stoppas. Alla forskningsråden anger att de kan besluta att medel helt eller delvis inte längre ska betalas ut. Som grunder anges bland annat att oetiskt handlande förekommit, att projektvillkoren inte uppfyllts eller att forskare visar sig olämpliga.¹⁰ I modellavtalet för Horizon Europe-anslag nämns brott mot etikregler som exempel på sådana avtalsbrott som kan medföra att utbetalningar av anslag pausas eller reduceras (Europeiska kommissionen 2022 artikel 30 resp. 28).

Inget av forskningsråden anger i sina villkor att grunderna för att inte längre betala ut medel även skulle kunna ge upphov till återkrav av medel. Av modellavtalet för Horizon Europe-anslag framgår emellertid att det kan bli fråga om återkrav om anslag reduceras (Europeiska kommissionen 2022 artiklarna 22

10 De närmare formuleringarna skiljer sig något mellan de olika forskningsråden (VR 2023 punkt 7.2; Forte 2020 punkt 12.2; Formas 2022 punkt 6.2). Dessa grunder åberopades när VR beslöt att avbryta utbetalning av forskningsbidrag till ett projekt som syftade till utveckling av odlad naturlig och bioartificiell matstrupe. Beslutet motiverades till stor del med att det hade förekommit brister avseende etikprövning (VR 2015).

och 28). Det förefaller troligt att det även finns andra finansierare som ställer upp sådana krav.

Formas anger i sina villkor att projektledare och projektpart som inte uppfyller sina åtaganden kan undantas från möjligheten att erhålla framtida medel (2022 punkt 6.2). Av EU:s generella finansiella regelverk framgår att brott mot lagar eller andra författningar eller yrkesetiska regler kan vara ett skäl till exkludering från EU-finansiering (artikel 136 i Europaparlamentets och rådets förordning 2018/1046). Vetenskapsrådet och Forte tycks inte ha några formella riktlinjer avseende detta. Det förefaller dock troligt att det finns andra finansierare som skulle vara tveksamma till att ge anslag till en forskare som tidigare brutit mot uppställda villkor.

4.2 TIDSKRIFTER OCH FÖRLAG

Liksom forskningsfinansierare kan även tidskrifter och förlag ha varierande syn på etikprövning. En organisation som verkar som en samlande kraft vad gäller publiceringsetik är Committee on Publication Ethics (nedan COPE). Dokument från denna organisation fungerar därför som utgångspunkt för diskussionen nedan. Härutöver kan beslut som rör publicering inom vissa vetenskapliga områden påverkas av krav i professionskoder, såsom Helsingforsdeklarationen¹¹. Det skulle emellertid föra alltför långt att här närmare gå in på olika sådana koder.

COPE (2019a) nämner etikprövning som ett av de områden som det kan vara bra för tidskrifter att ha en policy och rutiner för. I praktiken är det inte ovanligt att tidskrifter, särskilt inom medicin, ställer upp etikprövning som ett krav för publicering (Wu m.fl. 2019). COPE uppmärksammar emellertid också att regler om etikprövning skiljer sig mycket mellan olika länder. Därför kan det vara problematiskt att ställa upp ett kategoriskt krav på etikprövning i forskarnas hemländer. Om det enligt forskarnas nationella lagstiftning inte är nödvändigt eller möjligt att genomgå etikprövning bör tidskrifterna genomföra en motsvarande etisk prövning på egen hand (COPE 2014). Om tidskriften misstänker att oegentligheter begåtts ska tidskriften underrätta forskarens forskningsinstitution (jfr COPE 2012). Förmodligen resonerar redaktörer för andra slags publikationer på motsvarande sätt. Mot denna bakgrund kan det alltså vara svårt att publicera forskning som bedrivs utan vederbörlig etikprövning.

Om det i efterhand uppmärksammas att en publikation bygger på forskning som inte har etikprövats på korrekt sätt uppkommer frågan om publikationen ska rättas eller dras tillbaka. I propositionen inför oredlighetslagen uttalades att ”det är av yttersta vikt att publikationerna rättas eller dras tillbaka” om

11 World Medical Association Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects senast uppdaterad oktober 2013, tillgänglig på <<https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects/>>, citerad 2023-07-05.

felaktiga resultat har publicerats (prop. 2018/19:58: 92). Det faktum att lagstadgad etikprövning inte genomförts behöver emellertid inte innebära att forskningsresultat är felaktiga. Ur den synvinkeln är det därför inte lika självklart att publikationer måste rättas eller dras tillbaka. Ingen av de grunder för rättelser och tillbakadragande av artiklar som nämns i COPE:s riktlinjer tar heller uttryckligt sikte på brister avseende etikprövning. I och för sig kan hävdas att grunden "It reports unethical research" (COPE 2019b) bör omfatta forskning som tillkommit på ett lagstridigt sätt. Det kan säkert också av vissa uppfattas som stötande om forskare ska få fortsatt erkänsla för forskning som har bedrivits i strid med gällande lagar (Bülow m.fl. 2021). Andra kan emellertid anse att det är slöseri att inte tillgängliggöra värdefulla resultat av forskning som ändå redan har genomförts (Jfr Fiedorowicz, Levenson & Leentjens 2004). Mot denna bakgrund kan det förmodligen variera betydligt hur olika tidskrifter och förlag väljer att agera.

4.3 ANDRA BERÖRDA

Vilka andra berörda som skulle vara intresserade av beslut om oredlighet i forskning preciseras inte i propositionen. Där nämns generellt "forskarsamhället" (prop. 2018/19:58: 92 f.). Mer konkret kan förmodligen forskare som samarbetar med de forskare som agerat felaktigt vilja avbryta samarbetsprojekt (självmant eller efter påtryckningar från finansärer eller andra) eller bli mer tveksamma till att inleda nya.

Förutom "forskarsamhället" kan frågor kanske uppkomma i relation till källor för forskningsdata. Principiellt sett är frågan om möjligheter att få utlämnat material enligt offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) skild från frågan om etikprövning. Sekretess gäller emellertid om det kan antas att uppgifter efter ett utlämnande kommer att behandlas i strid med kravet på etikprövning (21 kap. 7 § offentlighets- och sekretesslagen). I praktiken kan det också vara så att myndigheter ser etikprövning som ett kvalitetstecken. Därför kan myndigheter vara mer återhållsamma med att lämna ut material till forskare som tidigare inte följt EPL.

I förarbeten till EPL har framhållits att ett viktigt syfte med lagen är att upprätthålla allmänhetens förtroende för forskningen (t.ex. prop. 2002/03:50: 28 och 87; prop. 2007/08:44: 48). På detta sätt kan även allmänheten anses vara berörd av avvikelser från EPL. Därmed får också antas att medialt uppmärksammade brott mot EPL försvagar förtroendet för forskningen. Detta gäller rimligtvis särskilt den forskare eller forskningshuvudman som agerat felaktigt. Hur kraftfulla och långvariga effekter som kan uppkomma beror på den enskilda situationen, men det finns en risk för att det allmänna intresset att inleda och upprätthålla kontakter med representanter för forskarsamhället som agerat oetiskt minskar. Förutom forskningsrelevanta kontakter kan det även gälla samverkan med det omgivande samhället, intresset att donera pengar, etc.

Många olika slags informella konsekvenser kan alltså uppkomma om någon misstänks ha brutit mot EPL. I åtskilliga fall är nog också den misstänkta forskarens egna känslor av stress, skam, oro för framtiden, m.m. minst lika kännbara som de formella konsekvenserna. Redan misstankar om brott kan på detta sätt bli kännbara, oavsett utgången av formella prövningar.

5. Koordinering

Som framgått ovan kan många olika slags följder uppkomma om EPL inte följs, såsom straffrättsliga påföljder, arbetsrättsliga åtgärder, beslut vid examination av forskarstudier, sanktionsavgifter, indragna forskningsfinansieringar och återtagna publiceringar. Det är också många olika organ som fattar beslut om dessa följder, såsom Önep, åklagare, allmänna domstolar, lärosätens organ för disciplinären eller forskarutbildningen, Arbetsdomstolen, förvaltningsdomstolar, IMY, forskningsfinansiärer och redaktionskommittéer. Flera beslutsprocesser kan pågå parallellt och potentiellt sett under en relativt lång tid. En översiktlig sammanställning av regelverken presenteras i tabell 1.

Den splittrade regleringen kan ge upphov till åtskilliga komplicerade frågor om koordinering mellan de olika regelverken och de olika konsekvenser som kan uppkomma om erforderligt etikgodkännande saknas. Det är uppenbart att det finns risk för att olika organ gör olika bedömningar av det inträffade. Olika bedömningar kan göras avseende både vilka aktiviteter som det borde ha ansökts om etikprövning för, hur uppsåtligt eller oaktsamt forskaren har agerat och vilka följder som är lämpliga.

Å ena sidan kan hävdas att detta inte är något problem. De olika regelverken tar sikte på olika aspekter av forskningsverksamhet och behöver därför inte ge samma utfall. Exempelvis är det tänkbart att en domstol inte anser att en forskares agerande är straffbart men att en forskningsfinansiär ändå inte vill ge framtida anslag till forskaren, eller att en domstol uppfattar situationen som mer allvarlig än en finansiär. Det finns också fördelar med att de som fattar beslut gör det så snart som möjligt, utan att vänta in andra organs åtgärder. Väntan på beslut kan vara psykiskt svår och det kan uppkomma betydande praktiska problem om exempelvis finansieringen av ett forskningsprojekt pausas. Inblandade riskerar att försättas i limbo. Om forskningen innebär risker – exempelvis för forskningspersoners integritet – är det också angeläget att vidta åtgärder för att undanröja dessa risker så snart som möjligt. Rättssäker prövning kan emellertid ta tid. Inte minst kan överklaganden från de misstänkta medföra fördröjningar. Om en koordinering mellan olika prövningsprocesser innebär att beslut inte kan fattas förrän den långsammaste processen är avklarad kan det leda till en avsevärd väntetid.

Å andra sidan kan antagligen både forskaren som gjort fel och allmänheten tycka att det är förvirrande om olika organs bedömningar skiljer sig åt alltför

Tabell 1. Översikt över regelverk, prövningsprocessers inriktning, m.m. (Reaktioner från andra berörda har exkluderats p.g.a. alltför stor variation, jfr avsnitt 4.3.)

	Verksamhet som prövas	Prövningen fastställer om	Beslutsfattare	Riktas mot	Möjlig sanktion
<i>Nationell nivå</i>					
EPL	All forskning som genomförs i Sverige	Nytta överväger risk och liknande kriterier i 7–11 §§ EPL	Etikprövningsmyndigheten, Önep, åklagare, allmän domstol	Lärosäte, forskare	Böter, fängelse
Oredlighetslagen	Forskning som bedrivs eller finansieras av det allmänna	Oredlighet i forskning föreligger	Npof (överklagande till förvaltningsdomstol)	Forskare	Berörda underretas
GDPR	All automatiserad personuppgiftshantering	Krav för personuppgiftsbehandling uppfylls	IMY (överklagande till förvaltningsdomstol)	Lärosäte	Sanktionsavgift
<i>Lärosätetsnivå</i>					
Lärosätesföreskrifter avvikelse från god forskningssed	Forskning inom lärosätet	Avvikelse från god forskningssed föreligger	Organ inom lärosätet (överklagande till domstol)	Anställda	Arbetsrättsliga åtgärder
Lärosätesföreskrifter arbetsrättsliga åtgärder	Arbete inom anställning	Arbetsuppgifter utförts korrekt	Organ inom lärosätet (överklagande till domstol)	Anställda	Arbetsrättsliga åtgärder
Forskarutbildning	Bedömning av utbildningsmoment	Krav för godkänt utbildningsmoment uppfylls	Organ inom lärosätet, betygsnämnd (överklagande till förvaltningsdomstol ang. disciplinåtgärd)	Doktorander	Utbildning ej godkänd, ev. disciplinåtgärd
<i>Andra intressenter</i>					
Forskningsfinansiärer	Finansierad forskning	Anslagsvillkor följs	Finansiären (ev. till domstol i speciella fall)	Lärosäte, forskare	Utbetalning upphör, återkrav, framtida finansiering svårare
Tidskrifter och förlag	Publikationen	Publiceringspolicy följs	Tidskriften (ev. till domstol i speciella fall)	Författare	Ej publikation/ återtagande

mycket. Det finns nog en strävan att komma fram till en konsekvent bedömning av om något var etiskt korrekt eller inte, och att denna bedömning på ett tydligt sätt återspeglas i alla de följder som kan uppkomma.

Om det anses eftersträvansvärt att det görs en enhetlig bedömning uppkommer frågan hur enhetlighet ska uppnås. Ur rättslig synvinkel är det domstolarna som har mest auktoritet att tillämpa den rättsliga regeringen. Frågor om efterlevnad av EPL kan emellertid aktualiseras vid både allmän domstol (tingsrätt, hovrätt, Högsta domstolen) och allmän förvaltningsdomstol (förvaltningsrätt, kammarrätt, Högsta förvaltningsdomstolen) samt dessutom vid Arbetsdomstolen. Det finns därför inte ens inom domstolsväsendet någon garanti för helt samstämmiga beslut. Domstolsprocesser i flera instanser kan dessutom dra ut på tiden och det kan tänkas att andra aktörer inte vill vänta så länge innan de agerar. Ur forskarsynvinkel kan vidare hävdas att vetenskaplig expertis kan vara minst lika lämpad att avgöra forskningsetiska frågor som domstolar. Det skulle kunna tala för att organ med vetenskaplig representation bör gå före och tydligt slå fast deras bedömningar, vilka sedan kan fungera som ledning för domstolarna. Mot denna bakgrund finns inte någon helt tydlig hierarki mellan de olika prövningsorganen.

En ytterligare fråga som uppkommer är om ett organ vid sitt beslut om eventuella följder av avsteg från EPL ska beakta åtgärder som andra organ har beslutat eller kan komma att besluta om. Mot bakgrund av den straffrättsliga principen *ne bis in idem* kan först ifrågasättas om det över huvud taget är acceptabelt att olika organ fattar beslut som rör samma gärning. Principen innebär att frågor om samma brott i princip inte ska behandlas i mer än en rättsprocess. Exempelvis har det ansetts problematiskt att någon både straffas för skattebrott och tvingas betala skattetillägg (som formellt sett är en förvaltningsrättslig sanktion, inte en straffrättslig). Principen utesluter emellertid inte att både straffrättsliga och andra konsekvenser kan uppkomma till följd av en och samma gärning (t.ex. Jäderblom 2018).

Vad gäller beslut om straffrättsliga och arbetsrättsliga följder finns uttryckliga regler om koordinering, så att den sammanlagda bördan för den enskilde inte ska bli proportionerligt tung. I brottsbalken anges omständigheter som medför att domstolar kan döma ut lindrigare straff än annars (29 kap. 5 § 6–8 brottsbalken). Bland annat är det om någon ”på grund av brottet blir eller kan antas bli avskedad eller uppsagd från anställning eller drabbas av annat hinder eller synnerlig svårighet i yrkes- eller näringsutövning” (6 punkten), ”om ett straff utmätt efter brottets straffvärde skulle framstå som oproportionerligt strängt med hänsyn till andra rättsliga sanktioner till följd av brottet” (7 punkten), eller ”om någon annan omständighet påkallar att den tilltalade får ett lägre straff än brottets straffvärde motiverar” (8 punkten). Om arbetsrättsliga åtgärder vidtagits finns därför möjlighet för domstolar att sätta ner straff för brott mot EPL enligt punkt 6 eller 8. Samtliga punkter ger också utrymme

att beakta andra följder. Däremot kommer det ”inte i fråga att beakta de mer regelmässiga följderna i form av negativa sociala reaktioner som drabbar den som har begått brott och döms till straff” (prop. 1987/88:120: 96).

Även i GDPR ges viss möjlighet att ta hänsyn till förmildrande faktorer (artikel 83.2 k). Enligt 18 § LOA får myndigheter inte inleda eller fortsätta ett disciplinärt förfarande om någon åtgärd har vidtagits för att åtal ska väckas mot en arbetstagare. Där anges vidare att för gärningar som har prövats i straffrättslig ordning, kommer disciplinärt förfaranden bara i fråga om gärningen inte har ansetts vara brottslig och detta inte har berott på bristande bevisning. Om en straffrättslig process påbörjats, utesluter det alltså i allmänhet disciplinåtgärder enligt LOA.

Det finns inte någon motsvarande reglering avseende de avvikelser från god forskningssed som ska hanteras av lärosätena. Mot bakgrund av de likheter som finns med arbetsrättsliga disciplinförfaranden förefaller det emellertid rimligt att lärosätena visar motsvarande återhållsamhet i förhållande till den straffrättsliga prövningen. Vid bedömningen av om kraven för forskarutbildningen har uppfyllts är det däremot svårt att se något stöd för att beakta följder av andra processer. Möjligen skulle trots allt den generella proportionalitetsprincipen på något sätt kunna beaktas (5 § förvaltningslagen).

Externa finansörer och andra berörda torde i allmänhet ha möjlighet att göra friare bedömningar av lämpliga följder, särskilt om de är privata organ. Typiskt sett torde de emellertid också ha ett tydligare egenintresse att beakta och ha mindre ansvar för forskarens situation.

De olika organen har därmed, mot bakgrund av de regler som ska tillämpas, olika möjligheter att beakta andra organs beslut. Sålunda kan det vara av betydelse för den felande forskaren i vilken ordning de olika organen fattar sina beslut. Lindrigast resultat uppkommer förmodligen om det organ som har störst möjligheter att ta hänsyn till följder som beslutas av andra fattar sitt beslut sist.

Sammantaget kan konstateras att den mångfasetterade rättsliga regleringen i princip ger utrymme för nyanserade bedömningar av vilka konsekvenser som är motiverade avseende de olika intressen som påverkas om en forskare inte följer EPL. Olika organ kan agera självständiga och utifrån sina specifika skyddsintressen.

I praktiken finns emellertid en betydande risk för splittring och förvirring. Den rättsliga regleringens komplexitet medför att det uppkommer ett betydande behov av koordinering. Det krävs praxisbildning och samsyn mellan de inblandade organen, vilket ännu inte har hunnit utvecklas.

6. Avslutande kommentarer

Den splittrade regleringen, de många olika beslutsfattarna och den ofullständiga koordineringen bidrar till ett system som är svåröverskådligt för både de inblandade och för externa intressenter. Särskilt för forskare som misstänks ha gjort fel uppfattas det säkert ofta som förvirrande och pressande. Till pressen bidrar att det – till skillnad från avseende oredlighetslagen – kan utkrävas straffrättsligt ansvar. Följderna för brott mot EPL är på det sättet strängare. Att Önep:s tillsyn har skett i form av stickprov på en mycket liten del av den forskning som utförs är också något som ökat oförutsebarheten. I vissa situationer kan tillämpningsområdet för skyldigheten att etikpröva dessutom vara oklart eller kontraintuitivt, exempelvis i förhållande till forskning med anknytning till utlandet, fallstudier eller behandling av överskottsinformation vid intervjuer. Att ansökningar inte görs kan därför bero på anledningar som ur forskarens synvinkel är förklarliga. Det är som sagt inte heller möjligt att åstadkomma en rättelse efter att forskning utförts genom att ansöka om etikprövning i efterhand.

Mot denna bakgrund kan diskuteras om det är motiverat att sanktionera brott mot EPL straffrättsligt. För att strängare sanktioner bör kopplas till EPL än till oredlighetslagen talar att EPL har ett tydligt syfte att skydda forskningspersoner, vilket kan uppfattas som ännu mer angeläget än att enbart motverka fabricering, förfalskning och plagiering.¹² I förarbetena till EPL hänvisas också till artikel 23 i den s.k. Oviedo-konventionen¹³, där konventionsstaterna förbinder sig att ha lämpliga sanktioner vid brott mot bestämmelserna i konventionen (prop. 2002/03:50: 169 f., jfr prop. 2018/19:165: 54 f.). Emellertid är det tänkbart att de straffrättsliga sanktionerna i stället kan kopplas till mer konkreta risker och skador för forskningspersonerna än enbart utebliven etikprövning. Oviedo-konventionen fokuserar dessutom på biomedicinsk forskning och den hindrar därför inte att annan forskning regleras på annat sätt.

Även ansvarsfördelningen mellan den enskilda forskaren och forskningshuvudmannen kan diskuteras. Som ovan nämnts riktar sig EPL till både forskare och forskningshuvudmän på liknande – men inte helt samma – sätt. EU:s dataskyddsförordning riktar sig primärt till huvudmännen. Informella konsekvenser riktar sig mest konkret till forskarna, men berör ofta indirekt även huvudmännen. Om exempelvis extern finansiering upphör är det något som huvudmännen behöver hantera. Samtidigt har huvudmännen både lagstadgat och av egenintresse en uppgift att se till att alla forskare följer EPL. Detta kan

12 Givetvis är ett alternativt sätt att koordinera EPL med oredlighetslagen att även kriminalisera oredlighet. Se vidare argument för och emot en sådan kriminalisering i Bülow & Helgesson 2019.

13 Europarådets konvention om skydd för de mänskliga rättigheterna och värdighet människa med beaktande av de ansökningar av biologi och medicin: konvention om rättigheter för människan och biomedicin (ETS No 164).

innefatta att vidta åtgärder vid ohörsamhet. Därigenom finns bakomliggande incitament för både huvudmännen och forskarna att i möjligaste mån lägga ansvaret på den andre. Mot bakgrund av att huvudmannen i allmänhet är den starkare parten finns anledning att ha strukturer som stöttar de enskilda forskarna.

Om det nuvarande systemet anses alltför strängt för forskarna finns flera möjligheter att justera det. Som ovan (avsnitt 2.1) nämnts, har det till exempel anförts att Önep bör ges andra befogenheter än enbart åtalsanmälan när forskare gör mindre allvarliga avsteg från EPL. Åtalsanmälan riskerar nämligen att få nämnden att framstå som repressiv och forskare kan uppfatta redan själva anmälan som en dom. En lösning som diskuterats är att ge Önep möjlighet att, vid lindrigare avvikelser från lagen, framföra kritik i stället för att åtalsanmäla. En sådan lösning kan jämföras med den möjlighet som Inspektionen för vård och omsorg enligt 7 kap. 18 § patientsäkerhetslagen (2010:659) har att avgöra klagomål genom att i beslut uttala sig om huruvida ett agerande inom hälso- och sjukvården stått i strid med regelverket eller varit olämpligt med hänsyn till patientsäkerheten. Mot bakgrund av kartläggningen ovan finns dock anledning att anta att också kritik från Önep skulle kunna riskera att drabba den enskilde forskaren hårt genom att i förlängningen leda till synnerligen kännbara informella konsekvenser. Beslut om kritik riskerar dessutom att vara mindre rättssäkra än straffrättsliga ingripanden. Medan en straffrättslig process präglas av tydliga rättssäkerhetsgarantier som bland annat tar sig uttryck i straffrättens höga beviskrav, är till exempel Inspektionens för vård och omsorg beslut om kritik mot åtgärder inom hälso- och sjukvården, inte ens möjliga att överklaga (jfr 10 kap. 13 § patientsäkerhetslagen). Denna rättssäkerhetsproblematik skulle förvisso delvis kunna hanteras genom att införa en möjlighet att överklaga kritikbeslut från Önep. En ny kritikmöjlighet skulle emellertid också behöva koordineras med de åtgärder som vidtas på lärosätetsnivå. Dessutom skulle det inte i sig ta bort möjligheten för åklagare att, till exempel efter anmälan av någon annan, väcka åtal, vilket också kan upplevas som pressande för misstänkta forskare. Mot denna bakgrund framstår kritik-verktyget inte utan vidare som ändamålsenligt i detta sammanhang. Det återstår att se hur frågan om åtalsanmälan besvaras i den översyn av lagen som utbildningsministern har aviserat.

Om varken forskarna eller de inblandade organen kan förutse konsekvenserna kan den sammanlagda effekten bli oproportionerligt liten eller stor. Beslutsfattarna har i nuläget i praktiken begränsade möjligheter att anpassa sina åtgärder så att de fungerar som proportionerliga, likvärdiga och förutsebara styrmedel. Osäkerhet avseende konsekvenserna kan därmed medföra att EPL inte fungerar som det är tänkt. Vid diskussioner om eventuella reformer är det på motsvarande sätt viktigt – men ibland komplicerat – att precisera vilka delar av regleringen som avses.

Mot denna bakgrund behövs betydande informationsåtgärder och diskussion mellan de berörda organen. På sikt bör också undersökas om regleringens komplexitet kan reduceras.

Referenser

- Almqvist, Jonas & Hultin, Eva, 2022. "Ny tillämpning av etikprovningsslagen orimlig, kostsam och tidsödande", *Universitetsläraren* den 28 april, tillgänglig på <<https://universitetslararen.se/2022/04/28/ny-tillampning-av-etikprovningsslagen-orimlig-kostsam-och-tidsodande/>>, citerad 2023-02-02.
- Bülow, William, Godskesen, Tove E., Helgesson, Gert & Eriksson, Stefan, 2021. "Why unethical papers should be retracted", *Journal of Medical Ethics* 47:e32.
- Bülow, William & Helgesson, Gert, 2019. "Criminalization of scientific misconduct", *Med Health Care and Philos* 22, s. 245–252.
- Centrala etikprovningssnämnden, beslut den 18 juli 2012, Dnr T 9-2010.
- Cameron, Iain, 2019. "Etikprovning av rättsdogmatisk forskning", *Förvaltningsrättslig tidskrift*, s. 31–47.
- Committee on Publication Ethics, 2012. *Cooperation between research institutions and journals on research integrity cases: guidance from the Committee on Publication Ethics (COPE)*, tillgänglig på <https://publicationethics.org/sites/default/files/Research_institutions_guidelines_final_o_o.pdf>, citerad 2023-02-03.
- Committee on Publication Ethics, 2014. *Guidance for Editors: Research, Audit and Service Evaluations*, tillgänglig på <https://publicationethics.org/sites/default/files/Guidance_for_Editors_Research_Audit_and_Service_Evaluations_v2_o_o.pdf>, citerad 2023-02-03.
- Committee on Publication Ethics, 2019a. *Guidelines: A Short Guide to Ethical Editing for New Editors*, tillgänglig på <https://publicationethics.org/sites/default/files/COPE_G_A4_SG_Ethical_Editing_May19_SCREEN_AW-website.pdf>, citerad 2023-02-03.
- Committee on Publication Ethics, 2019b. *Guidelines: Retraction Guidelines*, tillgänglig på <<https://publicationethics.org/sites/default/files/retraction-guidelines-cope.pdf>>, citerad 2023-02-03.
- Dagens Nyheter, 2023. "Systemet för etikprovningar ett akut hot mot forskningen", debattartikel 2023-05-16 undertecknad av 2489 forskare, tillgänglig på <<https://www.dn.se/debatt/systemet-for-etikprovningar-ett-akut-hot-mot-forskningen/>>, citerad 2023-06-19.
- Dahlman, Christian, 2019. "Begreppet rättskälla", s. 55–74 i Dahlman, Christian & Wahlberg, Lena (red.), *Juridiska grundbegrepp*. Lund: Studentlitteratur.
- Danielson, August & Bennich-Björkman, Li, 2022. "Otydligt vad som är en politisk åsikt", *Svenska Dagbladet* den 14 december, tillgänglig på <<https://www.svd.se/a/XboAog/otydlighet-kring-definition-av-politiska-asikter-skriver-forskare>>, citerad 2023-02-02.
- Eriksson, Stefan, Åkerman, Jonas & Johansson Mats, 2022. "Replik: Se över hela etikprovningssystemet", *Curie* den 5 december, tillgänglig på <<https://www.tidningencurie.se/debatt/lat-onep-slipa-anmala-lindrigare-brott-mot-etikprovningsslagen/replik-se-over-hela-etikprovningssystemet>>, citerad 2023-02-02.
- Europaparlamentets och rådets förordning (EU) 2016/679 av den 27 april 2016 om skydd för fysiska personer med avseende på behandling av personuppgifter och om det fria flödet av sådana uppgifter och om upphävande av direktiv 95/46/EG (allmän dataskyddsförordning).

- Europaparlamentets och rådets förordning (EU, Euratom) 2018/1046 av den 18 juli 2018 om finansiella regler för unionens allmänna budget, om ändring av förordningarna (EU) nr 1296/2013, (EU) nr 1301/2013, (EU) nr 1303/2013, (EU) nr 1304/2013, (EU) nr 1309/2013, (EU) nr 1316/2013, (EU) nr 223/2014, (EU) nr 283/2014 och beslut nr 541/2014/EU samt om upphävande av förordning (EU, Euratom) nr 966/2012.
- Europeiska kommissionen, 2022. *Horizon Europe (HORIZON) Euratom Research and Training Programme (EURATOM): General Model Grant Agreement EIC Accelerator Contract (HE MGA – Multi & Mono)*, Version 1.1 15 April 2022, tillgänglig på <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/common/agr-contr/general-mga_horizon-euratom_en.pdf>, citerad 2023-02-02.
- Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden, 2017. Beslut den 21 april, dnr 03-2017.
- Fiedorowicz, Jess G., Levenson, James L. & Leentjens, Albert F.G., 2004. "When is lack of scientific integrity a reason for retracting a paper? A case study", *Journal of Psychosomatic Research*, s. 189-197.
- Fitger, Peter m.fl., Rättegångsbalken (9 dec. 2022, JUNO),
- Formas, 2022. *Formas generella villkor för beviljade medel till forskning och innovation*, tillgänglig på <<https://formas.se/download/18.594fcfd17d336fd42268a36/1671111839894/Formas%20generella%20villkor%202022.pdf>>, citerad 2023-02-02.
- Forte, 2020. *Generella bidragsvillkor*, uppdaterade 20 oktober 2020, tillgänglig på <<https://forte.se/sok-finansiering/att-soka-bidrag/generella-bidragsvillkor/>>, citerad 2023-02-02.
- IMY, 2023. Beslut efter tillsyn enligt dataskyddsförordningen – Regionstyrelsen i Region Skåne, den 24 april, dnr IMY-2022-1290.
- Johansson, Mats, 2017. "Etikprövningslagens efterlevnad – tillsyn i teori och praktik", *Förvaltningsrättslig tidskrift*, s. 155-167.
- Jäderblom, Helena, 2018. "Ne bis in idem i förfaranden om skattetillägg och skattebrott: var står vi nu efter Europadomstolens dom i A och B mot Norge?", s. 231-245 i Bull, Thomas, Jermsten, Henrik & Uhrbom, Sara (red.), *Vänbok till Mats Melin*. Uppsala: Iustus förlag.
- Kleineman, Jan, 2018. "Rättsdogmatisk metod", s. 21-46 i Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*. Lund: Studentlitteratur.
- Lunds universitet, 2022. *Riktlinjer om handläggning av ärenden som rör misstänkt avvikelser från god forskningssed vid Lunds universitet*, fastställda av rektor den 15 december 2022, dnr STYR 2022/2737.
- Npof, 2022. Årlig rapport 2021 En sammanställning av oredlighet och avvikelser från god forskningssed, tillgänglig på <<https://npof.se/wp-content/uploads/2022/06/Arlig-rapport-Npof-2021.pdf>>, citerad 2023-06-22.
- Npof, 2023. Årlig rapport 2022 En sammanställning av oredlighet och avvikelser från god forskningssed, tillgänglig på <<https://npof.se/wp-content/uploads/2023/06/Arlig-rapport-Npof-2022.pdf>>, citerad 2023-06-22.
- Persson, Vilhelm, 2015. "Grundlagsstridigt krav på etikprövning?", *Förvaltningsrättslig tidskrift*, s. 603-627.
- Pfeifer, Karl, 2019. Lagen om offentlig anställning (18 mars 2019 JUNO) kommentaren till 22 §.
- Prop. 1987/88:120 om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.).
- Prop. 2002/03:50 Etikprövning av forskning.
- Prop. 2007/08:44 Vissa etikprövningsfrågor m.m.

- Prop. 2018/19:165 Etikprövning av forskning – tydligare regler och skärpta straff.
- Regeringskansliet, 2023. ”Uppdrag att utreda undantag från kravet på etikgodkännande för viss forskning och regleringen av tillsyn i etikprövningslagen” (U 2023:C), tillgänglig på <<https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/kommittedirektiv/2023/08/u202203459/>>, citerad 2023-08-31.
- Rynning, Elisabeth, 2009. ”Privatlivet och forskningen – en dystyr lägesbeskrivning”, *Svensk Juristtidning*, s. 566–584.
- Skarsgård, Kajsa, 2022a. ”’Det var en chock att bli åtalsanmäld’”, *Universitetsläraren* den 9 februari, tillgänglig på <<https://universitetslararen.se/2022/02/09/det-var-en-chock-att-bli-atalsanmald/>>, citerad 2023-02-02.
- Skarsgård, Kajsa, 2022b. ”Både Önep och åklagare famlar i det nya systemet”, *Universitetsläraren* den 9 februari, 2022, tillgänglig på <<https://universitetslararen.se/2022/02/09/bade-onep-och-aklagare-famlar-i-det-nya-systemet/>>, citerad 2023-02-02.
- Sveriges universitets- och högskoleförbund, 2020. *Vägledning för hanteringen av misstankar om avvikelser från god forskningssed*, REK. 2020:3, den 15 juni 2020, dnr: 0057-18.
- Svidén, Jörgen, 2022. ”Låt Önep slippa anmäla lindrigare brott mot etikprövningslagen”, *Curie*, den 15 november, tillgänglig på <<https://www.tidningencurie.se/debatt/lat-onep-slippa-anmala-lindrigare-brott-mot-etikprovning-lagen>>, citerad 2023-02-02.
- Tengland, Per-Anders & Hermerén, Göran, 2021. ”Om påverkan och skada. En diskussion av ett av kriterierna i lagen om etikprövning av forskning som avser människor (Lag 2003: 460)”, *Socialmedicinsk tidskrift*, s. 861–871.
- Uppsala tingsrätt, 2023. Dom den 30 juni, mål nr B 665-21.
- Utbildningsdepartementet, 2023. Etikprövningslagen ska ses över, Pressmeddelande den 17 maj, tillgänglig på <<https://regeringen.se/pressmeddelanden/2023/05/etikprovning-lagen-ska-ses-over/>>, citerad 2023-06-22.
- Vetenskapsrådet, 2015. Beslut den 18 juni 2015, dnr 521-2012-5956.
- Vetenskapsrådet, 2022. *Forska etiskt*, uppdaterad 15 februari 2022, tillgänglig på <<https://www.vr.se/soka-finansiering/krav-och-villkor/forska-etiskt.html>>, citerad 2023-02-03.
- Vetenskapsrådet, 2023. *Våra bidragsvillkor*, uppdaterad 09 februari 2023, tillgänglig på <<https://www.vr.se/soka-finansiering/krav-och-villkor/vara-bidragsvillkor.html>>, citerad 2023-02-03.
- Wu, Yanni m.fl., 2019. ”Reporting of ethical approval and informed consent in clinical research published in leading nursing journals: a retrospective observational study”, *BMC Medical Ethics* 20, artikel 94.
- Wästerfors, David, 2019. ”Den etnografiskt okänsliga etikgranskningen”, *Statsvetenskaplig tidskrift* 121, s. 173–205.
- Västerorts åklagarkammare i Stockholm, 2015. Beslut den 19 augusti, ärende AM-53012-15.
- Önep, 2021a. Beslut den 17 januari, dnr T46-2021/3.2.
- Önep, 2021b. Beslut den 22 februari, dnr T24-2020/3.2.
- Önep, 2021c. Beslut den 15 mars, dnr T29-2020/3.2.
- Önep, 2023. Årlig redogörelse verksamhetsåret 2022, dnr. A 8-2023/1.1, tillgänglig på <<https://www.onep.se/media/3033/a-rlig-redogo-relse-2022.pdf>>, citerad 2023-06-22.
- Örebro universitet, 2022. Beslutet av rektor den 25 februari 2022, dnr 2021/04169-26.

Undantag från kravet på etikprövning av humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning

En internationell utblick

Mats Johansson, William Bülow, Vilhelm Persson & Lena Wahlberg

1. Inledning

Etikprövning av forskning som avser människor ska säkerställa att forskningen bedrivs på ett etiskt försvarbart sätt.¹ En viktig funktion är att skydda dem som deltar i forskningen (fortsättningsvis forskningspersonerna) från fysisk, psykisk och integritetsmässig skada. I Sverige är etikprövning reglerad i lagen (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor (etikprövningslagen, EPL) och det är straffbart att påbörja viss slags forskning utan att först inhämta ett godkännande från Etikprövningsmyndigheten (EPM).² På senare år har det svenska etikprövningssystemet blivit föremål för hård kritik. Kritiken har rört många olika saker men den har huvudsakligen riktat in sig på systemets utformning och negativa inverkan på humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. En del av denna kritik gör gällande att systemet försvårar forskning på ett orimligt sätt (Almkvist m.fl. 2022; Danielson & Bennich-Björkman 2022; Lundbäck 2018) och att den därigenom även kan ses som ett hot mot forskningen (*Dagens Nyheter* 2023) och mot forskningens

1 Artikeln utgör ett resultat från forskningsprojektet "Sila mygg och svälja kameler? En ändamålsenlig etikprövning av humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning" vilket är finansierat av Vetenskapsrådet och har som syfte att undersöka det svenska systemet för etikprövning. Projektet har godkänts vid etikprövning, dnr 2022-03004-01.

2 Om beslutet har överklagats av forskarna kan beslutet även vara fattat av Överklagandenämnden för etikprövning (Önep).

Vilhelm Persson och Lena Wahlberg är verksamma vid Juridiska fakulteten, Lunds universitet; William Bülow är verksam Centrum för forsknings- & bioetik (CRB), Uppsala universitet; Mats Johansson är verksam vid Medicinsk etik, Institutionen för kliniska vetenskaper, Lund, Lunds universitet.
E-post: mats.johansson@med.lu.se

frihet (Ahlbäck Öberg 2023). Det finns flera likheter mellan den kritik som framförts i Sverige och kritik som riktats mot etikprovningssystem i andra länder (Schneider 2015; Schrag 2010; van den Hoonaard & Hamilton 2016; Bell & Wynn 2020; Dingwall 2008; Dyer & Demeritt 2009; Colnerud 2015, 2013). Den svenska kritiken behöver dock förstås i en svensk kontext och mot bakgrund av utformningen av det svenska systemet, som i flera avseenden skiljer sig åt från hur det är i andra länder. Kritiken har haft som konsekvens att utbildningsministern aviserat att de svenska reglerna om etikprovning ska ses över.³

Etikprovning kan i någon mening sägas begränsa den akademiska friheten, och krav på provning bör därför inte införas lättvindigt. Begränsningar bör vara ändamålsenliga och stå i proportion till sitt syfte – ett syfte som enligt etikprovningsslagen är att skydda den enskilda människan och respekten för människovärdet vid forskning (1 § EPL). System för etikprovning finns också i flera andra länder så frågan vilken slags forskning som ska etikprövas är inte unik för Sverige.

Ett sätt att närma sig frågan om huruvida det svenska etikprovningssystemet är ändamålsenligt och proportionerligt är att jämföra det med andra länders system. En sådan jämförelse ger förvisso inte något omedelbart svar på frågan om det svenska systemet är välavvägt, men om det visar sig finnas substantiella skillnader mellan det svenska systemet och andra system så finns anledning att ställa sig frågan och närmare undersöka om den väg den svenska lagstiftaren valt är den bästa. En internationell jämförelse är också på sin plats mot bakgrund av att frågor om god forskningssed kan anses vara en internationell angelägenhet (Tranöy 1983)⁴ och den kan även ge en indikation på om svensk forskning försvåras eller underlättas i relation till vad som är fallet i andra länder. Sveriges avvikande reglering jämfört med andra EU-länder har även lagts fram som skäl för en kommande översyn av det svenska systemet.⁵ Syftet med denna studie är att bidra till en sådan översyn eller annan utvärdering och vidareutveckling av det svenska systemet – genom att ge framtida utredare och beslutsfattare en bredare kontext och peka på konkreta och realistiska regleringsalternativ.

I denna artikel görs därför en internationell jämförelse mellan olika system

3 Pressträff den 17 Maj 2023, tillgänglig på <<https://regeringen.se/pressmeddelanden/2023/05/etikprovningsslagen-ska-ses-over/>>, citerad 2023-07-23. Samtidigt som korrektur för denna artikel skulle lämnas beslutade Regeringskansliet att tillsätta en utredning för att utreda undantag från kravet på etikgodkännande för viss forskning och regleringen av tillsyn i etikprovningsslagen. Utredningen ska vara klar senast den 30 september 2024. Vi har inte haft möjlighet att undersöka om direktiven till utredningen kan påverka innehållet i artikeln.

4 Några exempel på detta är ALLEAs *The European Code of Conduct for Research Integrity* (2023) och COPE:s arbete med publiceringsetiska frågor. Inom medicinsk forskning återfinns normerna bland annat i den av Världsläkarförbundet framtagna *Helsingforsdeklarationen*.

5 Pressträff den 17 maj 2023, tillgänglig på <<https://regeringen.se/pressmeddelanden/2023/05/etikprovningsslagen-ska-ses-over/>>, citerad 2023-07-24.

för etikprövning. Analysen utgår från regler för etikprövning av icke-medicinsk forskning⁶ vid framstående forskningsuniversitet i Europa, USA, Kanada och Australien. Att jämförelsen delvis görs på universitetsnivå beror på att det i många länder inte finns någon nationell reglering för etikprövning. Startpunkten för urvalet av universitet är Times Higher Educations (THE) lista över de hundra högst rankade universiteten år 2023. Från denna lista har vi valt de högst rankade universiteten i de länder vi studerat. I de fall vi under arbetets gång har identifierat andra intressanta eller illustrativa regelverk har också dessa inkluderats i analysen. Hit hör till exempel våra nordiska grannländer och då särskilt Finland som med sitt nationella ramverk har flera intressanta specialregler. Det begränsade urvalet till trots torde genomgången vara tillräckligt omfattande och varierad för att ge en meningsfull överblick över befintliga regelverk och utgöra underlag för en analys av några framträdande likheter och skillnader mellan dessa.

Utöver denna inledning och en avslutande reflektion är artikeln upplagd så att vi först kortfattat beskriver vad som kännetecknar det svenska etikprövningssystemet och ger exempel på organisatoriska och regeltekniska skillnader mellan olika länders system. Därefter presenterar vi i beskrivande form våra huvudfynd i form av olika slags *undantag* från krav på etikprövning. Att fokusera på undantag är enligt vår bedömning ett fruktbart angreppssätt, eftersom det på ett förhållandevis enkelt och tydligt sätt kan identifiera centrala skillnader i fråga om vilka typer av forskning som behöver etikprövas i olika system. I det efterföljande avsnittet diskuteras och problematiseras dessa undantag. Avslutningsvis kommenteras de mönster vi identifierat och de implikationer dessa har för frågan om det svenska etikprövningssystemets ändamålsenlighet.

2. Ramarna för etikprövning i Sverige och utomlands

För att förstå den jämförande delen av vår analys är det viktigt att klargöra hur det svenska etikprövningssystemet fungerar (2.1), samt identifiera några av de avseenden i vilka det kan skilja sig från motsvarande system i andra länder (2.2).

2.1 DET SVENSKA ETIKPRÖVNINGSSYSTEMET

I Sverige är det alltså lagen som anger vilken slags forskning som behöver etikprövas. Påföljden för forskning utan erforderligt etikgodkännande kan vara böter eller till och med fängelse (38 § EPL), något som ännu inte utdömts under

6 Humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning kan beroende på detaljer bedömas falla inom ramarna för medicinsk forskning och då behöva prövas som sådan. Det tycks inte långsökt att anta att kraven för sådan prövning som regel är minst lika omfattande som den som gäller icke-medicinsk forskning, men det är inget som varit föremål för denna analys.

de snart tjugo år som lagen funnits. Tillsyn över lagens efterlevnad ligger hos Överklagandenämnden för etikprövning (Önep) som också är skyldig att göra en åtalsanmälan vid skälig misstanke om brott mot etikprövningslagen (34 och 35 §§ EPL).⁷

Till forskning som behöver etikprövas hör i Sverige sådan som innefattar behandling av *känsliga personuppgifter* (3 § EPL) – en kategori av personuppgifter som i sin tur listas i EU:s dataskyddsförordning (Art. 9.1 GDPR).⁸ Sådana personuppgifter är uppgifter som, direkt eller indirekt, avslöjar en levande persons ras eller etniska ursprung, politiska åsikter, religiös eller filosofisk övertygelse, medlemskap i fackförening, hälsa, sexualliv eller sexuella läggning, genetiska uppgifter samt biometriska uppgifter för att entydigt identifiera en person. Etikprövning krävs också för forskning som inbegriper behandling av personuppgifter om lagöverträdelse som innefattar brott, domar i brottmål, straffprocessuella tvångsmedel eller administrativa frihetsberövande. För enkelhetens skull kommer vi att fortsättningsvis använda termen “känsliga personuppgifter” för att referera också till sådana uppgifter.

Etikprövning krävs också av forskning som utförs enligt en metod som syftar till att påverka forskningspersonen fysiskt eller psykiskt eller som innebär en uppenbar risk att skada forskningspersonen fysiskt eller psykiskt (4 § 2 p. EPL). Övriga forskningsmetoder som kräver etikprövning är normalt endast aktuella vid medicinsk forskning och kommer därför inte ges någon större uppmärksamhet i denna artikel. Hit hör forskning som innebär ett fysiskt ingrepp på en människa (levande eller avliden) eller som avser studier på biologiskt material som har tagits från en levande människa och kan härledas till denna människa eller studier på biologiskt material som har tagits för medicinskt ändamål från en avliden människa och kan härledas till denna människa.

Det svenska regelverkets utformning av kravet på etikprövning har som konsekvens att många olika slags forskningsprojekt inom humaniora och samhällsvetenskap behöver etikprövas. Etikprövningslagen ger visserligen möjlighet att föreskriva om undantag från kravet på godkännande vid etikprövning i de fall då det står klart att forskningen inte innebär någon beaktansvärd risk för enskilds hälsa eller säkerhet eller för intrång i enskilds personliga integritet, men denna möjlighet har ännu inte använts.

Som redan nämnts utförs prövningen av en särskild myndighet – EPM. Den är indelad i sex verksamhetsregioner där varje består av två eller flera avdelningar. Minst en avdelning har till uppgift att pröva medicinsk forskning

7   Forskning utan erforderligt tillstånd kan i Sverige ha flera olika slags konsekvenser – formella och informella – vilket gör det svårt att överblicka vad en förseelse kan medföra för forskare (se Persson m.fl. i detta nummer).

8   Europaparlamentets och rådets förordning (EU) 2016/679 av den 27 april 2016 om skydd för fysiska personer med avseende på behandling av personuppgifter och om det fria flödet av sådana uppgifter och om upphävande av direktiv 95/46/EG (allmän dataskyddsförordning).

och minst en avdelning har till uppgift att pröva övrig forskning. Ordförande är en jurist (domare eller före detta domare). Övriga ledamöter består till två tredjedelar av personer med vetenskaplig kompetens och till en tredjedel av personer som företräder allmänna intressen (25 § EPL). Majoriteten av ledamöterna besitter alltså vetenskaplig kompetens vilket gör att prövningen har ett inslag av kollegial granskning. Detta innebär dock inte nödvändigtvis att det finns expertis inom just det område som ansökan gäller. EPM:s beslut kan överklagas till Önep vars beslut i dessa ärenden inte kan överklagas.

2.2 OLIKA SLAGS RAMAR FÖR ETIKPRÖVNING

Sverige är långt från det enda landet där etikprövning krävs av viss icke-medicinsk forskning, men det svenska systemet utmärker sig ändå i flera avseenden i förhållande till andra system vi granskat. Innan vi går in på vilken forskning som behöver etikprövas i olika system (avsnitt 3) finns det anledning att kort nämna några av de organisatoriska och regeltekniska skillnader vi identifierat mellan olika etikprövningssystem.

En grundläggande aspekt är vem som har den huvudsakliga uppgiften att reglera frågan om etikprövning. I Sverige finns, som sagt, en nationell reglering och en nationell myndighet som har hand om etikprövningen. Svenska universitet har i princip ingen kontroll över vilka slags studier som behöver genomgå etikprövning, annat än i det att de kan välja att vara striktare än vad lagen kräver. Internationellt sett är det i stället ofta universiteten själva som ställer krav på etikprövning av humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. I USA (Common Rule), Kanada (TCPS2) och Australien (National Statement 2018)⁹ ställer emellertid inflytelserika forskningsfinansiärer upp nationella ramverk som universiteten har att förhålla – och i praktiken anpassa – sig till.¹⁰ I Finland har flera olika slags forskningsaktörer, inklusive universitet och högskolor, förbundit sig att följa Forskningsetiska delegationens anvisningar för etikprövning av humanvetenskap ("TENK").¹¹ I den fortsatta analysen kommer stort utrymme ägnas åt denna slags nationella ramverk eftersom de i praktiken bestämmer standarden för många av de universitet vi valt att studera.

9 Den nuvarande kodexen (National Statement 2018) ersätts den 1 januari 2024 av en ny version (National Statement 2023). Vi utgår dock i denna artikel primärt från de riktlinjer som gäller idag.

10 Dessa finansiärens riktlinjer skiljer sig från den i Europa så inflytelserika *The European Code of Conduct for Research Integrity* (2023) som tagits fram av ALLEA som trots att den innehåller rekommendationer som rör skydd av forskningsdeltagare inte tar upp regler för etikprövning. Man kan inte utesluta att detta ändras i framtiden vilket i så fall skulle kunna få stor effekt för europeiska lärosäten, åtminstone om Europeiska forskningsrådet försätter att villkora sin finansiering på att mottagarna respekterar ALLEAs grundläggande principer (Horizon Europe, Model Grant Agreement v1.1).

11 En redogörelse för detta samt listan på organisationer som förbundit sig att göra detta finns angivet på Forskningsetiska delegationens hemsida, tillgänglig på <<https://tenk.fi/sv/etikprovning/>>, citerad 2024-07-24.

En annan sak som skiljer systemen åt är hur omfattande själva prövningsprocessen är. Vid vissa av de granskade universiteten finns regler för förenklad etikprövning ("expedited review" eller "delegated review") som till exempel kan innebära att prefekten bedömer forskningen.¹² Även fullskaliga etikprövningar framstår många gånger som långt mindre omfattande än vad som är fallet i Sverige.¹³ Det förekommer också snabbspår ("fast track") för forskning där en skyndsam etikprövning behöver ske.¹⁴ Sverige har visserligen haft ett snabbspår för Covid-19-relaterad forskning men detta gällde endast en avgränsad period och primärt medicinsk forskning.¹⁵

I Sverige gäller kravet på etikprövning endast forskning som utförs i Sverige (5 § EPL) också om forskningshuvudmannen har sin hemvist i Sverige. Detta innebär att svenska forskare inte har någon möjlighet att få EPM:s prövning av den forskning man genomför utomlands¹⁶ och att det i sådana fall många gånger inte heller finns något krav på etikprövning. Också i detta avseende är det svenska systemet speciellt – i ett avseende som åtminstone i teorin kan leda till att etiskt problematisk forskning helt sker utan granskning. I Sverige har vissa huvudmän, såsom till exempel Lunds universitet, försökt täppa till denna etiska lucka genom att ställa upp krav på forskning som helt eller delvis genomförs i utlandet.¹⁷

Etikprövningssystemens exakta utformning har stor betydelse för vilka följder de har. Exempelvis har avgränsningen av vilken forskning som ska etikprövas större betydelse för forskaren ju mer ingående prövningen är och ju strängare sanktioner som forskaren kan råka ut för. Vi har emellertid inte möjlighet att i denna artikel fördjupa oss närmare i dessa slags skillnader. I fokus för vår analys är regler för vilken slags forskning som behöver genomgå etikprövning och alltså inte *hur* denna prövning är organiserad och genomförs, eller vilken slags kontroll och sanktionsmöjligheter som finns i de fall en forskare misstänks bryta mot reglerna. Här kan bara kort noteras att det i ett internationellt perspektiv ter sig ovanligt med ett externt tillsynsorgan för just etikprövningen. Att fängelsestraff kan utdömas förefaller rentav vara unikt för Sverige.

I flera länder hanteras avgränsningen av vad som behöver etikprövas vanligtvis på ett annat sätt än i Sverige. Man utgår i dessa fall från en vid

12 Se exempelvis reglerna vid Universitetet i Cambridge, tillgängliga på <https://www.research-integrity.admin.cam.ac.uk/sites/www.research-integrity.admin.cam.ac.uk/files/ethics_flowchart.pdf>, citerad 2023-07-27. Regler för delegerad prövning finns i TCPS2: 79.

13 Hit hör exempelvis universitetet i Heidelberg vars ansökningsblankett finns tillgänglig på <<https://www.wiso.uni-heidelberg.de/fakultaet/IRB.html>>, citerad 2023-07-24.

14 Hit Hör KU Leuven, se <https://research.kuleuven.be/en/integrity-ethics/ethics/committees/smec/copy_of_STAFFWhere-and-how-to-apply#section-4>, citerad 2023-07-27.

15 EPM dnr 2020-01296.

16 Eftersom etikprövningen i andra länder ofta sker lokalt finns det inte heller något självklar kanal för att pröva forskningen i dessa länder, annat än om man redan samarbetar med ett universitet i landet i fråga.

17 Lunds universitet dnr P 2020/1701.

definition av den slags forskning (forskning som avser människa, "human subject research") som behöver etikprövas och gör därefter (ofta substantiella) undantag från denna regel. Inom denna vida definition faller i princip all form av forskning som involverar människor, uppgifter om dem eller prover från dem.¹⁸ Definitionen är därmed mer omfattande än vad som följer av det svenska kravet på etikprövning, bland annat eftersom den inte gör någon skillnad på känsliga och icke-känsliga personuppgifter, men också eftersom den är tillämpbar på i princip alla interaktioner mellan forskare och forskningspersoner. Det behöver dock i praktiken inte innebära att mer forskning behöver etikprövas, eftersom det också görs betydande undantag från huvudregeln.

Reglerna kan även utformas på så sätt att de mer i detalj beskriver vilken slags humanforskning som behöver etikprövas. Prövning kan krävas om forskningen exempelvis inbegriper vissa grupper. Det kan handla om studier där deltagare är fångar,¹⁹ är involverade i illegala aktiviteter eller hör till en specifik etnisk minoritet.^{20,21} En annan slags regel ser till risker för andra människor än forskningspersonerna. Universitetet i Cambridge menar att etikprövning kan behövas om forskningen kan ha konsekvenser för en identifierbar grupp av personer.²² Detta kan tänkas bli aktuellt om vetenskapliga fynd bidrar till ökad stigmatisering av en viss samhällsgrupp. Viss forskning där samtycke inte inhämtats utgör ett annat slags krav på etikprövning. Hit hör så kallad deceptionsforskning där forskningspersonen kan vilseledas om forskningens egentliga syfte.²³ Och det finns flera andra regler av liknande slag.

18 Hit hör de nationella koderna i Kanada och Australien samt reglerna vid universiteten i Amsterdam, Utrecht och Oxford. Även det federala amerikanska regelverket ("Common Rule") kräver prövning av ett stort antal typer av forskningsprojekt.

19 I USA:s Common Rule (subpart C) finns specialregler för forskning som involverar fångar. Sådana kan trumfa undantag som gällt om forskningen inkluderat andra grupper av forskningspersoner.

20 Sådana regler finns i den australiska kodexen där specialregler gäller om "Torres Strait Island People" och Aboriginer deltar i forskningen (National Statement 2018 5.1.6 b).

21 I en mening kan även forskning som involverar patienter anses höra till denna kategori eftersom klinisk forskning snart sagt alltid kräver etikprövning, men här är det svårt att säga om det är en presumtion om förekomsten av risk som motiverar prövningen, snarare än att patienter befinner sig i en beroendeställning. Klart är även humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning ofta behöver prövas om den involverar patienter. Detta framgår tydligt i Storbritannien där etikprövning krävs för forskning som involverar NHS-patienter. I det svenska systemet följer kravet på etikprövning av den aktuella forskningen från att det rör sig om patienter och den därigenom (snart sett undantagslöst) behandlar känsliga personuppgifter (hälsa). Relaterat är specialkrav som gäller för forskning som inbegriper gravida kvinnor eller foster (National Statement 2018 5.1.6. b).

22 Till exempel generalologi hos krigsförbrytare. Regeln finns insprängt i vad som annars utgör ett undantag för viss återanvändning av forskningsdata (så kallad "secondary use"), se <https://www.research-integrity.admin.cam.ac.uk/sites/www.research-integrity.admin.cam.ac.uk/files/ethics_flowchart.pdf>, citerad 2023-07-27.

23 Hit hör den finska forskningsetiska kodexen (TENK: 19). Av intresse är även det expertutlåtandet som beställts av Europeiska kommissionen, enligt vilket bland annat etikgodkännande ska inhämtas vid denna slags forskning (DGEG 2021).

Åtskillig forskning som faller under sådana regler kan behöva etikprövas även i Sverige, men då av indirekta skäl som exempelvis att forskningen medför behandling av känsliga personuppgifter. Det är svårt att avgöra i vilken utsträckning inkludering av ovannämnda grupper är en förutsedd eller avsedd konsekvens hos det svenska systemet. I stor utsträckning verkar det faktiskt vara en tillfällighet om och när forskning som kan anses äventyra människovärdet kräver tillstånd enligt etikprövningslagen. Detta trots att skyddet för respekten för människovärdet i forskning är ett av lagens uttalade syften (Wahlberg m.fl. 2023).

Viktigt att observera är även att reglerna – såväl prövningskrav som undantag – förekommer i ett sammanhang och inte utan vidare kan isoleras från det omgivande regelverket. Samtidigt har de alla en funktion som förtjänar att lyftas fram i denna jämförande analys. När det gäller de nationella ramverken, som alltså ges stort utrymme i detta arbete, ska man även komma ihåg att man på universitetsnivå kan ställa striktare krav på etikprövning.

3. Krav på etikprövning – en internationell utblick

Internationellt skiljer sig såväl ramverken som de konkreta reglerna för etikprövning åt. Vissa skillnader rör de slags studier som undantas från kravet på etikprövning (fortsättningsvis: ”undantag”). Det är dessa vi nu ska titta närmare på. När vi använder termen ”undantag” gör vi det i relation till en hypotetisk (men även internationellt sett vanligt förekommande) huvudregel enligt vilken forskning som avser människor ska etikprövas. Som redan framgått kan regleringen av vilken forskning som behöver etikprövas utformas på många olika sätt; det som i ett system regeltekniskt sett är ett undantag från en huvudregel, kan i ett annat system helt enkelt lämnas oreglerat. Vårt tillvägagångssätt innebär inte att vi tagit ställning i frågan om vad som utgör en lämplig huvudregel, utan syftar endast till att underlätta jämförelser och analys.

En utgångspunkt för vår analys är alltså att de typer av undantag som vi identifierat i något avseende beskriver vad som bedömts tillräckligt etiskt oproblematiserat för att inte behöva etikprövas – en utgångspunkt som vi nyanserar och problematiserar längre fram i den här översikten (avsnitt 4). Undantagen väcker nämligen flera frågor. För tydlighetens skull kommer vi dock att inledningsvis lista och beskriva dessa undantag och först därefter diskutera dem. En konsekvens av vårt tillvägagångssätt är att system som medger få (tydliga) undantag inte får något stort utrymme i vår redogörelse.

3.1 ÄMNESOMRÅDESSPECIFIKA UNDANTAG

Ett sätt att ta sig an frågan vilken slags forskning som behöver etikprövas är att knyta kravet på etikprövning till vetenskapliga ämnesområden. I våra

grannländer Danmark och Norge sker detta i den betydelsen att det endast är (viss²⁴) medicinsk forskning som måste etikprövas.²⁵ Annan forskning kan beroende på omständigheterna ges möjlighet att etikprövas, men något nationellt krav på att så måste ske finns inte. Hur detta hanteras vid de enskilda lärosätena kan variera. Vid humanistiska fakulteten vid Köpenhamns universitet finns det till exempel möjlighet att få sin forskning prövad men detta sker då huvudsakligen frivilligt, medan det vid Aalborg universitet sedan en tid finns ett allmänt krav på etikprövning av forskning som väcker etiska frågor.²⁶

Utöver de synnerligen breda ämnesområdesspecifika undantag som finns i Danmark och Norge förekommer det även mer specifika ämnesorienterade undantag. En sådan variant slår fast att en viss typ av forskning inte alls räknas som forskning som avser människa (eller ens som forskning) och att den som konsekvens inte behöver etikprövas.²⁷ I den amerikanska Common Rule gäller detta till exempel juridisk och historisk forskning (Common Rule 46.102 (l)(1)). Man kan förstås inte på detta vis stipulera sig ur en etisk fråga, men definitionen kan samtidigt tänkas baseras på ett etiskt ställningstagande om att denna forskning är harmlös eller att det finns andra skäl till att etikprövning inte behövs. Vi återkommer till denna komplexitet längre fram i denna artikel.

3.2 UNDANTAG FÖR LÅGRISKFORSKNING

Ett annat slags undantag fokuserar direkt på de risker forskningen bedöms vara förenad med. Låg risknivå kan förvisso antas vara den etiska *grunden* till flertalet av de undantag som förekommer i materialet men i detta avsnitt intresserar vi oss för en kategori av undantag där betydelsen av risknivån uttrycks på ett mer explicit sätt. Ett sådant undantag återfinns i det nationella forskningsetiska ramverket i Australien där det framgår att forskning inte behöver etikprövas om denna inte innebär mer än en låg risk, där ”låg risk” beskrivs som forskning där den enda förutsebara risken är obehag (National Statement 2018: 13). Undantag som kretsar kring risknivån behöver emellertid inte nödvändigtvis vara uttryckt i termer av ”risk”. Exempelvis har universitetet i Utrecht en bestämmelse som undantar forskning där det är mycket osannolikt att etiska frågor uppstår. Denna variant kan framstå som mer omfattande än sin australiska motsvarighet, men för att ta reda på om så verkligen är fallet behöver man titta närmare

24 Åtskillig medicinsk forskning behöver inte genomgå den typ etikprövning som diskuteras i denna artikel. Hit hör teoretiskt arbete eller sådan som utgår från djurmodeller och därför behöver genomgå djurförsöksetisk prövning.

25 Att medicinsk och icke-medicinsk forskning regleras på olika sätt är inte ovanligt internationellt sett, tvärtom, men det ställs ändå ofta upp någon slags regler för etikprövning av icke-medicinsk forskning.

26 Beskrivningen och listningen av exempel finns tillgängligt via universitetets hemsida, tillgänglig på <<https://www.aau.dk/ethical-approval-of-research-to-be-mandatory-at-aau-n73021>>, citerad 2023-06-01.

27 Avses gör alltså här inte sådan forskning som uppenbarligen faller utan för definitionen som mycket av det som sker inom teoretisk filosofi, astronomi och biologi.

på tillämpningen, vilket vi inte haft möjlighet att göra inom ramen för denna artikel.

3.3 UNDANTAG SOM BYGGER PÅ INHÄMTANDE AV INFORMERAT SAMTYCKE

Principen om informerat samtycke utgör en hörnsten inom forskningsetiken.²⁸ Principen innebär något förenklat att forskningspersonerna ska ges möjlighet att själva ta ställning till om de vill medverka i forskningen efter det att de först informerats om forskningens innebörd och vad medverkan kan väntas innebära för dem. Även om principen som sådan är fristående från frågan om etikprövning är det inte förvånande att det finns undantag som tar fasta på om samtycke inhämtas. Vi ska nu titta närmare på två sådana undantag.

3.3.1 Samtycke från forskningspersonen själv

I den finska forskningsetiska kodexen för humanvetenskaperna finns ett undantag för forskning där informerat samtycke inhämtas från forskningspersonerna (TENK: 19f). Undantaget ifråga gäller bland annat vissa personuppgiftsbehandlingsåtgärder. Ett snarlikt ”undantag” fanns i Sverige fram till år 2008 för forskning som enbart innebar behandling av känsliga personuppgifter (och som alltså omfattades av 3 § men inte av 4 § EPL). I Finland är motsvarande regel inte utformad som ett undantag utan följer av bestämmelserna om vad som ska prövas (om forskningen avviker från principen om informerat samtycke behöver den etikprövas, TENK: 17). I relevant mening fungerar regeln dock som precis den typ av undantag vi behandlar i denna artikel. Regeln har som konsekvenser att de flesta enkät- och intervjustudier undantas från kravet på prövning. Samtycke kan i vissa system även fria från krav från etikprövning av vissa slags interventioner (se 3.4).

3.3.2 Samtycke från vårdnadshavare

Ett undantag som till ytan liknar ovan nämnda undantag är att etikprövning inte behövs om en ställföreträdare ger samtycke i situationer då en person inte själv kan ta ställning till forskningen. Att någon i dessa situationer behöver träda in och samtycka är helt i linje med flera forskningsetiska koder. Detta stadgas även i etikprövningslagen för viss slags forskning som avser barn och personer som inte kan samtycka till att medverka (18 och 22 §§). Skillnaden mellan regleringen i etikprövningslagen och det undantag som här är av intresse är att samtycket enligt det senare friar från kravet på etikprövning. En variant av ett sådant undantag finns i den finska nationella kodexen. Detta gäller barn som

²⁸ Detta framgår i otaliga riktlinjer och rekommendationer. I en svensk kontext kan Vetenskapsrådets skrift *God forskningssed* nämnas (Vetenskapsrådet 2017).

ännu inte fyllt 15 år.²⁹ Tanken verkar vara att samtycke från vårdnadshavare är att likställa med forskning med samtycke från forskningspersonen, och att etikprövning därför inte behövs (om inte forskningen av någon annan orsak är tillståndspliktig).

3.4 HARMLÖSA INTERVENTIONER

I den amerikanska Common Rule finns undantag för harmlösa ("benign") interventioner och datainsamling kopplad till dessa (Common Rule 46.104(d)). Enligt den bestämmelsen ska sådana interventioner vara kortvariga, ofarliga, smärtfria och inte fysiskt invasiva, sannolikt inte komma att ha en betydande negativ bestående inverkan på försökspersonerna samt inte ge anledning att tro att forskningspersonerna kommer att uppleva interventionerna som stötande eller pinsamma. Exempel som listas är att låta forskningspersoner spela ett onlinespel eller låta dem lösa problem under olika ljudförhållanden. Men undantaget är endast tillämpligt om en rad andra villkor är uppfyllda, inklusive att samtycke inhämtats i förväg.

3.5 FORSKNING SOM ENDAST INBEGRIPER (PERSONUPPGIFTS) BEHANDLING

En hel kategori av undantag från krav på etikprövning rör behandling av vissa slags personuppgifter. Undantagen kretsar kring att uppgifternas karaktär eller historik gör dem mindre skyddsvärda, eller åtminstone gör etikprövning obehövlig. Undantagen har bitvis liknande konsekvenser för vilka slags studier som måste etikprövas, men de skiljer sig åt avseende vad de tar fasta på och således även avseende de underliggande etiska ställningstagandena.

3.5.1 Anonymiserade uppgifter

Ett undantag gäller situationer då det inte längre går att knyta uppgifterna till de personer de handlar om. Det handlar alltså här om sedan tidigare insamlade och anonymiserade uppgifter. När vi här talar om anonymiserade uppgifter så avser vi att uppgifterna inte längre *kan* kopplas till de individer från vilken de härrör eller gäller. Om det finns en kodnyckel, krypteringsnyckel eller annan information som krävs för att knyta uppgifter till person är uppgifterna inte anonymiserade, utan pseudonymiserade.

Undantaget för hantering av anonyma uppgifter förekommer uttryckligen vid exempelvis vid Oxfords universitet, samt vid Imperial College London i de fall uppgifterna är publikt tillgängliga.³⁰

29 Återigen är det inte utformat som ett undantag utan följer ur kravet på när etikprövning behövs (TENK: 17).

30 Tillgänglig på <<https://researchsupport.admin.ox.ac.uk/governance/ethics/apply/>>; <https://www.imperial.ac.uk/research-ethics-committee/ethics-approval-overview/>>, citerad 2023-07-27. I Storbritannien finns specialregler för uppgifter som härrör från National Health Service (NHS) vilket ska tas i beaktande i de fall man diskuterar undantag för personuppgifter.

3.5.2 *Icke-personlig information från forskningspersoner*

I den kanadensiska kodexen återfinns ett undantag för forskning som visserligen innebär en interaktion med uppgiftslämnare (till exempel en intervju) men där dessa personer inte står i fokus för forskningen (TCPS2: 15). Det kan handla om personer som i sin tjänst lämnar ut information eller uppgifter om den organisation eller det företag de arbetar vid, organisationens policyer, förfaranden, yrkespraxis eller statistiska rapporter. Informationen kan i någon minimal mening bedömas röja personuppgifter (tjänsteman T lämnade ut handling H) men den röjer inget om *personen* ifråga. Skulle det röra sig om en tjänsteman som lämnar ut uppgifter om en annan *person* så gäller inte undantaget. Detsamma gäller om personen självständigt berättar om sina erfarenheter av eller syn på det företag i vilket denne arbetar. I så fall bedöms detta inte annorlunda än andra sorters intervjuer. Det handlar alltså inte om ett undantag för forskning som involverar yrkesutövare eller vissa yrkeskategorier.

3.5.3 *Icke-känsliga personuppgifter*

Ett "undantag" som vi endast stött på i Sverige är det som gäller behandling av icke-känsliga personuppgifter. Återigen är det aktuella regelverket inte formulerat som ett undantag, utan utgör en konsekvens av reglerna för vad som behöver etikprövas. Forskning som innebär en behandling av andra slags personuppgifter än känsliga personuppgifter behöver hursomhelst inte etikprövas i Sverige. Eftersom känsliga personuppgifter begränsas till det som listas i 3 § EPL innebär det att ganska omfattande personuppgiftsbehandling är möjlig utan etiskt godkännande. Exempelvis anses inte uppgifter om ekonomiska förhållanden och släktskap i sig vara känsliga i etikprövningslagens mening. Noteras bör att det i Sverige inte spelar någon roll om forskningspersonerna samtyckt till, eller ens informerats om, behandlingen. Är uppgifterna inte känsliga så behövs inget tillstånd förutsatt att tillstånd inte krävs på någon annan grund.

3.5.4 *Allmänt tillgängliga personuppgifter*

I den kanadensiska kodexen görs undantag för behandling av personuppgifter som är allmänt tillgängliga, under förutsättning att de personer som informationen avser inte har några rimliga förväntningar på skydd av sin personliga integritet ("no reasonable expectation of privacy").³¹ Vad detta kan handla om exemplifieras på följande sätt:

identifiable information may be disseminated in the public domain through print or electronic publications; film, audio or digital recordings; press accounts; official publications of private or public institutions; artistic installations, exhibitions or literary

31 TCPS2:16. Detta sätt att närma sig undantaget finns inte specificerat i de regler vi har studerat men sammanfaller i hög grad med undantaget i GDPR 9.2(e) från förbudet att behandla känsliga personuppgifter.

events freely open to the public; or publications accessible in public libraries (TCPS2: 16).

Motsvarande undantag finns även, om än i en något annan tappning, i den finska nationella kodexen.³² Detsamma gäller vid Imperial College London men då utan den specifika kvalifikationen att personen inte ska ha några rimliga förväntningar på skydd av sin personliga integritet.³³

En variant på denna regel, vilken även den återfinns i den kanadensiska kodexen undantar observationer av människor på offentliga platser om detta (a) inte innebär någon intervention eller direkt interaktion från forskarnas sida, (b) de observerade personerna inte har någon rimlig förväntan på integritet ("reasonable expectation of privacy"), och (c) spridningen av forskningsresultaten inte tillåter identifikation av enskilda personer (TCPS2 Art. 2.3).

3.5.5 Personuppgifter som är allmänt tillgängliga genom en laglig mekanism

Ett annan slags undantag på temat allmänt tillgängliga uppgifter står också detta att finna i den kanadensiska kodexen. Undantaget gäller uppgifter som är allmänt tillgänglig genom en mekanism som fastställs i lag eller andra författningar, och som är skyddad enligt lag. De exempel som nämns är dödsorsaksregister, domar, offentliga arkiv och offentlig statistik (TCPS2: 17; jfr. National Statement 2023: 87f). I Kanada, där regeln alltså förekommer, nämns att alla offentliga arkiv, också sådana som är föremål för vissa restriktioner (information and privacy) kan omfattas.

3.5.6 Undantag för behandling av redan insamlade och pseudonymiserade uppgifter

Ett slags undantag gäller behandling av redan insamlade och *pseudonymiserade* personuppgifter, givet att vissa villkor är uppfyllda. Pseudonymisering innebär att information som identifierar personerna har skiljts från övriga uppgifter. Undantaget figurerar i den version av den australiensiska kodexen som kommer att träda i kraft 1 januari 2024 (National Statement 2023 Art. 5.1.17(a)) och det villkoras på att forskningen endast innebär låg risk för forskningspersoner och samhälle, samt att de forskare som mottar data uttryckligen går med på att:

(i) not to attempt to re-identify those with whom the information or data is associated;

32 Forskning undantas krav på etikprövning om den inbegriper publikt tillgängliga uppgifter, arkivdata eller registerdata är undantaget om det inte finns några dataskyddsrelaterade risker associerade med data som är kombinerade med andra källor (TENK: 20).

33 Tillgänglig på <https://www.imperial.ac.uk/research-ethics-committee/ethics-approval-overview/>, citerad 2023-07-23.

(ii) to take all reasonable steps to prevent re-identification of the information or data for unauthorised purposes or access to the information or data by those who are not authorised; and

(iii) that any sharing of any research data during or after the project will not create any additional risks of re-identification of the information or data (National Statement 2023: 87f).

Även vid Oxfords universitet tycks forskning falla utanför prövningskravet i de fall då forskare och samarbetspartners inte har tillgång till information som kan användas till att identifiera de personerna uppgifterna handlar. Men detta ska sägas med viss reservation då det från tillgängliga riktlinjer är oklart precis hur reglerna ska tolkas och då undantaget inte är fristående utan en konsekvens av hur "personal data" definieras. Undantaget gäller under alla omständigheter bara om uppgifterna inte härrör från NHS.³⁴ Tolkningssäkerheten åsido utgör denna slags pseudonymiseringsundantag en intressant möjlighet, väl värd att beakta.

4. Undantagens rimlighet och de svenska förhållandena

Samtliga de undantag som beskrivits ovan förekommer vid något av de framstående forskningsuniversitet som vi granskat, men endast ett av undantagen förekommer i princip överallt där regler alls finns, nämligen det som gäller vid behandling av anonymiserade uppgifter. Vi ska nu titta närmare på detta och de övriga undantagens rimlighet och i vilken utsträckning de ligger i linje med det svenska systemet. Återigen är det viktigt att hålla i åtanke att undantagen finns inbäddade i ett mer övergripande regelverk och inte kan utvärderas fullt ut utan att kontexten beaktas. Mot bakgrund av den debatt som förts om det svenska systemet, ska emellertid här diskuteras om den internationella jämförelsen visar på uppenbart bättre sätt att avgränsa vad som behöver etikprövas.

4.1 ÄMNESOMRÅDESSPECIFIKA UNDANTAG

Den typ av ämnesområdesspecifika regler för etikprövning som beskrivs ovan (avsnitt 3.1) väcker flera frågor. En första fråga är hur ämnesområdena bör avgränsas. Vad avgör om en studie hör till ett ämnesområde snarare än ett annat? Är det de metoder som används, den data som studeras, organisatorisk tillhörighet, eller något annat som ska fälla avgörandet? Ju tydligare avgränsningen tar sikte på metoder och material, desto svårare kan det bli att ringa in ett visst ämnesområde. Det kan många gånger vara svårt att dra den

34 Tillgänglig på <<https://researchsupport.admin.ox.ac.uk/governance/ethics/apply#widget-id-1871326>>, citerad 2023-05-25.

ämnesmässiga gränsen mellan nutidshistoria, statsvetenskap och sociologi, bara för att nämna ett exempel.

Det är svårt att hitta etiskt relevanta skäl för att låta organisatorisk hemvist (som vilken fakultet eller institution forskaren hör till) fälla avgörandet för om etikprövning är behövlig. Särskilt gäller det den typ av synnerligen breda "undantag" från kravet på etikprövning som finns i Danmark och Norge. Om etikprövning verkligen fyller en viktig funktion inom medicinsk forskning (och sådan brukar normalt behöva prövas, även i Danmark och Norge) ter det sig märkligt att undanta *all* icke-medicinsk forskning från kravet på etikprövning. Variationen på forskningsfrågor, tillvägagångssätt, metoder och studiepopulationer inom icke-medicinsk forskning är så stor att det inte råder brist på exempel där människor exponeras för risker, mycket skyddsvärda personuppgifter hanteras eller sårbara grupper inkluderas i forskningen, för att bara nämna några faktorer.³⁵

Mot bakgrund av att etikprövning syftar till att skydda forskningspersonerna är det rimligen de planerade forskningsaktiviteterna och vad dessa kan innebära för forskningspersonerna som bör avgöra om etikprövning är befogad, inte inom vilket ämnesområde forskningen bedrivs. I *detta* avseende framstår det svenska etikprövningssystemet som logiskt utformat.³⁶ Naturligtvis har även ett system som det svenska som konsekvens att forskning inom vissa ämnesområden i praktiken inte behöver etikprövas (exempelvis forskning inom astronomi eller kemi). Men detta bottnar alltså i vilka forskningsaktiviteter som normalt utförs inom dessa områden.

Ämnesområdebaserade undantag kan tyckas vara ett bakvänt sätt att hantera vad som bör och inte bör etikprövas. Sådana undantag kan övervägas om det visar sig att kravet på etikprövningen inom ett visst ämnesområde är så pass försvarande att forskningen, trots att den är mycket angelägen, inte kan genomföras i önskvärd omfattning. Så kan även vara fallet om kostnaden, tidsåtgången och fördröjningen av prövningsförfarandet inte står i proportion till riskerna. Och om dessa saker upplevs som betungande av forskarna kan detta utgöra ett omvänt incitament för att bedriva angelägen forskningen.³⁷ Ämnesorienterade undantag kan i dessa fall tänkas utgöra en tillräckligt träffsäker åtgärd. Exempel på kandidater för denna slags undantag från andra etikprövningssystem är viss juridisk och statsvetenskaplig forskning (se avsnitt 3.1 ovan). Sådan forskning

35 Tilläggas bör att det samtidigt finns det medicinska forskningsprojekt vilka visserligen avser människor men där riskerna är mycket låga. Det kan finnas flera skäl till att man valt att enbart kräva etikprövning av medicinsk forskning, men valet kan inte gärna helt utgå från en riskbedömning.

36 Men då räknar vi inte med så-kallade studentundantaget i beaktande, enligt vilket arbeten som helt genomförs på grund- eller avancerad nivå inte räknas som forskning och därigenom inte faller inom lagens tillämpningsområde.

37 På omvänt sätt kan finnas skäl att etikpröva viss riskfri forskning för att leva upp till vetenskapliga tidskrifters krav, internationella deklarationer och konventioner.

skulle i delar kunna beskrivas som en viktig del i granskningen av statsmakten, rättssäkerheten och demokratin, och av det skälet inte böra försvåras mer än absolut nödvändigt (se även 4.6 nedan). Vi lämnar det emellertid öppet om detta är en framkomlig väg att införa ett sådant undantag.

4.2 UNDANTAG FÖR LÅGRISKFORSKNING

Undantag för lågriskforskning kan vid första anblick te sig intuitivt tilltalande. Etikprövning syftar trots allt till att skydda forskningspersonerna och ju lägre risker forskningen är förenad med, desto mindre motiverad är etikprövningen, åtminstone enligt ett sätt att se det. Problemet är att ett sådant undantag innebär att en central riskbedömning läggs i händerna på forskarna. Det är inte självklart att forskarens egen bedömning sammanfaller med den som hade gjorts vid en extern etikprövning. En av poängerna med en extern och oberoende granskning är rimligen att undvika egna blinda fläckar och den intressekonflikt som finns i att både genomföra och bedöma ett projekt (forskaren kan sägas befinna sig i en jävsituation).

En annan utmaning med undantag av det här slaget är att definiera lågriskforskning på ett sådant sätt att den pekar ut rätt saker. Så vad kännetecknar lågriskforskning? I det australiensiska ramverket ska den enda förutsedda risken vara obehag ("discomfort"), medan det i den finska kodexen anges att risken för skada inte ska överstiga sådan som forskningspersonen stöter på i vardagen (TENK Art. 4.2). Värt att notera är att det finska riktmärket även ofta tillämpas inom medicinsk forskning, men då inte för vad som behöver etikprövas (inom medicin är kravet på etikprövning av sådan forskning i princip undantagslöst) utan för vilken risknivå som är godtagbar när forskningspersonen själv inte kan samtycka. I den svenska disciplinneutrala etikprövningslagen ställs i det senare sammanhanget kravet att forskningen i dessa fall innebär en "obetydlig risk för skada och ett obetydligt obehag för forskningspersonen" (21 § EPL). Denna slags kvalifikation är svårtolkad och har kritiserats i den internationella debatten (Resnik 2005; Westra m.fl. 2011) men tillämpningen och tolkningen av detta krav ligger i Sverige ytterst hos etikprövningsmyndigheten och inte hos forskarna. Det sistnämnda är en viktig sak, men tolkningssvårigheterna uppstår förstas vare sig bedömningen görs av forskaren eller av en extern granskningsinstans.

Det bör nämnas att det svenska etikprövningssystemet förvisso innehåller ett riskbaserat kriterium men att detta regeltekniskt inte är utformat som ett undantag utan som en omständighet som medför att forskning ska etikprövas. Närmare bestämt handlar det, som ovan nämnts, om att forskning som innebär en "uppenbar risk att skada forskningspersonen fysiskt eller psykiskt" måste etikprövas (4 § EPL). Villkoret är *tillräckligt* för att etikprövning ska krävas, men alltså inte *nödvändigt* för att så ska vara fallet. Därför kan forskning som innebär lägre risker behöva etikprövas, som till exempel analys av känsliga

personuppgifter i form av kända riksdagspolitikens partipolitiska tillhörighet (enligt 3 § EPL). Detta gör att villkoret i grunden skiljer sig från dem vi diskuterat ovan. Problemen är dock likartade vad gäller bedömningen av vad som är en uppenbar risk att skada. I Sverige där man kan dömas till böter eller fängelse för brott mot etikprövningslagen är denna tolkning inte oviktig.³⁸

4.3 SAMTYCKE SOM GRUND FÖR UNDANTAG

Att undanta forskning som bedrivs med samtycke från krav på etikprövning (3.3.1) har som konsekvens att de allra flesta intervju- eller enkätstudier faller utanför prövningsplikten. Etiskt sett kan detta motiveras av att forskningspersoner själva får ta ställning till om de vill medverka – och detta mot bakgrund av forskningens syfte, den tid det tar att medverka och det integritetsintrång som forskningen eventuellt medför. Forskningspersonen kan här anses vara den som bäst tillvaratar sina intressen; som bäst känner sig själv och sina egna prioriteringar. Hon kan även sägas ”äga sin integritet” och ha rätt att ta ställning i denna slags frågor. Att kräva förhandsgranskning (det vill säga: andras tillstånd) kan tolkas som ett underkännande av personernas förmåga att själva bestämma över med vem de vill interagera och dela sina erfarenheter och perspektiv. Värt att notera är att samtyckesundantaget ligger i linje med undantaget i EU:s allmänna dataskyddsförordning mot förbudet att behandla känsliga personuppgifter om detta sker med stöd av samtycke (GDPR Art. 9.2(a)).³⁹

Mot undantaget kan anföras att det ibland är svårt för forskningspersonen att själv bedöma eventuella risker och fördelar, varför en extern granskning medför ett *stärkt* skydd.⁴⁰ Det kan också ifrågasättas om det är lämpligt att forskaren själv avgör om ett giltigt samtycke kan lämnas. Samtidigt anses inte sådant stärkt skydd behövas inom många andra samhällsområden där personuppgifter behandlas – känsliga eller inte – som marknadsundersökningar eller journalistik. Forskningen kan dock välja att anamma en striktare standard för att det inom forskning, i motsats till vissa andra områden, är både lämpligt och möjligt (Hansson 2011).

4.4 SAMTYCKE FRÅN VÅRDNADSHAVARE (ELLER STÄLLFÖRETRÄDANDE)

Att undanta forskning från kravet på etikprövning då vårdnadshavarna samtyckt (3.3.2) är avgjort mer problematiskt än att undanta forskning där

38 I förarbetena framgår att risken ska vara uppenbar för forskningshuvudmannen utifrån erfarenheter, men detta ger föga vägledning i frågan var tröskeln för risk går, se prop. 2007/08:44: 52.

39 Att man i Sverige normalt inte åberopar samtycke som rättslig grund för forskning, utan i stället att forskning är av allmänt intresse (GDPR Art. 6.e) är av relevans då etikprövningen juridiskt sett fyller funktionen av sådana lämpliga och särskilda åtgärder som krävs för att säkerställa den registrerades grundläggande rättigheter och intressen då behandlingen inbegriper känsliga personuppgifter.

40 Se prop. 2007/08:44: 25.

forskningspersonen själv samtyckt. Det rör sig nämligen om forskning *utan* samtycke från forskningspersonen, och alltså från den forskningen primärt rör. Visserligen har vårdnadshavare långtgående möjligheter att få bestämma för sina barns räkning – exempelvis i frågor som rör skola, vård och omsorg, men gemensamt är att det är barnets bästa som väntas vara vägledande för beslutet. Forskning, å andra sidan, bedrivs inte för barnets skull och barnet kan i allmänhet inte heller väntas få någon konkret nytta av att inkluderas i forskning. Etikprövning kan ses som ett sätt att säkerhetsställa att barnets intresse tillvaratas i samband med forskning.

Detta väcker frågan om inte all forskning som involverar personer som själva inte kan samtycka borde etikprövas – oavsett om uppgifterna är känsliga eller inte. Klart är att det i Sverige inte spelar någon roll i sig om forskningen inkluderar små barn eller vuxna med nedsatt beslutskapacitet. Detta är ett område där den svenska regleringen möjligen kan vara underinkluderande (Wahlberg m.fl. 2023).

4.5 HARMLÖSA INTERVENTIONER MED MERA

Det undantag som gäller harmlösa interventioner ligger nära det där lågriskforskning undantas krav på etikprövning. Tanken tycks vara att man inte ska behöva pröva sådant som är uppenbart ofarligt. Ett liknande argument har lyfts i den svenska debatten och i det sammanhanget har anförts att vissa studier till och med kan förväntas vara positiva för forskningspersonerna (Tengland & Hermerén 2021). Liksom i fallet med lågriskforskning (4.2) kan det ifrågasättas om forskaren själv är lämpad att bedöma om en intervention är harmlös (då det föreligger en slags jävsproblem). Skulle ett sådant undantag införas i Sverige behövs substantiell vägledning avseende var gränsen för det harmlösa kan sägas gå samt exempel på studier som befinner sig på båda sidor gränsen. Visserligen står vi redan idag delvis inför liknande utmaningar, inte minst genom kravet på att etikpröva forskning som innebär en uppenbar risk att skada forskningspersonen fysiskt eller psykiskt (4 § EPL). Ett mer generellt undantag skulle emellertid sätta ytterligare fokus på avgränsningen av vad som anses harmlöst.

4.6 PERSONUPPGIFTSRELATERADE UNDANTAG

Som framgått kretsar en kategori av undantag kring vilken slags (person-) uppgifter man hanterat inom forskningen. Även om det finns en gemensam kärna hos denna typ av undantag, i det att de rör hantering av vissa datatyper, finns det som vi sett flera varianter. Varierar gör också vad som rimligen utgör den etiska grunden till undantagen.

Varför undanta forskning som involverar vissa typer av uppgifter? Ett näraliggande svar är att vissa uppgifter helt enkelt inte bedöms särskilt skyddsvärda. Undantagen för hantering av icke-personliga uppgifter (3.5.2) och för behandling av icke-känsliga personuppgifter (3.5.3) skulle båda kunna

grundas i bedömningen att dessa har lågt skyddsvärde, även om undantagen i övrigt är olika varandra. Det är dock en grannliga sak att på detta sätt bedöma integritetsriskerna vid behandling av icke-känsliga personuppgifter, eftersom sådan behandling kan innebära så oerhört många saker (det rör sig ju om *alla* andra personuppgifter än de som lagen anger). Kanske den svenska lagen, som ju är ensam om att tillämpa detta specifika undantag, är underinkluderande i detta avseende.

Trots att anonymiseringsundantaget (3.5.1) är ett av de allra vanligast förekommande och mest okontroversiella undantag vi har identifierat, och som även återfinns i regler som gäller för medicinsk forskning (Scott m.fl. 2020), så väcker det också frågor. Hur ska man se på ett förfarande där forskningspersonerna aldrig godkänt användningen? Kan det inte anses utgöra ett problematiskt integritetsintrång eller brist på respekt för person, även om identiteten är okänd? Uppgifterna härrör trots allt från individer och handlar om dessa individer. Juridiskt sett är det åtskilligt mindre problematiskt att hantera dessa uppgifter, eftersom de i strikt mening inte är personuppgifter, men det betyder inte att det är etiskt oproblematiskt. Det kan utgöra brist på respekt för forskningspersonen om uppgifterna används på ett sätt som forskningspersonen sannolikt skulle ha motsatt sig. Frågor som dessa bör diskuteras, men det betyder inte att etikprövning nödvändigtvis är lösningen.

Ett i svenskt perspektiv intressant undantag är det som innebär att personuppgiftsbehandling inte kräver etiskt tillstånd om uppgifterna är allmänt tillgängliga och om personen uppgifterna rör inte har någon rimlig förväntan om integritetsskydd (3.5.4). En omständighet som gör att man inte rimligen kan förvänta sig att ens personuppgifter hålls privata eller på annat sätt begränsas är om man själv på ett tydligt sätt offentliggjort uppgifterna (jfr GDPR Art. 9.2.e). Ett sådan offentliggörande kan, bara för att ge några exempel, ske via en debattartikel i en dagstidning, i en bok eller i ett tal i riksdagen. Att uppgifterna på detta sätt är allmänt tillgängliga kan ses som att den (extra) skaderisk som forskningen innebär normalt sett är liten. Men det är knappast förvånande att det finns kvalifikationer inkorporerade i regleringen av undantaget – villkor som exempelvis tar fasta på att behandlingen inte innebär ett otillbörligt integritetsintrång.

Hur ska sådana kvalifikationer förstås? Etiskt sett spelar individens avsikt och förväntningar roll. Och det spelar rimligtvis även roll vilken kapacitet personen i fråga har att förstå konsekvenserna av att ha offentliggjort informationen. Att någon själv frivilligt har offentliggjort information om sig själv är onekligen relevant, men kan inte utan vidare tolkas som ett samtycke till varje form av vidare behandling av uppgifterna. Ett inlägg i sociala medier kan vara ett sätt att informera om sin politiska hållning, men det innebär inte att personen därigenom har velat samtycka till varje behandling inklusive att informationen blir föremål för forskning. Det senare väcker etiska frågor men det betyder inte att etikprövning är det lämpligaste sättet att hantera dessa.

Det kan även spela roll från vilket sammanhang som uppgifterna hämtats och hur de samlats in. Information som inhämtas genom observationer på ett torg, inne på en biograf, i samband med en gudstjänst eller på ett internetforum är inte utan vidare jämförbar. Hur ska man se på offentlighet som personen inte i praktiken kan välja bort? För de allra flesta är det inte möjligt att avstå från att gå ut från sitt hus, åka kollektivt eller på annat sätt vistas på offentliga platser.

Vissa personuppgifter kan finnas tillgängliga men då i strid mot viljan hos den uppgifterna rör. Hit hör sådant som är lagligt tillgängligt, såsom domar i olika slags brottsmål samt illegalt tillgänglig information, till exempel hämndporr. Ofta är allmänt tillgänglig information sådan som någon annan publicerat, till exempel föräldrar som lagt ut bilder på sina barn. Vad som gäller i dessa och andra liknande situationer är en svår fråga som måste hanteras om man överväger att utforma ett liknande undantag för svenska förhållanden. Ur ett etiskt perspektiv måste en rimlig förväntan på respekt för den personliga integriteten hanteras innan det går att ta ställning till om undantaget är rimligt. Detsamma gäller vad som räknas som ett offentlighetsgörande.

Undantag som tar fasta på att uppgifter tillgängliggjorts via en laglig mekanism (3.5.5) har en annan utgångspunkt än att uppgifterna råkar vara allmänt tillgängliga, men en och samma uppgift kan förstas falla under båda undantagen. Undantaget som fokuserar på om uppgifterna tillgängliggjorts via en laglig mekanism kan ha stora konsekvenser för prövningsplikten inom bland annat rättsvetenskaplig och statsvetenskaplig forskning men tillämpningen är beroende av vilka relevanta lagliga mekanismer som finns på plats. Även om det inte går att uttala sig om hur det skulle kunna inkorporeras under svenska förhållanden ligger det nära till hands att tänka sig att offentliga domar, myndighetsbeslut och jämförbara dokument hör till sådant som skulle falla inom denna slags undantag.

Men hur ska man förstå rättfärdigandet av ett undantag för allmänt tillgänglig information från myndigheter? En tolkning är att forskningen ska kunna luta sig mot samma grund som gör det angeläget att informationen alls gjort tillgänglig enligt lag. Till exempel kan det som redan nämnts hävdas att betydelsen av att granska rättsstaten och myndigheter är så stor att det ska finnas en mycket låg tröskel för att göra så. Här skulle etikprövningen kunna ses som en för stor börda. Dessutom kan det anses olämpligt att en myndighet, såsom är fallet i Sverige, ska förhandspröva denna slags forskning. Vad gäller forskning på dessa slags uppgifter kan etikprövning inte heller antas medföra särskilt mycket extra integritetsskydd (Persson 2019). Samtidigt är det så att personerna uppgifterna handlar om i dessa fall inte har valt att offentliggöra uppgifterna. Hade de kunnat neka vidare behandling av uppgifterna hade det sannolikt ofta skett, till exempel vid studier av vissa slags brottsmål.

5. Avgränsningsfrågan, vägen framåt samt alternativa skyddsåtgärder

Förutsatt att etikprövning verkligen fyller en viktig skyddsfunktion står lagstiftaren inför en delikat balansakt där det går att fela åt två håll.⁴¹ Om etiskt problematisk forskning undslipper krav på etikprövning riskerar människor att fara illa och förtroendet för forskningen undermineras. Men om (uppenbart) harmlösa studier måste etikprövas så försvåras forskning i onödan, vilket är ett problematiskt intrång i den akademiska friheten och en onödig kostnad. Även i sådana fall riskerar systemet förlora sin legitimitet.

Vi har sett att gränsen för vad som behöver etikprövas varierar mellan olika etikprövningssystem. De svenska reglerna för vad som behöver prövas är – beroende på vilket regelverk man jämför med – både mer och mindre strikta än andra länders krav. Här ska man komma ihåg att de undantag vi identifierat inte utgör en internationell standard, utan en palett av möjliga gränser och avvägningar som har det gemensamt att de förekommer vid framstående universitet. På sätt och vis kan det te sig överraskande att reglerna varierar så mycket, eftersom vetenskapen är internationell till sin karaktär och såväl kvalitet som god forskningssed diskuteras gränsöverskridande. Vi ser därmed inte någon sammanhållen internationell modell som Sverige enkelt skulle kunna byta till, utan det krävs noggranna överväganden avseende vilken forskning som är lämplig att etikpröva i just den svenska kontexten.

En internationell utblick besvarar såklart i sig ändå inte vilken slags forskning som bör etikprövas. Också ett mycket ovanligt system *kan* ju vara det bästa. Mot bakgrund av vetenskapens internationella karaktär kan emellertid en översikt över olika lösningar och ställningstaganden i andra system utgöra en lämplig utgångspunkt också för en diskussion om hur det svenska systemet lämpligen bör utformas.

Flera av de undantag som vi identifierat i andra länder skulle, om de tillämpats i Sverige, tillmötesgå delar av den kritik som de senaste åren riktats mot det svenska systemet. Hit hör undantag avseende behandling av (känsliga) personuppgifter som offentliggjorts av personen själv eller som tillgängliggörs via en legal mekanism (såsom offentliga domar). I själva verket skulle en tillbakagång till hur lagen var utformad före 2008, det vill säga då ett undantag gjordes för personuppgiftsbehandling som sker med informerat samtycke, få stor betydelse för samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning. Det hade dock inte hanterat den rättsvetenskapliga forskningen.

Vad skulle hända om de undantag vi identifierat börjar tillämpas i Sverige? Svaret beror dels på vilket skydd etikprövning idag ger dels på om andra skyddsmekanismer skulle kunna hantera eventuella risker på ett motsvarande

41 I förarbeten har detta bland annat behandlats i prop. 2017/18:298: 82, SOU 2017:50: 348f., samt prop. 2018/19:165: 27f.

eller bättre sätt. För att ta ställning till detta behövs därför mer kunskap om det svenska systemets effekter, men också om hur väl skyddet fungerar i de länder som tillämpar de olika undantagen. Här finns ännu betydande kunskapsluckor.

Eventuella förändringar av det svenska systemet behöver naturligtvis även förankras i annan reglering. Inte minst gäller detta dataskyddsförordningen (GDPR) eftersom etikprövning, enligt den svenska lösningen, spelar en roll i uppfyllandet av krav som ställs i denna förordning. Systemen i de andra EU-länder som vi undersökt visar emellertid att det finns många olika slags regleringar som kan uppfylla kraven i GDPR (Kindt m.fl. 2021). Detta påminner oss också om att undantag från etikprövning naturligtvis inte innebär att forskningen därigenom blir oreglerad. I själva verket är förhandsgranskning (som ju etikprövning är) en förhållandevis ovanlig slags reglering. Vanligtvis ställer samhället helt enkelt upp regler man väntas följa, så även inom forskningen. Hit hör regler som rör oredlighet i forskning, arkivering, sekretess, förtal med mera. Att ändra kraven på etikprövning betyder alltså inte att det saknas regler. Anammandet av ett undantag är dessutom förenligt med att andra krav skärps. I vad mån detta är en framkomlig väg hänger på vilka undantag man har i åtanke. Det är inte uppenbart hur sådana alternativa regler kan hantera det skydd för människovärdet som dagens etikprövning är tänkt att hantera (se 7 § EPL).

Även om etikprövning primärt syftar till att skydda forskningspersoner finns det också andra intressen som behöver beaktas när man tar ställning till ändringar av systemet. Inom medicinsk forskning är till exempel etikprövning ofta en förutsättning för att kunna publicera sig i vetenskapliga tidskrifter och att leva upp till internationella konventioner och riktlinjer.⁴² Att gå miste om *möjligheten* att etikpröva sin forskning skulle vara ett stort avbräck för medicinsk forskning i Sverige. Utan etikprövning kan det dessutom vara svårt att leva upp till vissa finansörers eller samarbetspartners krav. Det kan även bli svårt att få ta del av vissa forskningsdata (exempelvis från ett befintligt register). Sådana problem är inte begränsade till medicin. Om vissa forskningsområden skulle stå utan möjlighet att etikpröva, skulle detta negativt påverka forskare inom dessa områden. Men möjligheten att etikpröva förutsätter givetvis inte att det finns lagkrav på att göra det.⁴³

Etikprövning kan även fylla en funktion i att avlasta forskningshuvudmännen i deras ansvar att säkerställa att deras forskning är laglig och etiskt försvarbar (och den framtvings även en dokumenterad redogörelse av vad som planeras i organisationen). I de fall forskningspersoner kommer till skada av

42 Se till exempel Convention on Human Rights and Biomedicine (ETS No 164) och den inflytelserika Helsingforsdeklarationen (versionen från 2013) som tagits fram av Världsläkarförbundet.

43 Noteras bör att allt inte fungerar utan friktion idag. Idag kan man paradoxalt nog inte få godkänt för en hel del etiskt oproblematiserad forskning. Detta hänger samman lagens utformning. Om forskningen inte måste etikprövas får EPM inte godkänna den. Då avvisas den. EPM får i detta fall ge ett så kallat rådgivande yttrande (4.a § förordningen [2003:615] om etikprövning av forskning som avser människor).

forskningen, eller det av andra skäl riktas kritik mot den, kan det vara bra att ha fått forskningen prövad och godkänd av ett externt organ. Ur ett ledningsperspektiv kan dagens etikprövningssystem mycket väl vara ett ändamålsenligt sätt att hantera detta ansvar. Det kan förstås även ligga i forskares intresse att få sin forskning prövad, om inte av annan anledning så för att bättre kunna freda sig från framtida anklagelser om att ha bedrivit oetisk forskning. Återigen behövs det inte ett lagkrav för att uppnå detta, men om vissa forskningsområden undantas från krav på etikprövning skulle ledningen behöva finna andra sätt att säkerställa att forskningen uppfyller motsvarande etiska krav.

En fördel med ett lagreglerat och centraliserat etikprövningssystem, såsom det svenska, är att det är mer enhetligt och överblickbart än om varje lärosäte skulle utforma egna regelverk och prövningsförfaranden. Det underlättar en nationell diskussion rörande forskningens villkor och skyddet av människor, integritetskänsliga uppgifter med mera. Naturligtvis är detta inte något avgörande skäl för att ha ett centraliserat system, men det förtjänar ändå att nämnas.

6. Sammanfattande kommentar

Det svenska etikprövningssystemet har i den allmänna debatten framställts som alltför omfattande och försvarande. Särskilt gäller detta hur systemet påverkar humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. Vi har i denna artikel närmast oss frågan om huruvida alltför mycket forskning behöver prövas i Sverige genom att identifiera och diskutera några av de avgränsningar som görs vid framstående forskningsuniversitet i andra länder. Vi har beskrivit dessa avgränsningar i termer av undantag från kravet på etikprövning. Vår inställning är att betydande skillnader förtjänar att uppmärksammas och kan tjäna som inspiration för utvecklingen av det svenska systemet.

Sammanlagt har vi identifierat undantag som vart och ett skulle kunna komma i fråga (eller som redan finns) också i Sverige. Undantagen har det gemensamt att de kan anses peka ut etiskt oproblematiske forskning eller forskning där etikprövningen inte kan förväntas bidra med ett tillräckligt stort mervärde för att kunna motiveras. Vilken väg Sverige bör gå kan inte besvaras innan man tagit ställning till vad etikprövningen är tänkt att uppnå och i vad mån detta uppnås genom den nuvarande prövningen eller skulle uppnås av möjliga alternativa regleringar. Men givet att ett av etikprövningens huvudsyften är att skydda forskningspersoner från risk för skada, tycks flera av de identifierade undantagen rimliga.⁴⁴ Det krävs ett visst mått av fantasi för att se ett påtagligt skyddsbehov vid hantering av riksdagspolitikernas åsikter som framförs i offentlig debatt. Samma sak gäller viss annan typ av forskning som

44 Syftet med den svenska lagen är bredare: att skydda den enskilda människan och respekten för människovärdet vid forskning (1 § EPL).

idag behöver etikprövas. Det räcker knappast med att en forskningsperson *kan* komma att skadas för att etikprövning ska vara motiverat. Skadan måste vara tillräckligt sannolik och stor. Därutöver måste förstås etikprövning bedömas vara ett lämpligt sätt att hantera skaderisken.

I den mån vi kan sägas ha identifierat en återvändsgränd förtjänar de ämnesområdesspecifika undantagen att nämnas. Utöver avgränsningsproblematiken (vilka projekt som hör till ett visst ämnesområde snarare än ett annat) saknas uppenbara skäl att fokusera på ämnesområde snarare än planerade forskningsaktiviteter. Att reglera utifrån ämnesområden borgar för förenklingar och generaliseringar av de många slags risker och etiska problem som kan aktualiseras inom *akademiska områden*.

En intressant fråga är varför ansvariga myndigheter ännu inte använt sig av etikprövningslagens möjlighet att göra undantag från dagens krav. Skäl som nämnts är att undantag som avser behandling av känsliga personuppgiftsbehandling sannolikt kräver andra lämpliga och särskilda skyddsåtgärder (vilka ännu inte finns på plats) samt att det "krävs precision i avgränsningen så att undantaget inte träffar sådan forskning som faktiskt innebär beaktansvärda risker för skada och behöver etikprövas" (Modin 2023). Båda dessa skäl framstår som rimliga men även överkomliga. En annan slags förklaring till att vi ännu inte anammat några undantag är att vårt lagreglerade etikprövningssystem utgör en förhållandevis hög tröskel för förändringar. Kanske spelar det även roll att systemet svarar förhållandevis väl mot den medicinska forskningens behov. Man ska inte heller underskatta att vi fram till nyligen i princip inte hade någon tillsyn (Johansson 2017) vilket gjort att frågan om undantag tidigare inte blivit brännande. Idag är situationen en annan och nu finns det anledning att noga se över vilken forskning som ska behöva etikprövas.⁴⁵

45 Man skulle också kunna ta ställning till om systemet i första hand bör förändras på andra sätt. En etikprövning av ett mer rådgivande slag och utan dagens tillsyn och straffskala kan möjligen tjäna forskningen och forskningspersonerna bättre, bara för att nämna ett exempel.

Referenser

- Ahlbäck Öberg, S., 2023. *Om akademisk frihet*. Stockholm: SULF:s skriftserie XLIII.
- Almkvist, Gustaf m.fl., 2023. "Resursslöseri att alltid kräva etikprövning", *Svenska Dagbladet* 2023-02-13.
- Bell, Kirsten & Wynn, Lisa, 2021. "Research ethics committees, ethnographers and imaginations of risk", *Ethnography* s. 1-22.
- Colnerud, Gunnel, 2013. "Brief report: Ethical problems in research practice", *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics* 8(4), s. 37-41.
- Colnerud, Gunnel, 2015. "Lagen är inte nog för att ge etisk vägledning", *Tidningen Curie*.
- Common Rule, 2018. *Federal Policy for the Protection of Human Subjects* ('Common Rule'). Uppdaterad 2018.
- Dagens Nyheter, 2023. "Systemet för etikprövningar ett akut hot mot forskningen", *Dagens Nyheter* 2023-05-17.
- Danielson, August & Bennich-Björkman, Li, 2022. "Etikprövningen skapar rädsla bland forskare", *Svenska Dagbladet* 2022-11-28.
- DGEG, 2021. *Ethics in social science and humanities*. DG Expert Group.
- Dingwall, Robert, 2008. "The ethical case against ethical regulation in humanities and social science research", *Journal of the Academy of Social Sciences* 3(1), s. 1-12.
- Dyer, Sarah & Demeritt, David, 2009. "Un-ethical review? Why it is wrong to apply the medical model of research governance to human geography", *Progress in Human Geography* 33(1), s. 46-64.
- Europaparlamentets och rådets förordning (EU) 2016/679 av den 27 april 2016 om skydd för fysiska personer med avseende på behandling av personuppgifter och om det fria flödet av sådana uppgifter och om upphävande av direktiv 95/46/EG (allmän dataskyddsförordning).
- Hansson, Sven Ove, 2011. "Do we need a special ethics for research?", *Science and Engineering Ethics* 17, s. 21-29.
- Johansson, Mats, 2017. "Etikprövningslagens efterlevnad – tillsyn i teori och praktik", *Förvaltningsrättslig tidskrift* 1, s. 155-167.
- Kindt, Els m.fl., 2021. *Study on the appropriate safeguards under article 89(1) GDPR for the processing of personal data for scientific research. Final Report*. EDPS.
- Lundbäck, Maja, 2018. "Forskare oroade: Studier stoppade av etiska skäl", *Psykologtidningen* 7, s. 8-9.
- Modin, Johan, 2023. "Domar kan vara särskilt integritetskänsliga", *Svenska Dagbladet* 2023-02-18.
- National Statement, 2018. *National Statement on Ethical Conduct in Human Research*. National Health and Medical Research Council, the Australian Research Council och Universities Australia.
- National Statement, 2023. *National Statement on Ethical Conduct in Human Research*. National Health and Medical Research Council, the Australian Research Council och Universities Australia.
- Persson, Vilhelm, 2019. "Etikprövning av rättsvetenskap", i Arvidsson, R., Leviner, P., Reichel, J., Zamboni, M. & Åhman, K. (red.), *Festskrift till Wiweka Warnling Conradsson*. Stockholm: Jure.
- Prop. 2007/08:44 Vissa etikprövningsfrågor m.m.

- Prop. 2017/18:298 Behandling av personuppgifter för forskningsändamål.
- Prop. 2018/19:165 Etikprövning av forskning – tydligare regler och skärpta straff.
- Resnik, David. B., 2005. "Eliminating the daily life risks standard from the definition of minimal risk", *Journal of Medical Ethics* 31(1), s. 35-38.
- Schneider, Carl E., 2015. *The censor's hand: The misregulation of human-subject research*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Schrag, Zachary M., 2010. *Ethical imperialism: Institutional review boards and the social sciences, 1965-2009*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Scott, Anna Mae m.fl., 2020. "Exempting low-risk health and medical research from ethics reviews: Comparing Australia, the United Kingdom, the United States and the Netherlands", *Health Research Policy and Systems* 18(11), s. 1-8.
- SOU 2017:50 Personuppgiftsbehandling för forskningsändamål.
- TCPS2, 2018. *Tri-Council Policy Statement: Ethical Conduct for Research Involving Humans*. Canadian Institutes of Health Research, Natural Sciences and Engineering Research Council of Canada, Social Sciences och Humanities Research Council of Canada.
- Tengland, Per-Anders & Hermerén, Göran, 2021. "Om påverkan och skada. En diskussion av ett av kriterierna i lagen om etikprövning av forskning som avser människor (lag 2003: 460)", *Socialmedicinsk tidskrift* 5-6, s. 861-871.
- TENK, 2019 *Etiska principer för humanforskning och etikprövning inom humanvetenskaperna i Finland*. Forskningsetiska delegationens anvisningar.
- Tranöy, Knut Erik, 1983. "Is there a universal research ethics", i Berg, Kåre & Tranöy, Knut Erik (red.), *Research ethics*. New York: Alan R. Liss.
- van den Hoonaard, Will C. & Hamilton, Ann, 2016. *The ethics rupture. Exploring alternatives to research ethics review*. Toronto: University of Toronto Press.
- Vetenskapsrådet, 2017. *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Wahlberg, Lena m.fl., 2023. "Om betydelsen av etikprövningslagens syfte att skydda respekten för människovärdet", kommande i *Förvaltningsrättslig tidskrift*.
- Westra, Anna E. m.fl., 2011. "How best to define the concept of minimal risk", *Journal of Pediatrics* 159(3), s. 496-500.

Översikt

VETENSKAPLIGA GRÄNSGÅNGARE

Jag – en gränsgångare?

I gränslandet mellan samhällsvetenskap och medicin

Martin Lindström

En gränsgångare är i juridisk mening en person bosatt i ett land som arbetar i ett annat land. Gränsgångaren växlar därmed mellan olika sociala miljöer och rör sig återkommande i gränslandet. Det är möjligt att jag i *akademisk* mening skulle kunna betraktas som gränsgångare. I forskning, undervisning och tredje uppgiften har jag rört mig i gränslandet mellan den medicinska vetenskapen och de samhällsvetenskapliga ämnena ekonomisk historia och statsvetenskap. Denna presentation är ett stycke akademisk självbiografi och ämneshistorik som ger en återblick på utvecklingen av ett specifikt forskningsområde inom socialmedicin under 2000-talets första decennier.

Mitt yrkesliv har präglats av en gränsöverskridande akademisk verksamhet vid Lunds universitet. Å ena sidan har jag bedrivit studier och forskning i ekonomisk historia och statsvetenskap vid samhällsvetenskapliga fakulteten respektive Ekonomihögskolan, och å andra sidan har jag sedan 1994 varit kontinuerligt verksam med forskning inom socialmedicin och epidemiologi vid medicinska fakulteten. Jag nämner ämnena i denna ordning eftersom min forskning till stora delar har innefattat ekonomiska, politiska och sociala förhållanden som oberoende variabler/determinanter till olika medicinska beroende variabler/utfallsvariabler i form av till exempel mortalitet, incidens, prevalens i olika diagnoser och diagnosgrupper av sjukdomar, självrapportering av subjektivt upplevd hälsa, hälsorelaterade levnadsvanor (tobaksrökning, fysisk aktivitet, kost, alkoholkonsumtion, narkotika) och tillgång till sjukvård. Socialmedicin är det primära medicinska ämnet inom det större ämnesområdet folkhälsovetenskap som även inrymmer juridiska, statsvetenskapliga, nationalekonomiska (hälsoekonomi), sociologiska, demografiska, statistiska och en rad andra aspekter på folkhälsa.

Martin Lindström är professor/överläkare i socialmedicin och verksam vid Socialmedicin och hälsopolitik, Institutionen för kliniska vetenskaper i Malmö, Lunds universitet, och Centrum för Primärvårdsforskning i Malmö, Lunds universitet/Region Skåne.
E-post: martin.lindstrom@med.lu.se

Utbildning och det tidiga yrkeslivet

Direkt efter avslutade gymnasiestudier på naturvetenskaplig linje på S:t Petri skola i Malmö i början av juni 1982 påbörjade jag militärtjänstgöring vid I16 i Halmstad. Inför vårterminen 1983 sökte jag den grundläggande kursen i statsvetenskap (A-nivån) vid Lunds universitet som distanskurs. Denna distanskurs omfattade en termins heltidsstudier på halvtid över vår- och höstterminerna 1983 med undervisning och tentamina på helger, vilket passade utmärkt i kombination med den fortsatta militärtjänstgöringen under våren och sommaren 1983. Jag sökte samtidigt till läkarlinjen i Lund. Jag blev antagen till både distanskursen i statsvetenskap och läkarlinjen och påbörjade båda utbildningarna vårterminen 1983 eftersom den ena av dem var på halvtid under helgtid.

På läkarlinjen fann jag mycket stort intresse i bland annat klinisk kemi, bakteriologi/virologi, immunologi och infektionssjukdomar, men kurserna i samhällsmedicin med epidemiologi på terminerna 4, 6 och 10 var alldeles särskilt intressanta. Samtidigt lutade jag mot klinisk inriktning på invärtesmedicin eller psykiatri. Mot slutet av utbildningen blev det underläkarvikariat somrarna efter terminerna 9 respektive 11, följt av AT-tjänstgöring på bassjukhuset i Falköping 1989-1991.

Mitt intresse för i synnerhet politiska ideologier, politiska val, väljarbeteende och internationell politik gjorde statsvetenskap till ett självklart val redan från början. Intresset för ekonomisk historia gick via ämnet historia. Under ett studieuppehåll läste jag de två första terminernas baskurs i historia med ämneslärarinriktning och praktiserade/provundervisade även under handledning av lektor Helle Stiegung på Latinskolan i Malmö. Två kurser i ekonomisk historia motsvarande vardera fem veckors heltidsstudier ingick och väckte mitt intresse. Jag läste senare nationalekonomi och sociologi vardera motsvarande en termins heltidsstudier samt metod- och litteraturkurserna på B-nivån i statsvetenskap, dessa senare kurser på halvfart på helger.

Efter slutförd AT-tjänstgöring och läkarlegitimation fick jag möjlighet att vikariera på Medicinkliniken i Falköping, men jag ville först slutföra min B-uppsats i statsvetenskap samt mina kandidat- och magisteruppsatser i statsvetenskap och ekonomisk historia. Det var lätt att föreställa sig svårigheterna om dessa uppsatser skulle färdigställas några år senare med vad jag (helt riktigt) förmodade arbete och familj. Eftersom inriktningen mot ekonomisk-historisk demografi i ekonomisk historia var given blev professor Rolf Ohlsson min handledare i de två uppsatserna i ekonomisk historia om aspekter på Sveriges fertilitetsutveckling 1970-1990. I statsvetenskap behandlade B-uppsatsen (1991) geografiska mönster i valresultat. Folkpartiet och Moderaterna, de två partier som varit riksdagspartier före bildandet av sina respektive väljarorganisationer Liberala Samlingspartiet (1902) respektive Allmänna Valmansförbundet (1904), uppvisade geografiska mönster med rötter tillbaka i tiden som inte kunde förklaras av socioekonomiska skillnader

eller dimensionen centrum-periferi. I kandidatuppsatsen (1992) jämfördes Ny Demokrati och dess riksdagsinträde 1991 med det danska Framstegspartiets genombrott i folketingsvalet 1973 med utgångspunkt i litteraturen om populism och populistiska partier. Jag försvarade min magisteruppsats om Tage Lindbom och konservatismen 1996.¹ Uppsatsen publicerades sedan i *Statsvetenskaplig tidskrift* (Lindström 1997). Senare publicerade jag en översikt (Lindström 2000a) och en uppsats (Lindström 2020) om Moderaternas ideologiska utveckling i *Statsvetenskaplig tidskrift*, inspirerade av uppsatsen om Tage Lindbom. Jag publicerade också senare en artikel i *Statsvetenskaplig tidskrift* som byggde på B-uppsatsen. Högerns tidiga styrkefästen utanför storstäderna korrelerade starkt med styrkan i statskyrkliga traditioner. Dessa styrkefästen hade långsamt eroderats i takt med den fortgående sekulariseringen under 1900-talet (Lindström 2001). En uppsats som jämförde högerpopulistiska partier i Skåne i slutet av 1990-talet och början av 2000-talet publicerades också i *Statsvetenskaplig tidskrift* som en uppföljning av kandidatuppsatsen i statsvetenskap (Lindström 2003/2004).

När jag försvarat de flesta av uppsatserna sökte jag och fick arbete våren 1993 som underläkare i psykiatri i Skövde, något som kunde leda till ST-tjänst/specialistutbildning. Hösten 1993 färdigställde och försvarade jag den redan påbörjade magisteruppsatsen i ekonomisk historia medan jag arbetade i Skövde. Jag hade troligen fortsatt på den psykiatriska banan om inte en tjänst som ST-läkare i socialmedicin på Malmö Allmänna sjukhus utannonserats den hösten. Jag sökte ST-läkar-tjänsten och fick den. Det var tjugo sökanden, alla relativt nya som legitimerade läkare, men jag var den ende med en filosofie kandidatexamen i statsvetenskap och kandidat- och magisteruppsatser med empiriska analyser i ekonomisk historia. Min kollega och vän Maria Rosvall, som hade läst sociologi och statistik motsvarande en termins heltidsstudier vardera, anställdes samtidigt som underläkare i socialmedicin. Maria är numera professor/överläkare i socialmedicin i Göteborg. Jag började tjänstgöringen i februari 1994 och blev specialistläkare i socialmedicin 1998. I specialiserings-tjänstgöringen ingick förebyggande och epidemiologiskt arbete, tjänstgöring på vårdcentral en dag i veckan samt ett års heltidstjänstgöring i invärtesmedicin (reumatologi, endokrinologi och kardiologi i fyra månader vardera), ett halvt år heltidstjänstgöring i beroendemedicin (alkohol och narkotika) och ett halvt år vuxenpsykiatri (som tillgodoräknades från tidigare tjänstgöring). Efter

1 Tage Lindbom (1909–2001) disputerade 1938 med en statsvetenskaplig doktorsavhandling om den tidiga arbetarrörelsens historia (Lindbom 1938) med Herbert Tingsten som handledare. Lindbom var därefter under perioden 1938–1965 chef för Arbetarrörelsens Arkiv i Stockholm och en tongivande kulturpolitisk företrädare för Socialdemokraterna. Efter andra världskriget kom människans materiella behov att betonas allt mer och de andliga och kulturella allt mindre, enligt Lindbom. Publiceringen av dessa tankar i "Efter Atlantis" (1951) ledde till en brytning med socialdemokratin och betydligt senare ett originellt och unikt författarskap även internationellt som gjorde Tage Lindbom till Sveriges främste konservative författare efter andra världskriget.

specialistläkarkompetens i socialmedicin tjänstgjorde jag åter på vårdcentral och sedan under många år som försäkringsläkare på Försäkringskassan i Rosengård i Malmö.

Forskning

Min chef vid Socialmedicinska enheten och även huvudhandledare i mitt doktorandarbete var docenten och överläkaren Bertil S. Hanson. Professorn i socialmedicin Sven-Olof Isacson var bestämd med att forskarutbildning var en naturlig del av utbildningen. Forskningstid för socialmedicinsk forskning friköptes från sjukvården med statliga ALF-medel. Jag blev doktorand i både ekonomisk historia och socialmedicin 1994.

Den socialmedicinska forskargruppens forskning var inriktad på psykosocial stress som förklaring till socioekonomiska skillnader i hälsa. Den socialmedicinska gruppen vid Samhällsmedicinska institutionen vid Lunds universitet i Malmö hade under 1980-talet tagit intryck av de något oväntade fynden från Whitehall-studierna som ursprungligen initierats i slutet av 1960-talet (Whitehall I). Dessa stora kohortstudier av hälsan hos brittiska statstjänstemän började generera betydande empiriska resultat under 1970-talet. Whitehall är den centrala statsadministrationen i London med en exceptionellt tydlig statushierarki vad gäller befattningar, tituleringar och lönegrader. Ett oväntat sidoresultat av Whitehall-studierna var att det fanns en tydlig socioekonomisk status (SES)-gradient i hälsa mätt som till exempel totalmortalitet, mortalitet i hjärtkärlsjukdomar, högt blodtryck, total kolesterol, tobaksrökning och många andra hälsoindikatorer, företrädesvis indikatorer för hjärtkärlsjukdomar och vissa andra kroniska sjukdomar. Skillnaderna i hälsa var stegvisa som en trappa hela vägen ned i statushierarkin, vilket sedan kommit att benämnas den sociala/socioekonomiska gradienten i hälsa. Generaldirektörer hade bättre hälsa än ställföreträdande generaldirektörer och så vidare (Marmot et al. 1978, Marmot 2004).

SES-gradienten i hälsa väckte frågor kring bakomliggande orsaker. Kan skillnader i materiell standard förklara skillnader i hälsa mellan generaldirektörer och ställföreträdande generaldirektörer? Kan det finnas icke-materiella förklaringar som olika stressnivåer som följer av olika positioner i en tydlig statushierarki? Från dessa frågeställningar hämtades den psykosociala stress-teorin under 1970- och 1980-talen till den socialmedicinska forskningen om socioekonomiska skillnader i hälsa. Den äldre psykosociala stressforskningen var främst fysiologisk och utgick antingen från allmän stressteori eller mera specifikt från den hormonella axel som startar med frisättning av adrenokortikotrop hormon (ACTH) från hypofysens framlob som hormonellt (alltså via blodbanan) stimulerar till frisättning av kortisol från binjurebarken, som sedan har systemeffekter på olika inre organ inklusive hjärtkärlsystemet

(Cannon 1935, Selye 1946, Cassel 1976). Den socialmedicinska forskningen utvidgade den psykosociala stressmodellen till att även innefatta direkta psykologiska mekanismer och indirekta mekanismer via normer, attityder och värderingar som påverkar hälsorelaterade levnadsvanor som rökning, kost, motion och alkoholkonsumtion. Begrepp som socialt deltagande (i sociala nätverk, samhällsaktiviteter och organisationer), social förankring (familj, släktingar, vänner, bostadsområde och arbetsplats) och socialt stöd (emotionellt stöd och praktiskt stöd från närstående) blev centrala inom denna socialmedicinska forskning (Hanson 1988). Det blev min uppgift som doktorand att undersöka dessa variabelers samband med SES-gradienten i kost, motion och rökning, men inte alkoholkonsumtion som uppvisar mindre och omvända skillnader och som därför inte är en bidragande faktor till SES-gradienten, på det stora Malmö Kost Cancer (MKC)-materialet, personer födda 1926-1945 som besvarat andra versionen av MKC:s basfrågeformulär under åren 1992-1994. Hela baslinjeundersökningen genomfördes 1991-1996 med tre olika versioner av frågeformuläret, men helt utan de psykosociala frågorna i första versionen 1991-1992. Insamlingen och sedan digitaliseringen av den tredje versionen pågick fortfarande när jag påbörjat mitt doktorandarbete.

Min första artikel skulle analysera socioekonomiska skillnader i fettintag i MKC-populationen. Professorn i epidemiologi Lars Janzon använde ibland skämtsamt det välkända citatet "If you torture the data enough it will confess", men det fanns inga statistiskt signifikanta skillnader i fettintag mellan SES-grupperna i MKC-populationen. Artikeln fick därför inriktas på att även rapportera skillnader i andelen "low energy reporters" (LER), definierade med utgångspunkt i begreppet "basal metabolic rate" (BMR) mellan grupper med normalvikt, övervikt och fetma utifrån body mass index (BMI). Ju högre BMI desto högre andel respondenter som helt säkert underrapporterar sitt kaloriintag. Dessa skillnader var mycket stora (Lindström et al. 2000). De följande arbetena om rökning, rökstopp, låg fysisk aktivitet på fritiden, lågt intag av frukt, grönsaker och fruktjuicer samt dagligrökare/intermittenta rökare uppvisade däremot tydliga socioekonomiska gradienter med ökande prevalens av riskbeteende i lägre SES-grupper. Den psykosociala faktor som hade samband med dessa socioekonomiska skillnader och som statistiskt påverkade gradienten var socialt deltagande. De andra psykosociala faktorerna (social förankring och socialt stöd) närmare individen uppvisade inga samband och ingen sådan statistisk påverkan. Socialt deltagande i olika aktiviteter i samhället är inte endast en central faktor som minskar psykosocial stress enligt den psykosociala stressteorin. Socialt deltagande är också en central aspekt av begreppet socialt kapital.

Litteraturen om socialt kapital har i modern tid sitt ursprung i både sociologi och statsvetenskap. Det finns grovt sett en riktning inom sociologin som lägger tonvikt vid individens förmåga att främja sitt inflytande och sin makt

genom sociala relationer och nätverk på mikronivå (Bourdieu 1986, Bourdieu & Wacquant 1992) och en annan riktning med hemvist både i sociologi och statsvetenskap som lägger större tonvikt vid social sammanhållning (social kohesion) på mesonivå (Coleman 1990) och makronivå (Putnam 1993, 2000). Statsvetaren Robert D. Putnam definierar socialt kapital som generaliserad tillit till andra, sociala nätverk, reciprocitet (ömsesidighet) och tillit till samhällets institutioner som underlättar samarbete och interaktion mellan individer, grupper, organisationer och myndigheter. Putnams utvärdering av regionreformen i Italien (1993) stimulerade den folkhälsovetenskapliga och socialmedicinska forskningen under senare delen av 1990-talet (Kawachi et al. 1999). Denna inspirationskälla var något motsägelsefull med tanke på att Putnam i sin bok om Italien spekulerar om att socialt kapital troligen har stor betydelse på ett antal samhällsområden men sannolikt har liten eller ingen betydelse för folkhälsan (Putnam 1993). Det ökande antalet empiriska studier om socialt kapital och hälsa under 1990-talets senare del påverkade därefter i sin tur Putnam att själv sju år senare revidera sin uppfattning till att socialt kapital och folkhälsa uppvisar starka samband och att socialt kapital troligen har betydelse för folkhälsan (Putnam 2000). Riktningen som betonar social sammanhållning på meso- och makronivå fick tidigt ett försteg inom den socialmedicinska och folkhälsovetenskapliga forskningen om socialt kapital och hälsa, men även riktningen som utgår från mikronivån har fått ett betydande genomslag (se Lindström & Rosvall 2019).

Mitt eget avhandlingsarbete i socialmedicin (Lindström 2000b) var speciellt intressant eftersom jag gick in i doktorandarbetet med den övergripande teoribildningen om psykosocial stress men tog med mig en annan delvis överlappande och perspektivmässigt kompletterande teoribildning om socialt kapital när jag färdigställde avhandlingen. Mitt avhandlingsarbete och min disputation i socialmedicin i oktober 2000 landade i den statsvetenskapliga litteraturen om socialt kapital (med kopplingar till politisk kultur) och dess samband med en rad aspekter av folkhälsa i allmänhet och hälsorelaterade levnadsvanor i synnerhet. Efter avhandlingen var det självklart att följa denna forskningslinje. Longitudinella data fanns i form av MKC-materialet och Malmö Nack Skulder-studien, en delkohort som omfattade ungefär hälften av MKC-populationen som besvarat ett uppföljningsformulär drygt ett år efter baslinjen. Tvärsnittsdata fanns i Malmö kommuns folkhälsoenkät 1994 (socialt deltagande) och i Region Skånes folkhälsoenkäter till befolkningen i åldrarna 18-80 år som genomfördes vart fjärde år med start 1999/2000 och som kom att inkludera allt fler aspekter av socialt kapital som generaliserad tillit till andra (horisontell tillit) (från och med 2000), en rad olika aspekter av institutionell tillit (vertikal tillit över en maktgradient) (2004) och reciprocitet (2012). Betydelsen av sociala och administrativa kontexter kunde analyseras med statistiska flernivåanalyser, ofta med geografiska enheter som stadsdelar

och kommuner som andranivå och individer som förstanivå (se till exempel Lindström et al. 2002, 2003), men även med andra kontextuella nivåer som till exempel familj som andranivå (Giordano et al. 2013). Dessa analyser genomfördes i samarbete med Juan Merlo. Merlo blev en internationell auktoritet på flernivåanalyser inom epidemiologi och från 2006 professor/överläkare i samhällsmedicin vid Lunds universitet. Självt erhölet jag ALF-medel för yngre forskare, som frigör arbetstid från sjukvården för forskning, som startade i januari 2002.

Det fanns internationellt en känsla av nyhet och upptäckarglädje inom området socialt kapital och folkhälsa under 2000-talets första decennium. Socialt kapital antogs ha samband med hälsa genom ett antal tänkbara mekanismer: påverkan på psykosocial stress och psykologiska processer, normer, attityder och värderingar som styr levnadsvanor, tillgång till hälso- och sjukvård och andra välfärdsinrättningar samt påverkan på kriminalitet, i synnerhet våldskriminalitet (Kawachi et al. 1999). De flesta av de sex artiklarna i min avhandling vinklades mot socialt kapital och levnadsvanor i respektive diskussionsdel och publicerades internationellt liksom senare artiklar baserade på databaserna. Studierna utvidgades till att studera de andra tänkbara samband mellan socialt kapital och folkhälsa som Kawachi et al. (1999) föreslagit. En del av analyserna var longitudinella och åtskilliga använde flernivåanalyser. Det internationella genomslaget blev stort:

Amerikanska författare och lärosäten dominerar forskningen om socialt kapital. Av de 15 mest produktiva ligger 13 i USA. Värt att notera är att Lunds universitet intar en hedervärd andra plats. En av forskarna där – Martin Lindström – är enligt ISI den mest produktive inom området (Rönning & Starrin 2011).

År 2006 fick jag en kombinationstjänst som universitetslektor/överläkare i socialmedicin vid Lunds universitet/Region Skåne. Jag blev professor/överläkare i socialmedicin vid Lunds universitet/Region Skåne 2008. I samarbete med Giuseppe Giordano, den tredje doktoranden att disputeras som jag var huvudhandledare för och som disputerade 2012, genomfördes en rad longitudinella paneldatastudier om socialt kapital baserade på *British Household Panel Survey* (BHPS). Dessa studier visade till exempel sambanden mellan förändringar i generaliserad tillit till andra, socialt deltagande och psykisk ohälsa i samband med terrorattentatet i London 2005 (Giordano & Lindström 2016) och finanskrisen 2008 (Lindström & Giordano 2016). Bland annat ökade andelen med låg generaliserad tillit till andra människor i samband med dessa händelser.

Jag publicerade också en översikt (Lindström 2000c) och senare en uppsats (Lindström 2005a) om socialt kapital i *Statsvetenskaplig tidskrift*. Uppsatsen byggde på Francis Fukuyamas tes att de tecken på upplösning av traditionella

normer, attityder och värderingar för mänsklig samlevnad som började uppträda i västvärlden under 1960-talet i form av bland annat ökning av skilsmässor, splittrade familjer och kriminalitet, minskade födelsetal och framväxten av olika subkulturer lett till en minskad radie av generaliserad tillit (*radius of trust*), och till följd av detta vad Fukuyama kallade samhällets miniatyrisering (the miniturization of community) (Fukuyama 1999: 87). I synnerhet hälsan i gruppen med högt social deltagande i olika samhällsaktiviteter och sociala aktiviteter men låg generaliserad tillit till andra människor var intressant ur ett folkhälsoperspektiv. Ett antal internationella artiklar publicerades på detta tema (se till exempel Lindström 2003, 2004, 2005b och Lindström et al. 2021).

För en allmän översikt av den allmänna utvecklingen av läkarspecialiteten socialmedicin, det akademiska ämnet socialmedicin och forskning om psykosocial stress och socialt kapital vid Samhällsmedicinska institutionen och dess efterföljare vid Lunds universitet i Malmö hänvisas till två publicerade översikter (Lindström 2022, 2023).

Doktorandstudierna i ekonomisk historia med professor Tommy Bengtsson som handledare förlöpte parallellt med min socialmedicinska verksamhet, ursprungligen genom läsning av en doktorandkurs per termin på fritiden och ganska snart med anslag. Jag försvarade licentiatavhandlingen 2008 och filosofie doktorsavhandlingen 2015. Inriktningen historisk demografi har en tradition vid Ekonomisk-historiska institutionen vid Lunds universitet genom professorerna Gunnar Fridlitzius (1976-1988), Rolf Ohlsson (1988-2004) och Tommy Bengtsson. Jag hade förmånen att initialt även få vägledning av Gunnar Fridlitzius som professor emeritus. Digitaliseringen av demografiska data i kyrkböcker från församlingar i västra Skåne påbörjades under 1990-talet. Grundfrågeställningen i mitt arbete i historisk demografi baserades på hypotesen att exponering för riskfaktorer för sämre hälsa före födelsen och under första levnadsåret (spädbarnsåret) kan ha betydelse för hälsoutfall/sjukdom långt fram i vuxen ålder med en mycket lång symptomfri latensfas. Den ursprungliga hypotesen, kallad Barker-hypotesen efter sin brittiske upphovsperson, anger att näringstillförseln under framför allt graviditetens tredje trimester har betydelse för utvecklingen av vissa kroniska sjukdomar som hjärtkärlsjukdomar och diabetes mellitus typ 2 i vuxen ålder (Kuh & Ben-Schlomo 2004). En senare formulerad hypotes, inflammationshypotesen, föreslår att exponering för allvarliga infektioner i synnerhet under det första levnadsåret med åtföljande kroniskt förhöjda nivåer av inflammationsparametrar kan leda till utveckling av kronisk sjukdom med symptom långt senare i vuxenlivet efter många års latens mellan exponering och utfall (Finch & Crimmins 2004). Förhöjda halter av akutfasproteinet C-reaktivt protein (CRP) i blodet definieras till exempel som riskmarkör för hjärtkärlsjukdomar av det amerikanska kardiologförbundet (Lindström & Davey Smith 2019). Flera av studierna genomfördes med data på individnivå från fyra församlingar i västra Skåne (Hög, Kävlunge, Sireköpinge

och skånska Halmstad) som digitaliserats från kyrkböckerna och som analyserades med överlevnadsanalyser (Cox-regressioner) med både individuella och kommunala variabler i modellerna. Historiska rågpriser användes som markör för nutritionshypotesen samtidigt som femton enskilda år med synnerligen hög spädbarnsmortalitet (första levnadsåret) under hela 1700-talet och det tidiga 1800-talet användes som markör för ökad risk för kronisk inflammation för överlevarna. Tio av epidemierna orsakades av smittkoppor, tre av kikhosta och två i början av 1700-talet av okända agens, men sannolikt också smittkoppor. Resultaten bekräftade inflammations-hypotesen, och visade bland annat en mer än tre år förkortad överlevnad efter 55 års ålder jämfört med personer födda under övriga år utan epidemier (Bengtsson & Lindström 2000, 2003). För en fullständig översikt över artiklarna och ramberättelsen/syntesen hänvisas till doktorsavhandlingen (Lindström 2015).

Doktorandarbetet i ekonomisk historia ledde sekundärt till att jag själv och flera andra socialmedicinska forskare (Merlo, Rosvall) ingick samarbete med ekonomisk historia, socialt arbete, nationalekonomi och statistik i en gemensam forskningsansökan med professor Tommy Bengtsson som huvudsökande för ett projekt som erhöll VR-Linné-anslag 2006–2016 från Vetenskapsrådet och som blev starten för Centrum för Ekonomisk Demografi (CED) på Ekonomihögskolan vid Lunds universitet.

Forskningen om socialt kapital och folkhälsa har fortsatt. En prospektiv kohortstudie med 2008 års folkhälsoenkät för vuxenpopulationen i åldrarna 18–80 år i Skåne kopplad till registerdata från Dödsorsaksregistret vid Socialstyrelsen har till exempel visat att grupperna med ganska hög tillit (59,1%) och inte särskilt hög tillit (21,7%) till hälso- och sjukvården vid baslinjen i folkhälsoenkäten i Skåne 2008 har signifikant lägre mortalitet under uppföljningsperioden 2008–2016 än respondentgruppen med mycket hög tillit (15,2%). Skillnaderna förklaras i huvudsak av lägre cancermortalitet i grupperna med ganska hög tillit och inte speciellt hög tillit, men i mindre utsträckning även lägre mortalitet i hjärtkärlsjukdomar. En möjlig förklaring till dessa resultat är de långa vårdköerna för vissa cancersjukdomar, som kan tänkas leda till att mera aktivt ifrågasättande av vården, privata försäkringar och aktivt val av vård i andra regioner eller utomlands kan ha en skyddande effekt (Lindström och Pirouzifard 2022). Resultaten innebär att något lägre eller betydligt lägre institutionell tillit kan ha en skyddande effekt i vårdssystem som inte fungerar helt optimalt. Ett pågående forskningsprojekt handlar om sexuella minoriteter, socialt kapital och hälsa (Nystedt et al. 2019, Lindström et al. 2020).

Slutord

Enligt min erfarenhet är det huvudsakligen en fördel att i betydande utsträckning arbeta och forska i gränlandet mellan olika akademiska discipliner. Jag

kommer att nämna några anledningar till denna erfarenhet och slutsats. Det handlar bland annat om arbetsmarknad, forskning och samarbeten.

På den mest konkreta nivån var dubbla examina från två olika fakulteter definitivt en fördel i konkurrensen om ST-läkartjänsten i socialmedicin i slutet av 1993. Med tjugo sökande i ungefär samma utgångsläge av relativt nyligen uppnådd läkarlegitimation och förhållandevis korta kliniska erfarenheter från olika specialiteter efter legitimation var en samhällsvetenskaplig examen och ett antal examinerade uppsatser på B-nivå, kandidatnivå och magisternivå i både statsvetenskap och ekonomisk historia en klar fördel i mitt fall. Den utbildningsmässiga fördelen av en samhällsvetenskaplig universitetsexamen, vid den tidpunkten en filosofie kandidatexamen i statsvetenskap, var utslagsgivande på två olika sätt har jag förstått i efterhand. För det första befinner sig socialmedicin i sig självt i gränslandet mellan å ena sidan samhällsvetenskap och ekonomi och å andra sidan folkhälsa och medicin. De politiska, sociala och ekonomiska faktorerna är naturliga oberoende determinanter till de medicinska och hälsorelaterade faktorer som utgör utfallen och som operationaliseras som beroende variabler. Dessa determinanter befinner sig ibland i varierande utsträckning en bit upp i den kausalkedja som påverkar hälsan. För det andra krävs det en upptränad förmåga att skriva med akribi och att genomföra grundläggande statistiska analyser i ett arbete som delvis innefattar epidemiologisk rapportering och folkhälsorapportering i det landstingskommunala och numera regionala arbetet i Region Skåne.

Inom forskningen är utbildning vid flera fakulteter också en fördel, i synnerhet i ett forskningsämne som socialmedicin med socialepidemiologi. Det finns ofta större kunskapsluckor att utforska i gränslandet mellan olika ämnen och fakulteter än i själva kärnan och hjärtlandet av varje ämne eller fakultet. Sådana kunskapsluckor är samtidigt viktiga att utforska, och vinsten för individer och samhälle kan ofta vara stor. Begrepp och teorier från framför allt statsvetenskap och ekonomisk historia men även sociologi och nationalekonomi kan överföras till området socialmedicin och folkhälsa. Det var givet att gå vidare med socialt kapital som ett forskningsmässigt huvudspår efter doktorsavhandlingen i socialmedicin år 2000. På samma sätt har till exempel begrepp som *radius of trust*, samhällets miniatyrisering och även Ingleharts syn på modernism kontra postmodernism (Inglehart 1997, 2018) varit möjliga att applicera på folkhälsa och socialmedicinska problemställningar. Omvänt har medicinska begrepp och teoretiska ansatser som till exempel ett livsförloppsperspektiv på hälsa och folkhälsa, Barker-hypotesen, nutritions-hypotesen och inflammations-hypotesen varit möjliga att överföra till problemställningar i ekonomisk historia inom området historisk demografi.

En tredje reflektion gäller forskningssamarbeten över ämnesgränser. Det är ofta en fördel att skriva ansökningar med tvärvetenskapliga frågeställningar med sökanden från olika akademiska ämnen. Diskussionerna, seminarierna

och de olika perspektiven berikar. Ett viktigt exempel är Linné-ansökan i ekonomisk demografi till Vetenskapsrådet som tilldelades medel för perioden 2006-2016. Detta gäller naturligtvis också andra anslag från Vetenskapsrådet, Riksbankens Jubileumsfond, statliga ALF-medel och andra nationella och internationella anslagsgivare som erhållits i samarbeten genom åren.

En avslutande reflektion gäller styrkor och svagheter inom olika akademiska ämnesområden speglade i doktorandutbildningen i olika akademiska ämnen. Jag har varit ledamot i betygsnämnden vid ett stort antal disputationer vid medicinska fakulteten och vid ett antal disputationer vid Ekonomihögskolan. Ett första övergripande intryck är att doktorander i ekonomi och samhällsvetenskap har bättre kunskaper i vetenskapsteori än medicinare. Det kan naturligtvis delvis förklaras av att doktorandutbildningen inom ekonomi och samhällsvetenskap är bättre och mera omfattande när det gäller just vetenskapsteori, men det kan också delvis förklaras av att all kvantitativ forskning med epidemiologisk och statistisk metod inom medicin bygger på Karl Poppers (1902-1994) betoning att alla forskningsstudier bör ha en studiedesign som gör det möjligt att både bekräfta hypotesen (H_1) och att bekräfta noll-hypotesen (H_0) som innebär att H_1 inte kan bekräftas. När det gäller den stora mängden kvantitativa avhandlingar i medicin finns det helt enkelt inte så mycket att diskutera ur ett vetenskapsteoretiskt perspektiv, vilket dock inte gör det mindre märkligt att ungefär hälften av respondenterna vid disputation i medicin inte känner till Karl Popper. Detta gäller emellertid inte kvalitativa avhandlingar inom medicin. Trots att olika vetenskapsteoretiska utgångspunkter är möjliga inom kvalitativ empirisk forskning och bör diskuteras som utgångspunkt för val av olika analysstrategier saknas sådan diskussion nästan alltid i avhandlingar som bygger på kvalitativ metod i medicin. Respondenterna kan vid disputation sällan besvara sådana frågor. En betydande styrka inom medicin är å andra sidan strävan att använda data med hög validitet i form av bland annat hög sensitivitet och hög specificitet. Däremot skulle jag kunna ge exempel på avhandlingar i nationalekonomi i vilka betoningen på konstruktionen av de ekonometriska modellerna helt skymmer sikten för att respondenten (och handledaren) använt empiriska hälsodata som helt eller delvis saknar relevans och validitet i förhållande till frågeställningen. En sammanfattande konklusion över ämnesgränserna är att olika akademiska discipliner har mycket att lära av varandra och att interdisciplinära samarbeten inte bara bättre kan belysa intressanta frågeställningar utan också höja kvaliteten på forskningen genom ömsesidigt teoretiskt och metodologiskt lärande.

Referenser

- Bengtsson, Tommy & Lindström, Martin, 2000. "Childhood misery and disease in later life: The effects on mortality in old age of hazards experienced in early life, southern Sweden, 1760-1894", *Population Studies* 54(3), s. 263-277.
- Bengtsson, Tommy & Lindström, Martin, 2003. "Airborne infectious diseases during infancy and mortality in later life in southern Sweden, 1766-1894", *International Journal of Epidemiology* 32, s. 286-294.
- Bourdieu, Pierre, 1986. "The forms of social capital", s. 241-258 i J. Richardson (red.) *Handbook of theory and research for the sociology of education*. New York: Greenwood.
- Bourdieu, Pierre, & Wacquant, Loic J.D., 1992. *An invitation to reflexive sociology*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Cannon, Walter B., 1935. "Stresses and strains of homeostasis", *American Journal of Medical Science* 189, s. 1-14.
- Cassel, John, 1976. "The contribution of the social environment to host resistance", *American Journal of Epidemiology* 104, s. 107-123.
- Coleman, James, 1990. *Foundations of social theory*. Cambridge, Mass. and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Finch, Caleb & Crimmins, Eileen, 2004. "Inflammatory exposure and historical changes in human life span", *Science* 305 (5691), s. 1736-1739.
- Fukuyama, Fukuyama, 1999. *The Great Disruption. Human nature and the reconstitution of social order*. New York, London, Toronto, Sydney, Singapore: Touchstone.
- Giordano, Giuseppe & Lindström, Martin, 2016. "The 2005 London terror attacks: an investigation of changes in psychological well-being and social capital pre- and post-attacks (2003-07) – a UK panel study", *SSM Population Health* 2, s. 485-494.
- Giordano, Giuseppe, Merlo, Juan, Ohlsson, Henrik, Rosvall, Maria & Lindström, Martin, 2013. "Testing association between social capital and health over time: a family-based design", *BMC Public Health* 13, s. 665.
- Hanson, Bertil S., 1988. *Social network, social support and health in elderly men*. Akademisk avhandling. Malmö: Studentlitteratur.
- Inglehart, Ronald, 1997. *Modernization and postmodernization. Cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald, 2018. *Cultural Evolution. People's motivations are changing, and reshaping the world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kawachi, Ichiro, Kennedy, Bruce P. & Glass, Roberta, 1999. "Social capital and health: a contextual analysis", *American Journal of Public Health* 89(8), s. 1187-1193.
- Kuh, Dianah & Ben-Schlomo, Youav, 2004. *A Life Course Approach to Chronic Disease Epidemiology* (second edition). Oxford: Oxford University Press.
- Lindbom, Tage, 1938. *Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872-1900*. Akademisk avhandling. Stockholm: Stockholms universitet.
- Lindbom, Tage, 1951. *Efter Atlantis*. Stockholm: Kooperativa Förbundets Bokförlag.
- Lindström, Martin, 1997. "Tage Lindbom och konservatismen", *Statsvetenskaplig tidskrift* 100, s. 145-175.
- Lindström, Martin, 2000a. "The ideology of the Swedish Conservative (Moderate) party: An interpretation of the political science debate of the early 1990s", *Statsvetenskaplig tidskrift* 103(4), s. 329-343.

- Lindström, Martin, 2000b. *Social participation, social capital and socioeconomic differences in health-related behaviours. An epidemiological study*. Akademisk avhandling. Malmö: Department of Community Medicine, Lund University.
- Lindström, Martin, 2000c. "Social capital and civic culture: An approach to the thinking of Robert D Putnam", *Statsvetenskaplig tidskrift* 103(2), s. 149-159.
- Lindström, Martin, 2001. "Conservative voting and the church: The religious dimension in the electoral geography of the Conservative (Moderate) party in Sweden 1921-1998", *Statsvetenskaplig tidskrift* 104(4), s. 393-416.
- Lindström, Martin, 2003. "Social capital and the miniaturization of community among daily and intermittent smokers: A population-based study", *Preventive Medicine* 36(2), s. 177-84.
- Lindström, Martin, 2003/2004. "Skånes Väl. De skånska regionalisternas möte med de svenska nationalisterna", *Statsvetenskaplig tidskrift* 10, s. 32-54.
- Lindström, Martin, 2004. Social capital, the miniaturization of community and self reported global and psychological health. *Social Science and Medicine* 59(3), s. 595-607.
- Lindström, Martin, 2005a. "Socialt kapital och samhällets miniaturisering", *Statsvetenskaplig tidskrift* 107(1), s. 5-28.
- Lindström, Martin, 2005b. "Social capital, the miniaturization of community and high alcohol consumption: A population-based study", *Alcohol and Alcoholism* 40(6), s. 556-562.
- Lindström, Martin, 2015. *All that's mine I carry with me. Early life disease and adult health in Sweden during 250 years*. Akademisk avhandling. Lund: The School of Economics and Management, Lund University, Sweden.
- Lindström, Martin, 2020. "Moderaternas ideologiska grundsyn. En uppföljning av debatten under det sena 1900-talet", *Statsvetenskaplig tidskrift* 122(1), s. 5-29.
- Lindström, Martin, 2022. "Psychosocial stress and social capital pathways and health: Perspectives from Lund University, Malmö", *Scandinavian Journal of Public Health* 50(7), s. 864-872.
- Lindström, Martin, 2023. "The social medicine specialty in southern Sweden", *Scandinavian Journal of Public Health*, 51(4), s. 517-519.
- Lindström, Martin & Davey Smith, George, 2019. "A Life Course Perspective to the Modern Secular Mortality Decline and Socioeconomic Differences in Morbidity and Mortality in Sweden", s. 295-309 i T. Bengtsson & N. Keilman (red.), *Old and New Perspectives on Mortality Forecasting*. Cham, Switzerland: Springer Open.
- Lindström, Martin & Giordano, Giuseppe, 2016. "The 2008 financial crisis: changes in social capital and its association with psychological wellbeing in the United Kingdom- a panel study", *Social Science and Medicine* 153, s. 71-80.
- Lindström, Martin, Hanson, Bertil S., Brunner, Eric, Wirfält, Elisabet, Elmståhl, Sölve, Mattisson, Irene & Östergren, Per-Olof, 2000. "Socioeconomic differences in fat intake in a middle-aged population: report from the Malmö Diet and Cancer Study", *International Journal of Epidemiology* 29(3), s. 438-448.
- Lindström, Martin, Merlo, Juan & Östergren, Per-Olof, 2002. "Individual and neighbourhood determinants of social participation and social capital: A multilevel analysis of the City of Malmö, Sweden", *Social Science and Medicine* 54, s. 1779-1791.
- Lindström, Martin, Moghaddassi, Mahnaz & Merlo Juan, 2003. "Social capital and leisure-time physical activity: A population-based multilevel analysis of individual- and neighbourhood level data in Malmö, Sweden", *Journal of Epidemiology and Community Health* 57, s. 23-28.

- Lindström, Martin, Nystedt, Tanya, Rosvall, Maria & Fridh, Maria, 2020. "Sexual orientation and poor psychological health: a population-based study", *Public Health* 178, s. 78-81.
- Lindström, Martin & Pirouzifard, Mirnabi, 2022. "Trust in the healthcare system and mortality: A population-based prospective cohort study in southern Sweden", *SSM Population Health* 18, s. 101109.
- Lindström, Martin, Pirouzifard, Mirnabi & Rosvall, Maria, 2021. "Social capital, the miniaturization of community, traditionalism and mortality: A population-based prospective cohort study in southern Sweden", *SSM Population Health* 16, s. 100956.
- Lindström, Martin & Rosvall, Maria, 2019. "Two theoretical strands of social capital, and total, cardiovascular, cancer and other mortality: A population-based prospective cohort study", *SSM Population Health* 7, s. 100337.
- Marmot, Michael, 2004. *The status syndrome: How social standing affects our health and longevity*. New York: Henry Holt and Company.
- Marmot, Michael, Rose, Geoffrey, Shipley, M. & Hamilton, P.J.S., 1978. "Employment grade and coronary heart disease in British civil servants", *Journal of Epidemiology and Community Health* 32, s. 244-249.
- Nystedt, Tanya, Rosvall, Maria & Lindström, Martin, 2019. "Sexual orientation, suicide ideation and suicide attempt: A population-based study", *Psychiatry Research* 275, s. 359-365.
- Putnam, Robert D., 1993. *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D., 2000. *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York, London: Simon and Schuster.
- Rönning, Rolf & Starring, Bengt, 2011. "Socialt kapital – ett fruktbart begrepp", s. 23-39 i B. Starring & R. Rönning (red.), *Socialt kapital – i ett välfärdsperspektiv*. Malmö: Liber Förlag.
- Selye, Hans, 1946. "The general adaptation syndrome and the disease adaptation", *Journal of Clinical Endocrinology* 6, s. 112-230.

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Björn Östbring

Alexandrova-Zorina, Liza, 2023. *Imperiets barn. En reportagebok*. Stockholm: Volante.

Anmälan av Niklas Bernsand

Författaren och journalisten Liza Alexandrova-Zorinas reportagebok *Imperiets barn* handlar om en stor men i Sverige relativt okänd diaspora, den postsovjettiska, som omfattar över 100 000 människor. Mer precist uttryckt lyfter boken fram en bestämd del av denna diaspora, den som lever i utanförskap, ofta papperslös, och därmed är utlämnad åt hänsynslösa arbetsgivare och kriminella nätverk, de senare oftast också med ursprung i det före detta Sovjetunionen. Det bör kanske noteras att denna utanförskapsvärld inte bara är okänd för många majoritetssvenskar utan heller inte nödvändigtvis är särskilt bekant för många människor med ursprung i till exempel Ukraina, Ryssland och Uzbekistan som lever vanliga, väl integrerade liv mitt i det svenska samhället. Det handlar naturligtvis inte om vattentäta skott, men den underjordiska postsovjettiska världen i Sverige är alltså på många sätt parallell även i förhållande till den övriga postsovjettiska diasporan. Undertecknad, som sedan decennier såväl privat som i arbetet har stora postsovjettiska nätverk, kan inte säga att jag särskilt ofta har stött på fenomenet. Senaste gången jag träffade någon från den tjetjenska gruppen, en av de vanligast förekommande i boken, rörde det sig om en lärare på en av Lunds skolor som hade ansvar för min från Ukraina nyanlände styvson. På det mötet hade alla deltagare någon form av postsovjettisk koppling, genom födsel eller, som i mitt fall, ohejdad vana, men ingen kom från utanförskapsgruppen. Det bör nog betonas för svenska läsare att denna svenska postsovjettiska normalitet finns och med all sannolikhet dominerar bland människor i Sverige med denna bakgrund, samtidigt som detta också understryker vikten av den serie reportage i den svenska postsovjettiska underjorden som Alexandrova-Zorina har åstadkommit.

Boken innehåller som sagt reportage, och bygger metodologiskt därmed främst på intervjuer med människor ur det postsovjettiska skuggsamhället och på deltagande observation, men även andra typer av research har använts. Metoden är effektiv och författaren rör sig skickligt i ett rätt komplext sociologiskt och etiskt landskap. Människoödena som kommer till tals i boken är många och varierande och torde sammantaget ge en mycket god spegling av de postsovjettiska utanförskapsmiljöerna i Sverige. Det bör framhållas att författaren, själv oppositionell rysk flykting med en för det postsovjettiska området

tämligen karaktäristiskt blandad etnokulturell bakgrund, på ett bra sätt lyckas balansera mellan de olika perspektiven och låter dessa framträda i sin egen rätt.

Den underjordiska diasporan hålls samman av det ryska språket, samtidigt som den självklart i sig själv är flerspråkig, och många talar med sina egna på ukrainska, litauiska, uzbekiska eller tjetjenska. Ryskans roll påminner här närmast om den gamla sovjetiska formuleringen om ryska som ”interetniskt kommunikationsspråk” för sovjetmedborgare med olika etnisk och språklig bakgrund, även om det naturligtvis också är vanligt att ryskan är förstaspråk för människor från andra länder än Ryssland (och tvärtom ibland inte är det för dem som kommer från minoritetsgrupper i Ryssland). Genom hela boken åskådliggör författaren hur skiljelinjer samtidigt både framträder och suddas ut mellan skuggvärldens olika grupper. Vissa av de underjordiska vandrarhemmen tar bara in muslimska män, andra accepterar även muslimska kvinnor så länge de sköter markservicen även åt de manliga gästerna, åter andra kan vara reserverade för en specifik etnisk grupp, medan vissa inte har några särskilda skiljelinjer av det slaget alls. Utsattheten hos till exempel byggjobbare från olika postsovjetiska stater som luras på sin lön av skrupelfria majoritets-svenska arbetsgivare och är beroende av rysktalande skumraskfigurer för sitt boende gör att det är lättare att ha överseende med eventuella skiljelinjer gentemot kollegorna. Den underjordiska postsovjetiska världen ser därmed ut att i viss mån konservera band som i många fall börjat försvagas eller till och med upplösas i den icke-papperslösa och icke-marginaliserade postsovjetiska diasporan. Utan att dra alltför långtgående slutsatser kan jag säga att jag själv sett hur väletablerade ukrainska och ryska familjer som länge umgåtts slutade göra detta redan 2014, och min bild är att dessa skiljelinjer har accentuerats än mer sedan dess, särskilt sedan den fullskaliga ryska invasionen i februari 2022.

Det framgår tydligt att det underjordiska postsovjetiska parallellsamhället i Sverige uppvisar några av de postsovjetiska samhällenas mest uppenbara brister och skuggsidor, men i uppförstorad form genom den papperslösa tillvaron i Sverige. Om hemlandet ofta kännetecknas av svaga och korrumperade institutioner har man här begränsad tillgång till det (fortfarande) jämförelsevis välfungerande svenska institutionella ramverket. Rättslöshet gentemot arbetsgivare kan dessa människor sannerligen drabbas av även på hemmaplan, men den slår allvarligare här eftersom individerna har så svagt fotfäste i samhället i stort. Bristen på rättsstat fanns även hemma, men understryks här av att individens själva tillvaro i Sverige ofta är olaglig. Till och med längtan efter en stark hand återspeglas i boken på mikronivå i några av de inneboendes reaktioner på det underjordiska vandrarhemmet där den gamle tjetjenske självständighetskämpen Duki upprätthåller ordningen med järnhård disciplin. Offrens rädsla för att utvisas och förlora det sista hoppet förstärker på mellanmänsklig nivå hänsynslösheten, roffarmentaliteten och den starkes självklara rätt att dominera den svaga i den underjordiska tillvaron i Sverige. Bland många

upprörande exempel på sådan hänsynslöshet kan nämnas de ukrainska och ryska företag som lurar av migrerande landsmän deras sista surt ihoptjänade slantar för tjänster som i Sverige är gratis, eller ibland inte för några tjänster alls. Samtidigt finns också en solidaritet inom gruppen och en medvetenhet om att man har rättigheter som förbigås, vilket ibland kan ta sig handfasta uttryck som när centralasiatiska byggjobbare helt sonika och fullt begripligt rev ner sitt genomförda renoveringsarbete när de hånfullt vägrats betalning av en majoritetssvensk entreprenör.

Arvet från konflikter och krig påverkar starkt den postsovjetiska underjorden i Sverige. Främst dagens Ukrainakrig och Tjetjenienkrigen under 1990- och 2000-talen sätter stark prägel på boken, men även Karabachkonflikten blinkar till. Tjetjenienkrigets förmåga att leva vidare i mångfasetterad skepnad efter flera decennier framgår tydligt, och boken ger därmed på sitt sätt en föraning om hur det betydligt mer omfattande kriget i Ukraina kommer att präglade framtida generationers liv långt bortom Ukraina.

Just skildringen av den tjetjenska gruppen tillhör de mest givande inslagen i boken. Gissningsvis har uppkomsten av ett Lilla Tjetjenien i Alvesta med flera hundra tjetjenska och språkligt och kulturellt med dessa mycket närbesläktade ingusjiska familjer gått de flesta läsare förbi, och jag antar att kommunens hem-sida tillhör de få i Sverige som har åtminstone några dokument översatta till tjetjenska. Många av de svenska tjetjenerna slogs med vapen i hand mot Ryssland för självständighet, och är därmed här måltavla för den proryska tjetjenska Kadyrovsregimens uppmärksamhet med bland annat flera uppmärksammade mordförsök. Gruppen är genomgående starkt religiös med en stark inre sammanhållning med få äktenskap över de etniska gränserna. Tjetjenerna är få till antalet, men framstår på många sätt som den mest handlingskraftiga enskilda gruppen och har klansamhällets organisationsfördelar i en utanförskapsmiljö där den svenska staten antingen är långt borta eller ett hot som söker verkställa utvisningar, och där ryssar och ukrainare framstår som jämförelsevis svaga och atomiserade trots individuella nätverk. Flera av de underjordiska vandrarhemmen i Stockholmsområdet som nämns i boken drivs av tjetjener, och dessa nätverk anlitas ibland för att driva in arbetsgivares skulder mot byggjobbare som inte fått lön. För en vaken läsare kommer här författaren Per Brinkemos (2014) insikter om somaliska klanstrukturer väl till pass, även om grupper och sammanhang naturligtvis inte är fullt ut jämförbara.

Tjetjenerna kan också på flera sätt illustrera kopplingarna mellan den postsovjetiska underjorden och andra utanförskapsmiljöer i Sverige. Flera personer hävdar till exempel i boken att tjetjenerna i Sverige är för få till antalet för att riktigt kunna etablera sig som stor självständig faktor i den större svenska undre världen, men att vissa tjetjener kommit att ingå i andra gängbildningar. Det faktum att religionen blev en allt viktigare faktor i det tjetjenska motståndet mot Ryssland, inte minst under det andra kriget, skapade en grund till att

individer ur den tjetjenska gruppen radikaliserats, och några har också sökt sig till svenska jihadistiska miljöer och i vissa fall rest till kriget i Syrien. Intressant nog hävdar flera personer i boken att det luttrade svenska Säpo vid flera tillfällen efter februari 2022 försökt förmå svenska tjetjener med starkt våldskapital att resa till Ukraina för att strida mot Ryssland i de tjetjenska förbanden i den ukrainska armén.

Boken innehåller också en intressant men lite sorglig inblick i en av de tatariska miljöerna i Sverige, där några förmögna representanter lobbar för Putin-regimen och dess politik och samarbetar med regimvänliga ryska muslimska organisationer. Även om flera av dessa tatarer tycks komma från Uzbekistan är det svårt att inte låta tanken flyga till Simon Sorgenfreis (2022) utmärkta bok om hur en liten grupp misjärtatarer från centrala Ryssland tillsammans med några turkiska vänner 1949 i ett café på Södermalm i all anspråkslöshet grundade Sveriges första muslimska förening och församling. Den av Sorgenfrei skildrade tatarisk-svenska erfarenheten känns väsensskild från den pompösa och regimvänliga miljö som tecknas i Alexandrova-Zorinas bok.

Litteraturförteckning

Brinkemo, Per, 2014. *Mellan klan och stat. Somalier i Sverige*. Stockholm: Timbro.

Sorgenfrei, Simon, 2022. *"De kommer att vara annorlunda svenskar"*. *Berättelsen om Sveriges första muslimer*. Stockholm: Norstedts.

Hallonsten, Olof, 2022. *Modernitetens kritiska samvete: En samhällsvetenskap som gör nytta*. Stockholm: Santérus förlag.

Anmälan av Joel Halldorf

Det sägs att vi lever i ett kunskapssamhälle, därför är det besynnerligt att universiteten är så marginaliserade. Trots att det finns fler akademiker än någonsin är deras inflytande på samhället, och inte minst samhällsdebatten, svagare än på länge.

Joel Halldorf är professor i kyrkohistoria vid Enskilda Högskolan Stockholm.
E-post: joel.halldorf@ehs.se

Det är inte lätt att se hur situationen ska kunna förändras, för akademiker pressas från flera håll samtidigt. Förståelsen för forskning är låg i de flesta läger. På ena änden av det politiska spektrumet finns de som viftar bort vetenskap som inte passar dem och i stället presenterar alternativa fakta – inte sällan med en omisskännelig doft av konspirationsteorier. Dessa bemöts i sin tur av personer som säger sig vilja ha en evidensbaserad politik och basunerar ut ett självsäkert ”Vetenskapen säger”, i bestämd form, singularis.

Avståndet mellan forskningen och samhällsdebatten är så stort att många akademiker håller sig borta från debatten för att de helt enkelt inte vet var de skulle börja. Ingångsvärderna skiljer sig så dramatiskt att det är som att man talar olika språk. Kultur- och samhällsdebatten är ett annat land, med andra seder, bruk och språk än i universitetsvärlden. Akademiker reser ogärna dit, och om de råkar hamna där känner de sig som flyktingar på en främmande kontinent.

Denna språkförbistring blev uppenbar när nationalekonomen Joakim Ruist besökte Aktuellt studio våren 2018, och fick frågan hur han såg på risken att hans forskningsresultat skulle användas i politiska – närmare bestämt invandringskritiska – syften. Ruist slog då, som han själv konstaterat, ”inofficiellt svenskt rekord i längd på tystnad”. Efter en lång, mycket lång, tankepaus försökte han förklara för reportern och tittarna att hans uppgift var att presentera korrekta kunskapsunderlag, inte att avgöra hur de skulle användas.

Denna scen är utgångspunkt i docenten i sociologi Olof Hallonstens bok *Modernitetens kritiska samvete*. Hallonsten konstaterar att det som skedde i Aktuellt var en krock mellan samhällsdebattens och forskningens olika logiker. Det speglar, fortsätter han, en oförmåga att skilja mellan opinionsbildning och samhällsvetenskap. Hans bok är ett försök att förklara den senare – och göra det på ett sådant sätt att det blir tydligt att samhällsvetenskapen bäst bidrar till samhällsdebatten genom att slå vakt om sin särart snarare än att anpassa sig.

Bokens grundläggande tes är att samhällsvetenskapen gör mest nytta genom att inte försöka vara nyttig. Den ska inte företräda något särintresse, inordnas politiken eller behöva fundera över konsekvenserna av sina forskningsresultat. Men detta är inte att vara världsfrånvärd, utan det är just så samhällsvetenskapens bidrag blir tydligt, konstruktivt och annorlunda än mediernas, tankemedjornas och de statliga utredningarnas bidrag.

Hallonsten diskuterar samhällsvetenskapens karaktär under fem kapitelrubriker som var och en representerar det han ser som en eftersträvänsvärd egenskap hos ämnet. Samhällsvetenskapen ska vara kritisk, kvalitativ, konsekvensneutral, krävande och konstruktiv. I de olika kapitlen dyker författaren ner i den samhällsvetenskapliga ämnestraditionen och följer tråden från det att disciplinen tog form i början av 1900-talet och fram till vår tid. Det ger resonemangen en välbehövlig tyngd, samtidigt som den analytiska udden är riktad mot frågor i samtiden.

I kapitlet "Kritisk" placerar Hallonsten samhällsvetenskapen mellan naturvetenskap och humaniora, som en tredje akademisk kultur. Skillnaden mot naturvetenskap består, betonar han, i att samhällsvetenskapen inte nöjer sig med "hårda" fakta, utan att den är tolkande och kritisk. Mot humaniora är gränsen inte lika tydlig, för de är båda hermeneutiska traditioner. Här är det snarare perspektivet som är annorlunda: "Medan humaniora är bakåtblickande eller tidlös, och finner sitt existensberättigande i förvaltandet och tolkandet av kulturen (i vid bemärkelse), så kräver egentligen samhällsvetenskapen dagsaktuella problem för att vara relevant", skriver Hallonsten. Det är dock svårt att se hur den här gränsen i praktiken ska kunna upprätthållas: Det finns en rad teologiska och humanistiska deldiscipliner som är inriktade mot vår tid.

Kapitlet "Kvalitativ" är ett av bokens bästa och mest angelägna. Här navigerar Hallonsten mellan naturvetenskapens *scientism* och mer relativistiska epistemologier. Han avfärdar på intet sett förekomsten av objektiva fakta, men poängterar att otolkade data inte är tillräckligt intressanta för att kvalificera som kritisk vetenskap. Teori och kritisk analys behövs för att fördjupa vår förståelse bortom siffror och statistik. Det handlar, som han skriver, om att höja förklaringsvärdet. Här finns också en välbehövlig uppgörelse med det tröttsamma slagordet "vetenskapen säger", som försöker göra vetenskapen relevant men missförstår dess särart.

Diskussionen om konsekvensneutralitet griper tillbaka på Ruists besök i Aktuellts studio. I detta kapitel är tesen att samhällsvetenskapen gör bäst nytta genom att ta sig an tidens frågor utifrån en oberoende position och med ett kritiskt perspektiv. Den ska alltså varken vara servil och lydig, eller helt världsfrånvärd.

Här kan man tänka på aposteln Paulus berömda bild av kyrkan som en kropp med många lemmar, var och en med sin särskilda uppgift. Hallonstens poäng är att samhällsvetenskapen är en del av samhällskroppen, men en särskild del som inte får förväxlas med de andra. "Om hela kroppen var öga, vad blev det då av hörseln?", skriver Paulus, och Hallonsten skulle i samma anda kunna parafraseras: Om allt var opinionsbildning, vad blir det då av det kritiska samtalet?

Kombinationen av kritik och konsekvensneutralitet gör samhällsvetenskapen krävande – både för utövarna och för dem som tar del av resultaten. För resultaten stryker inte medhårs och analyserna kan inte alltid inordnas i tydliga kategorier. Men det hindrar inte att samhällsvetenskapen också är konstruktiv, vilket är rubriken på det sista tematiska kapitlet. Här betonar Hallonsten att samhällsvetenskapen kan skapa ett rum där etablerade föreställningar diskuteras kritiskt, men inte för att riva ner utan i syfte att bygga upp. Det är så samhällsvetenskapen tjänar det moderna, demokratiska samhälle som det studerar.

Modernitetens kritiska samvete hålls samman av en tydlig men inte förenklad bild av hur samhällsvetenskapen ska fungera och förhålla sig till samhället. Den är grundad i ämnets stora teoretiker, där Hallonsten ligger nära Jürgen Habermas och hans fokus på den deliberativa processen. I slutordet beskriver han till och med att uttrycket "modernitetens kritiska samvete" som en sammanfattning av Habermas syn på relationen mellan samhället och samhällsvetenskapen. Utifrån detta perspektiv tar Hallonsten sig an en rad laddade akademiska frågor: evidenshysteri, faktaresistens, genusteori och så vidare. Här blir diskussionerna ofta intressanta och givande, även när man som läsare inte håller med.

Hallonstens stil är resonerande men inte uddlös. Han vill reflektera med en riktning – det vill säga, inte bara belysa komplexiteter utan också sätta ner foten i vissa frågor. Det är välkommet, men utmanande. En av de största svårigheterna med att kommunicera vetenskap handlar just om balansen mellan nyansering och klara uppfattningar. Hallonsten kämpar ibland med den här avvägningen, vilket speglas i ett par inte helt lyckade formuleringar som försöker kombinera spetsig kritik och nyanser. Till exempel "*En del tyder på att genusvetenskapen i Sverige präglas av en starkt aktivistisk syn*" och att denna forskning "*eventuellt gått för långt i sin emancipatoriska ambition*" (63). Här gör kvalificeringarna det oklart om Hallonsten faktiskt står bakom den kritik han lyfter.

En del resonemang är inte helt transparenta, åtminstone inte för en läsare som kommer från en annan disciplin. Det är som att det pågår saker och ting under ytan, eller mellan raderna, som är oklara. Bakgrunden till Hallonstens kritik av den etnografiska metoden *deltagande observation* hör till det som är otydligt för mig – inte minst hans påstående att det finns en risk att forskare samlar information om sina studieobjekt utan att meddela dem. Detta går ju rakt emot de noggranna regler för etikprövning som svensk forskning följer. Varför skulle antropologer, etnologer eller andra forskare som inspireras av deras metoder vara oförmögna att följa dem? Eller syftar diskussionen på någon särskild händelse inom det samhällsvetenskapliga fältet?

Den här typen av oklarheter hör dock till undantagen i boken – som regel är det tydligt både vad Hallonsten syftar på, och vilka problem och lösningar han ser. Ett av de mest intressanta temana är det grepp Hallonsten tar för att återupprätta den vetenskapliga diskursens trovärdighet. Traditionellt har vetenskapen hävdat sig genom att åberopa en särskild slags människa: Den objektiva, rationella och oftast vita, manliga forskaren. Men de senaste femtio åren har denna karaktär råkat i vanrykte. Vetenskapens auktoritetskris handlar om att han avslöjats som en vanlig människa och inte alls befriad från känslor, auktoritetstro och andra motiv än de strikt objektiva.

Hallonsten förnekar inte detta, utan konstaterar att vetenskapen "naturligtvis inte är befriad från de negativa sidorna av det mänskliga förnuftet, eftersom

vetenskapens kvinnor och män också är människor”. Men i stället för att fixera personen beskriver han samhällsvetenskapen som tradition – en rörelse utsträckt över tid, präglad av sina klassiker och sitt särskilda språk och teorier, liksom av vissa vetenskapliga praktiker, mål och institutioner. Man blir en god samhällsvetare genom att kliva in i denna tradition, och traditionen upprätthålls och vitaliseras också genom att den utläggs på nytt i varje ny tid. Det är just vad Hallonsten själv gör när han anknyter till traditionens auktoriteter: Max Weber, Johan Asplund, C Wright Mills med flera.

Detta ligger nära hur religiösa traditioner förstår sig själva, och det kastar också ljus på samhällsvetenskapens – och akademins – svårigheter att kommunicera med samhället i övrigt. Dilemmat är att det språkspel som kännetecknar vetenskapliga traditioner är fullt begripligt inom dem, men svårt att kommunicera utanför. Detta har ställt religiösa traditioner inför ett vägval med två huvudsakliga alternativ: den liberala vägen, som anpassar språket till omgivningen, eller den konservativa, som slår vakt om det egna språkets särart. Enligt det andra alternativet måste den som vill förstå traditionen kliva in helt i dess språkspel.

Hallonstens betoning av vikten av att slå vakt om särarten i det samhällsvetenskapliga språkspellet kan tyckas hamna nära den andra, konservativa linjen. Han är medveten om den risken, och betonar därför att detta inte är en insulär och världsfrånvärd väg. Det beror på att han tänker sig att flera språk kan ta plats i offentligheten – det vill säga att den politiska debatten och opinionsbildningen inte har monopol på den. Aktuellt måste kunna rymma personer som talar både politiska och samhällsvetenskapliga dialekter. Här finns en vision om en språklig pluralism som liknar Habermas beskrivning av vår tid som postsekulär – det vill säga en tid då det sekulära språket inte har en självklar monopolställning i offentligheten.

Jag sympatiserar med denna vision, men tror ändå inte att akademiker kan kliva in på den offentliga arenan utan minsta anpassning. Framför allt behöver retoriken anpassas till arenan. Ett problem är att akademikers favoritsvar på valfri fråga lyder: ”Det är komplext”. Svaret reflekterar vår träning i att söka nyanser. Men problemet med det svaret är inte bara att det är för vagt och omständligt för samtidens höga medietempo, utan också att det får samtalet att stanna upp. För vem håller inte med om att saker och ting är komplexa? Det är svårt att gå i dialog med ett så garderat påstående – och det offentliga samtalet bygger på en dynamisk dialog där olika synpunkter och perspektiv bryts mot varandra. Det betyder att ingen enskild röst kan göra anspråk på att redovisa hela komplexiteten, utan den behöver framträda genom samtalet.

Utifrån dessa förutsättningar blir akademikerns uppgift att lyfta fram perspektiv som är underdiskuterade. Det innebär att man väljer ett perspektiv, snarare än hela komplexiteten, vilket gör att man offerar del nyanser. Detta är obekvämt för en del akademiker, inte minst eftersom man i sina kollegors ögon

riskerar att betraktas som enkelspårig. Men det är en hållning som vilar på Habermas deliberativa demokratiska vision, där processen är det som driver samtalet framåt. Akademikern kliver in i samtalet genom att presentera ett perspektiv som för samtalet framåt. Målet är inte att själv vara uttömmande utan att bidra till den deliberativa processen.

Hallonstens bok är en initierad presentation av den samhällsvetenskapliga traditionen. Han visar att den härbärgerar kunskap och perspektiv som förtjänar att höras mer i den offentliga debatten. Boken hämtar sin vitalitet från växelspelet mellan klassiska teoretiker och aktuella utmaningar: Författaren står med Weber i ena handen och dagstidningen i den andra. Den här pendlingen ger ett välkommet dubbelseende som fler akademiker borde ta efter.

Stoeckl, Kristina & Uzlaner, Dmitry, 2022. *The Moralists International: Russia in the Global Culture Wars*. New York: Fordham University Press.

Anmälan av Sara Kalm

Rysslands geopolitiska aggressivitet och storvulna nationalism under Vladimir Putin har, som många noterat, gått hand i hand med en alltmer socialkonservativ hållning i frågor som rör familj och sexualitet (Edenborg 2023). Det har blivit tydligt att regeringen drar åt samma håll som den rysk-ortodoxa kyrkan, inte minst under patriark Kirill, vars många hätska utfall ofta uppmärksammas i medierna. Sedan 2012 har Ryssland avkriminaliserat våld i hemmet (såvida det inte leder till sjukhusvistelse), definierat äktenskapet som ett förbund mellan man och kvinna, begränsat hbtq-personers rätt att offentligt ge uttryck för sin identitet, kringssurit aborträtten och även förbjudit "överdrivet bruk av svordomar" såväl som tal som "sårar religiösa känslor". Konstitutionen från 2020 upphöjer "traditionella värderingar" – vilka i stort sett definierats av kyrkan – till statlig politik. Detta har gjort att konservativa aktivister och politiker i väst alltmer vänt sig till Ryssland för inspiration och ledarskap i det pågående "globala kulturkriget".

I denna nyttkomna bok vill Rysslandskännarna Kristina Stoeckl och Dmitry Uzlaner förstå Rysslands roll i det globala kulturkriget, hur den konservativa vändningen gått till och särskilt vilken roll den rysk-ortodoxa kyrkan spelat i skeendet. Författarna menar att de dominerande förklaringarna till detta i omvärlden är mycket förenklade. Dels har vi den romantiserande bild som Ryssland själv saluför och vars riktighet den kristna högern i väst låter sig övertygas om. Enligt denna rör det sig om traditionella, autentiskt rysk-ortodoxa värden, som efter att ha tryckts undan under sovjettiden nu åter har kunnat blomma upp och även inspirera andra.¹ Dels har vi bilden som dominerat i västliga medier. Här förklaras den konservativa vändningen helt med Putins stormaktsambitioner, vilket gör att kyrkans och religionens roll reduceras till ett slags verktyg.

Den förklaring som Stoeckl och Uzlaner själva skisserar är långt mer komplex. De lutar sig mot sina egna gedigna och välpublicerade kunskaper i ämnet, andra forskares rön, ett stort antal primärkällor och ett rikt intervjumaterial med personer (delvis namngivna) som innehaft nyckelpositioner. Resultatet är en fascinerande och övertygande beskrivning av den värdeförskjutning som skett i Ryssland sedan kalla krigets slut. Författarna lyfter särskilt fram betydelsen av transnationella nätverk, och de tecknar bilden av en utveckling där ryska aktörer i ett första skede lärde sig om det globala kulturkriget och i ett andra skede kommit att leda det.

En viktig poäng som författarna gör är att de ”traditionella värderingar” kring familj och sexualitet som Ryssland och den rysk-ortodoxa kyrkan säger sig stå för i själva verket är ganska nya. Till skillnad från till exempel katolicismen hade den rysk-ortodoxa kyrkan inte någon utvecklad sociallära förrän mot slutet av 1900-talet. Dess roll i samhället har formats av att statsmakterna historiskt sett försökt begränsa den (även före kommunismen) och av att den själv varit mer inåtvänd och rent andligt orienterad. Exempelvis finns det ingen tradition av att upphöja familjen så som görs i dag. Medan andra grenar av kristendomen sett familjen som helig och som en manifestation av Kristus, så har den ortodoxa traditionen bara sett familjelivet som ett andrahandsval för dem som inte klarar av klosterlivet.

Den process som ledde till att kyrkan kom att ta kompromisslös ställning i en rad sociala frågor kallar författarna för en konservativ *aggiornamento*. Termen användes i samband med Andra Vatikankonciliet under 1960-talet och betecknade då en modernisering och anpassning av den katolska kyrkan i förhållande till det omgivande samhället. Stoeckl och Uzlaner menar att den ortodoxa kyrkan gått igenom en motsvarande radikal förändring av sina

1 Som en intervjuperson säger: “Their [the Russians’] gift to us is this deeper, sometimes richer, understanding of love and the family and the role that that plays in society. Because you’ve got centuries of tradition in that regard” (s. 119).

samhällskontakter efter murens fall, men att denna haft konservativa snarare än progressiva förtecken. Man kan nog diskutera om termen är välvald – är den verkligen neutral, som författarna menar, eller har den en progressiv laddning? – men det som beskrivs med hjälp av den är övertygande. På 1990-talet befann sig Ryssland i ekonomisk och politisk men även social och moralisk kris. Kaos rådde i det vakuum som den tidigare dominerande kommunistiska idévärlden lämnat efter sig. Detta var bakgrunden till att kyrkan och andra samhällsaktörer efter hand kom att anamma en stenhård version av socialkonservatism, en utveckling som dock var allt annat än självskriven.

Man gjorde alltså inte detta genom att blåsa nytt liv i redan grundmurade inhemska värderingar och traditioner. I stället skedde vändningen under inflytande av den amerikanska kristna högern. Under 1990-talskaoset strömmade sådana normentreprenörer till Ryssland, de genomförde olika projekt (till exempel om hur man undervisar om kristna värderingar) och de grundlade samarbeten som i vissa fall kom att bli enormt inflytelserika. Här kan nämnas mötet mellan Allan Carlson och Anatolij Antonov – båda konservativa intellektuella som upplevt sig som motarbetade – vilket 1997 ledde till den första World Congress of Families (WCF). WCF är fortfarande det viktigaste forumet för transnationell dialog mellan konservativa aktivister på familjeområdet.

Ett centralt argument i boken är att de högerkristna förde med sig tankegods från USA som sedan reproducerades i Ryssland. Redan 1991 användes termen *culture war* i ett amerikanskt sammanhang, då syftande på den djupa polariseringen mellan konservativa och progressiva kring samhällsrelaterade moralfrågor som exempelvis abort (Hunter 1991). Dessa frågor väckte till en början ingen direkt genklang i Ryssland, och det var inte heller givet på vilken sida kyrkan skulle ställa sig. Precis som överallt annars förekom det konflikter kring moralfrågor, men förståelsen av dem skiftade mycket mer, allianserna kring dem spretade och alla var inte lika laddade. Men nu övertog man alltså det amerikanska kulturkrigets positioner och formuleringar. Detta innebar att en viss uppsättning frågor nu bands samman och skulle definieras moraliskt och religiöst, att kyrkan självklart stod till höger, att huvudmotståndaren nu var företrädare för det progressiva och liberala väst och att man måste inta en kompromisslös hållning gentemot dessa. Det innebar också att nya allianser bildades mellan företrädare för olika religiösa traditioner, som historiskt sett varit motståndare men som nu kunde sluta upp bakom de socialkonservativa ståndpunkterna. Dessa har med tiden ingått allians med den yttersta politiska makten såväl som med den ekonomiska eliten i form av olika namnkunniga oligarker (till exempel Konstantin Malofejev).

Författarna landar i slutsatsen att det inte enbart är den progressiva sidan som ändrat skepnad över tid, utan även den konservativa, trots att denna ju själv säger sig stå för oföränderliga värden. Därtill har den konservativa positionen byggts och anpassats under inflytande av yttre krafter – vilket är ironiskt med

tanke på det officiella Rysslands misstänksamhet mot "utländska agenter" när det gäller civilsamhällesorganisationer på den progressiva sidan. Detta påvisas med hänvisning till ett stort antal fall där den kristna högern och andra bildat nätverk med ryska politiska och ortodoxa aktörer och därigenom påverkat Rysslands och ryska kyrkans ställningstagande i olika frågor.

Den ryska positionen har dock sina egenheter. Till dessa hör den vanliga kombinationen av antikommunism och beundran för Stalin. Att denna ståndpunkt alls är möjlig sammanhänger enligt författarna med att "kommunism" nu *enbart* förstås som liberala/progressiva/globalistiska/feministiska/antirasistiska/människorättsvurmande/etc. värderingar, det vill säga som "kulturmarxism". Stalin kan då uppskattas för sin kraftfullhet och patriotism, och man bortser både från hans faktiska kommunism och från hans storskaliga utrensningar.

Efter att ha lärt sig om kulturkriget har ryska aktörer övergått till att utkämpa och leda det. I bokens andra del skiftas fokus till hur Ryssland kommit att inta ledarrollen på den konservativa sidan i det globala kulturkriget. Nu talar man hellre om rättigheter än om moral, och mot varandra står nu två olika tolkningar av mänskliga rättigheter. Den som har dominerat under efterkrigstiden är universalistisk och individfokuserad, liberal och progressiv. Denna har sedan 1990-talet tagit sig uttryck i sådant som sexuella och reproduktiva rättigheter, hbtq-personers rättigheter och lagar mot våld och våldtäkt i hemmet. Internationella mellanstatliga och ickestatliga organisationer har aktivt arbetat med detta runt om i världen, ett arbete som mött betydligt större motstånd än tidigare generationers mänskliga rättigheter. Vissa har uttryckt det så att vi gått från en första variant av liberal internationell ordning till en andra, mer orienterad mot sådant som uppfattas som moralfrågor, som anses vara mer kontroversiell och påträngande (Börzel och Zürn 2021). Den konservativa sidan i kulturkriget har svarat inte genom att helt förkasta människorättsregimen, utan genom att omformulera rättigheterna och sedan bedriva aktivt lobbyarbete för sin tolkning. Författarna menar att den akademiska litteraturen om normspridning förbisett denna utveckling eftersom man nästan enbart fokuserat på progressiva krafter; men konservativa aktörer agerar också som normentreprenörer på människorättsområdet.

De konservativa aktörerna fokuserar särskilt på några artiklar ur FN:s förklaring om de mänskliga rättigheterna. Rätten till liv används (så klart) för att angripa aborträtten, rätten till religions- och samvetsfrihet för att kringskära den i praktiken. Artikel 26(3) säger att rätten till att välja utbildning för barn främst tillkommer föräldrarna. Denna används flitigt, eftersom skolan anses skyldig till att indoktrinera barn in i kulturmarxism och genusrelativism. Föräldrars rätt att välja utbildning tolkas som rätten till (konservativ och nationalistisk) hemskolning och som rätten att slippa obligatorisk sexualundervisning. Den rysk-ortodoxa kyrkans favorit är artikel 29(1) ("Var och en har plikter mot

samhället, i vilket den fria och fullständiga utvecklingen av hans eller hennes personlighet ensamt är möjlig”). Denna uttolkar de så att samhällsplikter och traditionella värderingar har företräde framför individuella mänskliga rättigheter. En retorisk strategi är här att hävda att deras tolkning är den genuint universella, medan motståndarsidans tolkning är partikulär och bara omfattas av en kosmopolitisk, genusextremistisk, kulturmarxistisk elit.

Strategin att argumentera i rättighetstermer tog Ryssland över från det amerikanska kulturkriget. Men därefter har Ryssland själv mobiliserat och byggt allianser på detta sätt, nu riktat mot andra länder och internationella fora. Författarna beskriver i detalj Rysslands agerande i till exempel Europarådets parlamentariska församling och i FN:s råd för mänskliga rättigheter. Ofta har man lyckats samla stöd från stater i Afrika, Asien och Mellanöstern. Ryssland har också tagit initiativ till Group of Friends of the Family, som samlar länder som Egypten, Vitryssland, Qatar, Jemen, Iran med flera för samordning av påtryckningar till stöd för ”traditionella värderingar” inom ramen för FN.

Några trådar lämnas lösa, några relevanta ämnen tas inte upp eller diskuteras inte på allvar. Vad ”Moralist International” (titeln) är för något förklaras inte, dock förstår man av sammanhanget att det har med kulturkrigets konservativa sida att göra. Vilken roll Vatikanen spelat i det globala kulturkriget i förhållande till den kristna högern och Ryssland tas knappt upp, trots att många ser Vatikanen som den allra viktigaste aktören på området. Varför kulturkrigarna har lämnat kapitalismen i fred medan man angripit andra centrala västliga -ismer (individualism, sekularism etc.) är en uppenbar fråga som aldrig reds ut. Detta är dock inga stora invändningar som väsentligt drar ner bedömningen av denna utmärkta bok, som borde läsas av alla som intresserar sig för kulturkrig, populism eller religionens politiska roll.

I epilogen berättar författarna att de skrev sin bok före Rysslands angrepp på Ukraina. Detta reella krig har av patriark Kirill rättfärdigats i kulturkrigets ordalag: som nödvändigt för att hindra väst från att tvinga på den ortodoxa världen sina prideparader. Det är svårt att förutse hur kriget kommer att påverka Rysslands ledarroll i de sammanhang som beskrivits här. Även om vissa likasinnade i väst har försvarat Putins agerande, så kommer invasionen att försvaga Rysslands legitimitet i mångas ögon. Detta betyder dock inte att det globala kulturkriget är över eller att den konservativa sidan kollapsar. Den har redan skiftat ledarskap många gånger, och det sannolika, menar författarna, är att någon annan kommer att ta upp det färdigpaketerade konservativa tankegodset och ta över ledningen för normspridningen nationellt och globalt.

Litteraturförteckning:

- Börzel, Tanja A. & Michael Zürn, 2021. "Contestations of the Liberal International Order: From Liberal Multilateralism to Postnational Liberalism", *International Organization* 75(2), s. 282–305.
- Edenborg, Emil, 2023. "Den ryska hbtq-rörelsen från glasnost till kriget i Ukraina: Ett civilsamhällesperspektiv på Rysslands misslyckade demokratisering", *Statsvetenskaplig tidskrift* 125(1), s. 197–220.
- Hunter, James D., 1991. *Culture Wars: The Struggle to Define America*. New York: Basic Books.

Weyland, Kurt, 2021. *Assault on Democracy. Communism, Fascism, and Authoritarianism During the Interwar Years*. Cambridge: Cambridge University Press.

Anmälan av Simon Davidsson

Frågor gällande demokratins framtid i västvärlden har på goda grunder fått alltmer uppmärksamhet från samhällsvetare det senaste årtiondet. Forskare, debattörer och politiska aktörer följer skeendena i olika länder, jämför dem och bedömer möjligheterna till likartade förlopp över statsgränserna. I en nyutkommen bok gör Kurt Weyland ett forskningsbidrag i vilket han undersöker hur attacker mot demokratin spred sig från land till land under mellankrigstiden, en period som enligt många påminner om 2020-talet när det gäller förekomsten av antidemokratiska rörelser och motrörelser.

Weylands analys behandlar de flesta central- och östeuropeiska länder i olika utsträckning. Bokens huvuddel inleds med en metodologisk diskussion. Weyland argumenterar för att spridning (*diffusion*) – i detta fallet av attacker mot demokratin – bäst studeras kvalitativt. Han framhåller därtill vikten av att använda sig av sådan historisk forskning som är opåverkad av idéer om rationalism inom statsvetenskapen. Jag återkommer till Weylands tillämpning av historisk forskning i slutet av recensionen.

Det är mycket naturligt att Weyland vill att den historiska forskning han stöder sig på inte ska präglas av något rationalitetsbegrepp. Weyland har i ett

antal böcker och artiklar undersökt demokrati och spridning både historiskt och i samtiden, och han har i sin forskning framhävt att politiska aktörer inte agerar fullt ut rationellt, utan snarare använder sig av resonemang som bättre hänförs till någon form av bunden rationalitet (*bounded rationality*). Människor, inklusive politiska beslutsfattare, är förlustskygga och de använder olika tolkningsramar för att förstå förlopp och reagera på förloppen. Framför allt observerar han att människor ger oproportionerligt stort utrymme åt stora dramatiska händelser och gör ogrundade generaliseringar av skenbara likheter. Denna benägenhet att luta sig mot tumregler är extra stor inom svaga organisationer som inte förmår kompensera för människors bundna rationalitet.

Weyland tillämpar sina begrepp gällande bunden rationalitet på mellankrigstiden. Han tar sin utgång i den händelse som förändrade allt, nämligen den ryska revolutionen 1917. Revolutionen skakade Västeuropa i sina grundvalar och aktörer till både vänster och höger i olika länder kom att dels överdriva dess potentiella betydelse för den egna nationella utvecklingen och dels överdriva sannolikheten att revolutionen skulle kunna äga rum även i deras länder. I korthet är Weylands poäng att den ryska revolutionen fick många till vänster att överdriva möjligheterna att kopiera den ryska erfarenheten och många från socialdemokratin och högerut att överdriva hotet från kommunismen. Förlustskygghet ledde till att den grupp i samhället som besatt mest resurser, nämligen den konservativa högern, införde auktoritära styren som svar på ett överdrivet nationellt kommunistiskt hot och som ett vida bättre alternativ än en totalitär högerdiktatur. Skillnaden mellan auktoritära högerstyren och totalitära högerdiktaturer betonas genom hela boken.

Weyland beskriver hur den ryska revolutionen sände chockvågor genom Väst- och Centraleuropa och hur den ledde till revolutionsförsök i olika länder. Han använder historiker som pekar på hur objektivt små chanserna var att revolutionerna skulle lyckas och han visar hur alla till höger om de vänster-radikala slog tillbaka, ofta oproportionerligt våldsamt. Ungern, Italien och Tyskland ges mycket utrymme. Han argumenterar för att det mer underutvecklade Ungern, i vilket en kommunistisk diktatur under Béla Kun underminerat stödet för vänstern, inte hade de socioekonomiska förutsättningarna för den massmobilisering som ett starkt vänsterhot och en fascistisk totalitär motreaktion kräver. Därför blev utfallet en auktoritär högerregim. Italien var generellt sett mer utvecklat och därför blev vänsterhotet större och motreaktionen från höger kraftigare, inte minst eftersom den italienska staten var för svag för att kontrollera de stridande.

Förlustskyggheten gjorde att konservativa krafter föredrog ett auktoritärt styre framför totalitär fascism som svar på hotet om totalitär kommunism. I Tyskland och Italien kunde fascisterna inte kontrolleras. I Italien hade staten varit för svag. I Tyskland var hoten från vänster och höger för stora. Samhället var för modernt för att högern skulle våga sig på att införa ett auktoritärt styre

och sedan avmobilisera befolkningen. Kommunisterna och nazisterna hann växa till så stora rörelser att den traditionella högern var tvungen att försöka samarbeta med Hitler för att tämja honom, något man inte klarade av. Högerkonservativa i andra länder observerade detta och drog slutsatser. I de länder där högern var resursstark och välorganiserad använde man fascisterna som verktyg för att etablera en auktoritär regim medan högern i de länder där den var svagare genomförde preventiva auktoritära kupper.

Weyland går sedan vidare och analyserar andra fall där rädslan för kommunism ledde till fascistiska rörelser som högereliten i sin tur bemötte på olika sätt men som i samtliga fall ledde till att demokratin avskaffades. I Spanien, Brasilien och Portugal använde Franco, Vargas respektive Salazar fascister som förtrupper för att införa och konsolidera sina styren, varefter de utnyttjade deras svagheter och vingklippte dem eller slog ner dem. I Estland, Lettland, Rumänien och Österrike genomförde ledarna för den konservativa högern statskupper från ovan – på grund av vad som (förutom möjligen i Rumänien) förmodligen var överdriven rädsla för fascisterna, som i sin tur förmodligen var överdrivet rädda för det röda hotet. Och i Ungern tillät faktiskt den konservativa eliten fascister att få del av makten innan man, avskräckt av Hitlers framfart i Tyskland, kväste rörelsen.

Avslutningsvis analyserar han tre randfall: Finland, Frankrike och Tjeckoslovakien vars demokratier upplevde näradödenupplevelser av sjunkande allvarsgrad. I Finland var kommunismen som starkast, vilket i sin tur ledde till den högerauktoritära Lapporörelsens häftiga motreaktion. Rörelsen bemöttes av organiserade partier, vilket gjorde en auktoritär kupp obehövlig. I Frankrike var den radikala vänstern inte stark nog att utgöra ett tillräckligt allvarligt hot, det saknades en karismatisk ledare som kunde samla den radikala högern, och den auktoritära högern kunde nöja sig med några inskränkningar av demokratin. I Tjeckoslovakien var partierna välorganiserade och den radikala högern begränsades av att den endast organiserade en tysk minoritet. Slutligen analyseras Argentina. Weyland argumenterar för att Péron ville införa ett fascistiskt styre, men att han växlade över till auktoritär populism efter att de allierade besegrat fascismen i Europa.

En mycket viktig poäng är att auktoritära högerdiktaturer och totalitära fasciststater är väsensskilda. Historien lär oss att de två är mycket svåra att förena, även om högerdiktaturer åtminstone periodvis gärna lånar fascistiska element, till exempel korporativa strukturer. Men oavsett om det var den auktoritära högern eller de totalitära fascisterna som vann kampen mot kommunismen, så förlorade den liberala demokratin.

Boken är en analys av mänskliga misslyckanden och katastrofer. Weyland skriver inte mycket om de länder där det överdrivna hotet från vänster inte ledde till någon auktoritär överreaktion. Gällande dessa länder, först och främst Storbritannien, Benelux och länderna i Skandinavien, hänvisar han

istället till annan forskning. Det gör att läsaren lämnas undrande över vilka delar av demokrati som gjorde Nordvästeuropa mer motståndskraftigt. Var det faktumet att många av dessa länder inte nyss genomgått en genomgripande konstitutionell förändring? Var det de välutvecklade folkrörelserna? Var det monarkins enande kraft? Var det det parlamentariska samarbetet som gjorde det möjligt för vänster och höger att bibehålla en moderat konfliktnivå? Var det socialdemokraternas förmåga att trovärdigt signalera att de valt reformismens väg? Weyland betonar vikten av det senare, och han tycks även stödja den forskning som poängterar betydelsen av starka partioorganisationer, särskilt i mitten av det politiska spektret, vilka med Weylands termer kan kompensera för enskilda individers bundna rationalitet. Icke desto mindre lämnas frågan om varför Nordvästeuropa visade sig motståndskraftigt obesvarad. Eftersom det inte är Weylands huvudfråga så bör han heller inte lastas för detta, även om svaret på denna följdfråga sannolikt hade berikat hans analys.

Avslutningsvis menar Weyland att fascismen, om begreppet ska behålla sin relevans, inte utgör ett hot mot dagens demokratier. Politisk polarisering och populism är naturligtvis problem, men det är inte så att de förebådar totalitära styren. Det kommunistiska hotet har försvunnit och det finns ingen utmaning som kan få den liberala demokratin att framstå som svag (de västeuropeiska demokratiernas oförmåga att lösa existentiella frågor som klimathot och artdöd förbigås här, men det må vara att dessa ämnen skulle ha fört in diskussionen på ett annat spår). Weyland verkar i stor utsträckning förlita sig på politisk inläring. Beslutsfattare observerar skeendena i andra länder och agerar för att motverka att samma sak händer i deras egna länder. Weyland vill lägga detta till grund för ett hoppfullt budskap. Samtidigt är det något i hans diskussion här som skaver. Det är inte helt övertygande att Weyland grundar hoppfullheten i politisk inlärningsförmåga efter att han framhållit den bristfälliga förmågan hos aktörer att värdera information under mellankrigstiden. Därtill kan läggas den sjunkande organistoriska förmågan hos och det avtagande stödet för många av de mittenpartier som kan sägas ha burit den parlamentariska demokratin i Västeuropa efter andra världskriget, samt det faktum att få, om ens några, demokratier har klarat av att stå emot de högerpopulistiska partiernas successiva tillväxt i land efter land.

Något som saknas ur metodologisk synvinkel är en mer ingående diskussion om hur samhällsvetare bör använda historiografi, exempelvis insikten om att historiska verk ofta bygger på varandra och att de därmed inte kan ses som oberoende datapunkter. I anslutning till detta saknar jag även en bedömning av osäkerheten i tolkningarna, ungefär som i statistisk analys. Det korta avsnittet om Frankrike kan illustrera. Weyland menar att hotet från vänster var fragmentariskt och episodiskt och därför aldrig mötte någon stark fascistisk motreaktion som den auktoritära högern i sin tur behövde reagera på. Han menar att Frankrikes demokrati avskaffades i och med den tyska erövringen.

Andra statsvetare bygger på andra historiker för att hävda motsatsen, nämligen att Frankrikes demokrati gick under kort före tyskarnas invasion och på grund av interna låsningar vars lösningar (stängningen av parlamentet och upphöjandet av Pétain till regent) mycket väl kan ha hämtat inspiration från andra länder. Detta exempel motsäger kanske inte Weylands argument, utan skulle egentligen bara peka på ett annat, parallellt förlopp. Hur som helst vore det av godo att i dylika sammanhang lyfta fram eventuell osäkerhet i tolkningarna och den oenighet som råder mellan historiker.

Vad vore ett naturligt nästa steg för demokrati- och regimforskningen om mellankrigstidens Europa? Något som saknas i Weylands bok är en systematisk jämförelse av statens, militärens, partiernas och det övriga civilsamhällets organisatoriska styrka och inbördes relationer. Dessa grupper eller sektors styrkeförhållanden framhävs emellanåt som förklaring till de olika utfallen, det vill säga auktoritärt högerstyre, fascistisk diktatur eller bibehållen liberal demokrati och det är lätt att få intryck av att här kan finnas mönster som kan ha framträtt under forskningsprocessens gång och som Weyland, i rättvisans namn, och av naturliga skäl, inte fullt kunnat inkorporera i sin undersökning. I alla händelser är boken ett gediget hantverk, både teoretiskt och empiriskt, och den kan varmt rekommenderas åt var och en som är intresserad av viktiga ämnen såsom rationalitetens begränsningar, mellankrigstidens historia och olika former av hot mot den liberala demokratin.

Statsvetenskapliga förbundet

Förbundsredaktör: Katarina Roos

Statsvetenskapliga avhandlingar 2010-2022. Vad hände med monografi på svenska?

av Katarina Roos

Som tidigare framgått på förbundssidorna, har styrelsen för Statsvetenskapliga förbundet gett förbundsredaktören i uppdrag att arbeta vidare med listan över statsvetenskapliga avhandlingar som Leif Johansson sammanställt för tidsperioden 1890 till 2019. Listan har utökats med åren 2020-2022 och fylls kontinuerligt på med nya titlar. Datafilen omfattar nu totalt 1 157 titlar. Det är onekligen en respektingivande mängd avhandlingar. Förbundssidorna i nummer 1, 2023, ägnades åt en jämförelse mellan avhandlingar år 2022 och 2012. Det första som stack ut vid jämförelsen, var att antalet statsvetenskapliga avhandlingar var 130 procent fler år 2022 i jämförelse med 2012. Det andra var att den typiska avhandlingen ändrat karaktär, från en monografi på svenska eller engelska till en sammanläggningsavhandling på engelska. Arbetet väckte många nya frågor. Går det att tala om ett skifte i statsvetenskap vad gäller normer för format och språk för avhandlingar? Är det i så fall en successiv förändring över tid, eller går det att identifiera brytpunkter? När har dessa brytpunkter i så fall inträffat? Och slutligen, finns det skillnader mellan olika lärosäten med avseende på avhandlingarnas format och språk?

Eftersom jag – i ärlighetens namn – hade valt en genväg genom att välja ut två specifika år, krävdes några modiga timmars arbete för att komplettera datafilen med de uppgifter som krävdes. Databasen Diva har använts för

att sammanställa uppgifter om format, monografi respektive sammanläggning. I de fall där uppgift saknats i sökposten har fulltext i pdf-format funnits att tillgå. Statsvetenskapliga institutionen samt Förvaltningshögskolan vid Göteborgs universitet är inte anslutna till Diva men har listor med avhandlingar på sina respektive hemsidor och dessa har använts på motsvarande sätt. Jag valde att utöka perioden genom att sammanställa uppgifter om format även för 2010 och 2011.

I tabell 1 redovisas antalet monografier som skrivits på svenska respektive engelska, samt sammanläggningsavhandlingar på svenska respektive engelska varje år från 2010 till 2022. Det finns också en kolumn för innevarande år, 2023, i grå text som omfattar de avhandlingar som lagts fram under första halvåret. I de två kolumnerna längst till höger summeras totalt antal per typ av avhandling över hela tidsperioden, 2010-2022, samt i procent av totalen.

Det första som kan konstateras är att 2022 verkar ha varit ett antalsrikt år. Totalt lades hela 45 statsvetenskapliga avhandlingar fram under året, vilket förefaller vara något av ett rekord. Fram till halvårsskiftet innevarande år, 2023, har 13 avhandlingar presenterats, vilket bekräftar bilden av 2022 som annorlunda. Den enorma ökningen i antal som jag gladeligen skrev fram i föregående nummer, måste tolkas i ljuset av detta. Under hela tidsperioden från 2010 till 2022 lades 367 statsvetenskapliga avhandlingar fram, vilket motsvarar ett genomsnitt om 28 avhandlingar per år.

Sett över hela tidsperioden är monografi det vanligaste formatet. 58 procent är monografier varav 34 procent är författade på svenska och 66 procent på engelska. 41

procent är sammanläggningsavhandlingar varav nästan alla är författade på engelska. De som i tabellen har kategoriserats som sammanläggningsavhandling på svenska har en kappa på svenska och artiklar på engelska. Att tyngdpunkten mellan monografi och sammanläggning har skiftat råder det dock inget tvivel om. Under de tre första åren, 2010–2012, är monografier på svenska lika många eller fler än monografier på engelska. Knappt en handfull är sammanläggningsavhandlingar. År 2013 syns en förändring. Det

är första året som monografier på engelska är fler än på svenska, och samtidigt ökar sammanläggningsavhandlingar kraftigt i antal. Året därpå, 2014, utgör de senare hälften av alla avhandlingar.

Under resten av 2010-talet ligger antalet monografier respektive sammanläggningsavhandlingar på en relativt jämn nivå med avseende på antal och även om fördelningen mellan dessa varierar mellan olika år, är styrkeförhållandena relativt oförändrade. Mellan 2020 och 2021 syns emellertid en tydlig

Tabell 1. Statsvetenskapliga avhandlingar under tidsperioden 2010 till 2022 fördelade över kategorierna monografi på svenska respektive engelska samt sammanläggningsavhandling på svenska respektive engelska. Antal per kategori och år, antal totalt över hela tidsperioden samt procentuell fördelning mellan kategorier över hela tidsperioden

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
<i>Monografi på,</i>								
svenska	6	15	10	6	2	7	4	2
engelska	6	13	8	13	10	10	12	10
<i>Sammanläggningsavhandling på,</i>								
svenska		2		1			1	
engelska	2		1	8	12	15	10	15
	20	30	19	28	24	32	27	27

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2010-2022	
							Antal	Procent
<i>Monografi på,</i>								
svenska	5	8	3	2	2	1	72	20
engelska	15	12	12	7	11	2	139	38
<i>Sammanläggningsavhandling på,</i>								
svenska					1		5	1
engelska	15	12	8	16	31	10	145	40
	35	32	23	25	45	13	367	100

Anm. År 2023 i grå stil är de avhandlingar som lagts fram i statsvetenskap under det första halvåret 2023.

Källa: Komplettering samt egen bearbetning av Leif Johanssons sammanställning av statsvetenskapliga avhandlingar tidsperioden 1890-2019. Finns för nedladdning på Statsvetenskapliga förbundets hemsida, www.swepsa.org.

förändring. År 2020 utgörs majoriteten av monografier men året därpå har fördelningen förändrats och sammanläggningsavhandlingarna är dubbelt så många som monografierna. Fördelningen är än mer skev 2022, då sju av 10 är sammanläggningsavhandlingar. Det råder inga tvivel om att sammanläggningsavhandling på engelska är det vanligaste formatet i dagsläget. Huruvida det är en trend som håller i sig vet vi dock först om några år.

Den kanske största förändringen är dock inte skiftet från monografi till sammanlägg-

ningsavhandling, utan det språkliga skiftet från svenska till engelska, vilket påbörjades före den redovisade tidsperioden. År 2010 var hälften av monografierna på svenska och hälften på engelska. Från 2013 är flertalet på engelska, och även om det varierar något under tidsperioden är det en successiv minskning av antalet svenska monografier över tid från 50 procent år 2010 till 15 procent år 2022. De svenska monografierna är lika sällsynta idag som sammanläggningsavhandlingarna var i början av tidsperioden.

Tabell 2. Statsvetenskapliga avhandlingar under tidsperioden 2010 till 2022 fördelade på lärosäte samt över kategorierna monografi på svenska (EM) respektive engelska (EM) samt sammanläggningsavhandling på svenska eller engelska (ES). Antal per kategori och lärosäte över hela tidsperioden samt procentuell fördelning mellan kategorier vid respektive lärosäte över hela tidsperioden

	Antal				Procent			
	SM	EM	ES	Summa	SM	EM	ES	Summa
FHS	4	6	4	14	29	43	29	100
Förvaltn. hsk.	8	2	2	12	67	17	17	100
GU	6	10	35	51	12	20	69	100
KAU	5	3	0	8	63	38	0	100
KTH	1	0	2	3	33	0	67	100
LiU	3	3	11	17	18	18	65	100
LNU	7	4	3	14	50	29	21	100
LTU	0	0	5	5	0	0	100	100
LU	5	29	8	42	12	69	19	100
MIUN	6	1	1	8	75	13	13	100
SU	15	39	13	67	22	58	19	100
SH	0	7	5	12	0	58	42	100
UMU	6	6	9	21	29	29	43	100
UU	3	37	33	73	4	51	45	100
ORU	4	3	13	20	20	15	65	100
Summa	73	150	144	367				

Anm. SM = monografi på svenska, EM = monografi på engelska, ES = sammanläggningsavhandling på engelska. Avhandlingar som har kappor på svenska och artiklar på engelska har inkluderats i kategorin ES. Försvarshögskolan (FHS), Göteborgs universitet (GU), Karlstads universitet (KAU), Kungliga Tekniska högskolan (KTH), Linköpings universitet (LiU), Linnéuniversitetet (LNU), Luleå tekniska högskola (LTU), Lunds universitet (LU), Mittuniversitetet (MIUN), Stockholms universitet (SU), Södertörns högskola (SH), Umeå universitet (UMU), Uppsala universitet (UU), Örebro universitet (ORU).

Källa: Komplettering samt egen bearbetning av Leif Johanssons sammanställning av statsvetenskapliga avhandlingar tidsperioden 1890-2019. Finns för nedladdning på Statsvetenskapliga förbundets hemsida, www.swepsa.org.

Finns det några skillnader mellan landets lärosäten? Det korta svaret är ja. Ett något längre svar följer här. I tabell 2 redovisas vilken kategori av avhandlingar som lagts fram vid respektive lärosäte från 2010 till 2022.

Flest avhandlingar har – föga förvånande – lagts fram vid de stora statsvetenskapliga institutionerna vid Uppsala universitet (73), Stockholms universitet (67), Göteborgs universitet (51) samt Lunds universitet (42). Ett antal lärosäten fördelar sig i mitten med avseende på antal, Umeå universitet (21), Örebro universitet (20), Linköpings universitet (17), Försvarshögskolan (14), Linnéuniversitetet (14), Förvaltningshögskolan (12), Södertörns högskola (12). Vid fyra lärosäten är det färre än 10 avhandlingar under perioden, Karlstads universitet (8), Mittuniversitetet (8), Luleå tekniska universitet (5) samt Kungliga tekniska högskolan (3).

I tabellen redovisas andel för respektive kategori av det totala antalet avhandlingar vid respektive lärosäte. Det finns tydliga skillnader mellan lärosäten. Vid Stockholms, Uppsala och Lunds universitet utgörs majoriteten av monografier på engelska. Högst andel utgör de vid Lunds universitet. Vid Stockholms universitet är det relativt stor spridning mellan kategorierna och andelen monografier på svenska är ungefär lika stor som andelen sammanläggningsavhandlingar på engelska. Vid Uppsala universitet utgör monografier på svenska en lägre andel av totalen än vid de andra två lärosätena.

Bland avhandlingarna som lagts fram vid Göteborgs universitet är en klar majoritet sammanläggningsavhandlingar på engelska. När det gäller monografier är det monografier på engelska som utgör en markant lägre andel av totalen vid Göteborgs universitet i jämförelse med andra lärosäten, inte monografier på svenska. De lärosäten som har högst andel sammanläggningsavhandlingar förutom Göteborg är Kungliga tekniska högskolan samt Linköpings universitet.

Spridningen mellan kategorierna är störst vid Försvarshögskolan, Linnéuniversitetet

samt Umeå universitet. Vid Försvarshögskolan liksom vid Linnéuniversitetet utgör monografier på svenska majoriteten medan det vid Umeå universitet är sammanläggningsavhandlingar på engelska.

De lärosäten som har högst andel monografier på svenska är Förvaltningshögskolan, Karlstads universitet samt Mittuniversitetet. Vid Karlstads universitet är samtliga avhandlingar monografier varav majoriteten på svenska. Vid Södertörns högskola är samtliga avhandlingar författade på engelska, varav flertalet är monografier. Vid Luleå tekniska universitet är samtliga sammanläggningsavhandlingar.

SLUTORD

De skillnader som finns mellan lärosäten hänger sannolikt samman med vilka forskningstraditioner och forskarmiljöer som är starka vid respektive institution eller motsvarande. Vid de allra flesta lärosäten finns dock en större eller mindre spridning mellan de olika kategorierna. Det är viktigt att värna denna eftersom variation medger en större mångfald. Forskningsfrågornas karaktär bör primärt avgöra format och språk, inte vad som uppfattas som (o)lämpligt, (o)möjligt i en viss miljö vid en viss tidpunkt och inte heller vad som för tillfället betraktas som mest gynnsamt för den individuella karriärutvecklingen.

Om statsvetenskapliga avhandlingar vore en växt eller ett djur så skulle arten monografi på svenska ha varit rödlistad vid det här laget. De verkar av allt att döma vara en utdöende art. Frågan är vad det betyder för statsvetenskap som ämne och som forskarutbildningsämne? Om det alls betyder något att en allt större andel av de nydisputerade har skolats i att skriva artiklar i stället för monografier? Vad är det vi kanske vinner och vad är det vi riskerar att förlora? Den här typen av frågor kräver kollegiala samtal som inkluderar fler än bara berörda handledare och doktorander.

Jag har tidigare skrivit en del om open science här på förbundssidorna, ett öppet vetenskapssystem (se nummer 2, 2022). En av

de bärande tankarna i ett sådant är öppen tillgång till och delning av data samt öppenhet i publicering och tillgång till forskningsresultat. En aspekt som inte diskuteras lika ofta i debatten kring ett öppet vetenskapssystem, men som också är en av systemets grundstenar, är inkludering av så kallade medborgarforskare. Medborgare förväntas inte bara delta som passiva objekt i forskning, utan som aktiva medskapare i forskningsprocesser. Hur fungerar det i en tid där engelska ersatt svenska som arbetspråk? Det skulle kunna innebära att grupper som annars inte skulle kunna beredas delaktighet, inkluderas till att

bli medskapare samtidigt som det riskerar att exkludera andra, stora grupper i samhället.

Samtidigt som några av de frågor som ställdes i inledningen av den här texten har besvarats, har nya frågor tillkommit. Det finns således all anledning att återkomma till listan med statsvetenskapliga avhandlingar här på förbundssidorna. En lista som numera sträcker sig från år 1890 till 2022 och som ständigt fylls på.

Katarina Roos är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
E-post: katarina.roos@umu.se

Prenumerera på Statsvetenskaplig tidskrift!
www.statsvetenskapligtidskrift.org